

LUCIAN DÎNCĂ

CONCILIILE ECUMENICE
NICEEA I, 325 & CONSTANTINOPOL I, 381

MONOGRAFII

Galaxia Gutenberg

CONCILIILE ECUMENICE

NICEEA I, 325 & CONSTANTINOPOL I, 381

© Editura Galaxia Gutenberg, 2015

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DÎNCĂ, Lucian

**Conciliile ecumenice Niceea I, 325 & Constantinopol I, 381.
Monografii/Lucian Dîncă. ed.: Silviu Hodiș – Târgu-Lăpuș : Galaxia
Gutenberg, 2015**

ISBN 978-973-141-591-8

Editura Galaxia Gutenberg

435600 Târgu-Lăpuș, str. Florilor nr. 11

Tel/fax: 0264-243616; mobil: 0723-377599

e-mail: contact@galaxiagutenberg.ro

www.galaxiagutenberg.ro

Lucian Dîncă

CONCILIILE ECUMENICE

NICEEA I, 325 & CONSTANTINOPOL I, 381

MONOGRAFII

Galaxia Gutenberg
2015

*Noi acceptăm și venerăm cele patru cărți ale sfintei Evanghelii,
tot la fel și cele patru concilii, adică cel de la Niccea,
unde a fost condamnată învățătura perversă a lui Arie,
cel de la Constantinopol, unde au fost condamnate erorile lui Eunomie și Macedonius,
primul de la Efez, unde a fost judecată ineptia lui Nestorius,
și cel de la Calcedon, unde a fost condamnată perversitatea lui Eutihie și Dioscor.
Pe aceste concilii le îmbrățișez cu deosebit respect, le aprob fără rezerve, deoarece pe ele, ca
pe o piatră cvadriformă se înalță structura sfintei credințe.*

(Sfântul Grigorie cel Mare, Ad Libanios)

Introducere

1. Ce este un conciliu ecumenic?

În istoria creștinismului, conciliile fac parte integrantă din viața Bisericii. Fără a pomeni de conciliul de la Ierusalim descris în *Faptele Apostolilor*, capitolul 15, putem aminti conciliul din anul 175, când episcopii din Asia Mică s-au întrunit pentru a condamna erezia lui Montan¹. De asemenea, putem aminti și inițiativa episcopului Romei, Victor, care la sfârșitul secolului al II-lea întrunește mai multe concilii la Roma, în Galia și în Asia în scopul stabilirii unei date comune pentru prăznuirea Paștelui în toate Bisericile. Între anii 230-231, un alt conciliu, ținut la Alexandria, condamnă anumite ipoteze teologice ale lui Origen. În a doua jumătate a secolului al III-lea, se întrunesc mai multe concilii la Roma, Cartagina, Alexandria și Antiohia unde episcopii discută problema așa-numiților *lapsi*². Astfel, problema validității botezului conferit de eretici și schisma provocată de predica lui Novatian au condus la convocarea altor concilii atât la Roma, cât și la Cartagina. La Antiohia s-au întrunit două concilii

¹ MONTAN, un teolog din sec. al II-lea, conform mărturiei sfântului IERONIM, *De viris illustribus*, ar fi fost mai întâi un preot al divinității Cibela al cărei cult necesită uneori mutilări fizice, mergând chiar până la autocastrăția preoților săi. După convertirea lui la creștinism, Montan, în jurul anilor 156-157, a început să predice, împreună cu două profetese, Maximilla și Priscilla, că sunt organe prin care Duhul Sfânt revelează mistere nemiiauzite oamenilor și că este capabil să aibă viziuni profetice. Un potrivnic anonim al acestei secte descrie astfel modul lui de a profetiza: „mai întâi profetul apare terorizat; după un moment de liniște începe cu deschiderea la Duhul Sfânt, iar apoi intră într-un extaz incontrollabil” (EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, V, 16-17). Conform altor mărturii, Montan susținea cu tărie că ar fi primit o serie de revelații de la însuși Duhul Sfânt și că ar fi chiar celălalt Consolator pomenit în *Evanghelia după Ioan*, 14, 16: *Îl voi ruga pe Tatăl și el vă va trimite un alt Consolator, παρόκλητον, pentru a rămâne mereu cu voi* (DIDIM cel Orb, *De Trinitate*, III, 41).

² *Lapsi* vine din cuvântul latin *lobi*, care înseamnă „a cădea”, și desemnează pe cei căzuți sau care au abandonat credința sub presiunea persecuției declanșate de împăratul Decius în anul 250. În funcție de gravitatea căderii lor, *lapsi* formau trei categorii: *sacrificati*, cei care sacrificau înaintea idoloilor sau a imaginii împăratului; *thurificati*, cei care tămâiau doar altarul de jertfă al idoloilor; *libellatici*, cei care obțineau, prin diferite mijloace, documentul prin care se atesta faptul că a jertfit la idoli, fără să fi săvârșit totuși o asemenea faptă. Acest fenomen a declanșat una dintre cele mai mari discuții teologice și disciplinare ale secolului al III-lea: ce comportament trebuie adoptat în Biserică referitor la aceștia? La Roma, preotul Novat susținea admiterea lor în Biserică după ce aceștia au cerut iertare în mod public. Un alt preot, Novatian, merge în extrema cealaltă, cerând că așa-numiții *lapsi* să fie rebotezați. Episcopii CIPRIAN al Cartaginei, în *De lapsis* publicat în 251, și CORNELIU al Romei, în *Edictul* din 251, stabilesc un timp de post și penitență pentru *lapsi*, iar apoi reintroducerea lor în comuniunea Bisericii.

în 254, respectiv 268, pentru a-l condamna pe episcopul Paul din Samosata: „De comun acord, păstori întru niți în același loc, Antiohia, au scris o scrisoare unică adresată episcopilor Dionisie al Romei și Maxim al Alexandriei, care a fost trimisă și în toate provinciile. Ei exprimă eforturile tuturor pentru combaterea heterodoxiei perverse a lui Paul” (EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, VII, 30).

La începutul secolului al IV-lea, după ultima mare persecuție decretată de Dioclețian și Galeriu, între 303-305, și până la victoria lui Constantin asupra lui Maxențiu, în 312, în Occident asistăm la mai multe concilii care întrunesc un număr considerabil de episcopi. De pildă, la Elvira, în anul 306, are loc un conciliu general al întregii Spanii, unde s-a dezbătut problema conservării culturii și tradițiilor creștine într-un ambient păgân; în anul 314, la Arles, împăratul Constantin convoacă circa 50 de episcopi din Galia, Italia, Africa, Spania și Bretaia pentru a discuta despre măsurile disciplinare și sacramentale ce trebuiesc luate împotriva promotorilor schismei donatiste¹. Totuși, doar conciliul de la Niceea, desfășurat în anul 325, i se va da numele de *ecumenic* în documentele conciliului de la Calcedon, întrunit în anul 451. Principalul criteriu care a stat la baza declarării ecumenicității acestui conciliu a fost acela al participării episcopilor de pe întreg pământul locuit, *oikouméné*. Deci se spune despre un conciliu că este ecumenic atunci când este convocat un sinod alcătuit din episcopi și autorități bisericești pentru a se întruni în scopul dezbaterii problemelor referitoare la învățătura și la disciplina bisericească. Decretele și definițiile emenate dintr-un conciliu ecumenic sunt acceptate de *Ekklesia tou Theou*, Biserica lui Dumnezeu, răspândită pe întregul pământ locuit. Pentru a declara un conciliu ca fiind ecumenic este absolut necesară acceptarea universală a decretelor și definițiilor stabilite în cadrul dezbaterilor între participanții care reprezintă Biserica universală în diversitatea ei. De-a lungul istoriei, însă pe măsură ce Bisericile continuau să se divizeze, adjectivul „ecumenic” capătă semnificații mult mai restrânse, în funcție de modul în care Bisericile înțelegeau unitatea între ele și raporturile lor cu celelalte „Biserici

¹ Donatismul desemnează o învățătură creștină schismatică a Bisericii Africii de Nord de la începutul secolului al IV-lea. Numele i se datorează lui Donatus, episcop de Cellae Nigrae, în Numidia. Principalul punct de divergență între donatiști și Biserica oficială era legat de validitatea sacramentelor administrate de către episcopii *lapsi* din timpul persecuției lui Dioclețian. Donatus consideră administrarea lor invalidă deoarece au abandonat credința în timpurile de persecuție.

surori”¹. Aceste precizări ne vor ajuta să vedem și să înțelegem mai bine ceea ce primele șapte concilii ale creștinismului au în comun și ceea ce le disting de celelalte concilii care au avut loc în Biserica antichității.

Conciliile ecumenice condamnă în mod autoritar și unanim orice formă de erezie sau învățătură care nu are rădăcini în Cuvântul Domnului sau în învățătura apostolilor. În acest sens, Părinții conciliari dezbate și proclamă oficial poziția Bisericii, fiind conștienți că sunt însoțiți și călăuziți de prezența Duhului Sfânt care inspiră discuțiile conciliare și asistă la luarea deciziilor². Un conciliu ecumenic nu inventează noi învățături sau noi adevăruri de credință, ci întărește, consolidează și precizează învățătura prezentă în Revelație, în învățătura apostolilor și în Tradiția Bisericii. Deciziile conciliului sunt expresia gândirii și credinței întregului trup, Biserica lui Dumnezeu, este *sensus communis* al întregii Biserici, clerici și laici. Astfel, sensul comun este considerat în afara oricărei suspiciuni eronate și se bazează pe promisiunea făcută de Mântuitorul: „puterea celui rău nu o va birui” (Mt 16, 19). Teologii consideră că deciziile unui conciliu ecumenic, ca oricare alt decret juridic, trebuie să fie observate strict și intră în vigoare imediat după decretarea lor.

2. Care sunt conciliile ecumenice?

Primul mileniu al creștinismului a cunoscut șapte asemenea concilii ecumenice la care au participat episcopi din întreg Imperiul Roman, chiar dacă marea majoritate era reprezentată de orientali. Deciziile acestor concilii au fost adoptate unanim de toate Bisericile și au intrat în vigoare odată cu aducerea lor la cunoștință. Cele șapte concilii ecumenice au fost convocate din voința împăraților; uneori chiar fără înștiințarea sau împotriva voinței episcopului Romei sau Constantinopolului; alteori chiar împotriva voinței Papei, cum a fost cazul conciliului reunit la Calcedon, în 451, când Papa a dat consimțământul

¹ De pildă, Conciliul Vatican II, 1962-1965, poartă adjectivul „ecumenic”, însă sensul ecumenicității este diferit de cel cunoscut în antichitate. La Vatican participă reprezentanți ai celorlalte Biserici, însă doar în calitate de asistenți, consultori sau invitați, pe când în primele secole toți participanții, din Occident și din Orient, aveau drept de vot, toți participau activ la dezbateri și în luarea deciziilor.

² Este suficient să ne amintim de Conciliul de la Ierusalim din 47, când participanții au utilizat formula: „Duhul Sfânt și noi am decis.” (Fap 15, 28). Astfel ei afirmau prezența Duhului Sfânt atunci când comunitatea era reunită în numele Domnului, iar deciziile conciliare erau rodul dezbaterilor între participanți și asistenți Duhului Sfânt.

său, însă după ce împăratul Marcian convocase mai întâi conciliul. După „marea schismă” din 1054¹, Biserica din Occident a continuat să denumească

¹ În istoria Bisericii poartă denumirea „marea schismă” ruptura legăturilor bisericești și diplomatice între Orient și Occident. În ambientul răsăritean schisma poartă denumirea *schisma Romei*, sau *schisma latinilor*, sau *schisma catolicilor*, iar în ambientul apusean aceeași schismă poartă denumirea *schisma Constantinopolului*, sau *schisma orientalilor*, sau *schisma ortodoxă*. De atunci până în zilele noastre, Biserica din Orient poartă denumirea „Biserica ortodoxă”, adică cea care propovăduiește dreapta credință, iar Biserica din Occident se numește „Biserica catolică”, adică cea care este răspândită pe întregul pământ, universală. După cum putem vedea, termenii *ortodox* și *catolic* nu se opun, dimpotrivă se completează: Biserica lui Dumnezeu este cea care propovăduiește dreapta credință întregului pământ, adică este universală. De-a lungul istoriei cei doi termeni au căpătat semnificații diferite pentru a distinge creștinii din Orient de cei din Occident, prin confesionalizarea celor doi termeni, mergând chiar până la a-i opune. Nu trebuie să ne imaginăm însă că această schismă s-a produs peste noapte, ci este rodul unor îndelungate secole de dezbateri, conflicte, neînțelegeri doctrinare și disciplinare sau administrative. Însă originea cea mai apropiată a schismei pare a fi dorința papalității de uniformizare a ritului celebrării liturgice în conformitate cu ritul latin în partea de sud a Italiei colonizată de puțin timp de normanzi, sub dominația Bizanțului. Patriarhul Constantinopolului, Mihail I Cerularic, se opune acestei inițiative. El însuși dorea să uniformizeze liturgia în toate Bisericile din jurisdicția sa metropolitană. Punctul de discordie este folosirea pâinii pentru celebrarea Euharistiei: pâinea azimă, adică nedospită, în Occident, pe când în Orient se utiliza pâinea dospită. Între cei doi Patriarhi, al Constantinopolului și al Romei, are loc un schimb epistolar în care Constantinopolul afirmă ecumenicitatea sa, iar Roma primația sa. Papa Leon al IX-lea trimite câțiva reprezentanți la Constantinopol pentru a cădea la o înțelegere cu Patriarhul răsăritean, însă discuțiile între cele două părți degenerază prin introducerea în dezbateri a doctrinei referitoare la procesiunea Duhului Sfânt de la Tatăl și de la Fiul, *Filioque*, care nu făcea unanimitate între Orient și Occident.

În sfârșit, unul dintre trimișii Papei, Hubert, pe 16 iulie 1054, depune pe altarul catedralei Sfânta Sofia „bula papală” prin care Mihail Cerularic este excomunicat, apoi iese din catedrală scuturându-și praful de pe picioare. Pe 26 iulie a aceluiași an, sinodul permanent bizantin replică la această „bulă papală” și pronunță anatema împotriva delegaților Papei, nu însă și împotriva episcopului Romei. Gestul nu este luat prea în serios atunci și nici chiar câțiva ani mai târziu când împăratul Alexis al II-lea este excomunicat. Această excomunicare a fost anulată de altfel de Papa Urban al II-lea. La sfârșitul sec. al XI-lea nu putem vorbi încă de schismă în sensul în care o înțelegem noi astăzi. Va trebui să așteptăm sec. al XIII-lea, odată cu inițierea cruciadelor. Evenimentul determinant va fi, însă, căderea Constantinopolului, 1204, în mâinile cruciaților. De atunci, fiecare Biserică, Orientală și Occidentală, afirmă convingerea de a fi unica propovăduitoare adevărată a credinței universale și drepte în continuitatea Bisericii din primul mileniu al creștinismului. Conciliul Vatican II a făcut un pas enorm înainte în documentul *Unitatis redintegratio*, deschizând noi piste de reflecție teologică și dogmatică și încurajând inițiativele ce au ca scop cunoașterea și dialogul reciproc. În 1965 Papa Paul al VI-lea și Patriarhul Atenagoras I au anulat excomunicările din secolul al XI-lea și au eliminat din limbajul comun adjectivul „schismatic” utilizat de unii și de alții în defavoarea celuilalt. Papa Benedict al XVI-lea încuraja mișcarea ecumenică și continua dialogul rodnic stabilit cu Bisericile Ortodoxe, în particular cu Patriarhul ecumenic, Bartolomeu I. Inaugurarea Papei Francisc pe scaunul lui Petru la Roma înseamnă un alt pas important pe calea ecumenismului: pentru prima dată, din 1054, Patriarhul Constantinopolului participă la un asemenea eveniment bisericesc.

unele dintre conciliile sale cu adjectivul ecumenic, pe când Biserica din Orient, cu toate că s-a întrunit de multe ori în sinod, nu a mai utilizat acest termen, considerând că unitatea Bisericii nu mai există, prin consecință termenul nu mai are sens. Astfel putem spune că Biserica ortodoxă poate fi numită „Biserica celor șapte concilii”, iar cea catolică „Biserica celor 21 de concilii”¹.

Papa Paul al VI-lea a ținut totuși să distingă în mod particular conciliile strict ecumenice, adică recunoscute de marea majoritate a creștinătății, de celelalte concilii care au urmat celui de la Niceea II, în 787, numindu-le „concilii generale ale Bisericii Catolice”. Trebuie știut, însă faptul că nici chiar cele șapte concilii ecumenice nu sunt recunoscute de toată creștinătatea: este cazul monofiziților sau nestorienilor. În ce privește protestantismul, Calvin afirmă: *Acceptăm fără rezerve primele concilii, Niceea, Constantinopol, Efes, Calcedon, precum și cele asemănătoare lor care au condamnat erorile și opiniile răufăcătoare ale creticilor; purtăm mare respect și datorăm reverență acestor concilii datorită articolelor de credință pe care le-au definit, deoarece aceste concilii nu conțin altceva decât o interpretare pură și naturală a Scripturilor pe care Sfinții Părinți cu deosebită grijă și prudență le-au acomodat pentru a răsturna dușmanii credinței (Instituția creștină, IV, IX, 8).*

Dar de ce se vorbește despre șapte concilii ecumenice? În realitate, în Biserica din antichitate, au avut loc numeroase sinoade și concilii pentru a clarifica diferite probleme de dogmatică, morală, teologie, disciplină bisericească etc. Conciliul întrunit la Niceea în 325 apare ca fiind primul conciliu ecumenic, însă noi știm că deja în primul secol, în anul 47, s-a ținut prima întrunire între responsabili micilor comunități creștine în emergență pentru a regla problema acceptării păgânilor la botez fără a fi nevoiți să se supună tradițiilor iudaice, în

¹ Cele șapte concilii recunoscute de ambele Biserici sunt: Niceea I, 19 iunie - 25 august 325; Constantinopol I, mai - iulie 381; Efes, iunie - septembrie 431; Calcedon, octombrie - noiembrie 451; Constantinopol II, mai - iunie 553; Constantinopol III, noiembrie 680 - septembrie 681; Niceea II, 24 septembrie - 23 octombrie 787; acestora, Biserica Catolică adaugă: Constantinopol IV, 5 octombrie 869 - 28 februarie 870; Lateran I, 1123; Lateran II, 8 aprilie 1139; Lateran IV, 11 noiembrie - 30 noiembrie 1215; Lyon I, 28 iunie - 17 iulie 1245; Lyon II, 7 mai - 17 iulie 1274; Viena, 16 octombrie 1311 - 6 mai 1312; Constantia, 5 noiembrie 1414 - 22 aprilie 1418; Basel-Ferrara-Florența-Roma, 8 ianuarie 1438 - 7 august 1445; Lateran V, 3 mai 1512 - 16 martie 1517; Trento, 13 decembrie 1545 - 4 decembrie 1563; Vatican I, 8 decembrie 1869 - 20 octombrie 1870; Vatican II, 11 octombrie 1962 - 8 decembrie 1965. Nu toate conciliile, însă s-au bucurat de aceeași însemnătate teologică, dogmatică și disciplinară.

mod particular circumciziunii¹. Care sunt motivele pentru care s-a stabilit numărul conciliilor la șapte?² Primele patru concilii, Niceea I, Constantinopol I, Efes și Calcedon erau privite ca fiind o variantă a celor patru Evanghelii: *Noi venerăm primele patru concilii ecumenice în același mod ca și cele patru Evanghelii*, afirma sfântul Grigorie cel Mare (*Scrisoarea către Libanius*, 1). Nici celelalte trei concilii, Constantinopol II și III și Niceea II nu au cunoscut obstacole în recunoașterea ecumenicității lor. Deci nu există dubii asupra recepției acestor concilii și recunoașterea lor ca fiind ecumenice.

Întrebarea care stârnește curiozitatea istoricilor și patrologilor este aceea de a ști de ce multe alte concilii nu s-au bucurat de aceeași recunoaștere? Motivul pentru care conciliile de la Sardica și Quinsext nu au fost reținute ca fiind ecumenice este datorat unor canoane elaborate de participanți și care nu manifestă un interes general pentru Biserica universală răspândită pe întreg pământul. Doar conciliul al IV-lea de la Constantinopol s-a bucurat uneori de ecumenicitate, totuși nu a fost reținut nici acesta printre primele șapte. Conciliile de la Lyon și Florența sunt două concilii ecumenice care, însă, nu au atins ținta, amândouă terminându-se prin eșec. Chiar dacă Occidentul și Orientul erau reprezentați la aceste concilii, documentele și decretele emenate nu s-au bucurat de acceptare bilaterală. Astfel am rămas doar cu cele șapte concilii ecumenice. Vom acorda o atenție particulară contextului istoric și religios care a determinat convocarea lor; vom sublinia principalele formule dogmatice și dezbaterile teologice care au condus la cristalizarea învățăturii creștine; vom propune o traducere cât mai apropiată textului original redactat în grecește, precum și note critice și explicative pentru o mai bună înțelegere și

¹ Sub influența lui Paul din Tars, apostolii au decis că pentru mântuirea păgânilor nu este necesară respectarea tradițiilor iudaice. Credința în Isus Cristos dobândită prin recepția botezului în moartea și învierea Mântuitorului este suficientă pentru a face din orice ființă umană un fiu al lui Dumnezeu.

² Putem enumera doar unele dintre aceste Concilii care s-ar fi putut bucura de o recunoaștere ecumenică: Sardica, în 343, unde s-a tratat problema arienilor și semi-arienilor care ieșeau la suprafață după condamnarea suferită la Niceea, în 325; Quinsext, în 692, care s-a întrunit prin voința împăratului Iustinian al II-lea ca o continuitate a ultimelor două Concilii ecumenice, cu intenția de reformă a dreptului canonic; Constantinopol IV, în 869, unde s-a tratat despre relația între suflet și spirit și despre *Tradiție* considerată „regulă de credință”; Lyon, în 1279, întrunit sub prezidența Papei Grigorie al X-lea, au participat peste 500 de episcopi și s-a insistat asupra unității Bisericii; Florența, în 1439, participanții au venit cu dorința de a reface unitatea Bisericii dezbinată după „marea schismă” din 1054.

asimilare a conținutului decretelor conciliare, care au implicații doctrinale, teologice și spirituale până astăzi în Biserică.

3. Convocarea conciliilor ecumenice

Principalele motive pentru care era necesară convocarea conciliilor ecumenice sunt următoarele: 1) atunci când într-o anumită regiune bisericească se producea o schismă sau intervenea o erezie gravă care ataca însăși esența creștinismului; 2) când existau doi Papi, se întrunea un conciliu pentru a stabili, ținând cont de anumite criterii, care este cel adevărat, prin consecință recunoscut de toți creștinii; 3) pentru decretarea unei discipline universale împotriva dușmanilor credinței și pentru afirmarea apostolicității și universalității Bisericii; 4) atunci când episcopul Romei, sau oricare alt episcop, era suspectat de erezie sau de alte delictе grave, afectând unitatea Bisericii și integritatea credinței. Pot exista încă multe alte motive pentru convocarea unui conciliu în antichitatea creștină, scopul însă era mereu același: asigurarea binelui comun și unitatea Bisericii prin deliberarea comună a păstorilor ei.

Cui îi aparținea dreptul să convoace conciliile ecumenice? În zilele noastre este normal ca episcopul locului să convoace un sinod diecezan, sau mitropolitul provinciei bisericești să convoace un sinod provincial, sau un Patriarh să convoace un sinod patriarhal. În mod natural, dreptul pentru convocarea unui conciliu ecumenic, adică universal, reunind episcopi de pe întregul pământul locuit, *oikumené*, ar trebui făcută de episcopul Romei, *primus inter pares*¹. Totuși, în antichitatea creștină situația este cu totul alta. Împăratul, garantul unității și prosperității Imperiului, își asuma dreptul și asupra lucrurilor bisericești, procedând la convocarea primelor șapte concilii ecumenice. Astfel, de pildă, Constantin cel Mare a convocat mai întâi un sinod la Arles, în 314, iar mai târziu, în 325, conciliul de la Niceea, iar Teodosie cel Mare a convocat conciliul de la Constantinopol, în 381, în acord cu cei patru Patriarhi orientali. Istoricul bisericesc Socrate din Constantinopol menționează

¹ Expresia latină *primus inter pares*, care tradusă literal ar însemna „primul printre egali”, desemnează o persoană care reprezintă un grup de alte persoane de același nivel social sau demnitate. Funcția acestui *primus inter pares* este aceea de a coordona și a cărmui, iar puterea sa vine direct din faptul de a fi capul celorlalți membri ai grupului, egali săi. Doar în cazuri speciale, *primus inter pares* asigură rolul decizional ultim. La conciliul de la Constantinopol I, din 380, *primus inter pares* a fost desemnat episcopul Romei, urmat de episcopii Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului.

că în anul 341 Papa Iulius I exprima dorința conform căreia ar trebui să existe un canon bisericesc unde să se specifice că doar episcopul Romei poate convoca un conciliu ecumenic datorită autorității recunoscute de toate Bisericile¹.

3.1. Conciliul de la Niceea I. Toți cercetătorii sunt unanimi pentru a afirma că scrisorile de convocare la primul conciliu ecumenic, Niceea 325, sunt ale împăratului Constantin cel Mare (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin* 3-5). Însă, deoarece nici una din aceste scrisori nu a ajuns până la noi, nu putem ști cu exactitate dacă ele au fost trimise cu sau fără acordul prealabil al episcopului Romei². Putem, însă citi în unul din documentele celui de-al VI-lea conciliu ecumenic: *conciliul de la Niceea a fost convocat de împărat în acord cu Papa Silvestru*³. *Liberi pontificali* afirmă același lucru⁴. De asemenea, Rufin din Aquileia susține ideea convocării conciliului de la Niceea de comun acord între împărat și decizia episcopilor, deci și a episcopului Romei (*Istoria bisericească*, I, 1, 1).

3.2. Conciliul de la Constantinopol I. În general, bazându-se pe mărturia unei scrisori adresată de Papa Damasie împăratului Teodosie I, unii cercetători susțin ideea că cel de-al II-lea conciliu ecumenic a fost declarat ca fiind conciliu de însuși episcopii participanți la dezbateri (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească* V, 9). Însă documentul luat drept mărturie în favoarea acestei ipoteze nu se referă la conciliul de la Constantinopol din 381, ci la un sinod ținut în capitala Bizanțului în anul 382. Efectiv, acesta din urmă s-a întrunit la îndemnul episcopului Romei, Damasie, și al episcopilor latini întruniți la Aquileia, fără a fi, însă un conciliu ecumenic. Astăzi cercetătorii sunt sceptici referitor la contribuția lui Damasie în convocarea conciliului ecumenic

¹ „Episcopii care au fost acuzați pe nedrept și alungați din bisericile lor se aflau la Roma, capitala imperială. Fiecare a prezentat cazul său lui Iulius, episcopul Romei; ei au făcut aceasta deoarece Biserica Romei se bucura de un privilegiu special”, *Istoria bisericească*, II, 15, 2-3, în: *Sources chrétiennes* 477, Paris, Cerf, 2004.

² Nici EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, I, 3, 6, nici SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 1, 9, nu fac mențiune de o înțelegere prealabilă între împărat și Papa.

³ MANSI, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. XI, col. 661, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

⁴ *Liber pontificalis*, vol. I, text, introducere și comentarii de L. DUCHESNE, Paris, E. Thorin, 1884, p. 75. F.X. von FUNK, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, vol. I, Paderborn, F. Schöningh, 1897, p. 56, subliniază slaba fiabilitate ce trebuie acordată acestei afirmații.

de la Constantinopol. Însă trebuie reținut faptul că acest conciliu, la origine, nu a fost considerat ecumenic, devenind astfel doar ceva mai târziu, când a fost recunoscut de occidentali. Fiind un simplu sinod general al Bisericii grecești orientale, Papa nu a avut nici o implicare în convocarea lui.

3.3. Conciliul de la Efes. Conform mărturiei actelor celui de-al III-lea conciliu ecumenic, acesta a fost convocat la Efes de către împăratul Teodosie al II-lea în acord cu împăratul Valentinian, Cezar în Occident¹. Iar dintr-o scrisoare trimisă de Papa Celestin I împăratului Teodosie, în 431, reiese că episcopul Romei dă consimțământul unei asemenea convocări. Papa se scuză, deoarece nu poate participa personal, însă se angajează să trimită delegați care

¹ Scrisoarea celor doi împărați adresată episcopilor mitropoliteni în scopul convocării conciliului este unul dintre documentele cele mai semnificative care exprimă gândirea împăraților referitoare la dreptul de inițiativă în materie religioasă, tocmai datorită autorității lor politice: „Binele Imperiului nostru depinde de religie; o strânsă conexiune învecinează aceste lucruri. Ele se întrepătrund și fiecare profită de dezvoltarea celuilalt. Astfel, adevărata religie este datoare justiției, iar Statul este dator atât religiei, cât și justiției. Fiind orânduiri de Dumnezeu pentru a domni, fiind legătura naturală între religia popoarelor noastre și bunăstării lor temporale, păstrăm și menținem inviolabilă armonia celor două realități, exersând, între Dumnezeu și oameni, rolul de mijlocitori. Noi slujim Providența divină îngrijindu-ne de interesele statului și, îngrijindu-ne ca popoarele să poată trăi credința, așa cum se cuvine creștinilor, extindem sollicitudinea noastră asupra unui dublu domeniu, fără a putea să ne îngrijim de unul fără a ține cont în același timp de celălalt. Înainte de toate, noi încercăm să respectăm lucrurile bisericești, conform exigențelor divine, dorind ca pacea și armonia să domnească fără nici o dificultate, ca religia să fie fără pată, ca faptele și comportamentul să fie responsabile la toate nivelele ierarhice. Astfel, fiind convinși că aceste bunuri sunt realizate și întărite de către iubirea divină și caritatea reciprocă, am crezut de cuviință că circumstanțele prezente ar necesita o întrunire a întregului corp episcopal. Ispita a fost să ne retragem dinaintea executării unei asemenea intenții, datorită dificultăților ce i-ar putea descuraja pe unii episcopi. Însă, ținând cont de importanțele interese bisericești și civile despre care este urgent să se discute în acest moment, suntem împinși să credem că o asemenea întrunire este absolut necesară, chiar indispensabilă. Prin consecință, cu teama că neglijența examinării acestor probleme pot agrava situația Imperiului, Fericea Voastră va nota că, după solemnitățile pascale, să se îndrepte spre Efes, unde ne vom întâlni la Rusalii, însoțit fiind de unii episcopi mai de seamă din provincia Fericii Voastre, astfel încât nici episcopii să nu fie lăsate fără preoți, dar nici conciliul fără membri instruiți. De altfel scriem și invităm pe toți mitropolii. Astfel, tulburările iscate datorită controverselor recente ar putea fi potolite, conform sfințelor canoane, iregularitățile și abaterile vor fi redresate, religia și pacea Imperiului vor fi întărite. Sperăm că prelații se vor grăbi să vină la un conciliu întrunit în virtutea decretului de față pentru binele Bisericii și avantajul tuturor; de asemenea, vor contribui din toate puterile lor la deliberări, atât de importante și plăcute lui Dumnezeu. Deoarece acest lucru ni se pare atât de important, nu vom tolera absența nimănui fără autorizație. Nici înaintea lui Dumnezeu, nici înaintea noastră, absenții nu vor avea scuze”, *Scrisoarea împăraților Teodosie I și Valentinian III către Chiril de Alexandria*, în: MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IV, col. 1110-1111, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

să-l reprezinte la dezbateri și deliberări¹. De asemenea, Celestin trimite încă o scrisoare pentru a fi citită în adunarea episcopilor în care reamintește, de pe scaunul papal, datoria sfântă de a păstra credința ortodoxă și împărtășește părinților conciliari speranța că aceștia îl vor susține și aprobă sentința pe care el însuși a exprimat-o împotriva lui Nestorius de Constantinopol². În sfârșit, Papa explică prezența delegaților săi la conciliu în scopul ratificării acestei sentințe la Efes. Participanții la dezbaterile conciliare au înțeles, după lectura acestei scrisori, că Papa nu-și dădea doar asentimentul în favoarea unei asemenea întruniri, dar în același timp îi avertiza împotriva pericolului învățături predicate de Nestorius și îi invită să-l susțină în condamnarea lui și a învățăturii sale. Astfel, la sfârșitul documentului redactat la încheierea conciliului putem citi: „Forțați de canoane și ținând cont de scrisoarea Sfântului Părinte și colaborator Celestin, episcopul Romei, ne-am pronunțat în favoarea condamnării lui Nestorius”. De asemenea, într-un alt loc episcopii conciliari se exprimă astfel: „Scrisoarea Scaunului Apostolic adresată lui Chiril (care a fost comunicată conciliului din Efes) conține deja *sentința și regula* de care trebuie ținut cont referitor la cazul lui Nestorius, iar episcopii întruniți, ghidați fiind de această scrisoare, n-au făcut decât să se conformeze acestei reguli”³. Deci, chiar dacă Papa nu este cel care a convocat fizic acest conciliu, el este cel care stabilește regula ortodoxiei în cazul lui Nestorius și dă instrucții referitoare la lucrul pe care părinții conciliari îl au de îndeplinit în cadrul dezbaterilor doctrinare și disciplinare. Chiar dacă, în neștiință de cauză, participanții la conciliu l-au considerat pe Nestorius ca fiind unul dintre ei, scrisoarea lui Celestin îi conving de heterodoxia Patriarhului Constantinopolului, prin consecință el trebuie să fie condamnat unanim și exclus din comuniunea Bisericii.

3.4. Conciliul de la Calcedon. Condițiile în care a fost convocat și întrunit al IV-lea conciliu ecumenic la Calcedon, în 451, sunt descrise cu precizie în scrisorile Papei Leon I și ale împăraților Teodosie și Marcian.

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IV, col. 1291.

² În virtutea celor spuse de Isus sfântului Petru: „Și a zis Domnul: Simone, Simone, iată Satana v-a cerut să vă cearnă ca pe grâu; iar Eu M-am rugat pentru tine să nu piară credința ta. Și tu, oarecând, întorcându-te, întărește pe frații tăi”, *Lc* 22, 31-32, episcopul Romei este împuternicit să intervină, să îndemne, să încurajeze colegii săi în episcopat în vederea păstrării și transmiterii credinței ortodoxe.

³ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IV, col. 1226 și 1288.

Imediat după închiderea „*latrocinium* (tâlghăria) de la Efes”¹, iulie-august 449, Papa Leon I a cerut împăratului Teodosie să întreprindă noi demersuri în vederea convocării unui nou conciliu mult mai important decât cel care tocmai se încheiase și la care să fie invitați episcopi din toate părțile lumii. Acest conciliu ar fi trebuit să se întrunească în Italia. Reînnoiește cererea sa și după sărbătoarea Crăciunului din 449 și în 450, specificând că este inutilă întrunirea episcopilor dacă nu sunt unanimi în stabilirea unei formule de credințe ortodoxe unice mărturisite de întreaga creștinătate. Împăratul Teodosie moare, iar pe tron urcă sora lui, Pulcheria însoțită de soțul ei Marcian. Noua împărăteasă a dat de știre Papei că este dispusă și favorabilă convocării unui nou conciliu, dar Leon I nu mai consideră această întrunire ca fiind o prioritate imediată². Însă, deoarece Marcian trimisese deja scrisoarea de convocare a conciliului, Papa dă acordul său și trimite reprezentanți din partea sa cărora le încredințează o scrisoare cu scopul de a fi citită în adunarea participanților în care specifică responsabilitatea conciliului, precum și subiectele ce trebuiesc discutate³. Astfel, mai târziu, va putea scrie: „Conciliul s-a întrunit conform

¹ *Latrocinium*, sau „tâlghăria de la Efes”, este denumirea comună dată de adversarii celui de-al doilea conciliu întrunit la Efes, în 449. Acesta fusese convocat de împăratul Teodosie în scopul examinării învățăturii lui Eutihie, deja condamnat de Patriarhul Constantinopolului Flavian, deoarece predica o învățătură conform căreia Cristos n-ar fi avut decât o singură fire, monofizismul, după întruparea sa din Fecioara Maria. Conciliul reunise în jur de 140 de episcopi, printre care se aflau și doi trimiși ai Papei, care s-au opus dezbaterilor. Sub influența Patriarhului Alexandriei, Dioscor, conciliul l-a condamnat pe Flavian și l-a repus în drepturi și în funcție bisericească pe Eutihie. De asemenea, conciliul a refuzat compromisul teologic negociat între Chiril de Alexandria și Ioan de Antiohia la Efes, în 431. Trimiișii pontificali nu reușesc să dea citire scrisorii Papei adresate lui Flavian, iar Dioscor îl excomunică pe Papa Leon I. Episcopul Romei nu recunoaște această excomunicare și, la rândul său, lansează excomunicarea împotriva tuturor participanților la conciliu. Discuțiile vor lua sfârșit doar la Calcedon, când Părinții concilian vor anula toate actele celui de-al doilea conciliu de la Efes. În același timp, însă, o parte a creștinătății orientale va constitui instituții bisericești separate. Acești creștini sunt cunoscuți sub apelativa „Bisericele celor trei concilii”, *Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus, Translated Texts for Historians*, Liverpool, University Press, 2008, traducere cu introducere de M. WHITBY.

² Care sunt motivele care au condus Papa Leon I la schimbarea poziției sale referitor la convocarea unui nou conciliu? În timpul domniei împărătesei Pulcheria, majoritatea episcopilor care participaseră la *latrocinium* de la Efes regretau eroarea și, în comun acord cu episcopii ortodocși, au semnat, *sensu eminenti*, scrisoarea dogmatică a lui Leon I adresată lui Flavian, care devine o profesiune de credință ortodoxă. De asemenea, invazia hunilor în Occident împiedică participarea episcopilor latini la lucrările conciliului. Printre alte motive mai putem menționa și teama că un nou conciliu să nu destabilizeze ordinea ierarhică obținută de episcopul Constantinopolului.

³ MIGNE, *Scrisoarea Sf. Leon I*, 82, în: *Patrologia latina* 54, col. 930-942.

principiului preceptelor creștine și în acord cu Scaunul Apostolic”¹. Locul ocupat de Papa Leon la convocarea conciliului de la Calcedon este recunoscută unanim atât de episcopii occidentali, cât și orientali.

3.5. Conciliul de la Constantinopol II. Nimeni nu contestă faptul că al V-lea conciliu ecumenic a fost convocat de împăratul Iustinian. Însă această convocare s-a făcut după discuții și acorduri prealabile cu Papa Vigilius². Papa exprimă, într-o scrisoare, dorința sa de a vedea cât mai curând reunindu-se un conciliu, însă în același timp condamnă intenția împăratului care dorea să rezolve probleme de o importantă anvergură dogmatică printr-un ordin politic, fapt ce i-a atras fuga sa de pe scaunul episcopal al Romei. În scurt timp, însă împăratul și Papa au ajuns la un acord comun, iar conciliul a putut fi convocat și întrunit la Constantinopol, în 553. Totuși, Papa ar fi dorit întârzierea convocării acestui conciliu în scopul oferirii unui timp mai îndelung episcopilor latini pentru a ajunge la întrunire. De aceea a refuzat să participe el însuși la dezbateri, în ciuda insistențelor imperiale politicoase. Dezacordul se mărește tot mai mult între împărat și Papa, mai ales după publicarea așa numitului document *Constitutul*, prin care Papa Vigilius exprima dezacordul său referitor la condamnarea lui Teodor de Mopsuestia și a lui Teodoret de Cyr³. Sub influența împăratului, conciliul a decis ștergerea numelui Papei de pe lista semnatarilor, creându-se astfel o opoziție declarată între Vigilius și Iustinian. Totuși, în decretul trimis lui Eutihie din Constantinopol, în 553, precum și într-un al doilea *Constitutum*, în 554, Papa recunoaște și aprobă deciziile conciliului și declară că episcopii care le-au adoptat, adică participanții la conciliu, sunt confrații și colegii săi în episcopat⁴.

¹ MIGNE, *Scrisoarea Sf. Leon I*, 104, în: *Patrologia latina* 54, col. 1029.

² Papa Vigilius poate afirma cu satisfacție și mulțumire că a avut loc o înțelegere comună între el și împăratul Iustinian I. Acest acord a avut ca martori episcopul Constantinopolului, Menas, și alte persoane din entourageul bisericesc și politic. Scopul conciliului era acela de a face lumină asupra controverselor numite *Trei Capite*, denumire dată unui ansamblu de scrieri teologice ce aveau ca autori pe TEODOR de Mopsuestia, IBAS de Edeasa și TEODORET de Cyr, care expun doctrina școlii din Antiohia, suspectată de influență nestoriană.

³ H. LECLERCQ, *L'Afrique chrétienne*, Paris, Librairie V. Lecoffre, 1904, face o sinteză a discuțiilor referitoare la problema care a condus la convocarea conciliului de la Constantinopol în 553, cele trei capite.

⁴ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IX, col. 457-458, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

3.6. **Conciliul de la Constantinopol III.** Al VI-lea conciliu ecumenic, desfășurat la Constantinopol în anul 680-681, a fost convocat în exclusivitate de împăratul Constantin Pogonat. Acesta a cerut Papei Agaton să trimită reprezentanți în numele său. Papa nu s-a mulțumit doar să trimită reprezentanții săi, ci în plus a trimis și o scrisoare împăratului și Părinților conciliari în care prezenta o mărturisire detaliată a credinței ortodoxe. Episcopii prezenți la conciliu au acceptat și au ținut cont în dezbaterile lor de această scrisoare. La terminarea lucrărilor au scris Papei o scrisoare de recunoștință: „Cu scrisoarea pe care ne-ați adresat-o noi am învins erezia [...] și am pedepsit pe vinovați *ex sententia per sacras vestras litteras de iis prins lata*. Cu Preafericirea Voastră am proclamat în mod clar credința ortodoxă în toată splendoarea ei și vă rugăm să o confirmați din nou prin scris”¹.

3.7. **Conciliul de la Niceea II.** Cel de-al VII-lea conciliu ecumenic a fost convocat și întrunit la Niceea, în 787, de către împărăteasa Irina, sub îndrumarea stăruitoare a Patriarhului Constantinopolului, Tarasie, care dorea restabilirea cultului imaginilor și unirea cu Roma: „Dorind să participăm la fericirea și la noblețea filiației divine, noi ne străduim să conducem întreg Imperiul pe calea păcii și unității. În particular dorim să lucrăm pentru binele Bisericii lui Dumnezeu și este în interesul nostru să ajungem la o înțelegere desăvârșită între preoșimea din răsărit, din nord, din apus și din sud. Ori, datorită voinței lui Dumnezeu, iată-i pe acești preoți prezenți aici de față prin reprezentanții lor, iar aceștia sunt purtătorii răspunsurilor lor la scrisoarea sinodală a Preafericitului Patriarh. Căci aceasta a fost întotdeauna legea conciliilor acestei Biserici catolice care, pe întreg pământul, crede în Evanghelie. Prin voința și inspirația lui Dumnezeu v-am întrunit deci [...] pentru ca voi să dați o opinie conformă definițiilor conciliilor ortodoxe”². În scrisoarea pentru convocarea conciliului, adresată Papei Adrian I, împărăteasa Irina îi spune că „cei cărora Isus Cristos le-a conferit demnitatea imperială sau cea de Suveran Pontif sunt constrânși să propovăduiască binele și să guverneze poporul conform voinței sale. [...] De aceea, ascultând inspirațiile unei inimi sincere și a unei adevărate pietăți creștine, în acord cu cei supuși nouă și cu preoții instruiți

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IX, col. 688.

² J. HARDOUIN, *Conciliorum Collectiō Regia Maxima: Acta Conciliorum Et Epistolae Decretales Ac Constitutiones Summorum Pontificum*, vol. 4, col. 38, Paris, Ex Typographia Regia, 1714-1715.

din aceste locuri, după lungi deliberări referitor la situația prezentă a Bisericii, și după o reflecție profundă, am decis să convocăm și să organizăm un conciliu ecumenic”¹. Astfel, împărăteasa, în comun acord cu fiul său Constantin, cu Patriarhul Tarasius și cu Papa Adrian I convoacă și întrunesc un conciliu ecumenic la Niceea. Papa este rugat cu insistență să participe la lucrările conciliului sau cel puțin să-i încurajeze pe delegații săi. Trimițând reprezentanții săi, Papa manifestă explicit acordul său în favoarea întrunirii conciliului.

După această expunere sumară, putem extrage câteva concluzii referitor la convocarea conciliilor, cu sau fără acordul Papei. Primul conciliu de la Niceea a elaborat un canon în care se specifică faptul că unele din drepturile Romei vor fi tratate la același nivel ca și celelalte Patriarhate orientale, specificând că „ele vor fi aplicate conform tradiției”. Inițiativa convocării conciliului aparține împăratului Constantin la care a invitat, pentru prima oară în istoria creștinismului, episcopi din toate colțurile Imperiului. După discursul inaugural, împăratul încredințează prezidența dezbaterilor episcopului spaniol Osius de Cordoba. Din cauza vârstei înaintate, Papa Silvestru a trimis doi preoți pentru a-l reprezenta. Putem deci sublinia absența episcopului Romei la acest prim conciliu ecumenic al Bisericii.

Conciliul întrunit la Constantinopol în 381 este convocat de Teodosie I, fără a înștiința măcar episcopul Romei. Primul președinte al dezbaterilor a fost Meletius, episcop al Antiohiei, care nu era în comuniune cu Suveranul Pontif. După moartea sa, prezidența a fost încredințată episcopului Constantinopolului, Grigorie de Nazianz, care însă demisionează din cauza unor neînțelegeri între participanți. Fără a cere acordul Romei, conciliul a decis schimbarea ordinii onorifice a Patriarhatelor: Roma este recunoscut ca fiind Patriarhatul onorific, datorită martiriului sfinților Petru și Paul, imediat însă se poziționează noul Patriarhat al Constantinopolului, poziția a treia este ocupată de Patriarhatul Alexandriei, pe locul patru se află Patriarhatul Antiohiei, iar pe poziția a cincea Patriarhatul Ierusalimului.

Înainte de întrunirea conciliului de la Efes, Papa Celestin a excomunicat Patriarhul Constantinopolului, Nestorius, declarând învățătura sa eretică. Consecința acestei excomunicări a fost convocarea conciliului, însă înainte ca reprezentanții Papei să ajungă, Părinții conciliari, nefiind la curent cu

¹ J. HARDOUN, *Conciliorum Collectiorea Maxima*, vol. 4, col. 25.

excomunicarea lui Nestorius, l-au tratat ca pe unul de-al lor. Ascultând însă ideile Patriarhului Constantinopolului, conciliul adoptă aceeași măsură și procedează la excomunicarea lui Nestorius prin proclamarea dublei firi a Mântuitorului, divină și umană, într-o singură persoană, iar reprezentanții Papei aprobă decizia Părinților conciliari.

Conciliul întrunit la Calcedon refuză mai întâi să considere învățătura lui Eutihie ca fiind eronată, așa cum stabilise decizia romană, și nu acceptă *Tomul către Flavian*¹, al Papei Leon I, fără a-l examina în detaliu pentru a se convinge de ortodoxia lui.

La Constantinopol, în 553, conciliarii refuză să ia în considerație orice sugestie transmisă de Papa Vigilius. De altfel, numele său nu se află nici pe lista semnatarilor documentelor conciliare, mai mult, refuză comuniunea cu el.

Întrunit pentru a treia oară la Constantinopol, conciliul procedează la excomunicarea Papei Onorius, mort deja de câțiva ani, sub acuzația că a propovăduit învățătura eretică numită „monotelismul”.

Nici conciliul întrunit la Niceea, în 787, nu a ținut cont de opiniile Papei. Ca și conciliile precedente, și acesta a fost convocat și s-a desfășurat în absența episcopului Romei, fiind reprezentat de trimișii săi.

Constatul evident care se impune este acela că nici unul din cele șapte concilii ecumenice ale Bisericii primului mileniu nu a fost convocat de Papa sau de un Patriarh oriental, ci doar de împărații vremii. Mai mult, episcopul Romei nu este prezent la nici unul, iar uneori nu se ține cont de opiniile lui exprimate de reprezentanții săi. Al VI-lea conciliu procedează chiar la excomunicarea unui Papă, deja mort, după ce doctrina sa a fost socotită ca fiind eretică.

4. Membrii de drept invitați să participe la concilii

Istoria Bisericii din antichitate ne oferă următoarele informații referitoare la participarea membrilor convocați la concilii. Primele concilii s-au întrunit în Asia Mică, la jumătatea celui de-al II-lea secol, cauzate de apariția învățăturii montaniste. Nu avem însă lista detaliată a participanților la aceste

¹ Este o scrisoare pe care episcopului Romei, Leon cel Mare, o trimite Patriarhului Constantinopolului, Flavian, în anul 449, pentru a-i prezenta „cazul lui Eutihie” și a-l înștiința de excomunicarea sa din comuniunea Bisericii. Punctul de discordanță între Leon și Eutihie era învățătura referitoare la umanitatea și dumnezeirea Mântuitorului și modul de coabitare a celor două firi în unica persoană a lui Isus din Nazaret.

concilii. Din unele documente aflăm totuși că participanții întruniți la conciliul de la Hierapolis, 25 de episcopi, erau convocați de Apolinaris, episcopul locului, iar episcopul Sotas întrunește un alt conciliu la care participă 12 episcopi, la Anchialus. Alte concilii s-au întrunit pentru a discuta despre data sărbătoririi comune a Paștelui. Policarp al Efesului spune, referitor la aceste concilii, că Papa Victor l-a sfătuit să convoace toți episcopii aflați sub jurisdicția sa pentru a face lumină asupra acestei dificultăți¹. Scrisorile de convocare în vederea întrunirii conciliilor erau adresate mitropoliților, iar uneori chiar și unor episcopi recunoscuți pentru faima lor pe plan teologic și pastoral. Mitropoliții erau însărcinați să dea acordul lor în aceste cazuri². Uneori, scrisorile imperiale de convocare a conciliilor conțineau amenințări violente pentru a avertiza episcopii care s-ar sustrage invitației. În secolul al III-lea suntem informați că Ciprian de Cartagina a convocat la conciliu, pentru a dezbate problema reconcilierii așa numiților *lapsi*, nu doar pe episcopii provinciei sale bisericești, dar și pe *confessores* și *laicos stantes*, adică laicii care nu se aflau sub nici o pedeapsă canonică, deoarece au rămas fideli credinței lor în ciuda suferințelor și amenințărilor la care au fost supuși în timpul persecuției. De asemenea, în dosarul referitor la botezul acordat de eretici, la conciliul întrunit de Ciprian în 256, au participat nu doar episcopi, dar și numeroși preoți, diaconi și foarte mulți credincioși laici³.

Chiar dacă era făcută o distincție clară între episcopi, singurii care aveau drept de vot, și credincioși, fiecare participant avea dreptul la cuvânt. Istoricul Eusebiu de Cezareea ne spune că și la Antiohia, în 264-265, alături de episcopi au mai participat și numeroși preoți și diaconi la conciliul care a judecat „cazul lui Paul din Samosata” în scopul de a face cunoscută învățătura sa eronată unui număr cât mai mare. Origen însuși este invitat, în calitate de teolog expert în materie de doctrină creștină, să participe la două concilii: unul întrunit pentru a

¹ Într-o scrisoare, ca răspuns acestui sfat, episcopul Efesului răspunde astfel: „Aș putea enumera toți episcopii prezenți pe care, sub sfătuirea Fericii Voastre, i-am convocat; dacă aș scrie toate numele lor lista ar fi prea lungă. Toți, venind să mă vadă, sârmanul firav ce sunt, au răspuns invitației mele [...]”, O. BARDENHEWER, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, vol. II, Freiburg, Herder, 1902, p. 580.

² Este cazul lui Augustin de Hipona, invitat în mod excepțional să participe la al III-lea conciliu ecumenic, în 431, însă invitația a ajuns la destinație după moartea episcopului. Referitor la primul conciliu de la Niceea, conform mărturiei lui EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 6, au fost invitați toți episcopii fără deosebire.

³ Cfr. F. DECRET, *Le christianisme en Afrique du Nord ancienne*, Paris, Le Seuil, 1996.

condamna învățătura cristologică episcopului de Bistra, Berylle¹, iar celălalt care au condamnat învățătura hipnopsihiștilor². Un secol mai târziu vedem numeroși preoți și diaconi care asistă la dezbaterile conciliare împreună cu episcopii: la Elvira în anul 300, la Arles în anul 314, la Cartagina în anul 397, la Toledo în anul 400 etc. Cu toate acestea, doar episcopii sunt cei care pun semnătura lor pe documentele oficiale adoptate³. Excepție fac de la această regulă preoții care reprezintă episcopii lor la întrunirile conciliare. De exemplu, Papa, nefiind niciodată prezent în persoană la nici unul din cele șapte concilii ecumenice ale primului mileniu creștin, era mereu reprezentat de trimișii săi, iar aceștia participau de drept la deliberări și semnavă, în numele episcopului Romei, documentele și deciziile conciliare. Unii preoți și diaconi au lucrat în cadrul întrunirilor conciliare ca secretari, notari sau însoțitori ai mitropoliților lor⁴. Uneori, când era cazul, se făcea apel, pentru deliberări teologice majore, și la alte personalități bisericești, în particular doctori în teologie și în dreptul canonic, precum și unii superiori de mănăstiri. Totuși, nu trebuie să uităm principiul de bază fundamental: doar episcopii, asistați de Duhul Sfânt pentru păstoria Bisericii lui Dumnezeu, aveau drept deliberativ, ceilalți neavând decât un drept consultativ.

Ținând cont de toate aceste elemente, de numărul mare de participanți la asemenea întruniri, de diversitatea proveniențelor, de marea diferență ce

¹ Episcopul de Bostra, Beril, predica o învățătură conform căreia Isus Cristos nu a existat înaintea întrupării sale decât în dumnezeirea Tatălui său, deci fără a avea o identitate, cea de Fiul, proprie, cfr. P. NAUTIN, „Berylle de Bostra”, în: *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, vol. 1, Paris, Cerf, 1990, p. 370.

² Hipnopsichismul și tnetopsichismul sunt două învățături conform cărora cu moartea trupului se produce și moartea sufletului. Conform hipnopsichismului, sufletul moare aflându-se într-un stadiu de inconștiență, iar conform tnetopsichismului, sufletul moare fiind supus descompunerii temporare. Amândouă învățăturile susțineau ideea învierii sufletului odată cu trupul în vederea participării la judecata de pe urmă.

³ În cazuri excepționale găsim uneori semnăturile unor diaconi sau preoți imediat după semnătura episcopului pe care-l însoțesc la conciliu, sau chiar după semnăturile tuturor episcopilor, însă este foarte rar. Doar la conciliu din Efes, numit și „tălăhăria de la Efes”, printre alte anomalii întâlnim și semnătura unui arhimandrit, Bar Sauma din Siria, care semnează la fel ca toți ceilalți membri autorizați de drept, probabil datorită faptului că fusese invitat în mod particular de împăratul Teodosie, cfr. F. NAU, „La vie de Barsauma le Syrien”, în: *Revue des études juives* 83, 1927, p. 184-202.

⁴ Este cazul lui Atanasie cel Mare care, doar diacon fiind, participă la conciliul de la Niceea în calitate de secretar al mitropolitului Alexandriei, Alexandru. De asemenea, la Efes și la Calcedonia întâlnim mulți alți preoți și diaconi săvârșind diferite activități pentru bunul mers al derulării în bune condiții a dezbaterilor conciliare.

exista între episcopi, de gradul de cultură al fiecăruia, de tendințele teologice specifice provinciilor bisericești, de caracterul și interesele politice și religioase ale fiecăruia, nu trebuie să ne mire faptul că primele concilii au cunoscut discuții aprinse, discordanțe în dezbateri, violențe verbale etc. Uneori asistăm chiar la invadarea slăbiciunilor umane în timpul dezbaterilor, fapt care a produs demisionarea lui Grigorie din Nazianz de la prezidența conciliului de la Constantinopol, în anul 381: „Am fugit, spune el, această întrunire arhierască deoarece nu am văzut până acum nici un conciliu să se fi terminat cu bine și în avantajul Bisericii atunci când în sânul său domnesc pasiunea și furia inexprimabilă de a domina”¹. Aceste dificultăți ne fac să credem că singurul care conducea barca lui Petru în asemenea întruniri, în ciuda vânturilor potrivnice și a valurilor spumegânde, era Duhul Sfânt. Spiritul adevărului a învins întotdeauna eroarea și slăbiciunea omenească, chiar și atunci când nu dispunea decât de instrumente fragile.

Printre laicii care asistau la concilii se numărau în primul rând împărații. După convertirea lor la credința creștină, ei au asistat întotdeauna, fie în persoană fie prin reprezentanți, din considerații politice și religioase, la marile întruniri conciliare. Primul împărat creștin, Constantin, a asistat în persoană la conciliul de la Niceea, el fiind cel care a trimis scrisoarea de invitație, precum și cel care a ținut discursul inaugural, după care a încredințat prezidența dezbaterilor conciliare episcopului de Cordoba, Osius². Teodosie cel Mare a convocat și asistat la unele dezbateri ale conciliului ecumenic de la Constantinopol, iar Teodosie al II-lea a trimis un reprezentant de la curtea imperială la al III-lea conciliu ecumenic și împăratul Marcian a trimis o delegație care să-l reprezinte la al IV-lea conciliu ținut la Calcedonia. Împăratul Constantin Pogonat a asistat în persoana la al VI-lea conciliu, iar împărăteasa Irina și fiul său Constantin au trimis reprezentanți imperiali la al VII-lea conciliu ecumenic. Din documentele istoriei ecleziastice aflăm că împărații au participat doar la conciliile ecumenice nu și la celelalte concilii sau sinoade provinciale³.

¹ GRIGORIE din Nazianz, *Epistola ad Procopium*, 103.

² EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 10.

³ Putem nota nedumerirea episcopilor întruniți în sinod la Tyr, în anul 335, când au văzut în mijlocul lor pe comisarul imperial trimis de Constantin, ATANASIE de Alexandria, *Apologie împotriva arienilor* 7.

5. Prezența conciliilor ecumenice

Documentele conciliare ale primului mileniu ne dau informații destul de precise și referitor la persoanele mandatate să asigure prezența dezbaterilor. Dar să luăm pe rând fiecare din cele șapte concilii și să vedem cum a fost organizată prezența lor. Primul conciliu, Niceea, 325, după cum am văzut deja, a fost convocat prin voința împăratului Constantin. După victoria istorică de la Pons Milvius¹, în anul 312, Constantin și Licinius au împărțit Imperiul în două și au promulgat un edict de toleranță a creștinilor, abrogând astfel toate decretul de persecuție ale înaintașilor lor. Însă, deoarece în Imperiul pacificat și unificat sub un singur împărat, după moartea lui Licinius, interven două primejdii² ce pot favoriza dezbinarea și stabilitatea sa internă, Constantin decide să convoace un conciliu cărui să-i încredințeze o dublă misiune: 1) să ia poziție oficială referitor la învățătura cristologică predicată de Arie; 2) să stabilească o dată comună în toate Bisericele pentru prăznuirea „sărbătorii sărbătorilor”, Paștele creștin.

Eusebiu de Cezareea, martor ocular, spune: „După discursul inaugural ținut de Constantin, împăratul a cedat cuvântul președinților conciliului” (*Viața lui Constantin*, III, 13). Conform acestei mărturii este evident că după discursul inaugural, Constantin s-a retras din adunarea conciliară lăsând în grija participanților dezbaterile teologice și disciplinare ce urmau a fi aprobate și promulgate în Biserica întreagă de pe teritoriul Imperiului. Alte dovezi vin să certifice această mărturie oculară a lui Eusebiu: 1) documentele conciliului de la Niceea sunt semnate doar de episcopii participanți, nu și de împărat; 2) atunci când mai mulți episcopi se adresează în scris împăratului, făcând plângeri unul împotriva celuilalt, Constantin răspunde clar: „nu-mi este dat să decid asupra preoților” (SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 17); 3) Constantin este conștient de rolul său atunci când afirma: „Eu sunt episcop pentru afacerile exterioare Bisericii”, cuvinte ce traduc bine poziția pe care a

¹ Tradiția creștină a păstrat în memorie povestea încărcată cu elemente legendare conform căreia, în apropierea bătăliei decisive împotriva lui Maxențiu, Constantin ar fi văzut o cruce desenată pe cer, iar în timpul unui vis Isus i-ar fi apărut spunându-i: *in hoc signo vincis – în acest semn vei învinge* (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin* și LACTANȚIU, *Despre moartea persecutorilor*).

² Este vorba despre data sărbătorii Paștelui care diferă de la o provincie bisericească la alta și despre învățătura nou apărută și predicată de preotul Arie, referitoare la dumnezeirea reală a lui Cristos.

ocupat-o în dezbaterile de la Niceea. Dacă îl excludem cu desăvârșire pe Constantin de la rolul de președinte al conciliului, cine a fost însărcinat cu această misiune? Unii istorici au lansat ipoteza că ar fi putut fi episcopul care se afla la dreapta împăratului, pe care l-a salutat atunci când acesta a intrat în sala întrunirii conciliare. Istoricul Sozomen și Eusebiu de Cezareea ne spun că acest episcop ar putea fi teologul și retorul Eusebiu al Nicomediei, susținătorul lui Arie și a învățăturii sale. Însă și această ipoteză este fără fundament deoarece ne este dificil de imaginat ca un episcop atât de convins de învățătura ariană să poată prezida dezbaterile care îl aveau în centrul atenției pe făuritorul și predicatorul învățăturii, Arie însuși.

Teodoret de Cyr susține că Eustatie al Antiohiei ar fi putut exersa această responsabilitate deoarece el ar fi fost cel care a adresat discursul de bun venit împăratului (*Istoria bisericească*, I, 7). Ar putea fi o ipoteză valabilă, cu atât mai mult cu cât unul din succesorii săi, Ioan al Antiohiei, într-o scrisoare adresată lui Proclus, îi conferă titlul: „primul dintre Părinții de la Niceea”. Totuși, ne este dificil să acceptăm această ipoteză din două motive: cum putem explica pluralul, „președinților conciliului” la care face aluzie mărturia lui Eusebiu citată mai sus?; și cum se poate explica faptul că Patriarhul Antiohiei să aibă întâietate asupra Patriarhului Alexandriei?¹ Bazându-se pe aceste elemente, Schröckh² și mulți alți istorici au lansat ideea prezidenței conciliului de către Eustatie și Alexandru, justificând astfel pluralul lui Eusebiu, *președinții conciliului*. Suntem nevoiți să admitem că nici această ipoteză nu este satisfăcătoare deoarece este în contradicție cu mărturiile lui Gelasie care, în secolul al V-lea, a publicat *Istoria conciliului de la Niceea*. Osius, spune el, era reprezentantul episcopului Romei și a participat la conciliul din Niceea însoțit de preoții romani Vitalius și Vincențiu³.

¹ Conciliul de la Niceea scrie Bisericii din Alexandria: „Alexandru, episcopul vostru, vă va da indicații mai detaliate referitoare la decretele conciliului, deoarece el a fost unul din ghizii și colaboratorii de seamă în tot ceea ce s-a întreprins”, SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 9.

² J.M. SCHRÖCKH, *Christliche Kirchengeschichte*, vol. V, Leipzig, 1768-1803, p. 335.

³ Unii susțin că Gelasie l-ar fi copiat pe Eusebiu de Cezareea. Însă deoarece această frază nu se află și în mărturia lui Eusebiu, s-a avansat ideea că ea ar fi o invenție a lui Gelasie intergalacticul în textul copiat de la Eusebiu. Nu-l putem, însă, acuza pe Gelasie de a fi un copiator servil al lui Eusebiu, ci el prelucrează izvoarele sale în funcție de alte informații pe care le deține din alte documente la îndemâna sa. Pentru a da doar un exemplu este suficient să amintim că numărul participanților la conciliul din Niceea, conform mărturiei lui Eusebiu, se ridică la 250, pe când

Alți istorici admit ideea prezidenței conciliului de la Niceea de către Osius, în calitate de reprezentant al Papei. Pentru justificarea opiniei lor, acești istorici se bazează pe mai multe argumente: Atanasie de Alexandria spune despre Osius: „care este conciliul pe care nu l-a prezidat?” (*Apologia fugii sale*, 5); Teodoret al Cyrului vorbește despre Osius în aceeași termeni (*Istoria bisericească*, II, 15); Socrate, referindu-se la prezidența conciliului de la Niceea și dorind să facă lista celor mai importanți membri care au participat îi plasează astfel: Osius, episcop de Cordoba, Vitalius și Vincențiu, preoți din Roma, Alexandru, episcop de Alexandria, Eustatie, episcop al Antiohiei, Macarie, episcop al Ierusalimului (*Istoria bisericească*, I, 1). Astfel, istoricul ecleziastic urmărește ordinea preeminenței. În nici un caz n-ar fi plasat în capul listei semnatarilor un simplu episcop occidental înaintea marilor Patriarhi orientali dacă Osius nu ar fi avut un rol de prezidență la conciliu. Examenul semnăturilor puse pe documentele conciliare ne conduc să admitem această ipoteză. Chiar dacă manuscrisele sunt divergente asupra acestui aspect, iar unele prezintă chiar greșeli și omisii grave, nu putem nega importanța semnificativă pe care a avut-o Osius în derularea primului conciliu ecumenic. Cu mici excepții, toate manuscrisele prezintă lista semnatarilor având în frunte episcopul Osius, urmat de reprezentanții Papei, iar apoi marii Patriarhi orientali: Alexandru de Alexandria, Eustatie de Antiohia, Macarie de Ierusalim¹.

Studiul listei semnatarilor ne permite să vedem că aceștia au semnat grupați fiind în provincii bisericești: mitropolitul în primul rând, iar după el episcopii aflați sub jurisdicția sa. Referitor la provincii însă, lista nu pare a fi ținut cont de o ordine anume: în primul rând apare provincia Alexandriei, apoi episcopii din Tebaida, din Libia, din Palestina, din Fenicia și doar după acestea vin semnăturile episcopilor din provincia Antiohiei. Fiecare grup de semnături

Gelasie îl ridică la „ceva mai mult de 300 de participanți” fără a indica nicăieri sursa de inspirație, *Historia concilii Nicaeni*, în: MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. II, col. 806, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

¹ Cele două liste de semnături prezentate de Gelasie și alte două liste prezentate de MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. II, col. 692, 697, respectiv 882, 927, dau aceeași ordine. Mansi specifică explicit că Osius semnează în numele Bisericii din Roma, a Bisericilor din Italia, din Spania și din alte țări din Occident. SCHRÖCKH, însă, *Christliche Kirchengeschichte*, vol. V, p. 336, subliniază că Osius are întâietate pe lista semnatarilor datorită prestigiului de care se bucura înaintea împăratului. Însă este dificil de crezut că participanții au pus semnătura lor în ordinea prestigiului ce-l aveau înaintea împăratului. Dacă această ipoteză ar fi fost adevărată, numele lui Eusebiu de Cezareea ar fi trebuit să figureze printre primele.

este precedat în mod vizibil de provincia de proveniență a episcopilor, indicație care lipsește cu desăvârșire pentru semnătura lui Osius și a celor doi preoți, reprezentanți ai Papei. Aceștia au pus semnătura primii fără a specifica numele episcopiei ce o reprezintă. Unii istorici au obiectat spunând că, deoarece majoritatea episcopilor prezenți erau orientali, ei au ținut să onoreze prezența occidentalilor permițându-le să semneze primii. Această obiecție este fără justificare solidă, fiindcă lista se termină cu semnăturile reprezentanților celor două provincii bisericești ale Bisericii latine, Galia și Africa. Deoarece semnătura lui Osius și a celor doi preoți romani nu sunt însoțite de specificarea episcopiei de proveniență, putem concluda că ei nu asistau la dezbaterile conciliare în calitate de reprezentanți ai unei Biserici locale, ci ca președinți ai conciliului. Astfel se poate justifica expresia lui Eusebiu: *împăratul a cedat cuvântul președinților conciliului*.

Al II-lea conciliu ecumenic, fără nici un dubiu, nu a fost prezidat nici de Papa Damasie, nici de reprezentanții săi, nici de împăratul Teodosie. De altfel, acest conciliu nu avea pretenția de a fi ecumenic, ci pur și simplu un conciliu general al Bisericii orientale. Deoarece Patriarhul Alexandriei nu era prezent la deschiderea lucrărilor, preșidența a fost asigurată de Patriarhul Antiohiei, Meletius. Însă după moartea acestuia preșidența este preluată de Patriarhul Constantinopolului, Grigorie din Nazianz, și după demisia acestuia, de succesorul său, Nectarie. La acest conciliu s-a decis că episcopul Constantinopolului va ocupa primul loc în ierarhia onorifică, după episcopul Romei, Constantinopolul fiind „Noua Romă”.

Împăratul Teodosie al II-lea îl însărcinează pe contele Candidus să-l reprezinte la lucrările celui de-al III-lea conciliu ecumenic desfășurat la Efes, în anul 431. Într-o scrisoare adresată participanților, împăratul specifică în mod clar cum înțelegea el prezența reprezentantului său la întrunirea conciliară: „L-am trimis la conciliul vostru pe Candidus, eminentul conte *sacrorum domesticorum*, însă nu va participa în nici un chip la dezbaterile referitoare la dogme, deoarece nu-i este permis nimănui de a interfera în discuțiile teologice dacă nu figurează în catalogul sfinților episcopi?”. După această precizare, împăratul descrie în mod pozitiv în ce constă participarea reprezentantului său la desfășurarea conciliului: va ține la distanță laicii și călugării, în cazul în care aceștia ar veni în număr foarte mare la Efes; va supraveghea pentru a asigura calmul în oraș și securitatea conciliului; va utiliza influența sa pentru a evita

divergențele de opinii între membri atunci când aceștia deschid discuții pasionante, pentru ca fiecare să poată exprima opinia proprie în mod liber și fără teamă, pentru ca, în cele din urmă, după dezbateri liniștite și calme asupra fiecărui punct, episcopii să beneficieze de libertatea necesară pentru a lua o decizie comună; împiedică membrii să părăsească în plină dezbateră conciliul; intervine atunci când participanții pun în discuție alte subiecte teologice decât cele prevăzute în ordinea de zi; nu permite deliberări în cazul unor afaceri personale¹. Papa Celestin I a trimis la conciliu trei reprezentanți, episcopii Arcadius și Proiectus, și preotul Filip, sfătuindu-i cu insistență să fie suspuși și să se conformeze instrucțiilor date de Chiril al Alexandriei și să susțină prerogativele Scaunului Apostolic. Chiril era deja desemnat de Papa să-l reprezinte referitor la dezbaterile doctrinare împotriva lui Nestorius². Într-o scrisoare adresată Patriarhului Alexandriei, Papa îi conferă toată puterea apostolică pentru a beneficia în cadrul dezbaterilor doctrinare³. După prima sesiune, contele Candidus se declară deschis împotriva conciliului și susține grupul din Antiohia care organizează un mic sinod sub direcția lui Ioan al Antiohiei⁴. În aceste condiții, Chiril organizează desfășurarea celei de-a doua sesiuni conciliare pe care o prezidează, iar procesul verbal îl desemnează ca fiind reprezentantul Papei. La această sesiune ajung și reprezentanții Romei care prezidează derularea dezbaterilor alături de Chiril. Toate documentele

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IV, col. 1119.

² Nestorius, arhiepiscop al Constantinopolului între 428-431, este promotorul învățăturii conform căreia cele două firi, divină și umană, sunt complet distincte în persoana lui Cristos. Conform acestei învățături, Fecioara Maria nu poate fi numită Născătoare de Dumnezeu, *Theotokos*, ci doar Născătoarea lui Cristos, *Christotokos* sau Născătoarea omului Isus din Nazaret, *Anthropotokos*.

³ Indicațiile Papei sunt clare: Nestorius și învățătura sa trebuie să fie condamnate fără teamă. Dacă Patriarhul Constantinopolului nu se supune deciziilor conciliare, atunci trebuie să fie înlăturat din comuniunea Bisericii. Este vorba aici despre un act de autoritate capitală exersat de Celestin I prin intermediul reprezentantului său, Chiril de Alexandria. În această calitate, Chiril a organizat toate dezbaterile dogmatice referitoare la învățătura nestoriană. Astfel, semnătura lui Chiril apare în fruntea listei după dezbaterile din prima sesiune, care a condamnat unanim Nestorius și învățătura sa, cfr. J. A. MCGUCKIN, *Saint Cyril of Alexandria and the Christological controversy: its History, Theology, and Texts*, Crestwood, New York, St. Vladimir's Seminary, 2004.

⁴ Ioan de Antiohia intervine în acest stadiu al dezbaterilor conciliare pentru a lua apărarea lui Nestorius. Intervenția sa în acest moment se explică prin faptul ajungerii sale în întârziere la Efes, 4 sau 5 zile după terminarea primei sesiuni, în care s-a dezbătut cazul lui Nestorius și al învățăturii sale. Micul sinod organizat de Ioan s-a derulat într-o sală hotelieră și s-a deschis în prezența contelui Candidus.

conciliului sunt unanime în desemnarea lui Chiril ca reprezentant al Papei și președinte al întrunirii conciliare: „Deoarece se presupunea că orientalii (din Antiohia) nu puteau veni sau vor ajunge în întârziere, episcopii prezenți la prima sesiune l-au desemnat pe Chiril ca reprezentant al Papei Celestin al Romei”¹. De asemenea, multe alte documente îl desemnează pe Chiril președinte al conciliului, nu în calitatea sa de Patriarh al Alexandriei, ci în calitatea de reprezentant al Papei Celestin I al Romei².

Pentru a participa la al IV-lea conciliu ecumenic, desfășurat la Calcedon, în anul 451, episcopul Romei, Leon I, îl înștiințează pe împăratul Marcian că va trimite ca reprezentant pe Pascasinus, episcop în Sicilia, căruia i-a încredințat sarcina de a prezida dezbaterile conciliare în locul său: *predictum fratrem et coepiscopum meum vice mea synodo convenit predisere* (*Scrisoarea* 89). Împreună cu el, Papa mai desemnează alți trei reprezentanți: episcopii Iulian și Lucentius și preotul Bonifaciu. În timpul lucrărilor conciliare, în mai multe rânduri, Pascasinus intervine în calitate de reprezentant al Papei, fapt recunoscut de participanți: „Pentru episcopii prezenți, reprezentanții săi au stabilit hegemonia între membrii conciliului, reprezentanții săi au fost pentru ei precum capul pentru mădularele trupului”³. Aceste mărturii sunt atât de convingătoare încât elimină orice îndoială referitoare la prezența conciliului de la Calcedon. Cu toate acestea este un fapt atestat cu evidență că și comisarii imperiali ocupau un loc de cinste la conciliu, ei se aflau în fața grilei altarului, iar procesele verbale îi enumerau mereu în primul loc⁴. Ei reglau ordinea discuțiilor, organizau voturile, pronunțau discursul de încheiere al sesiunilor, împlinind astfel toate prerogativele ce reveneau de drept președintelui întrunirii⁵. La cea de-a șasea sesiune, împăratul însuși este prezent. El propune

¹ EVAGRIE Ponticul, *Istoria bisericească*, I, 4. La rândul său Virgil de Roma scrie despre conciliul de la Efes: „În calitate de reprezentanți ai Papei erau fericitul Chiril, episcop al Alexandriei, episcopii Arcadius și Projectus și preotul Filip, desemnați de însuși fericitul Clement, Papa al Romei”, în: MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IX, col. 62.

² Episcopul Mansuetus al Milanului scria într-o scrisoare adresată împăratului Constantin Pogonat: „Pentru memorie, Chiril, episcopul Bisericii Alexandriei, reprezentantul autorității Scaunului Apostolic, a prezidat lucrările conciliului de la Efes”, în: MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XI, col. 204.

³ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VI, col. 986, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

⁴ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VI, col. 563, 938.

⁵ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VI, col. 583, 586, 606, 953, 974.

întrebările și dirijează dezbaterile. În actele conciliului avem impresia că împăratul și comisarii dețineau prezidența întrunirii, reprezentanții Papei nefiind decât primii printre membrii cu drept de vot. Cum putem împăca această evidență cu mărturia însăși a conciliarilor care manifestă recunoștința lor față de Papa datorită hegemoniei instalate de reprezentanții săi? Aflăm răspunsul la această dilemă câteva rânduri mai jos în scrisoarea adresată de Părinții conciliari Papei: „Credinciosul împărat și comisarii săi au vegheat pentru ca totul să se petreacă în ordine, astfel totul s-a derulat perfect”¹. Din această frază înțelegem că împăratul și comisarii săi au garantat bunul mers al lucrărilor conciliare, au asigurat partea economică și ordinea discuțiilor și dezbaterilor. Ei nu s-au amestecat treburilor interne, nu au luat parte la elaborarea decretelor dogmatice și disciplinare și nu au participat la vot când era vorba despre probleme legate de credință. De mai multe ori, în derularea conciliului, ei au manifestat discreție, lăsând reprezentanții Papei să exerciteze dreptul la prezidență. Astfel, primul semnatar al documentelor conciliare nu este nici împăratul și nici comisarii imperiali, ci reprezentantul Papei, specificând titlul său: *synodo presidents*². Ne putem da seama că suntem în fața unei duble prezidențe, analogă celei la care împăratul Constantin făcea aluzie când spunea: „Eu sunt un episcop; voi sunteți episcopi pentru reglarea problemelor interne ale Bisericii, însă eu sunt episcopul ales de Dumnezeu pentru a mă ocupa de problemele externe ale Bisericii” (*Viața lui Constantin*, IV, 24). Astfel, organizarea birocratică a afacerilor conciliului, impulsul și locul onorific a fost ocupat de împărat și comisarii săi, iar prezidența dezbaterilor dogmatice și disciplinare interne conciliului a fost asigurată de trimișii Papei. În absența comisarilor, cazul celei de-a treia sesiuni, reprezentanții Papei asigurau și coordonarea afacerilor exterioare conciliului.

Despre al V-lea conciliu ecumenic, desfășurat la Constantinopol, în anul 553, putem spune doar că nici împăratul Iustinian, nici Papa și nici reprezentanții săi nu au participat. Prezidența a fost asigurată de Eutihie de Constantinopol.

Împăratul Constantin Pogonat, însoțit de mai mulți demnitari imperiali, a asistat în persoană la al V-lea conciliu ecumenic desfășurat la Constantinopol

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VII, col. 454, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

² MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VII, col. 135.

în anul 680-681. Din procesele verbale reiese că el ar fi prezidat lucrările conciliului, iar imediat după el sunt amintiți însoțitorii săi. Însă, enumerând mai departe membrii de drept ai conciliului, procesele verbale stabilesc diferența între împărat și însoțitorii săi și sfinții episcopi. Primii printre membrii conciliului sunt amintiți reprezentanții Papei, preoții Teodosie și Gheorghe și diaconul Ioan¹. Semnăturile lor se află în fruntea listei participanților, pe când împăratul n-a semnat decât după episcopii prezenți. Prin această semnătură, împăratul certifică decretele conciliare prin formula *legimus et consensimus*. De asemenea, el dorea să sublinieze diferența existentă între el și membrii conciliului.

În desfășurarea tuturor sesiunilor celui de-al VII-lea conciliu ecumenic ținut la Niceea, în anul 787, remarcăm, în primul rând, prezența delegaților Papei, arhiepiscopul Petru și preotul Petru; după ei vin arhiepiscopul Tarasius al Constantinopolului și reprezentanții celorlalte Patriarhate, apoi ceilalți episcopi și în ultimul rând comisarii imperiali. Toate decretul conciliilor au fost semnate în această ordine. Totuși, comisarii nu au semnat documentele. În schimb, împărăteasa Irina și fiul său au asistat la dezbaterile conciliare în calitate de președinți onorifici la ultima sesiune și au semnat decretul primelor șapte sesiuni deja validate prin semnăturile episcopilor². Conform unei versiuni latine a documentelor conciliilor, reprezentanții Papei, episcopul Constantinopolului și reprezentanții celorlalte Patriarhate orientale sunt singurii care au semnat utilizând expresia *definiens*.

Versiunea greacă a textelor specifică faptul că ceilalți episcopi ar fi utilizat cuvântul *opias*. Aceste observații ne conduc să credem că în ciuda

¹ Papa Agaton, încă de la începutul lucrărilor conciliului ecumenic, a manifestat o atitudine de franchețe. Prin delegații săi, a trimis o scrisoare Părinților în care exprima deschis convingerile sale împotriva monotelismului și revendică supremația sa asupra conciliilor ecumenice. „Fericitul Petru, spune el, a primit sarcina de a paște oițele lui Cristos; datorită protecției sale, această Biserică apostolică (a Romei), care îi aparține, nu s-a îndepărtat niciodată, nici într-un chip, de calea adevărului și autorității sale. Ținând calitatea sa de la însuși șeful apostolilor, Biserica Romei a fost respectată cu fidelitate și ascultată de toate Bisericile catolice și conciliile universale; fericii Părinți și sfinții doctori s-au atașat cu credință doctrinei sale” (*Patrologia latina* 87, col. 1170). La această scrisoare, conciliul răspunde astfel: „Referitor la ceea ce este de făcut, vom ține cont de sfaturile Preafericirii Voastre, episcop al primului scaun și păstor al Bisericii universale, Preafericirii Voastre care ați fost instalat pe stânca fermă a credinței; astfel am anatemizat ereticii conform sentinței pe care Preafericirea Voastră ne-ați făcut-o cunoscută prin scrisoarea trimisă conciliului” (*Patrologia latina* 87, col. 1247).

² MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XII, col. 379; vol. XIII, col. 414.

prezenței delegaților Papei, cel care asigura prezidența conciliului era episcopul Constantinopolului, Tarasius. Acesta a luat asupra sa grija de a organiza dezbaterile conciliare, de a modera luările de cuvânt și de a asigura participanții că toți se pot exprima în mod liber.

6. Promulgarea și ratificarea¹ decretelor conciliare

Decretele primelor șapte concilii ecumenice erau promulgate și ratificate de împărați în persoană și de Papi, atât prin reprezentanții lor, cât și în mod personal și oficial. Referitor la promulgarea documentelor de către împărați și suveranii pontifi subliniem câteva elemente.

Împăratul Constantin a aprobat fără rezerve *Simbolul de credință* redactat la Niceea în 325 și a amenințat cu exilul pe toți care nu vor să-l accepte ca element unificator al credinței creștine. După terminarea lucrărilor conciliare, împăratul a decis că decretul întrunirii vor fi considerate ca legi ale Imperiului, le-a declarat ca fiind inspirate de Dumnezeu și, prin mai multe edicte, a ordonat să fie respectate de toți membrii Imperiului: „Într-adevăr, ceea ce a fost aprobat de către cei 300 de episcopi nu este nimic altceva decât voința lui Dumnezeu, știut fiind mai ales faptul că Duhul Sfânt, care locuiește în inteligența acestor oameni remarcabili, i-a luminat pe calea providenței divine. Astfel, nimeni să nu ezite, nimeni să nu amâne pe mai târziu, ci reveniți cu toții în grabă pe calea autentică a adevărului” (SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 9). Din partea ierarhiei bisericești, primele semnături sunt cele ale reprezentanților Papei Silvestru: Osius,

¹ Ratificarea sau confirmarea este un act juridic prin care unui document legitim și valabil, însă, în sine însuși, incomplet și provizoriu, i se acordă forță și stabilitate definitivă. Când este vorba despre un conciliu ecumenic, ratificarea conferă canoanelor promulgate valoarea decretelor suverane și universale. Confirmarea poate primi diferite calificative după caz: poartă numele de *ulterioară*, când ea validează decrete formulate anterior; *concomitentă*, când ea se produce în timp ce sunt formulate decretele; *antecedentă*, când ea este exersată asupra decretelor al căror sens a fost dictat sau formulat. Pentru conciliile din al II-lea mileniu, care au beneficiat de prezența Papei în persoană, problema confirmării decretelor nu se pune. Situația este cu totul alta referitor la conciliile la care el este reprezentat de delegații săi. Unii teologi și canoniști susțin ideea că în asemenea cazuri un act de confirmare ulterioară era absolut indispensabil. Alții sunt de părere că ratificarea decretelor putea fi suplinită prin conformitatea decretelor conciliare instrucțiilor prealabile ale Papei sau prin prezența delegaților pontificali veghind la executarea riguroasă a instrucțiilor pontificale. Cu toate acestea, susținătorii acestei ipoteze afirmă că ratificarea ulterioară a fost încredințată conciliilor, cfr. G. ALBERIGO (dir.), *Les Conciles oecuméniques*, vol. I. *L'Histoire*, Paris, Cerf, 1994, p. 7-27.

Vitalius și Vincențiu. Conform probabilităților, Silvestru însuși ar fi redactat un document de recunoaștere oficială și solemnă a decretelor conciliare. În anul 485, un sinod roman, compus din 40 de episcopi veniți din provinciile bisericești ale Italiei, declară cu tărie și precizie, după ce a reamintit fraza evanghelică, *Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea și puterile celui rău nu o vor birui* (Mt 16, 18), „cei 318 episcopi reuniți la Niceea *confirmationem rerum atque auctoritatem sanctae romanae Ecclesiae detulerunt*”¹. De altfel, succesorul lui Silvestru pe scaunul Romei, Papa Iulius I, declară, câțiva ani după închiderea lucrărilor conciliului de la Niceea, că decretul conciliare nu ar fi putut fi publicate dacă n-ar fi fost ratificate de episcopul Romei, aceasta fiind o normă bisericească: „un canon bisericesc prescrie că Bisericele nu trebuiesc să promulgeze canoane împotriva voinței episcopului Romei”².

Documentele celui de-al II-lea conciliu ecumenic au fost aprobate de împăratul Teodosie I, care la rândul său, la dorința episcopilor conciliari, promulgă un edict prin care cere tuturor Bisericilor mărturisirea credinței formulate la Niceea și reafirmate la Constantinopol, precum și păstrarea comuniunii, în diferitele episcopii, cu unii episcopi aleși datorită importanței scaunului episcopal ce-l ocupă, sau faimei lor teologice³. Când Papa și episcopii occidentali au luat cunoștință de decretul conciliului de la Constantinopol, recunoscut câțiva ani mai târziu ca fiind conciliu ecumenic, cu ocazia unui sinod italian, au dezaprobat unele pasaje ale acestor decrete, înainte de a primi actele conciliului. Însă când actele au ajuns în posesia sa, Papa Damasie le-a ratificat fără dificultate⁴. Totuși, această ratificare nu a fost

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VII, col. 1140. Într-adevăr, acest sinod s-a întrunit pentru a-l condamna pe Acasius de Constantinopol, fiind acuzat de monofizism în scrierile sale. Astfel, sinodul, desfășurat la Roma în anul 485, face apel la *Simbolul credinței* formulat la Niceea, ratificat oficial de Papa Silvestru și mărturisit ca normă de credință în toate Bisericile.

² SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, II, 17. Nu știm la ce canon se referă aici Iulius. Socrate nu dă aici dovadă de rigurozitatea metodologică necesară unui istoric, ci se mulțumește doar să citeze pasajul dintr-o scrisoare de-a lui Iulius, scrisoare citată de ATANASIE de Alexandria, *Apologia secunda*, 43, 4: „Nu știți oare că există o tradiție conform căreia mai întâi îmi scrieți, apoi ceea ce este drept trebuie să se decidă aici?”

³ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, V, 8. P. MARAVAL, *Théodose le Grand, le pouvoir et la foi*, Paris, Fayard, 2009, efectuează o interesantă analiză științifică a carierei politice a împăratului Teodosie I.

⁴ Aceasta este opinia lui FOŢIE al Constantinopolului, *De synodis*, în: MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. III, col. 595, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

făcută decât referitor la *Simbolul de credință*, fiindcă celelalte canoane ale conciliului au fost refuzate formal de Papa Leon I, *Scrisoarea* 104, iar mai târziu de Papa Grigorie I, *Scrisoarea* 1. De altfel, tocmai datorită ratificării *Simbolului credinței* de la Constantinopol de către Scaunul Apostolic, mai târziu, conciliul care l-a formulat a fost recunoscut ecumenic de către Papii Virgil, Pelagiu al II-lea și Grigorie I.

Împăratul a aprobat documentele conciliului de la Efes în circumstanțe speciale. Mai întâi, Teodosie al II-lea era de partea antagoniștilor, însă progresiv și-a modificat opinia și a recunoscut că partea ortodoxă a episcopilor întruniți la Efes reprezenta adevăratul conciliu. Totuși, nu a ratificat îndată documentele conciliului deoarece nu dorea să se pronunțe oficial împotriva grupului întrunit în jurul episcopului Ioan al Antiohiei. Însă când Ioan și Chiril au căzut de acord, iar grupul antiohenilor au recunoscut validitatea conciliului din Efes, împăratul a făcut cunoscut opiniei publice, printr-un decret special, că întrunirea de la Efes este o lucrare de pace, a amenințat pe cei care nu se supun deciziilor conciliare, a trimis în exil ereticul Nestorius, a ars toate scrierile nestorienilor și a aprobat decizia principală votată în conciliu¹. În numele Papei a semnat Chiril al Alexandriei și delegații occidentali, episcopii Arcadius și Projectus și preotul Filip. Deja aceste semnături reprezintă ratificarea decretelor conciliului de către Papa. Însă succesorul lui Celestin, Sixt al III-lea, proclamă cu un ton și mai solemn și explicit aprobarea lucrărilor conciliare de către Papa, după cum reiese din scrisorile sale circulare sau private².

Împăratul Marcian a ratificat, promulgând patru edicte în anul 452, decretelor dogmatice și celelalte decizii ale celui de-al IV-lea conciliu ecumenic desfășurat la Calcedon³. De asemenea, decretelor acestui conciliu, cu excepția canoanelor, au fost nu doar semnate de reprezentanții pontificali și ratificate

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. V, col. 255, 412, 920, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.

² MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. V, col. 374. De exemplu, în a doua scrisoare adresată lui Chiril al Alexandriei, Sixt al III-lea manifestă indulgență față de cei condamnați la Efes ccrând episcopului de Alexandria să fie primiți în comuniunea Bisericii „dacă se leapădă de învățătura pe care sfântul conciliu, cu aprobarea Papei, a condamnat-o”. Această aprobare sau confirmare a decretelor conciliare se află în participarea episcopului Romei, prin delegații săi, la Efes și în planul lucrărilor conciliare propuse de reprezentanții pontificali și executate în prezența lor.

³ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VII, col. 475, 578, 498.

de însuși episcopul Romei, ci au fost chiar trimise la Roma după terminarea lucrărilor conciliare, împreună cu toate actele conciliului, pentru a fi ratificate de Papa Leon, conferindu-le astfel forță de lege bisericească universală. Împăratul Marcian, la insistența participanților de la Efes, a mijlocit pe lângă Papa pentru a ratifica documentele conciliare rugându-l să exprime aprobarea sa printr-o scrisoare care să poată fi citită în toate bisericile pentru ca să fie cunoscută adeziunea Papei la deciziile luate în comun de Părinții conciliari¹. Totuși, Papa Leon nu a ratificat din documentele de la Calcedon decât decretul referitoare la credința ortodoxă. A refuzat cu desăvârșire ratificarea canonul 28 care, în contradicția canonului șase de la Niceea, acorda arhiepiscopului Constantinopolului drepturi inadmisibile. Leon a făcut cunoscută nemulțumirea sa prin intermediul mai multor scrisori adresate împăratului și împărătesei Pulcheria și a însărcinat nunțul de la Constantinopol, episcopul Iulian de Cos, să dea de știre lui Marcian că hotărârea Sfântului Scaun referitoare la aprobarea conciliului din Calcedon va fi trimisă la toți episcopii Imperiului².

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. VI, col. 215, cfr. LEON I, *Scrisoarea* 160, în: Migne, *Patrologia latina* 54, col. 1182.

² Conciliul, Patriarhul Anatolis de Constantinopol și împăratul Marcian au cerut Papei Leon I confirmarea decretelor și canoanelor conciliare. Aceste documente și răspunsurile Papei au ajuns până la noi. *Scrisoarea sinodală* cerea Papei ratificarea canonului 28 votat împotriva voinței delegaților pontificali, prin consecință fără nici o valoare juridică. În scrisoare conciliară explică: „Iată ce am făcut, ajutați fiind de Preafericirea Voastră care erați prezent cu noi în spirit, care binevoiți să vă asociați fraților Preafericirii Voastre. Înțelepciunea reprezentanților Preafericirii Voastre ne-au făcut, dacă putem spune așa, vizibili” (Migne, *Patrologia latina* 54, col. 955). După această *captatio benevolentiae*, autorii scrisorii abordează punctul nevralgic: „Ținem să vă indicăm unele puncte pe care le-am decis pentru binele comun, în interesul păcii și stabilității regulilor bisericești și suntem convinși ca Preafericirea Voastră, cunoscându-le, le veți aproba și confirma. [...] Vă rugăm deci, onorați, prin semnătura Preafericirii Voastre, decretul dezbătut de noi, referitor la privilegiile scaunului episcopal al Constantinopolului; pentru ca să știți că nu am făcut aceasta din ură sau falsă feroare, [...] am adus toate documentele înaintea Preafericirii Voastre, atât pentru a justifica poziția noastră, cât și în semn de aprobare unanimă a dezbaterilor ce au avut loc”. Suntem în fața unui pasaj decisiv care arată intenția profundă a Părinților de la Calcedon. Ei solicită cu insistență ratificarea pontificală a canonului 28 adoptat împotriva voinței delegației Papei. Referitor la celelalte decrete dogmatice, participanții le exclud din cererea lor deoarece, în gândirea lor, nu au nevoie de ratificare, fiind dezbătute și aprobate în prezența și cu asentimentul delegaților pontificali. În 451 și 454, Patriarhul Anatolius de Constantinopol adresează două scrisori Papei prin care îi cere același lucru referitor la canonul 28, fără a pomeni de celelalte decrete dogmatice, pe care nu face decât să le amintească după care merge direct la țintă: „Datorită cinstei pe care v-o datorăm, sfântul conciliu și eu, am adus acest decret, canonul 28, înaintea Preafericirii Voastre, pentru a obține aprobarea și confirmarea sa” (Migne, *Patrologia*

Al V-lea conciliu ecumenic nu a făcut decât să pună în practică ordinele împăratului Iustinian și a sancționat tot ceea ce acesta credea necesar. Conciliul a manifestat o supunere atât de mare față de împărat, încât Papa Vigilius nu a dorit să aibă nici un raport cu el. Iustinian ratifică decretul conciliare și a întreprins demersuri diplomatice pentru a obține recunoașterea conciliului de către Vigilius¹.

Documentele celui de-al VI-lea conciliu ecumenic au fost ratificate cu ușurință de împăratul Constantin Pogonat printr-o semnătură personală. Ceva mai târziu a promulgat și un edict mai detaliat prin care expune opiniei publice aprobarea lucrărilor și deciziilor conciliare². De asemenea, delegații Papei au semnat aceste documente. Cu toate acestea, conciliul cerea Papei o scrisoare oficială de ratificare a decretelor conciliare. În acest document, Papa este numit *caput Ecclesiae*, iar scaunul episcopal al Romei *prima sedes Ecclesiae oecumenicae*³. Papa Leon al II-lea, succesorul Papei Agaton, a ratificat aprobarea sa printr-o scrisoare adresată împăratului și episcopilor Bisericii din Spania.

latina 54, col. 980). Și împăratul Marcian trimite două scrisori, în 451 și 453, Papei Leon I prin care cere aprobarea canonului 28: „Conform deciziei, că după Scaunul Apostolic, primul rang să fie atribuit episcopului splendidei mitropolii a Constantinopolului, [...] vă rugăm, Preafericirea Voastră, să dați asentimentul asupra acestui canon la care reprezentanții Preafericirii Voastre s-au opus” (Migne, *Patrologia latina* 54, col. 971-972). În scrisoarea din 453, Marcian insistă pentru ca Papa să confirme în mod public și oficial canonul 28 și toate decretul dogmatice conciliare. Motivul pentru care Marcian formulează această cerere era faptul că ereticii abuzau de opoziția Papei referitor la canonul 28, trăgând concluzia că Papa se opune tuturor deciziilor conciliare: „Suntem, spune Marcian, într-adevăr mirați ca după conciliul de la Calcedon și scrisorile pe care vi le-au adresat venerabili episcopi pentru a vă aduce la cunoștință tot ceea ce s-a realizat, nu am primit încă din partea Preafericirii Voastre un răspuns clar care să poată fi citit în biserici și care să poată fi adus la cunoștință tuturor. Unii adepți încăpățânați ai lui Eutihie sunt înclinați, datorită tăcerii Preafericirii Voastre, să se îndoiască de aprobarea pe care ați dat-o decretelor dogmatice conciliare. Binevoiți deci să ne scrieți o scrisoare prin care să certificați tuturor Bisericii și popoarelor că aprobați actele sfântului conciliu. [...] Vă rugăm să dați fără întârziere un decret prin care să dovedeți explicit ratificarea conciliului de la Calcedon pentru ca cei care caută subterfugii false să nu mai afle nici o scuză referitor la sentința Preafericirii Voastre” (Migne, *Patrologia latina* 54, col. 1017, 1019).

¹ Cunoaștem două documente pontificale prin care Papa Virgil ratifică decretul conciliului ecumenic ținut pentru a doua oară la Constantinopol: un decret trimis lui Eutihie al Constantinopolului și *Constitutum* din februarie 554, cfr. MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. IX, col. 414-416.

² MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XI, col. 698, 909.

³ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XI, col. 683.

În cea de-a șaptea sesiune a conciliului ecumenic desfășurat pentru a doua oară la Niceea, împărăteasa Irina și fiul său au semnat decretul sesiunilor conciliare anterioare, conferindu-le astfel aprobarea imperială. Nu știm dacă Irina a promulgat și un verdict în acest sens. Papa Adrian I a ratificat, într-o scrisoare trimisă împăratului Carol cel Mare, decretul și documentele celui de-al VII-lea conciliu ecumenic. Însă Papa nu a dorit să trimită imediat aprobarea sa și împăratului din Orient, care i-o ceruse, deoarece acesta nu dăduse dovezi satisfăcătoare celor două reclamații venite din partea Romei, referitor la scaunul patriarhal și la restituirea bunurilor Bisericii. Însă mai târziu, Adrian I ratifică în mod oficial și public documentele conciliului de la Niceea II, a cerut traducerea lor în limba latină, le-a trimis episcopilor occidentali și le-a susținut împotriva atacurilor venite din partea francilor¹.

Aceste analize sumare, pe care le vom dezbate mai pe larg în monografia istorică a fiecărui conciliu ecumenic în parte, ne conduc să afirmăm că ratificarea decretelor și canoanelor conciliilor ecumenice din primul mileniu al creștinismului era supusă aprobării imperiale și papale. Nu era suficient ca delegații pontificali să pună semnătura lor pe listele participanților la conciliu, ci o confirmare oficială, publică și explicită era cerută din partea conciliarilor și a împăratului pentru intrarea în vigoare a decretelor și documentelor dezbătute și aprobate, iar astfel ratificate să poată deveni legi bisericești universale.

Aprobarea pontificală era necesară pentru a atribui infailibilitate deciziilor conciliare. Doctrina Bisericii referitoare la infailibilitatea conciliilor ecumenice este argumentată de convingerea, bazată pe Sfânta Scriptură, că Duhul Sfânt cârmuiește Biserica întrunită în conciliu ecumenic, o ferește de orice eroare, Isus Cristos însuși rămâne cu ai săi până la sfârșitul veacurilor, iar porțile celui rău nu o vor birui. Apostolii aveau deja această convingere că Duhul Sfânt cârmuiește dezbaterile Bisericii întrunite în conciliu ecumenic. Întăriți de această convingere, ei au semnat deciziile primului conciliu, numit și Conciliul apostolilor, prin aceste cuvinte: „Duhul Sfânt și noi am hotărât [...]” (*Fap* 15, 28).

¹ MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XIII, col. 759-810.

Împăratul Constantin a numit decretul conciliului de la Niceea „porunci divine – *theban entolên*” (*Viața lui Constantin*, 3, 20). Atanasie de Alexandria, în scrisoarea adresată episcopilor din Africa, scrie: „Ceea ce Dumnezeu a promulgat la conciliul de la Niceea rămâne veșnic”. La rândul său, Ambroziu de Milano era convins de infailibilitatea conciliului ecumenic, afirmând: „Să păstrăm decretul conciliului de la Niceea, de care nici moartea, nici sabia nu ne pot separa” (*Scrisoarea* 21). Papa Leon I declară deschis că interpretarea celor două firi în unica persoană a lui Isus Cristos a fost confirmată de către *irreductibilis consensu* al conciliului de la Calcedon (*Scrisoarea* 120, adresată lui Teodoret). Într-o altă scrisoare, același Papă afirmă că documentele și decretul conciliului de la Calcedon au fost formulate *instrumente Spiritul Santo*, prin consecință sunt decrete divine, nu umane (cfr. *Scrisoarea* 146, adresată lui Augustus). Papa Grigorie I merge chiar până la „a venera primele patru concilii ecumenice ca pe cele patru Evanghelii” (*Scrisoarea* 25).

Totuși, atunci când Augustin de Hipona declara că nu doar deciziile conciliilor mai puțin importante pot fi ameliorate de către conciliile ecumenice, ci chiar și printre cele din urmă, unele concilii ținute anterior pot fi corectate de altele posterioare (*De baptismo contra Donatistas*, II, 3), intenția sa nu este aceea de a nega infailibilitatea conciliilor ecumenice, dimpotrivă el are în vedere progresul dezvoltării doctrinei creștine. Acest progres este conciliul, omogen, păstrător al adevărului datorită învingerii tuturor erorilor doctrinare. Chiar și conciliile de mai puțină importanță sunt infailibile atunci când documentele lor au fost semnate și aprobate de episcopul Romei și acceptate de Biserica universală.

Printre cele șapte concilii ecumenice recunoscute de majoritatea Bisericilor creștine, primele patru, Niceea în 325, Constantinopol în 380, Efes în 431, Calcedon în 451, joacă un rol major datorită autorității și formulelor dogmatice care constituie fundamentul doctrinei creștine: Sfânta Treime, Întruparea Cuvântului, Misterul mântuirii omenirii. Totuși, în interiorul acestui grup de patru concilii nu putem neglija particularitățile specifice primelor două referitor la celelalte două. La Niceea și Constantinopol, Părinții conciliari trasează marile linii ale doctrinei trinitare, fixând astfel cadrul evoluției teologice ulterioare. De asemenea, participanții la aceste concilii pun bazele esențiale ale organizării bisericești sub forma pentarhiei, adică cele cinci

mari Patriarhate și stabilirea ierarhiei lor interne. La Efes și Calcedon discuțiile teologice și dogmatice sunt în referință la persoana și misterul Cuvântului întrupat: Cristos este adevărat om și adevărat Dumnezeu, iar Fecioara Maria este proclamată Născătoare de Dumnezeu, *Theotokos*, pentru a confirma divinitatea Fiului Unul Născut din Maria sub acțiunea Duhului Sfânt. Cele două firi ale Mântuitorului sunt inseparabile, fără amestec, fără confuzie. La Niceea, putem spune, fără teama de a greși, că ia naștere sistemul de funcționare sinodal al Bisericii. Acest lucru e posibil, în secolul a IV-lea, tocmai datorită trecerii Bisericii de la epoca de persecuție la toleranță, sub împăratul Constantin, și la oficializarea creștinismului ca fiind religia Imperiului, sub împăratul Teodosie I. Conciliul ecumenic devine modul oficial al guvernării interne în Biserică, expresia comuniunii în credință și disciplină între toate Bisericile de pe pământul locuit, recunoașterea universală a prezenței și influenței Duhului Sfânt în pelerinajul Bisericii pe acest pământ spre Patria cerească.

PRIMUL CONCILIU ECUMENIC

NICEEA I, ÎN 325

**PROVOCAT DE APARIȚIA ÎNVĂȚĂTURII
CRISTOLOGICE ȘI TRINITARE A LUI ARIE**

&

**DE DIVERSITATEA DATEI
SĂRBĂTORII PAȘTELUI ÎN BISERICĂ**

PRIMUL CONCILIU ECUMENIC, NICEEA 325

Data	Între 20 mai și 20 iunie 325
Acceptat de	Catolici, ortodocși, luterani, anglicani
Conciliul precedent	Întrunirea din Ierusalim, 47 sau 48 ¹
Convocat de	Împăratul Constantin ²
Prezidența conciliului	Episcopul Osius de Cordoba
Participanți	Circa 300 de episcopi
Subiecte pe ordinea de zi	Arianismul, unicitatea lui Dumnezeu, Data comună a Paștelui în toate Bisericile
Documente și decizii conciliare	<i>Simbolul credinței</i> , așa-numitul <i>Crez niceean</i> ³ , Paștele va fi celebrat la o data comună ⁴ , 20 de canoane diciplinare
Grupuri eretice și schismatice vizate	Arieni, meletieni, novațieni

¹ Conciliul de la Ierusalim este numele care s-a dat în retrospectivă discuțiilor descrise în *Faptele Apostolilor*, capitolul 15. Cel care a prezidat această adunare pare a fi Iacob, „fratele Domnului”, așa-numitul, cel Drept. Dezbaterile au avut ca temă centrală deschiderea creștinismului către neamurile păgâne, susținută cu fervoare de proaspătul convertit la credința în Cristos, rabinul din Tars, Paul. Circumcizia, semnul specific de aderare la iudaism, nu este necesară păgânilor care vor să intre în rândurile creștinilor. Este suficientă credința în Cristos mort și înviat, iar botezul este poarta prin care păgânii sunt introduși în unica Biserică a lui Cristos, cfr. P. GEOLTRAIN (dir.), *Aux origines du christianisme*, Editura Gallimard / Le Monde de la Bible, col. *Folio histoire* 98, 2000.

² După bătălia de la Pons Milvius, Constantin își extinde autoritatea peste întreg Imperiul. Prin *Edictul din Milano*, din 313, împăratul proclamă libertatea de cult în Imperiu, punând astfel capăt perioadei persecuțiilor care se abătuseră asupra creștinismului primelor veacuri. Liniștea și pacea din Imperiu însă sunt tulburate, între 318-324, de învățătura preotului Arie și a discipolilor săi, referitoare la adevărata fire divină a Cuvântului lui Dumnezeu întrupat pentru mântuirea oamenilor. În vederea păstrării unității în Imperiu, Constantin convoacă un conciliu ecumenic, cfr. R.L. FOX, *Païens et chrétiens: la religion et la vie religieuse dans l'Empire romain de la mort de Commode au Concile de Nicée*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1997.

³ Conform tradiției, *Simbolul credinței* sau *Crezul apostolilor* a fost transmis pe cale orală, din generație în generație, credincioșilor care aveau la credința în Cristos și acceptau botezul. Astfel, *Crezul* devenea reperul creștinilor, care le permitea să trăiască în unitatea credinței indiferent de teritoriul geografic în care s-ar fi aflat. La conciliul din Niceea, acest *Crez* este discutat, îmbogățit teologic și dogmatic, impus și acceptat de toate Bisericile.

⁴ Cele cinci Patriarhate, Ierusalim, Roma, Antiohia, Alexandria și Constantinopol sărbătoreau Paștele la date diferite. La Niceea s-a stabilit celebrarea ei la o dată comună.

INTRODUCERE

Lucrările care s-au scris despre conciliul de la Niceea¹, a cărui ecumenicitate este recunoscută de toate Bisericele primului mileniu, sunt numeroase și bogate în conținut academic. În lucrarea de față dorim să punem la îndemâna studenților în teologie, dar și a tuturor celor care doresc să aprofundeze mai mult tradiția, formarea și cristalizarea dogmelor creștine, un manual la care pot recurge oricând și pe înțelesul tuturor. Simțul eclezial, apartenența la o anumită Biserică, nu poate fi dezvoltată în gândirea creștină fără a ține cont de dezbaterile care i-au obligat pe Părinții participanți la primele șapte concilii ecumenice să traseze o cale dreaptă care să-i călăuzească spre Dumnezeu pe toți aceia care aderă la credința creștină și acceptă botezul în numele Sfintei Treimi. Noi suntem creștini, susțineau Părinții Bisericii, datorită Sfintei Treimi, deoarece din primul moment al existenței creștine primim pe frunțile noastre semnul Unicului Dumnezeu Întreit în persoane, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt². Credința, fără îndoială, ne face să descoperim transcendența divină prezentă și activă în Trupul Mistic al lui Cristos, Biserica, pe care conciliul de la Niceea o mărturisește ca fiind Una³, Sfântă⁴, Katholike⁵, Apostolică¹.

¹ Iată câteva titluri printre cele mai cunoscute: G. ALBERIGO (dir.), *Les Conciles oecuméniques*, vol. I: *L'histoire*, p. 29-58; I. ORTIZ DE URBINA, *Nicée et Constantinople*, Paris, Éditions de l'Orante, 1963, p. 15-136; J. BEHR, *Formation of Christian Theology*, vol. 2/1: *The Nicene Faith*, Crestwood, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 2004.

² După învierea sa, Mântuitorul îi trimite pe apostoli în lume dându-le această poruncă: „Mergeți și faceți ucenici din toate neamurile, botezându-i în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-i să țină toate câte v-am poruncit” (Mt 28, 19). Astfel, viața noilor aderenți la credința în Cristos își află sensul profund în urmarea poruncilor Mântuitorului, revelatorul identității adevăratului Dumnezeu în treimea persoanelor, R.P.C. HANSON, „The Achievement of Orthodoxy in the Fourth Century AD”, în: R. WILLIAMS, *The Making of Orthodoxy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 142-156.

³ Biserica nu poate fi decât una, deoarece unul este botezul prin care am devenit creștini, una e credința ce o mărturisim și la care aderăm, unul este Domnul și Mântuitorul nostru, cfr. Ef 4, 4-5. J.-M.R. TILLARD, *Église d'Églises. L'ecclésiologie de communion*, Paris, Cerf, 1987.

⁴ Sfințenia Bisericii își are izvorul în sfințenia însăși a lui Dumnezeu: pentru că Dumnezeu este sfânt, Biserica sa este sfântă. De aceea, Biserica este pentru creștini calea sigură ce îl conduce pe tot omul la comuniunea sfințeniei lui Dumnezeu: „Fiți sfinți, după cum eu, Dumnezeuul vostru, sunt sfânt” (Lev 19, 2). D. SAPHY, *L'Église est sainte. Sens du péché et repentance*, Paris, Téqui, 2000.

⁵ Καθολικός / *katholikós*, în grecește, are semnificația „universal”, „general”, sau, mai exact, se referă la universalitatea mesajului lui Cristos. De aceea, la Niceea, Părinții conciliari au dorit să

Biserica este instrumentul lăsat de Dumnezeu prin care realizează lucrarea sa de mântuire a oamenilor. În interiorul ei, membrii sunt uniți prin legături spirituale supranaturale, numite sacramente. În același timp, creștinii sunt confrunțați și cu aspectul fizic, vizibil al Bisericii, datorită magisteriului, miniștrilor consacrați propovăduirii Evangheliei, guvernării și tuturor formelor instituționale sau sacramentale specific guvernării și bune funcționări a vieții intra-eccleziale. Papa Pius al XII-lea afirma că „ne-am îndepărta de adevărul divin imaginându-ne o Biserică pe care n-am putea nici să o vedem, nici să o atingem, care n-ar fi decât spirituală”. Spiritualul și vizibilul, veșnicul și temporalul, interiorul și exteriorul sunt inseparabile și constituie realitatea divino-umană a Bisericii. În Biserică, Isus Cristos a lăsat premisele vieții veșnice spre care trebuie să-i călăuzească pe toți fiii ei. Născută în ziua Cincizecimii, Biserica se arată înaintea tuturor secolelor ca fiind cca prin care Dumnezeu își realizează, în timp și spațiu, planul de mântuire veșnică.

Încă din timpurile apostolilor, Biserica a ținut să organizeze adunări ale episcopilor pentru a rezolva divergențele care puteau interveni din punct de vedere disciplinar și dogmatic, spre a pune capăt anumitor învățături diagnosticate ca eretice². Eusebiu de Cezareea, în *Istoria bisericească*,

insereze în profesiunea de credință acest termen, desemnând astfel Biserica lui Cristos care își poartă mesajul până la marginile pământului. La mult timp după marea schismă dintre Orient și Occident din 1054, termenul „catolic” a început să desemneze Biserica Apuseană, Biserica Răsăriteană apropiindu-și un alt termen grecesc, *Ὁρθοδοξία / orthodoxia*, însemnând „credința cea dreaptă, adevărată”. Vezi T. WARE, *L'orthodoxie: l'Église des sept Conciles*, Paris, Desclée de Brouwer, 1997; M. SALES, *Le Corps de l'Église, Études sur l'Église une, sainte, catholique et apostolique*, Paris, Fayard, col. „Communio”, 1989; C. BĂDILĂ, *Orthodoxie versus ortodoxie*, București, Curtea Veche, 2009.

¹ Biserica este apostolică deoarece a primit învățătura dăătoare de viață de la apostoli, aceștia propovăduind la rândul lor ceea ce au primit de la Mântuitorul Cristos însuși. De asemenea, Biserica se mai numește apostolică datorită transmiterii succesiunii ministeriului apostolic prin impunerea mâinilor asupra celor chemați să îndeplinească sarcina de păstor în Biserică, cfr. W. ADENEY, *The Greek and Eastern Churches*, New York, Scribners, 1908.

² O erezie, din grecescul *αἵρεσις / haíresis*, (alegere, preferință pentru o anumită doctrină) este denumirea unei școli de gândire. De exemplu, grădina filosofului Epicur era o asemenea *haíresis*, adică un anumit mod de a gândi realitățile materiale și spirituale. În antichitate, termenul nu cunoaște valoarea peiorativă atașată acestui termen. Primele controverse doctrinale iscate printre creștinii primelor secole ale Bisericii au dat o valoare peiorativă termenului, desemnând prin el pe toți cei care propovăduiesc o altă învățătură decât cea transmisă de Isus apostolilor și de apostoli primilor lor colaboratori. Astfel se naște și o literatură creștină antieretică: IUSTIN Martirul și IRINEU al Lyonului au scris *Împotriva ereziilor*. Începând cu secolul al IV-lea, împărații, conciliile

menționează mai multe asemenea sinoade. Astfel aflăm de la el că în Asia Mică laicii și clerul au organizat numeroase întâlniri de acest gen pentru a discuta și a lua decizii față de învățăturile gnostice¹ și montaniste². În aceeași perioadă, la cererea episcopului Romei, Papa Victor, s-au întrunit mai multe sinoade unde episcopii au discutat despre divergențele legate de data sărbătoririi Paștelui. În decursul celui de-al III-lea secol asistăm la numeroase întruniri conciliare în Africa, Egipt, Galia pentru a discuta despre toate problemele doctrinare, teologice și disciplinare cu care se confrunta Biserica. Totuși, nici unul dintre aceste sinoade și concilii nu poartă denumirea de ecumenic. Astfel, până la așa-numita „pace constantiniană”, nu putem vorbi încă de un conciliu ecumenic, din cel puțin două motive: în primul rând, Bisericii, aflate în prigoană, îi era interzis să se întrunească în sinoade sau concilii la care să poată participa episcopi de pretutindeni; în al doilea rând, distanțele fiind foarte mari, costurile deveneau insuportabile pentru micile comunități creștine care tocmai primeau viață și se dezvoltau. După realizarea unității Imperiului sub domnia împăratului Constantin și după acordarea libertății de cult creștinilor, asistăm la amenințări îndreptate împotriva unității Bisericii: atât din punct de vedere doctrinal, cât și disciplinar.

și episcopii iau măsuri drastice împotriva propovăduitorilor unor asemenea doctrine; P. de MEUSE, *Histoire des heresies*, Paris, Trajectoire, 2010; A. NICULCEA, *Hristologiile eretice*, București, Arhetip, 2002.

¹ Gnoza, termen provenit din greacă, *γνῶσις*, *gnosis* (cunoaștere), desemnează un concept filosofico-religios care susține mântuirea sufletului, sau eliberarea sa din lumea materială în care acesta a căzut prin eroare, eliberare prin cunoaștere, experiență sau revelație directă a divinității, fapt ce îl conduce la o mai bună cunoaștere de sine. Spre anul 180, IRINEU al Lyonului a scris o lucrare intitulată *Denunțarea și combaterea gnozei cu nume mincinoase*, pentru a desemna unele mișcări ale creștinismului antic trecute în registrul ereziilor. Vezi K.L. KING, *What is Gnosticism?*, Cambridge MA, Harvard University Press, 2005; R. LEMIEUX, R. RICHARD (dir.), *Gnoses d'hier et d'aujourd'hui*, Québec, Université Laval, Groupe de recherches en sciences de la religion, 1986.

² Montanismul este o mișcare creștină heterodoxă fondată în secolul al II-lea de autointitulatul profet Montanus din Frigia, o regiune a Turciei de astăzi. La început era o mișcare constitutivă a Bisericii din Antiohia, al cărei episcop era Ignațiu, însă foarte repede doctrina ei este depistată și trecută în catalogul ereziilor primelor veacuri ale creștinismului. Vezi C. TREVETT, *Montanism: Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

I. CONTEXTUL ISTORIC

Conciliul de la Niceea merită toată atenția noastră. Este pentru prima dată în istoria Bisericii că are loc o asemenea întrunire la care participă ierarhii principalelor eparhii ale antichității creștine: Antiohia, Ierusalim, Alexandria, Constantinopol, precum și doi delegați ai episcopului Romei. Pentru a trasa un tablou global complet al contextului istoric al acestui conciliu suntem confrunțați cu o mare lacună a informațiilor. Absența documentelor informative condiționează în parte orice încercare de reconstrucție istorică.

I. 1. Rolul împăratului Constantin

Lupta de la Pons Milvius este bine cunoscută de istorici. Bătălia i-a pus față în față, la 28 octombrie 312, pe Constantin și Maxențiu. Victoria aparține celui dintâi, care va deveni unicul împărat, sub domnia căruia Imperiul va cunoaște o nouă eră¹. Conflictul are la origine opoziții existente între cei doi: Constantin, fiul lui Constanțiu Chlorus, domnește, din 306, asupra provinciilor vestice, Galia și Bretania; Maxențiu, fiul tetraarhului Maximian, domnește asupra Italiei. Constantin o luase de soție pe Fausta, sora lui Maxențiu, astfel cei doi devin cumnați². La moartea lui Constanțiu, pe 25 iulie 306, armata lui Constantin l-a proclamat pe acesta Augustus, titlul de împărat nefiind la acea epocă ereditar. La Roma, Maxențiu se bucura de favoarea armatei. Constantin este acuzat de rebeliune și patricid. În partea vestică a Imperiului alți doi tetraarhi, Licinius și Maximin Daia, sunt în luptă pentru putere. La moartea lui Maximin, în 310, și a lui Galerius, în 311, conflictul armat devine inevitabil între Constantin, care face alianță cu Licinius, căsătorit cu sora sa vitregă, Constanția, și Maxențiu. Astfel, în 312, Constantin pleacă la luptă cu intenția de a câștiga supremația asupra întregului

¹ P. GRIMAL, *L'Empire Romain*, Paris, Éditions de Fallois, 1993.

² Despre împăratul Constantin cel Mare există o bibliografie destul de abundentă. Vezi în particular P. MARAVAL, *Constantin le Grand: empereur romain, empereur chrétien (306-337)*, Paris, Tallandier, 2011, subliniază însemnătatea lui politică și bisericească în contextul socio-religios al secolului al IV-lea și K.V. KARASTATHIS, *Marele Constantin, învingător și adevăr. Studiu istoric*, Galați, Egumenița, 2013, face mai degrabă o lucrare apologetică de stil panegeric pentru a-l dezvinovăți pe marele împărat de acuzele ce i se aduc și pentru a-i îndreptăți titlul de „sfânt, egal apostolilor”.

Imperiu. Bătălia decisivă are loc la la Pons Milvius. Puțin timp, însă înaintea bătăliei finale, Constantin pretinde că ar fi avut o revelație divină. Un semn i s-ar fi arătat în cer, simbolul crucii Mântuitorului, însoțit de două litere grecești, *chi* (X) și *rho* (P), adică primele două litere ale cuvântului *Christos* (ΧΡΙΣΤΟΣ). De asemenea, semnul din cer era însoțit de inscripția **En touto nika**, tradus în latinește, *In hoc signo vinces*, adică „prin acest semn vei învinge”.

Încă păgân, Constantin decide să acorde încredere acestor semne cerești, pe care le înscrie pe scuturile soldaților săi¹. În ciuda disproporției numerice dintre cele două armate, Constantin se biziue pe soldații săi care reușesc să împingă armata adversă spre Tîbru. Pe când Maxențiu se retrăgea spre Roma, traversând un pod mobil, inginerii săi, cuprinși de panică, au tăiat legăturile podului, iar împăratul și un mare număr de soldați și-au găsit moartea în apele Tîbrului. Constantin a fost primit la Roma ca învingător suprem și proclamat unicul Augustus al Imperiului occidental. În Orient domneau Licinius, cumnatul său, și Maximin. Victoria este pusă sub semnul Dumnezeuului creștinilor, cărora le este permisă, de acum înainte, mărturisirea cultului fără frica de a mai fi persecutați. În 313, Constantin face front comun cu Licinius împotriva lui Maximin, pe care-l elimină de la putere. Cu această

¹ Istoricul bisericesc EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, 27-29, descrie în detalii acest fenomen: „Constantin implora protecția acestui Dumnezeu (al creștinilor), îl ruga să i se facă cunoscut lui și să-l asiste în lucrările sale. În timp ce făcea această rugăciune, a avut o minunată apariție care n-ar putea fi povestită decât de beneficiarul apariției. Nimeni nu trebuie să se îndoiască de realitatea ei, deoarece Prințul însuși mi-a povestit-o mult timp după eveniment, având onoarea de a fi numărat printre inimiții săi, iar evenimentele au confirmat adevărul. El afirma că ar fi văzut în plină zi o cruce luminoasă însoțită de inscripția: *prin acest semn vei învinge*, iar el era deosebit de impresionat de această vedenie, precum și soldații care-l însoțeau. Această apariție a lăsat o marcă atât de puternică în mintea lui Constantin încât gândurile lui erau ocupate și în timpul nopții ce a urmat. În timpul somnului, Mântuitorul i s-a arătat cu același semn pe care i-l arătase în timpul zilei și i-a cerut să facă un steag pe care să deseneze semnul văzut pe cer și să-l poarte în timpul luptei pentru a-l feri de pericole”. Vezi G. GAUTHIER, *Constantin, le triomphe de la Croix*, Paris, Editura France-Empire, 1999. În ciuda relatării atât de minuțioase prezentate de Eusebiu, care pretinde că însuși împăratul i-ar fi povestit întâmplarea, circulă unele speculații, bazate pe mărturiile astrologice ale timpului (D. WHIETHAUSE, *Space impact, saved Christianity*, BBC, 23 iunie 2006), că ar fi fost vorba despre explozia unei multitudini de meteoriți care au căzut pe pământ, săpând craterul lacurilor din Sirente, în Abruzzo. Totuși, simultaneitatea celor două evenimente nu a putut fi demonstrată cu argumente convingătoare, cfr. R. SANTILLI, J. ORMÖ, A. PIO ROSS, G. KOMATSU, „A catastrophe remembered: a meteorite impact of the fifth century AD in the Abruzzo, central Italy”, în: *Antiquity* 77(296), 2003, p. 313–320.

ocazie, Constantin și Licinius proclamă documentul prin care sunt tolerate toate cultele religioase din Imperiu, inclusiv cultul creștin, cunoscut sub numele de *Edictul din Milano*.

*Edictul din Milano*¹ este o scrisoare trimisă proconsulului Africii de Nord, Anulinus, în anul 313, de împărații Constantin și Licinius. Prezentăm în traducere versiunea lui Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor* (textul original fiind în latină):

„Eu, Constantin Augustus, și eu, Licinius Augustus, întruniți în circumstanțe fericite la Milano pentru a discuta despre problemele legate de securitate și binele public, ni s-a părut necesar, în primul rând, să ne pronunțăm asupra unor dispoziții ce trebuiesc adoptate pentru a asigura, în opinia noastră, binele tuturor; aceste dispoziții se referă la respectul divinității, adică a da creștinilor, precum și celorlalți libertatea și posibilitatea de a practica religia lor pentru ca tot ceea ce este de natură divină și cearască să ne fie benefic nouă și tuturor celor care sunt sub autoritatea noastră. De aceea am crezut de cuviință, în scopuri benefice și drepte, să luăm decizia de a nu refuza această posibilitate nimănui, fie că urmează credința creștină, fie cea care convine sufletului său, pentru ca divinitatea supremă, căreia îi arătăm respectul nostru, să dea mărturie în favoarea noastră și să reverse bunăvoința sa asupra tuturor. Trebuie să știi deci că am decis, suprimând definitiv restricțiile din documentele anterioare care au fost trimise călăilor tăi referitor la creștini, să abolim prevederile care ni s-au părut cu adevărat răuvoitoare și străine bunătații și să permiți de acum înainte tuturor celor care doresc să practice religia creștinilor să o facă în mod liber și fără rezerve, fără a fi stânjeniți nici maltratați. Ni s-a părut necesar să aducem la cunoștința ta aceste decizii în claritatea lor pentru ca tu să știi că am acordat așa numiților creștini permisiunea deplină să practice religia lor. Dându-ți seama că noi le acordăm

¹ Se cunosc două versiuni ale acestor măsuri luate la Milano de Constantin în acord cu Licinius, una transmisă de LACTANȚIU, *Despre moartea Persecutorilor*, XLVIII, Iași, Polirom, 2011, p. 148-154, și cealaltă de EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, X, 5, 4-5, București, Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987. Este un document publicat pe 15 iunie 313, imediat după victoria împotriva lui Maximin Daia, creștinilor li se recunoaște dreptul public la cultul religios. Pentru mai multe detalii despre acest edict, vezi Ch. PIETRI, *Histoire du christianisme*, vol. II. *Naissance d'une chrétienté*, Paris, Desclée, 1995, p. 198-199 și D.J. BINGHAM (dir.), *The Routledge companion to Early Christian Thought*, Londra, New York, Routledge, 2010.

acest drept, să știi că aceeași posibilitate de a practica religia și cultul este acordată și celorlalți cetățeni, liber și deschis, așa cum se convine timpului de pace în care trăim, pentru ca fiecare să aibă libertatea să practice religia după alegerea sa. Faptul care ne-a condus să luăm această decizie este voința să nu mai apărem ca persoane care pun obstacole în calea practicării oricărei religii. În plus, referitor la comunitatea creștinilor, iată care sunt prescripțiile noastre: localurile în care creștinii aveau obișnuința să se întrunească și care, prin decizii anterioare le-au fost confiscate, trebuie să li se înapoieze fără taxe și fără nici o exigență financiară. Să ai grijă ca nici o înșelăciune sau ambiguitate să nu existe din partea celor care îți vor spune că le-au cumpărat anterior, fie că aparțin statului, fie persoanelor fizice, iar cei care le-au primit în donație trebuie să le dea cât mai curând creștinilor. În plus, dacă cumpărătorii acestor imobile sau beneficiarii care le-au primit în donație reclamă despăgubiri din partea noastră, să se adreseze vicarului, pentru ca datorită bunătății lui, să aplice dreptatea. Toate clădirile ce le aparțineau trebuie să revină creștinilor, imediat și fără întârziere. Deoarece este cunoscut faptul că ei dețineau nu doar imobile unde se întâlneau de obicei, dar și alte bunuri care aparțineau de drept comunităților lor, adică Bisericilor și nu persoanelor fizice, vei reda creștinilor, adică comunităților și Bisericilor lor toate proprietățile în condițiile specificate mai sus, negreșit și fără nici o contestație, doar cu o singură condiție, amintită mai sus, cei care le-au făcut această restituire în mod gratuit, după cum am spus, pot primi, datorită bunătății noastre, o indemnizație. În toate acestea va trebui să acorzi comunității creștinilor susținerea cea mai atentă pentru ca ordinul nostru să fie executat cel mai repede posibil și toate acestea să se petreacă în cel mai mare calm și fără perturbații publice. Doar astfel vom reuși să vedem, după cum am spus mai sus, favorurile divine, a căror efecte le-am experimentat deja în circumstanțe atât de grave, pentru continuarea și asigurarea succesului faptelor noastre, garanție a prosperității publice. Pentru ca punerea în practică a acestei ordonanțe să ajungă la urechile tuturor trebuie ca tu să faci o aclamație publică pentru a o promulga, să o afișezi peste tot și să o aduci la cunoștința tuturor, astfel încât nimeni să nu poată ignora decizia luată de noi”.

Prezentăm și partea originală, ce nu se află în textul lui Lactanțiu, a versiunii lui Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X, în grecește, tradusă din latinește:

„De mai mult timp, ținând seama că nu trebuie refuzată libertatea religiei, ci trebuie acordat rațiunii și voinței fiecăruia facultatea de a se ocupa de lucrurile divine, fiecare după alegerea lui, i-am invitat pe creștini să practice credința grupului lor și propriei lor religii. Deoarece multe conjuncturi și diferite adăugiri în textul ordonanței noastre au condus la faptul ca unii creștini să fie respinși sau chiar să li se interzică practicarea cultului, prin acest decret dorim să eliminăm orice ambiguitate. Atunci când eu, Constantin Augustus, și eu, Licinius Augustus, am venit la Milano și căutam soluțiile cele mai potrivite spre binele Statului, printre alte lucruri care ni s-au părut utile publicului, am decis să punem în primul rând respectul și onoarea adusă divinității, adică să acordăm creștinilor și tuturor celorlalți libertatea de a alege să practice religia pe care o dorește, astfel încât orice divinitate și putere cearască să fie binevoitoare nouă și tuturor celor care trăiesc sub autoritatea noastră. Deci astfel, în scopul unei dispoziții cu adevărat drepte, am decis că libertatea de a practica sau alege religia creștinilor nu trebuie să fie refuzată nimănui și nimeni să nu fie împiedicat să adere la această religie, pe care o crede utilă, astfel încât divinitatea să fie mereu generoasă și atentă cu noi” (apoi textul prezintă aseamănări cu versiunea lui Lactanțiu).

Edictul subliniază deci cu tărie că în Imperiu „fiecare poate adora în felul său divinitatea care se află în ceruri”. Prin acest edict toate cultele și religiile prezente în Imperiu dobândesc libertatea de expresie. De asemenea, creștinii nu mai sunt obligați să aducă semne de venerație împăratului ca unei divinități¹. Însă prietenia între Licinius și Constantin nu a durat decât circa un deceniu, între 313 și 323. În 323, Constantin declară război cumnatului său, deoarece acesta din urmă, în ciuda edictului semnat de ambele părți, menținea încă o atmosferă de teroare și persecuție împotriva creștinilor din provinciile orientale. Susținut de armată și de creștinii minoritari din Imperiu, Constantin

¹ Unii specialiști, R.L. FOX, *Païens et chrétiens: La religion et la vie religieuse dans l'Empire romain de la mort de Commode au Concile de Nicée*, R.S. BAGNALL, *Egypt in Late Antiquity*, Princeton, Princeton University Press, 1993, susțin că păgânismul, la acea epocă, era în floare în provinciile Imperiului, iar creștinismul era un fenomen destul de minoritar, cuprinzând doar 4-5% din populația totală a Imperiului. La Roma, orașul cel mai încreștinat din Italia, creștinii reprezentau 10% din populație, în Egipt procentajul era de 20%, în Asia Mică 1/3 dintre locuitori sunt creștini, iar în Africa între 10-20%. Aceste minorități creștine beneficiau însă de o organizare bine întemeiată: fiecare oraș avea un episcop desemnat de credincioși, propriul cler în comuniune cu el, fecioare consacrate și chiar mănăstiri.

câștigă repede bătălia împotriva ultimului său rival, Licinius, care se vede învins la Adrianopolis, în septembrie 324.

Începând cu această dată, Constantin devine unicul Augustus al Imperiului. Astfel se vede realizarea profeției exprimate prin semnul „venit din cer”. Monarhia Dumnezeuului adevărat al creștinilor are autoritate asupra Imperiului, iar împăratul însuși este supus lui. Convertirea împăratului la religia creștină a avut, pentru Biserică, o importanță majoră, o nouă eră se deschidea pentru extinderea ei pe întreg teritoriul Imperiului. Încurajat de marile victorii împotriva adversarilor, Constantin devine apărătorul creștinismului și susținătorul propagării lui în toate provinciile¹. Cu toate acestea, el continua să se autoproclame Pontif, adică „episcop ales de Dumnezeu pentru organizarea lucrurilor din afară”². Din majoritatea documentelor oficiale ale epocii reiese convingerea împăratului că el este instrumentul lui Dumnezeu predestinat pentru a veghea asupra respectării legii divine și propovăduirii credinței creștine pe teritoriul Imperiului. Victoriile asupra lui Maxențiu și Licinius sunt atribuite Dumnezeuului creștinilor, care acum îl ocrotește neîncetat și îl ajută să lupte pentru păstrarea credinței.

După victoria împotriva lui Licinius, Constantin multiplică decretelor imperiale în favoarea creștinilor: suprimă definitiv regimul punitiv în vigoare împotriva Bisericii și introduce ameliorări de inspirație creștină în legislația socială și administrativă a Imperiului. Fără a fi unica religie și nici măcar religia oficială a statului, creștinismul nu mai întâmpina nici un obstacol în procesul de răspândire în toate provinciile romane și se bucura de favoarea imperială. Totuși, aspectul mai puțin plăcut al implicării împăratului în apărarea și susținerea procesului de încreștinare al întregului Imperiu este cel al

¹ Dacă facem abstracție de mentalitatea secolului nostru, nu era un lucru comun, în acele vremuri, ca acela care purta titlul de „Pontifex Maximus” și era adorat și venerat ca un zeu să accepte deasupra sa o autoritate superioară lui. Imperiul avea o religie oficială, iar împăratul era totdeauna Magistratul suprem. Când, sub influența perșilor veniți din Antiohia, păgânii au început să adore soarele ca fiind zeul suprem, împărații, printre care și Constantin însuși, și-au dat titlul divin autoproclamându-se *Sol Invictus*, P. MARAVAI, *Le christianisme de Constantin à la conquête arabe*, Paris, P.U.F., 1997.

² Așa se declara el însuși, imediat după închiderea lucrărilor conciliului de la Niceea, citat de TEODORET de Cyr în *Istoria bisericească*, I, 3, Migne, *Patrologia graeca* 82, col. 900.

cezaropapismului¹. Cine s-ar fi mirat, după o perioadă de trei secole, să vadă ierarhia creștină aducând elogii peste elogii și arătând un respect exagerat unui împărat care se dovedise a fi atât de inspirat de Dumnezeu, plin de merite și de intenții bune?²

Bunele intenții imperiale însă nu erau lipsite de efecte negative. Atât Constantin, cât și urmașii săi au profitat din plin de influența lor politică asupra Bisericii și s-au amestecat, din păcate, în problemele religioase de doctrină și disciplină bisericească. O primă intervenție de acest gen s-a petrecut în Numidia, când episcopul Cecilian al Cartaginei, în opoziție deschisă cu toți episcopii provinciei sale bisericești, se afla în contradicție cu rivalul său, Donatus, rivalitate care a condus la consumarea schismei donatiștilor, care avea să răvășească Biserica Africii de Nord mai bine de un secol³. Constantin se crede îndreptățit să intervină. Astfel constituie un

¹ „Cesaropapism” este un termen politic și religios ce descrie relațiile între Biserică și Stat, care presupune sau identifică, într-o singură persoană, puterea politică și cea religioasă. Termenul a fost creat de juristul german J.H. BOEHMER (1674-1749) pentru a defini dorința Bisericii orientale de a profita de protecția puterii civile. Astfel, Constantin și urmașii lui pe tron au jucat rolul de *Pontif Suprem*, investiți cu autoritate divină pentru bunul mers al treburilor Bisericii, cfr. G. DAGRON, *Empereur et pape: étude sur le césaropapisme byzantin*, Paris, Gallimard, 1996.

² Eusebiu de Cezareea este un exemplu tipic de persoană ierarhică în Orientul creștin care manifestă vizibil o venerație împinsă la extrem pentru împăratul Constantin. Puțin timp după moartea împăratului, în 337, a publicat un discurs panegiric pentru a elogia virtuțile fără măsură ale primului împărat creștin, în lucrarea *Viața lui Constantin*. Chiar dacă fiabilitatea operei este pusă la îndoială de mulți specialiști moderni, totuși trebuie să acceptăm faptul că, dincolo de expresiile hiperbolice și de tonul retoric specific unor asemenea lucrări, *Viața lui Constantin* rămâne, peste veacuri, principala sursă de informație pentru a reconstitui istoria primului conciliu ecumenic. Vezi EUSEBIU de Cezareea, *Théologie politique de l'empire chrétien. Louanges de Constantin (Triakontaétirikos)*, introducere, traducere, note de P. MARAVAI, Paris, Cerf, 2001.

³ Donatismul este o schismă produsă în interiorul Bisericii din Africa de Nord pe fondul persecuțiilor cărora erau supuși creștinii. Între 295-306, în provinciile nord-africane, din cauza sângeroaselor persecuții, mulți creștini fuseseră constrânși să accepte tot felul de compromisuri cu trimișii imperiali pentru a scăpa de persecuție și tortură: unii semnavă doar un act formal de părăsire a religiei creștine, alții acceptau să se închine în fața imaginii împăratului, iar unii erau constrânși chiar să aducă sacrificii în onoarea împăratului sau să mănânce carne din jertfele oferite zeilor. Odată cu încetarea persecuțiilor, aceștia au cerut ca, printr-un act de penitență, să reintre în comuniunea Bisericii și chiar să-și reia funcțiile ministeriale dacă erau diaconi, preoți sau episcopi. Tendința generală a Bisericii era de a manifesta indulgență față de acești *lapsi* și de a reintegra clerul care dăduse dovadă de slăbiciune în fața persecuțiilor. Conflictul izbucnește în 312, când Cecilian urmează pe tronul episcopal al Cartaginei, după ce fusese consacrat de predecesorul său, Mensurius, un episcop *lapsi* readmis în funcțiile sale. Consacrarea lui este considerată invalidă. Episcopul Donatus stărnește mare zarvă propunând un contracandidat lui Cecilian în persoana lui Maiorinus, producând schisma donatistă.

tribunal la Roma în fața căruia îi convoacă pe Cecilian și pe alți douăzeci de episcopi, zece favorabili lui și zece potrivnici consacrării lui episcopale. Tribunalul era compus din episcopul Romei, Miltiade, asistat de episcopii Marcus, ajutorul lui, Reticus de Autun, Maternus de Colonia și Martin de Arles. Până și episcopul Romei era ținut să se supună ordinelor imperiale. Sentința tribunalului, care îl inocenta pe Cecilian, nu i-a satisfăcut pe donatiști, care au criticat numărul prea limitat al membrilor tribunalului, precum și precipitarea desfășurării procesului. Constantin intervine din nou și cere întrunirea unui sinod la Arles, în 314. Cei 33 de episcopi întruniți la Arles i-au condamnat în unanimitate pe donatiști¹. Când se credea că totul este clar, Donatus, nemulțumit de rezultatele celor două întruniri, a provocat numeroase tulburări împotriva catolicilor. Și de această dată Constantin își rezervă dreptul să intervină. După ce a întrunit pentru a treia oară un tribunal, în 316, la Milano, pronunță sentința definitivă: expulzarea donatiștilor pentru restabilirea păcii.

I. 2. Arie și politica imperială față de arianism

Împăratul Constantin nu s-a putut bucura multă vreme de victoria împotriva lui Licinius din septembrie 324. După intrarea triumfală în Nicomedia, reședința Imperiului de Răsărit, i se aduce la cunoștință că în provinciile orientale s-a iscat o mare discordie ce riscă să distrugă pacea și unitatea Imperiului abia stabilite. Despre ce este vorba? Unii episcopi îi excomunicau pe alții din cauza neînțelegerilor intervenite odată cu predica lui Arie, un preot din Alexandria.

Despre Arie și învățătura lui s-au scris multe². În cadrul acestui studiu, pentru a înțelege mai bine elementele care au condus în grabă la convocarea

¹ Cea mai mare parte a informațiilor referitoare la schisma donatistă ne-au parvenit de la OPTAT din Milev, *De schismate donatarum. Traité contre les donatistes*, Sources chrétiennes 413, Paris, Cerf, 1996, și de la AUGUSTIN de Hipona, *Traité du baptême contre les donatistes*. Vezi J.-L. MAIER, *Le dossier du donatisme*, Berlin, Akademie-Verlag, 1987.

² Iată doar principalele studii: E. BOULARAND, *L'hérésie d'Arius et la „foi” de Nicée*, 2 vol., Paris, Letouzey et Ané, 1973; R.C. GREGG și D.E. GROH, *Early Arianism: a View of Salvation*, Londra și Philadelphia, Fortress, 1981; R.C. GREGG (dir.), *Arianism. Historical and Theological Reassessments*, Cambridge, Philadelphia Patristic Foundation, 1985; T.A. KOPECEK, *A History of Neo-Arianism*, vol. 2, Cambridge, Philadelphia Patristic Foundation, 1979; M. SIMONETTI, *Studi sull'arianesimo*, Roma, Studium, 1965; M. SIMONETTI, „La crisi ariana nel IV secolo”,

primului conciliu ecumenic, ne limităm la doar câteva informații succinte necesare despre acest personaj, învățătura și discipolii săi cei mai apropiați. Epifanie de Salamina ne dă unele elemente biografice, fizice și psihice ale preotului alexandrin, prin prisma lui de luptător zelos împotriva ereziilor: „Arie era libian din naștere, însă a devenit preot la Alexandria și avea spre păstorire parohia din Baukalis, [...] Se născuse în timpul domniei lui Constantin, marele și fericitul împărat, fiul lui Constanțiu cel Bătrân, care la rândul său era fiul împăratului Valerian, care a domnit cu Dioclețian, Maximian și alții. [...] Duhul răului a intrat în Arie, după cum este scris, și l-a împins să stârnească un nor de praf împotriva Bisericii; de asemenea, s-a aprins un foc mare de la el, mistuind aproape tot Imperiul Roman, îndeosebi partea lui orientală, atât de tare încât până astăzi erezia sa nu a încetat să lovească împotriva adevăratei credințe și împotriva Bisericii. [...] Era un om în vârstă, plin de orgoliu, îndepărtat de adevărata credință. Era înalt, umil doar în aparență, însă înlăuntrul lui era ca un șarpe viclean, capabil să arate o inimă sinceră printr-un simulacru înșelător. Purta mereu haină neagră și bonetă monahală, era încântător în discursuri și capabil să convingă și să flateze sufletele” (*Panarion*, 69, 1, 1-3, 1). Din acest portret, chiar dacă ne este descris de un polemist înzestrat cu armele retorice prin care accentuează trăsăturile mai puțin plăcute ale preotului din Alexandria, putem reține aspectul ascetic, înțelepciunea vârstei, dorința de a pătrunde misterele divine.

Format la școala filosofică platonică, Arie nu putea concepe credința în Dumnezeu făcând abstracție de teoria lui Platon¹. Astfel, teologia lui trinitară este o teologie subordinaționistă: 1) Dumnezeu singur este auto-suficient, auto-subsistent, imaterial, simplu, indivizibil, nu își emană și nici nu își împărtășește substanța cu o altă ființă, este complet liber, rațional și

Roma, *Studia Ephemeridis „Augustinianum”* 11, 1975, p. vii-598; R. WILLIAMS, *Arius: Heresy & Tradition*, Michigan / Cambridge, William Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2001.

¹ Platon (427-347 î.d.C), filosof al Greciei antice, elev al lui Socrate și învățător al lui Aristotel, este la baza culturii filozofice occidentale. Referitor la divinitate, Platon susține existența Binelui absolut, care există prin el însuși, este veșnic, universal și imuabil, nimeni nu îl poate egala în nimic. Logosul sau Intelectul este subordonat Binelui, își deține existența de la el, deci nu este veșnic și nu se bucură de imutabilitate. În sfârșit, Sufletul lumii este o creatură a Intelectului, prin care ia ființă lumea creată. Creația nu are loc *ex-nihilo*, ci ea reprezintă asamblarea unor elemente haotice și a unor forme inteligibile preexistente, cfr. ALBINUS, *The Handbook of Platonism*, translated with introduction and commentary by John Dillon, Oxford, Clarendon Press, 1993; K. JASPERS, *Plato*, München, Piper, 1976.

teleologic; 2) în dorința sa de a crea universul, Dumnezeu, din proprie inițiativă, dă ființă Logosului, distinct de substanța sa, având subsistență proprie, care nu exista înaintea veacurilor, ci a fost adus la existență în vederea creației: prin urmare Dumnezeu devine Tată datorită Fiului, deci, deoarece Fiul nu este veșnic, nici paternitatea lui Dumnezeu nu poate fi veșnică; prin voința lui Dumnezeu, Fiul este stabil și inalterabil așa cum este o creatură perfectă, nu doar o creatură printre altele, ci este splendoarea măririi Tatălui și supus în toate voinței Tatălui; 3) în sfârșit, Duhul Sfânt a venit la existență prin voința Logosului în vederea creării universului, el este complet diferit în substanță de Fiul și cu atât mai mult de Tată, deoarece nu are subsistență proprie, nu este veșnic și nici imuabil¹.

Ne este dificil astăzi să reconstruim în detalii gândirea exactă a preotului Arie deoarece mărturiile pe care le avem sunt din surse indirecte², opera lui fiind dată pradă flăcărilor după condamnarea oficială de la Niceea. Lucrarea de bază a lui Arie, în care este concentrată în mod poetic întreaga sa doctrină, este *Thalia*³. Atanasie ne oferă lungi citate din această lucrare în *Contra Arianos* I, 5-6 și în *De Synodis* 15. Teologia descrisă în *Thalia* este un fel de apologie în care Arie își expune adevărata învățătură⁴. Atanasie, în *De*

¹ Pentru mai multe detalii privind teologia trinitară subordinaționistă propagată de Arie și de adepții săi putem consulta: Ch. KANNENGIESSER, „Arius and the Arians”, în: *Theological Studies* 44, 1983, p. 456-475; Ch. KANNENGIESSER, „The Blasphemies of Arius: Athanasius of Alexandria, *De Synodis* 15”, în: *Arianism: Historical and Theological Reassessments*, R.C. GREGG (dir.), p. 50-78.

² Principalele surse sunt ATANASIE al Alexandriei, *Trei cuvinte împotriva arienilor*, traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de D. STĂNILOAE, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010; câteva scrisori transmise de istoricii bisericești și adunate în studiul său de către E. BOULARAND, *L'hérésie d'Arius et la „foi” de Nicée*, vol. I: *Scrisoarea lui Arie către Eusebiu al Nicomediei*, p. 43-45; *Profesiunea de credință a lui Arie și discipolilor săi către Alexandru al Alexandriei*, p. 49-51; *Profesiunea de credință a lui Arie și Euzoius către Constantin*, p. 62-63.

³ *Thalia*, care poate fi tradus prin *Banchet*, este o operă poetică, scrisă în jurul anului 350, construită după modelul cântecelor de petrecere la păgâni: „În locul lui Cristos, la ei (arieni), este Arie, precum Maniheu la maniheeni; în locul lui Moise și al altor sfinți au descoperit un anume Sotades (poet grec inventator al formei metrice care-i poartă numele), de care și grecii își bat joc. De la el, Arie a împrumutat felul stălcit și batjocoritor, scriind el însuși *Thalii* [...] glumind și hulind astfel împotriva Mântuitorului [...], în loc de a fi creștini, aceștia se numesc arieni”, ATANASIE de Alexandria, *Trei discursuri împotriva arienilor*, I, 10.

⁴ Cfr. R. WILLIAMS, „The Quest of the Historical *Thalia*”, în: *Arianism: Historical and Theological Reassessments*, R.C. GREGG (dir.), p. 1-35; R. WILLIAMS, „The Logic of Arianism”, în: *Journal of Theological Studies* 34, 1983, p. 56-81.

Synodis, numără nu mai puțin de 21 de „blasfemii”, pe care le ordonează cu mare grijă ținând cont de logica internă și de sensul teologic voit de Arie. Fără a intra prea mult în detalii pentru a descrie aspectul teologic al celor 21 de blasfemii, putem totuși sublinia câteva idei îngemănate cu cele ale neo-platonicilor: Dumnezeu singur este de sine stătător, nu depinde de nimeni, iar Fiul are existență doar datorită voinței libere a lui Dumnezeu care l-a creat *ex-nihilo* pentru a fi prima sa creatură în vederea creării universului „prin el”; Dumnezeu este complet transcendent, nimeni nu cunoaște substanța însăși a lui Dumnezeu, nici chiar Fiul, deoarece Fiul îl cunoaște pe Tatăl doar în măsura în care Tatăl dorește să i se reveleze; Dumnezeu singur este invizibil și transcendent, iar Fiul, ca orice altă creatură, are nevoie de harul divin pentru a-l contempla pe Dumnezeu¹. Învățătura lui Arie câștiga tot mai mult teren, astfel încât scânteia pe care o aprinsese prin predica lui a devenit foarte repede un incendiu ce a cuprins întreg Egiptul, Libia, Tebaida și se îndrepta spre alte provincii ale Imperiului de Răsărit.

Într-o scrisoare oficială, trimisă de Constantin episcopului Alexandriei, Alexandru, și preotului Arie, pe care episcopul tocmai îl excomunicase, împăratul scrie²:

„Constantin Învingător, Marele Augustus, către Arie și Alexandru de Alexandria. Există un dublu motiv care mă împinge să fac ceea ce convine sarcinii mele: Dumnezeu îmi este martor, el care, așa cum se cuvine, este ajutorul meu în misiunea mea și Mântuitorul universului. Prima mea dorință este aceea de a unifica atitudinea tuturor popoarelor referitor la divinitate, iar a doua dorință este aceea de a restaura și restabili în armonie corpul Statului care a fost grav rănit. Având în vedere aceste obiective, l-am examinat pe primul cu ochiul secret al gândirii, am încercat să-l reușesc și pe al doilea cu puterea armată, convins fiind că stabileam o adevărată concordie între slujitorii lui Dumnezeu. Conform propriilor mele dorințe, chiar și afacerile publice ar profita de schimbare, în armonie cu o gândire binevoitoare a tuturor. O nebunie intolerabilă a răvășit întreaga Africă din cauza celor care,

¹ Ch. KANNENGIESSER, „The Blasphemies of Arius: Athanasius of Alexandria, *De Synodis* 15”, în: *Arianism: Historical and Theological Reassessments*, R.C. GREGG, p. 50-78; R. WILLIAMS, *Arius: Heresy & Tradition*, p. 62-66.

² Textul este reluat de EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin II*, LXIV-LXXII. SOCRATE din Constantinopol preia o parte a scrisorii, *Istoria bisericească* I, 7, 3-20.

cu o ușurință răutăcioasă, au îndrăznit să divizeze religia populației în diferite partide. Când am dorit să împiedic această boală, nu am găsit nici un alt remediu adecvat pentru aceasta decât, după ce am eliminat dușmanul public al universului, care a opus voința sa criminală sfintelor voastre sinoade, voi trimite pe cineva la voi pentru a vă ajuta să vă împăcați, fiindcă sunteți în discordanță. Căci, deoarece puterea luminii și legea sfintei religii, date prin bunăvoința Celui Atotputernic începând cu Orientul, au luminat întregul univers cu o lumină sfântă, pe drept cuvânt, în credința că voi sunteți adevărații pionieri ai mântuirii popoarelor, am încercat să vă conving atât prin dorința sufletului meu, cât și prin puterea ochilor mei. Astfel, în același timp cu marea victorie și adevărul triumf asupra dușmanilor mei, am ales să caut mai întâi ceea ce credeam că este pentru mine prima și cea mai importantă misiune. Însă, o, desăvârșită și divină Providență, ce rană adâncă a ajuns la urechile mele, sau mai bine spus a străpuns inima mea, când m-au anunțat că discordia apărută între voi era mult mai gravă decât cea pe care am văzut-o în Africa¹, astfel încât regiunea voastră are nevoie de mai multă îngrijire, și eu care speram că prin voi pot oferi și altora vindecarea. Pe când mă informam de originea și ocazia care a produs acest scandal, am găsit pretextul cu adevărat josnic și nedemn de o asemenea dispută. De aceea, constrâns fiind să vă scriu această scrisoare, adresându-mă inteligenței voastre și luând ca martor Providența divină, mă ofer eu însumi pentru a fi între voi ca un arbitru împăciuitoare al discordiei voastre. Cu ajutorul Atotputernicului, chiar dacă motivul discordiei ar fi important, aş putea încredința cu ușurință cuvintele mele intențiilor curate ale auditorilor mei și să conduc astfel pe fiecare spre un rezultat mai profitabil. Deoarece ceea ce constituie un obstacol general este mic și aproape neînsemnat, de ce acest lucru nu mi-ar oferi garanția unei rezolvări mai rapide și mai ușoare? Am aflat că motivul care a stat la baza acestor discuții este următorul: pe când tu, Alexandru, cereai preoților să spună ceea ce fiecare dintre ei gândea despre un pasaj neînsemnat din Lege²,

¹ După ce a stopat răspândirea donatismului în Africa de Nord, Constantin crede că poate face același lucru și cu discuția provocată de Arie referitor la divinitatea lui Cristos, scopul acestei scrisori.

² Este vorba despre pasajul cheie, utilizat de Arie pentru a construi întreaga sa învățătură cristologică, extras din cartea *Proverbelor* 8, 22: „Domnul m-a făcut cea dintâi dintre lucrările lui, înaintea celor mai vechi lucrări ale lui”. Deoarece Înțelepciunea personificată este cea care vorbește, iar creștinii acordă lui Cristos titlul de Înțelepciunea lui Dumnezeu, Arie deduce

[...], tu, Arie, ai răspuns cu răutate ceea ce de la început nu trebuia să fie nici măcar gândit, sau dacă ar fi fost să fie gândit așa, ar fi trebuit să nu fie exprimat cu voce tare. Din acest moment, deoarece a intervenit o divergență de opinie între voi, unitatea a făcut loc dezbinării, iar poporul sfânt, divizat în două tabere, s-a îndepărtat de armonia trupului comun. Ei bine, dând dovadă, și unul și celălalt, de dispoziții identice, primiți ceea ce însoțitorul vostru în slujire vă sfătuiește cu dreptate. Care este sfatul său? Ar fi fost mai bine să nu se pună o asemenea întrebare referitor la asemenea subiecte, nici să se dea răspuns după ce întrebarea a fost pusă. Deoarece asemenea cercetări, care nu sunt prevăzute în nici o lege, ci sunt suscitade doar de vorbăria goală, rodul unei trândăvii inutile, chiar dacă ele sunt naturale exercițiului inteligenței, trebuie să le stopăm din interiorul gândirii noastre și să nu le dăm frâu liber în ședințele publice, nici să le expunem fără discernământ urechilor tuturor. Cine este acela care ar putea înțelege exact sau să expună în mod demn semnificația exactă sau să explice în mod vrednic semnificația unor realități atât de mari și dificile? Iar dacă cineva este în măsură să o facă ușor, pe cine va putea convinge? Sau cine s-ar confrunta cu subtilități de acest gen fără a risca derapaje? Deci trebuie evitată, referitor la asemenea subiecte, abundența cuvintelor pentru ca în slăbiciunea naturii noastre, dacă nu am reușit să explicăm subiectul propus, sau dacă din cauza inteligenței mai lente a auditorilor care primesc învățătura au fost incapabili să dobândească o înțelegere exactă despre ceea ce s-a spus, trebuie evitat ca prin nici una din aceste două cauze poporul să nu fie atras fie spre blasfem, fie spre schismă. Astfel o întrebare imprudentă (Alexandru) și un răspuns nechibzuit (Arie) să-și ofere iertarea reciprocă. Deoarece nu este vorba în discuția voastră nici de prima poruncă a Legii și nici de un nou fel de a aborda învățătura despre Dumnezeu, ci aveți doar un singur și același mod de a vedea lucrurile, acesta să fie semnul comuniunii voastre. Pe când voi vă certați între voi pe seama unor mofturi complet nesemnificative, poporul mare al lui Dumnezeu, care merită să fie înfloritor datorită rugăciunilor și reflecțiilor voastre, cred că nu este nicidecum convenabil și nici permis să aibă opinii divergente. Vă aduc la cunoștință doar un mic exemplu: știți că filosofi înșiși, atunci când sunt în

inferioritatea Cuvântului afirmată de el însuși. Ignoranța teologică a lui Constantin este mai mult decât evidentă în acest text: teologic vorbind, nu este vorba despre un text neînsemnat din Scriptură, ci de un text major în discuțiile cristologice, trinitare și dogmatice cu arienii.

acord asupra unei învățături, însă precum se întâmplă deseori sunt în dezacord referitor la un anumit punct din afirmațiile lor, chiar dacă sunt separați din cauza exigențelor științei, sunt în acord din nou între ei în vederea unității trupului. Dacă ei se comportă astfel, cu atât mai mult este convenabil pentru voi, slujitorii Dumnezeului cel mare, să fiți animați de spiritul concordiei în materie de învățătură religioasă?

Să examinăm acum ceea ce am spus într-un mod mai profund folosind mai mult inteligența: spuneți voi dacă se cuvine ca frații să se opună fraților lor din cauza unor discuții minore referitor la cuvinte, iar în schimb bunul cel mai prețios, unitatea, să fie distrus între noi care ne certăm pentru mofturi cu adevărat nesemnificative din cauza unei divergențe de opinie profană. Acesta este un lucru nesocotit și demn mai mult de lipsa de rațiune a copiilor decât de inteligența unor oameni sfinți și simțiți. Să ne îndepărtăm așadar de tentațiile diabolice. Dumnezeul nostru cel mare, Mântuitorul nostru al tuturor, răspândește lumina sa tuturor: cu ajutorul Providenței sale, permiteți-mi mie, slujitorul celui Atotputernic, să duc la bun sfârșit această misiune, astfel încât să vă conduc pe voi, popoarele sale, prin cuvântul meu, asistența mea și insistența avertismentului meu, la comuniunea înțelegerii. Deoarece, după cum am spus, una este credința voastră, una este înțelegerea doctrinei noastre, iar porunca din Lege unește strâns părțile pentru reîntregirea întregului, într-o dispoziție de spirit unică, ceea ce a suscitat printre voi discuția, deoarece aceasta nu se referă la semnificația de ansamblu a Legii, să nu producă nicidecum între voi separație sau ceartă. Nu vă spun aceasta pentru a vă forța să fiți în acord total asupra unei probleme care ar putea fi atât de simplă, indiferent care ar fi aceea, deoarece lucrul prețios, unitatea, poate fi păstrat intact printre voi și un singur și același acord poate fi salvat între voi referitor la toate subiectele, chiar dacă într-un caz extrem, când va sosi momentul, o discuție se poate isca printre voi referitor la un punct de importanță minimă. Intenția noastră nu este ca toți să gândească la fel despre toate, nici ca o singură învățătură sau opinie să domnească printre noi. Deci, în ceea ce privește Providența divină, să nu existe între voi decât o singură credință, un singur fel de a înțelege, un acord unic despre cel Atotputernic. Ceea ce voi examinați cu o grijă deosebită, referitor la aceste aspecte de importanță minimă, chiar dacă nu ajungeți la un acord asupra unei opinii unice, trebuie ca aceasta să rămână în domeniul reflecțiilor, păstrat în

domeniul secret al gândirii. Caracterul negrăit și extraordinar al prieteniei comune, credința în adevăr și cinstea datorată lui Dumnezeu, precum și învățătura Legii să rămână la voi nezdruccinate. Reveniți, deci la prietenie și bunăvoință reciprocă, redați întregului popor afecțiunea pe care o merită, iar voi înșivă, purificați într-o oarecare măsură sufletele voastre și intrați din nou în comuniune unul cu celălalt. Deseori prietenia este mai scumpă atunci când, după ce s-a renunțat la dușmănie, intervine împăcarea. Faceți-mi zilele mai liniștite și nopțile fără griji pentru ca și mie să-mi fie benefice lumina curată și fericirea fără zbucium până la sfârșitul vieții mele. În caz contrar va trebui să mă pierd în plângeri și să fiu mereu copleșit de lacrimi și să nu mai duc o viață liniștită. Căci dacă popoarele lui Dumnezeu, vreau să spun însoțitorii mei în slujire, sunt astfel dezbinați din cauza unei cerți nedrepte și triste, cum aş putea ca în viitor să mă mențin într-o atitudine rezonabilă? Pentru ca voi să înțelegeți excesul mâhnirii mele referitor la această problemă ascultați-mă: pe când tocmai ajungeam la Nicomedia, mă simțeam împins în gândire spre Orient. Însă pe când mă îndreptam spre voi în grabă și o mare parte din mine era deja printre voi, vestea celor petrecute între voi m-a făcut să revin asupra deciziei mele dintr-o dată pentru ca să nu fiu obligat să văd cu ochii mei ceea ce credeam imposibil să ajungă vreodată la urechile mele. Deschideți-mi drumul spre Orient în viitor prin concordia voastră, drum pe care mi l-ați închis prin cearta voastră neîncetată și oferiți-mi repede ocazia să vă văd bucuroși, pe voi și pe toate celelalte popoare și să înalț celui Atotputernic, într-un elan unic, cuvinte de laudă și mulțumirea care i se cuvine prin concordia și libertatea reciprocă”.

Constantin impune progresiv politica lui religioasă în Imperiu și se consideră deja slujitor al lui Dumnezeu, iar episcopii și preoții sunt însoțitorii lui în slujire. În discursul final al conciliului de la Niceea va utiliza chiar expresia „voi sunteți episcopii dinăutru, iar eu episcopul din afara Bisericii”, rânduiți de Dumnezeu pentru o misiune comună. Scrisoarea a fost înmănată destinatarilor de către „un om sfânt de la curtea imperială” (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin II*, 63), cel mai probabil este vorba despre Osius, episcop de Cordoba. După introducere, în care sunt subliniate liniile mari ale politicii religioase imperiale, împăratul se oprește asupra problemei care provoacă diviziunea comunității din Alexandria. De pe poziția sa de nou convertit la creștinism, fiind doar catecumen, împăratul nu discerne prea

bine problematica pe care o considera doar o discuție stângace pe seama interpretării unui verset biblic, fără implicații pe plan doctrinal. Sfatul lui este de a evita asemenea problematici spinoase și în viitor să nu mai dea ocazii care să ducă la diviziuni și nestatornicii în Biserică și printre creștini. Vina lui Arie, conform împăratului, este aceea de a-și fi exprimat punctul de vedere asupra unui aspect delicat de hermeneutică biblică. Tăcerea ar fi fost preferabilă. O asemenea apreciere ne este suficientă pentru a scoate în evidență lipsa de experiență a lui Constantin în probleme religioase. Un astfel de eveniment îi permitea să ceară sfaturi consilierilor săi¹.

Unul dintre acești consilieri era Osius, episcop de Cordoba, în Spania. După proclamarea *Edictului din Milano*, Osius devine duhovnicul casei imperiale, iar sfaturile lui sunt bine primite de împărat, care îi va încredința prezidarea sinodului de la Antiohia, precum și a primului conciliu de la Niceea². Episcopul de Cordoba reprezenta ortodoxia în timpul controversii ariene; el va face front comun cu Atanasie, viitorul episcop al Alexandriei, pentru promovarea credinței niceene. Politica imperială este de a salva unitatea Imperiului, o garanție a acestei unități fiind și unitatea Bisericii. De aceea sancțiunile sunt drastice împotriva acelor care dezbină sau care produc revolte ce duc la distrugerea unității. În necunoștință de cauză, privind gravitatea doctrinei răspândite de Arie, și poate sperând că reușește să o înăbușe, Constantin îi minimizează importanța și poruncește să se păstreze tăcerea de ambele părți. Succesorii lui Constantin vor proceda la fel când va apărea discuțiile teologice cu monofiziții³.

Constantin credea că în Imperiul unificat se pregătea o mare dezbinare, și aceasta din cauza unui lucru neînsemnat, asupra căruia nici nu merita să se discute. Din două scrisori ale împăratului remarcăm această naivitate (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, II, 64-72) deoarece

¹ Vezi pe această temă, I. ORTIZ DE URBINA, „La politica di Costantino nella controversia ariana”, în: *Studi Bizantini e Neoelenici* 5, 1936, p. 284-288.

² Cfr. V.C. de CLERCQ, „Ossius of Cordova and the Presidency of the Concil of Antioch, 325”, în: *Journal of Theological Studies* 9, 1952, p. 292-304.

³ Monofizismul, un termen grecesc, μονοφυσιτισμός, de la μόνος-singur + φύσις-fire, este învățătura propagată de monahul constantinopolitan Eutichie. Acesta răspândea o învățătură conform căreia firea divină a Mântuitorului ar îngloba, până la a reduce la inexistență, firea lui umană. Împotriva acestei învățături vor reacționa conciliul de la Efes și mai ales cel de la Calcedon.

acel „lucru neînsemnat” se referea tocmai la afirmarea divinității Mântuitorului, piatra unghiulară a credinței creștine. Constantin insistă ca cei doi, Alexandru și Arie, să-și ceară iertare unul celuilalt, deoarece discuția nu avea în vedere un punct important din Scriptură, care ar fi putut suscita o nouă religie. Fiecare se poate retrage din acest impas păstrându-și felul propriu de a gândi, astfel ei putând rămâne uniți prin legăturile comuniunii: *întrebarea imprudentă și răspunsul nechibzuit să-și ofere iertarea reciprocă. Deoarece nu este vorba în discuția voastră nici de prima poruncă a Legii și nici de un nou fel de a aborda învățătura despre Dumnezeu, ci aveți doar un singur și același mod de a vedea lucrurile, acesta să fie semnul comuniunii voastre.* Mai departe, exemplul pe care Constantin îl scoate în evidență este cel al filosofilor care, chiar dacă sunt în acord asupra principiului comun, se deosebesc referitor la probleme speciale. Slujitorii cultului creștin nu au decât să ia exemplu de la acești filosofi pentru a elimina din sânul comuniunii discordia care amenință stabilitatea și pacea. Antagonismele trebuie să îngăduie ca, sub călăuzirea providenței, servitorul lui Dumnezeu, Constantin, prin îndemnuri, strădanii și sfaturi, să ducă la bun sfârșit inițiativa de a-i convoca pe toți episcopii marilor orașe la comuniunea unui conciliu. Împăratul nu are pretenția că le-ar putea schimba părerile, dar vrea să-i ajute să mărturisească, mai întâi de toate, credința comună mărturisită de toți credincioșii și să păstreze concordia și pacea.

Osius, purtătorul scrisorii imperiale, și-a dat seama primul, în contact cu episcopul Alexandriei, că subiectul discuției între Alexandru și Arie nu era de o importanță minoră. Divergența dintre cei doi nu era asupra unei subtilități fără importanță, ci era în joc un punct esențial al dogmei creștine. Un mic sinod, ținut și prezidat de Osius la Antiohia, în primăvara anului 324, a subliniat importanța subiectului în divergență, care necesita o întrunire mai semnificativă a tuturor episcopilor pentru a se pronunța unanim.

Constantin este decepționat de eșecul reconcilierii sperat prin trimiterea scrisorii și a episcopului de Cordoba. Însă tenacitatea lui va avea ultimul cuvânt, deoarece intenționează să convoace o mare întrunire a episcopilor de pretutindeni pentru a face lumină asupra cazului lui Arie. În plus, mai ajunge la urechile împăratului și vestea că, în Imperiu, data sărbătoririi Paștelui diferă de la o provincie la alta: acest lucru provoca de

asemenea noi dezbinări în Imperiu¹: „În acel timp exista o altă mare dezordine care afecta unitatea Bisericii, și anume diferența cu privire la sărbătoarea mântuitoare a Paștelui. Unii rămăseseră atașați tradiției iudaice, iar alții afirmau că trebuia respectată cu strictețe perioada învierii fără a fi însă sclavii tradiției iudeilor, care au rămas străini de Evanghelia harului. [...] Constantin apărea ca fiind singurul pe pământ capabil să rezolve această problemă spre binele tuturor. Imediat ce împăratului i s-au adus la cunoștință faptele pe care le-am relatat, el și-a dat seama că scrisoarea sa adresată creștinilor din Alexandria nu era în stare să producă dublul efect². Atunci a decis să investească energiile sale pentru a-i aduce în fața tribunalelor pe toți aceia care luptau împotriva unității Imperiului și perturbau pacea în Biserică” (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 5).

Unitatea și disciplina bisericească trebuiau obținute, depășind atât divergențele cu caracter doctrinar, cât și pe cele care subsistau încă între Biserici referitor la celebrarea *sărbătorii sărbătorilor*, Paștele creștin. Sarcina care avea să fie încredințată conciliului va purta această dublă marcă: ajungerea la o înțelegere comună referitor la dogma cristologică, precum și la sărbătorirea Paștelui, probleme care așteptau de mult timp o soluție în folosul unității.

I. 3. Convocarea conciliului de la Niceea

Decizia convocării unui conciliu în cadrul căruia să fie dezbătută învățătura răspândită de Arie, precum și data sărbătoririi Paștelui este o inițiativă personală a lui Constantin³: „Văzând deci Biserica bântuită de cele două furtuni, împăratul a convocat un conciliu ecumenic, invitând, prin

¹ În unele provincii Paștele se sărbătorea în ziua a 14-a a lunii Nisan, urmând astfel tradiția iudaică, pe când în provinciile occidentale Paștele era sărbătorit în duminica imediat următoare sau după calcule astrologice specifice fiecărei zone bisericești. Atanasie al Alexandriei, prezent la Niceea, scrie, în 369, într-o scrisoare către episcopii din Africa: „conciliul a fost întrunit pentru a se discuta despre erezia ariană și despre data Paștelui, deoarece creștinii din Siria, din Cilicia și din Mesopotamia erau în dezacord cu noi (cei din Alexandria) și sărbătoreau Paștele la aceeași dată cu evreii”, *Epistola ad Afros*, 2, în: *Patrologia graeca* 25, col. 1032.

² Se urmărea stabilirea comuniunii între Alexandru și Arie și ajungerea la o dată comună pentru a sărbători Paștele în întreg Imperiul, semne vizibile și garanție a unității Imperiului.

³ Vezi P. MARAVAL, *Le Christianisme de Constantin à la conquête arabe*, P. VEYNE, *Quand notre monde est devenu chrétien (312-394)*, Paris, Albin et Michel, 2007.

scrisori, pe toți episcopii de pretutindeni să se întrunească la Niceea în Bitinia”¹.

Despre modul cum au răspuns acestei invitații episcopii aflăm mai multe detalii de la Eusebiu de Cezareea: „Din toate Bisericele răspândite în Europa, din Libia și din Asia, s-au întrunit întâi-stătătorii dintre slujitorii lui Dumnezeu. O casă de rugăciune, parcă lărgită de Dumnezeu, aduna laolaltă sirieni și cilicieni, fenicieni, arabi și palestinieni; mai erau și egipteni, locuitori din Tebaida și din Libia, precum și unii care veneau dintre fluvii (Mesopotamia). Era prezent la conciliu chiar și un episcop din Persia și un altul din Scitia. Pontul și Asia, Frigia și Pamfilia i-au trimis pe cei mai distinși dintre ai lor. Tracii și macedonienii, arcadienii și epiroții erau și ei prezenți, precum și mulți alții care locuiau foarte departe de ei; acest spaniol foarte celebru (Osius de Cordoba) era prezent în mijlocul acestui mare număr. Cel care prezida cetatea imperială (Roma) era absent din cauza vârstei înaintate (Silvestru), însă preoții trimiși de el (Vitalius și Vincențiu) erau prezenți și îi țineau locul. Împăratul Constantin [...] oferea astfel Mântuitorului său o mărturie unică de mulțumire demnă de Dumnezeu pentru victoria lui asupra dușmanilor și adversarilor. El a reușit să constituie în timpurile noastre imaginea corului apostolic. Într-adevăr, despre ei ni se spune că erau *adunați oameni cu frica de Dumnezeu din toate neamurile care sunt sub cer* (Fap 2, 5), printre care se aflau *parți, mezi, elamiți și locuitori din Mesopotamia, din Iudea și din Capadocia, din Pont și din Asia, din Frigia și din Pamfilia, din Egipt și din ținuturile Libiei aproape de Cirene, romani care locuiau acolo, iudci și prozeliti, cretani și arabi* (Fap 2, 9-11)”².

Diferite documente dau mărturie că împăratul nu s-a consultat cu episcopul Romei și cu atât mai puțin nu i-a cerut permisiunea întrunirii unui asemenea conciliu. Cele mai vechi surse, precum și istoricii bisericești Eusebiu, Socrate, Sozomen, Rufin din Aquileia și Gelasie atribuie un rol

¹ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 8, 4, *Sources chrétiennes* 477, p. 90. Pentru mai multe detalii referitoare la dreptul împăraților de a convoca concilii, C. PAPOULIDIS, „La place de l'empereur à Byzance pendant les conciles œcuméniques”, în: *Byzantina* 3, 1971, p. 123-133.

² EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 7-9. Vezi și SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 8, 5-8, *Sources chrétiennes* 477, p. 90-92.

pozitiv împăratului Constantin în convocarea conciliului de la Niceea¹. Într-un stil retoric deosebit de elogios, Eusebiu descrie astfel inițiativa lui Constantin de a convoca un conciliu ecumenic: „Deoarece dorea să combată (dușmanul invizibil al Bisericii), Constantin a întrunit falanga lui Dumnezeu, conciliul ecumenic, convocând de urgență episcopii de pretutindeni prin scrisori pline de respect. Nu se mulțumea să dea doar un ordin; larghețea sa regală a pus planul în execuție, dându-le unora chiar și posibilitatea de a folosi așa numitul *cursus publicus*, iar altora oferindu-le propriile sale mijloace de transport. Pentru întrunirea conciliului, el a indicat un oraș potrivit, cel care poartă numele victorios de Niceea, în ținutul Bitiniei. Îndată ce s-a dat anunțul, cu toții s-au grăbit să vină plini de entuziasm” (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 6).

Constantin însuși ține discursul inaugural al conciliului, în care confirmă că el a fost inițiatorul unei asemenea întruniri, la Niceea și nu în altă parte².

Documentul imperial pentru convocarea³ conciliului de la Niceea: „Cred că toți știu că nimic nu este mai de preț în ochii mei decât credința în Dumnezeu. Mai întâi stabilisem ca episcopii să se întrunească în conciliu la Ancyra, în Galația. Din multe motive însă, am decis acum că se va întruni la

¹ EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 6, în: *Patrologia graeca* 20, col. 1060; SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 8, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 88-112; SOZOMEN, *Istoria bisericească*, I, 17, în: *Sources chrétiennes* 306, p. 192-196; RUFIN din Aquilcia, *Istoria bisericească*, I, 1, în: Migne, *Patrologia latina*, 21, col. 467; GELASIE, *Istoria bisericească*, II, 5, în: *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (GCS)* 28, col. 44, Leipzig, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1918.

² O traducere siriacă a unui decret atribuit lui Constantin specifică orașul Ancyra ca fiind prevăzut pentru această întrunire conciliară. O asemenea mărturie este însă puțin, sau chiar deloc fiabilă, deoarece nu apare în nici un alt document grec sau latin. De asemenea, nu se vede nici un motiv pentru care, conform decretului, să fi fost mai convenabilă convocarea conciliului la Ancyra în Galația, oraș îndepărtat de locul în care își avea reședința împăratul, precum și de regiunile în care se născuse învățătura ariană, pentru ca mai apoi împăratul să revoce ordinul, indicând Niceea. Mărturia lui Eusebiu subliniază că împăratul în mod voit a convocat conciliul la Niceea, deoarece reședința imperială era la Nicomedia, iar Niceea era un oraș strategic, convenabil atât pentru împărat, cât și pentru participanți, care puteau sosi, pe cale maritimă și terestră, cu mare ușurință.

³ Textul acestei convocări ne este cunoscut doar într-o versiune siriacă, text editat de H.G. OPITZ, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites 318-328*, Berlin, 1934, p. 20. Episcopii convocați la conciliu pot utiliza mijloacele de transport puse la dispoziția lor de împărat. Este absolut obligatoriu ca episcopii să participe, Constantin făcând totul să faciliteze deplasarea lor încât să fie evitată orice scuză.

Niceea, oraș din Bitinia. Alegerea acestui oraș a fost ocazionată de participarea la conciliu a episcopilor din Italia și din alte părți ale Europei, de ambianța plăcută și pentru că am dorit ca eu însumi să pot urmări îndeaproape lucrările și chiar să pot participa. Astfel, frații mei, vă invit să vă întruniți în grabă în orașul fixat, adică Niceea. Deci fiecare dintre voi, avertizat din timp, după cum am spus, să răspundă fără întârziere, pentru ca fiecare să urmărească îndeaproape lucrările. Dumnezeu să vă binecuvânteze, iubiți frați”.

Un alt amănunt, ce merită elucidat înainte de a intra în examinarea documentelor conciliului, este cel al numărului participanților. Asupra acestui aspect punctele de vedere sunt destul de împărțite din cauza izvoarelor primare care nu converg. Eusebiu de Cezareea¹ ne mărturisește că împăratul nu a cruțat nimic din ceea ce-i stătea în putință pentru a facilita transportul prelaților. Cu toate acestea, majoritatea participanților la primul conciliu ecumenic erau orientali. Din Occident s-au prezentat doar Osius de Cordoba, cei doi preoți delegați papali, Vincențiu și Vitalius, și probabil alți doi episcopi latini. De altfel, toate cele șapte concilii ecumenice din primul mileniu al creștinismului vor menține aceeași constantă, majoritatea participanților fiind orientali. Totuși, atât delegația episcopului Romei, cât și pușinii latini participanți au fost suficienți pentru a da un aspect ecumenic primelor concilii. Deciziile adoptate sunt acceptate de toate Bisericile, orientale și occidentale, chiar dacă majoritatea participanților erau orientali.

Numărul participanților la acest conciliu este subiect de dezbatere până astăzi. Sinodul întrunit la Alexandria, în anul 362, de către episcopul Atanasie, reconstituie lista membrilor participanți la Niceea. Cercetătorii care au studiat diversele variante ale acestei liste ajunse până la noi ne oferă ipoteze variate: Honigmann limitează numărul participanților la 194²; Gelzer ridică

¹ EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 6-7: „Constantin i-a invitat pe toți episcopii din toate Bisericile la această mare întrunire. El nu s-a mulțumit să le indice doar timpul și locul desfășurării conciliului, ci a prevăzut chiar și mijloacele de transport pentru fiecare, oferindu-le gratis transportul public. [...] Când s-au văzut întruniți în același loc atâția ierarhi îndepărtați atât prin locul lor de proveniență, cât și prin originea lor, era mai mult decât evident că întrunirea lor era lucrarea lui Dumnezeu”, în: *Patrologia graeca* 20, col. 1060.

² E. HONIGMANN, „La liste originale des Pères de Nicée”, în: *Byzantion* 14, 1939, p. 17-76 și „The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon”, în: *Byzantion* 16, 1942-1943.

numărul la 220 sau 237¹. Chiar contemporanii și participanții la conciliu indică cifre discordante: Eusebiu de Cezareea indică cifra 250², Eustatie de Antiohia spune că erau prezenți la Niceea circa 270 de prelați³, iar conform estimării împăratului Constantin⁴ și a diaconului Atanasie, viitor episcop de Alexandria, erau prezenți „circa 300 de episcopi”⁵.

Însă numărul care va fi adoptat în unanimitate și care va deveni tradițional în istoria Bisericii este cel fixat, pentru prima dată, de Ilarie de Poitiers, „318 participanți”⁶, văzând în această cifră un număr simbolic, ce retrimite la cei 318 slujitori ai lui Abraham, cfr. *Gen* 14, 14, cu care Patriarhul a învins armata celor care-l făcuseră prizonier pe „fratele” său Lot. Tot așa și la Niceea au fost necesari 318 dintre cei mai buni ierarhi ai tuturor Bisericilor de pe pământul locuit pentru a învinge învățătura propagată de Arie și adepții lui, care punea în pericol însuși fundamentul credinței creștine, divinitatea Mântuitorului.

¹ H. GELZER, în lucrarea clasică asupra manuscriselor referitoare la primul conciliu ecumenic, *Patrum Nicaenorum nomina latine, graece, coptice, syriace, arabice, armenice, societa opera*, Leipzig, B.G. Teubneri, 1898.

² EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 8: „Printre participanții la conciliu erau persoane care nu erau consacrate în slujirea lui Dumnezeu și persoane care nu erau ridicate la demnitatea sacerdotală; la conciliu au participat circa 250 de episcopi și un număr foarte mare de preoți, diaconi, acoliți și mulți laici veniți cu ei”, în: Migne, *Patrologia graeca* 20, col. 1061-1064.

³ Mărturia lui Eustatie de Antiohia este culesă și transmisă de istoricul bisericesc TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 8, 1: „Deoarece un foarte mare conciliu s-a întrunit pentru aceasta (a discuta despre învățătura propagată de Arie) la Niceea și aproape 270 de participanți erau întruniți [...] scrisoarea lui Eusebiu a fost prezentată ca o dovadă evidentă a hulei / blasfemiei”, în: *Sources chrétiennes* 501, p. 210. TEODORET însuși rămâne atașat cifrei 318: „De îndată ce episcopii au fost întruniți pentru conciliu, Constantin a și dat instrucțiuni pentru ca totul să le fie asigurat în abundență. Au ajuns 318 episcopi”, *Istoria bisericească*, I, 7, în: *Sources chrétiennes* 501, p. 200.

⁴ *Scrisoarea lui Constantin către alexandrinii*, în care găsim această cifră, este păstrată în *Istoria bisericească*, I, 9, 21, a lui SOCRATE din Constantinopol: „Pe când 300 de episcopi, admirabili prin înțelepciunea și inteligența lor, confirmau o singură credință, care este, conform adevărului și exactității Legii divine, credința autentică, doar Arie a fost dovedit că fusese amăgit de influența diavolului”, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 120.

⁵ ATANASIE de Alexandria, *Apologia secunda*, 23, 2: „Cine sunt cei care dezonoarează un conciliu? Nu sunt oare ei, arienii, cei care au negat votul celor 300 de episcopi și au preferat necredința, credinței?”, în: Migne, *Patrologia graeca* 25, col. 235.

⁶ ILARIE de Poitiers, *De Synodis*, 86 și *Contra Constantium*, 27. Mai multe detalii despre acest număr și semnificația lui simbolică aplicată episcopilor participanți la Niceea, vezi în M. AUBINEAU, „Les 318 serviteurs d'Abraham (Gn 14, 14) et le nombre des Pères du concile de Nicée (325)”, în: *Revue d'histoire ecclésiastique* 31, 1966, p. 5-43.

Printre participanți găsim personalități bisericești de marcă ale epocii: Alexandru de Alexandria, cel care a depistat încă de la rădăcina învățătura lui Arie, însoțit de cel care va deveni „campionul credinței niceene”, Atanasie; Osius de Cordoba, consilier spiritual al casei regale; Marcel de Ancyra, înverșunat anti-arian etc, precum și personaje marcante adepte ale învățăturii ariene¹, Eusebiu de Nicomedia, cel care l-a adăpostit pe preotul Arie după ce acesta a suferit prima condamnare din partea episcopului Alexandriei, Alexandru, în 323², precum și Eusebiu de Cezareea care, chiar dacă va semna decretul și *Simbolul credinței* de la Niceea, va rămâne un partizan convins al arianismului moderat³.

II. DESFĂȘURAREA CONCILIULUI

Inaugurarea conciliului, conform mărturiilor primare, a avut loc pe 20 mai 325, în palatul imperial de la Niceea, printr-un discurs ținut de însuși Constantin: „Toți cei ajunși la conciliu, întrunindu-se în ziua și locul fixate, au intrat în marea sală a palatului și s-au așezat, după rangul lor, pe scaunele ce le fuseseră pregătite. Au rămas toți într-o adâncă și modestă tăcere în așteptarea împăratului [...]. Când s-a dat semnalul sosirii lui, toți episcopii s-au ridicat și în același moment el a intrat înconjurat de o cohortă de personaje importante,

¹ Pentru o listă completă a episcopilor participanți la conciliu, vezi SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 13, 1-12, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 152-164.

² În apărarea sa, Arie scria episcopului Nicomедiei, după excomunicarea lui din Biserica Alexandriei păstorită de Alexandru: „Preaiubitului meu, om fidel lui Dumnezeu, drept-credincios, Eusebiu, Arie cel persecutat pe nedrept de Papa Alexandru din cauza adevărului care triumfă peste toate, a cărei apărare o iei și tu, salutare în Domnul ”, în: E. BOULARAND, *L'hérésie d'Arius et la „foi” de Nicée*, Paris, Letouzey et Ané, 1972, p. 43.

³ Trebuie știut că arianismul, în interiorul său, a cunoscut cel puțin trei tendințe: arianismul strict, rigid, așa-numiții *anomeenii*, care susțineau o totală neasemănare, *anomoion*, între substanța Tatălui și a Fiului, Eunomie fiindu-i un înflăcărat partizan; arianismul edulcorant, sau *omeenii*, care promovau o învățătură ariană mai blândă, susținând că Fiul este doar asemănător, *homoios*, substanței Tatălui, care i-a comunicat Fiului puterea sa creatoare; semi-arienii, sau *homoiousienii*, ce căutau un teren de înțelegere între niceenii homoousieni și arienii edulcoranți; fără a trăda Biblia și tradiția creștină ei încercau să exprime în mod ortodox teologia Sfintei Treimi. Mai târziu, aceștia din urmă vor accepta *Simbolul credinței* de la Niceea, vezi R.P.C. HANSON, *The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy 318-381*, Edinburgh, T&T Clark, 1988.

a apărut ca un înger al lui Dumnezeu” (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 10).

„Cât despre data începerii conciliului (după cum am găsit în documentele consultate), spune Socrate din Constantinopol, sub consulatele lui Paulin și Iulian, pe 20 al lunii mai se sărbătorea a 636-a aniversare de la domnia lui Alexandru Macedoneanul și a 19-a aniversare a domniei lui Constantin” (*Istoria bisericească*, I, 13, 13)¹. Istoricul bisericesc, Eusebiu de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 10, ne spune că după discursul episcopului care prezida conciliul, cel mai probabil Osius de Cordoba, împăratul Constantin a aruncat o privire binevoitoare asupra adunării conciliare, și-a adunat toate forțele interioare și a proclamat, în latină, tradus simultan în grecește, următorul discurs:

Discursul lui Constantin la Niceea: „Dragi prieteni, dorința mea cea mai arzătoare a fost aceea să mă bucur din plin de prezența voastră aici, iar acum când acest lucru s-a realizat, mărturisesc și mulțumesc Regelui universului, care dincolo de toate binefacerile, mi-a acordat-o și pe aceasta, cu totul superioară celorlalte bunuri, adică faptul de a vă primi pe toți împreună și a contempla armonia gândurilor voastre. Nici un dușman gelos să nu distrugă prosperitatea voastră. Iar acum, când războiul tiranilor dus împotriva lui Dumnezeu a dispărut datorită puterii Dumnezeului mântuitor, să nu intervină demonul răufăcător, folosindu-se de alte șiretlicuri pentru a introduce blasfemii în legile lui Dumnezeu. Consider diviziunea internă în Biserica lui Dumnezeu ca fiind o destabilizare și mai nefastă decât toate războaiele și bătăliile cele mai crâncene, aceste lucruri (din interiorul Bisericii) mi se par mai detestabile decât cele din afară. Atunci când, datorită Providenței celui Atotputernic am învins asupra dușmanilor mei, credeam că nu-mi mai rămânea decât să-i mulțumesc lui Dumnezeu și să mă bucur cu cei pe care i-a eliberat prin mine. Însă atunci când am aflat, împotriva tuturor așteptărilor, discordiile dintre voi, nu le-am dat o importanță mică, ci v-am convocat fără

¹ P. MARAVAL, în nota 1, p. 164, *Sources chrétiennes* 477, bazându-se pe *Codul Teodosian* I, 11, 5, susține că pe 23 mai 325 Constantin a promulgat o lege la Niceea, lucru ce confirmă prezența sa în oraș la data începerii conciliului. În opinia lui Maraval, data avansată de Socrate ar fi falsă, iar adevărata dată ar putea fi 19 iunie 325, greșcând datorându-se faptului că Socrate a citit „ziua a treia înaintea calendelor lui iunie” în loc de „iulie”. Totuși, în ciuda acestor ambiguități, istoricii au menținut ca dată a începerii conciliului ziua de 20 mai 325, când, după un discurs inaugural, cu ocazia aniversării înscăunării sale, împăratul i-a încredințat prezidența episcopului Osius.

întârziere, dorind să remediem prin ministerul meu. Mă bucur să vă văd întruniți, însă cred că nu voi fi realizat pe deplin dorința mea decât atunci când vă voi vedea pe toți uniți în credință și când va fi întărită în toți o armonie împăciuitoare pe care voi, cei ce sunteți consacrați lui Dumnezeu, să o vestiți celorlalți. Nu întârziati, deci prieteni, miniștri ai lui Dumnezeu și slujitori vrednici ai Învățătorului și Mântuitorului nostru comun, începând chiar de acum, să faceți lumină asupra cauzelor discordiilor dintre voi, să suprimați, în numele legii păcii, orice motiv de controversă. Acționând astfel, veți îndeplini lucrarea cea mai plăcută Dumnezeului tuturor și-mi veți da mie, însoțitorul vostru în slujire, o bucurie extremă”.

Pe masa de lucru a conciliului sunt două mari dosare care cer atenție în scopul menținerii unității și păcii în Imperiu și în Biserică: dosarul lui Arie și al învățăturii propagate cu deosebită rapiditate de partizanii săi și data Paștelui, prăznuirea, în aceeași zi, a Învierii Domnului, „sărbătoarea sărbătorilor”:

„Atunci când, cu ajutorul lui Dumnezeu, am biruit împotriva dușmanilor mei, credeam că nu-mi mai rămânea nimic de făcut decât să-i mulțumesc și să mă bucur cu cei care au fost eliberați din robie datorită mie. Însă când am aflat divergențele ce există între voi, nu am vrut să le trec cu vederea, ci am gândit că este o datorie pentru mine să remediez, dând dispozițiile necesare pentru întrunirea unui conciliu. Iar bucuria mea va fi deplină atunci când veți avea un singur spirit și când desăvârșita înțelegere, pe care condiția voastră vă obligă să o predicați celorlalți, va fi perfect restabilită între voi. Faceți, deci în așa fel încât, dragi slujitori ai lui Dumnezeu, fideli servitori ai Domnului și Mântuitorului tuturor, să dispară dintre voi cu desăvârșire disputele. Nu veți putea face nimic mai plăcut lui Dumnezeu și nici eu nu voi avea o bucurie mai mare”¹.

Participanții la conciliu sunt invitați să țină seama de această nobilă dorință imperială în vederea instaurării, în Biserică și în Imperiu, unei armonii și păci în numele unice credințe proclamate de creștinii de pretutindeni. Bucuria desăvârșită va fi doar atunci când episcopii vor stabili un acord atât referitor la punctul dogmatic pus pe masa discuțiilor conciliare, divinitatea Mântuitorului, cât și referitor la punctul de disciplină bisericească, sărbătorirea Paștelui la o dată comună în toate Bisericile.

¹ EUSEBIU de Cezareea, *Viata lui lui Constantin*, III, 12.

II. 1. „Dosarul Arie” și *Simbolul credinței* de la Niceea

Pentru a pune capăt discuțiilor stârnite de învățătura lui Arie, Părinții conciliari sunt invitați să elaboreze o formulă de credință unică valabilă pentru toate Bisericele. În această formulă trebuie afirmate succint principalele adevăruri de credință creștină, adevăruri pe care noii convertiți le vor mărturisi cu prilejul botezului lor, în noaptea vigliei pascale¹. Eusebiu de Cezareea, într-o scrisoare adresată credincioșilor săi, ne dă mai multe amănunte despre modul în care s-a ajuns la redactarea acestui *Simbol al credinței* de la Niceea: „Cele referitoare la credința Bisericii dezbătute la marele conciliu întrunit la Niceea vor ajunge la cunoștința voastră, preaiubiții mei, prin alte izvoare, zvonul obișnuind să o ia înaintea informației exacte asupra faptelor. Însă, pentru ca cele auzite să nu suscite printre voi o știre falsă, am considerat necesar mai întâi să vă trimit un document relativ la credință, iar apoi un al doilea document publicat după ce au fost inserate precizări la cuvintele noastre”².

Atanasie de Alexandria, la sfârșitul importantului document *De Decretis*, redactat un sfert de secol după conciliul de la Niceea, transcrie scrisoarea episcopului Cezareei cu intenția de a justifica poziția acestuia după ce-și pusese semnătura asupra documentului niceean³. De asemenea, în *Epistola ad Afros*, 5, episcopul Alexandriei reamintește contextul dezbaterilor conciliare care au dus la elaborarea și redactarea *Simbolului credinței* ca formulă unică mărturisită în toate Bisericele, garanție a unității credinței⁴.

¹ VEZI I. BIFFI, *Battesimo, cresima, eucaristia e penitenza. La storia e il rito. Catechesi in breve*, Milano, Jaca Book, 1995.

² EUSEBIU de Cezareea, *Epistola ad suae paroecliae homines*, 1, 1, în: *Patrologia graeca* 20, col. 1537. Din acest text reiese clar raportul existent între cele două documente: *Crezul* Bisericii din Cezareea și *Simbolul credinței* semnat la Niceea. Conform unei opinii devenite comune, Eusebiu ar fi propus *Crezul baptismal* mărturisit în Biserica sa ca bază a dezbaterilor conciliare. Acest *Crez* ar fi fost acceptat de participanți doar după ce au fost adăugate unele ajustări doctrinale explicit anti-ariene. VEZI M. SIMONETTI, *La crisi ariana nel IV secolo*, p. 83-84. Totuși, J.N.D. KELLY, *Early Christian Creeds*, Londra, Longmans, 1960, p. 221-224, afirmă că *Simbolul* produs la Niceea nu ar fi *Crezul* Bisericii Cezareei prelucrat de conciliari, ci un cu totul alt text.

³ VEZI L. DÎNCĂ, *Le Christ et la Trinité chez Athanase d'Alexandrie*, Paris, Cerf, 2012, p. 376-380.

⁴ ATANASIE de Alexandria, *Epistola ad Afros*, 5: „Deoarece adunarea episcopilor dorea să pună capăt frazelor pline de blasfemie ale arienilor, adică *făcut și creatură și a existat un timp în care Cuvântul nu era și El este de natură muabilă*, s-a făcut apel la limbajul Scripturii, adică au afirmat că Logosul (Cuvântul) este al lui Dumnezeu prin natură și Unul-născut din Tatăl, Puterea și Înțelepciunea Tatălui, Dumnezeu adevărat, după cum spune Sf. Ioan și conform cu ceea ce scrie

Referința ultimă în afirmarea unor astfel de adevăruri fundamentale ale credinței creștine trebuie să fie Scriptura interpretată în Tradiția Bisericii, adică ținând cont de anumite principii și reguli hermeneutice elaborate în decursul primelor patru secole ale creștinismului¹. În sfârșit, Eustatie al Antiohiei² ne-a lăsat și el o mărturie asupra felului cum au condus Părinții desfășurarea discuțiilor conciliare pentru a se ajunge la redactarea *Simbolului credinței*, cu tentă doctrinară antiariană: „Scrisoarea lui Eusebiu a fost prezentată ca o dovadă evidentă a blasfemiei. Citită înaintea tuturor, a produs imediat o imensă tristețe celor care au ascultat-o, din cauza poziției doctrinare divergente. De asemenea, autorul ei a suferit o rușine de neșters. După ce partizanii lui Eusebiu au fost făcuți de rușine, iar scrisoarea lui, contrar tradiției, a fost distrusă sub ochii participanților, unii, care s-au înțeles între ei, au impus tăcerea, invocând pacea tuturor acelor care de obicei erau cei mai clocovenți, pe când partizanii lui Arie, temându-se să nu fie expulzați dintr-un conciliu ecumenic de o asemenea importanță, s-au grăbit să anatematizeze învățătura condamnată și să semneze cu propria lor mână textele care întruneau unanimitatea”³.

Eroarea dogmatică a lui Arie, pe care trebuia să o înfrunte participanții la conciliu, nu era nici secundară, nici demnă de dispreț, cum credea Constantin, deoarece era în joc o afirmație fundamentală a creștinismului: egalitatea firii Cuvântului lui Dumnezeu făcut om cu Tatăl și, deci divinitatea lui. O teologie răspândită în secolul al III-lea printre gnostici afirma că Dumnezeuul suprem și inaccesibil se contempla pe sine însuși în solitudinea sa veșnică. Apoi, înaintea tuturor timpurilor, a creat Demiurgul, care era ascuns în Tatăl. Când acesta a început crearea universului, a scos la iveală din el însuși Cuvântul, care din acest moment a trecut la stadiul de existență autonomă și a început creația. O astfel de teologie, prezentă în

Sf. Paul, strălucirea măririi Tatălui și expresia imaginii persoanei Lui (*In* 1, 3 și *Col* 1, 16). Însă Eusebiu și partizanii săi, cufundați în eroarea lor, au decis împreună cele ce urmează [...]”.

¹ Vezi studiul asupra metodei hermeneutice biblice atanasiene al lui J.D. ERNEST, *The Bible in Athanasius of Alexandria*, Boston, Brill Academic Publishers, 2004. Cercetătorul examinează retorica și exegeza episcopului alexandrin plecând de la o triplă întrebare asupra oricărui text biblic: cine vorbește? persoana; când vorbește? timpul; unde se vorbește? locul. Această regulă hermeneutică ne ajută să evităm confuzii de interpretare care pot duce la erezii doctrinale.

² Vezi M. SPANNEUT, *Recherches sur les écrits d'Eustathe d'Antioche avec une édition nouvelle des écrits dogmatiques et exégétiques*, Lille, Facultés Catholiques, 1948.

³ EUSTATIE de Antiohia, *Epistola*, 1,1-3, în: TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 8,1-3.

mediul teologic alexandrin, stabilește ca singură origine divină Tatăl, apoi vine voința lui de a crea, din care rezultă nașterea Cuvântului, sau Demiurgul creator¹.

Unele din aceste elemente, condamnate mereu de învățătura oficială a Bisericii încă de la începuturi, se regăsesc în învățătura propusă de Arie și partizanii lui. De aceea, Atanasie îl va acuza, pe bună dreptate, de a fi sub influența sistemului valentinian². Putem remarca, deci că gnosticii admit pe lângă Dumnezeu suprem o altă divinitate secundară, de rang inferior, destinată să devină creatoarea universului vizibil și invizibil. Aproape aceeași teorie o propagau și filosofi neo-platonicieni, Plotin și Porfir. Plotin, condiscipol cu Origen la școala renumitului Amonius Sacas, imaginează trei ipostasuri universale, care sunt ca niște sfere sau categorii cărora le aparțin toate ființele. Primul ipostas este Principiul, imuabil și complet inaccesibil inteligenței noastre; a doilea ipostas este Rațiunea, ipostasul analog *Logosului* din filosofia antică, dătătorului formelor despre care vorbesc aristotelicienii; iar al treilea ipostas este Sufletul lumii. Rațiunea își are sursa în Principiu, precum raza în soare și fluviul în izvor. Principiul este superior celorlalte două ipostasuri, deoarece este singurul transcendent, non-creat, depășește orice categorie³.

Nici Părinții Bisericii de limbă greacă ai secolului al III-lea nu reușeau să exprime cu prea multă claritate teologia despre Fiul lui Dumnezeu. Bazându-se pe scrierile Noului Testament, ei afirmau divinitatea Cuvântului, însă nu reușeau să o facă într-un limbaj teologic în măsură să elimine orice

¹ Vezi A. ORBE, *Hacia la primera teología de la procesion del Verbo*, Roma, Ed. Pontificia Università Gregoriana, 1958.

² VALENTIN este unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai curentului gnostic. Născut în Egipt și format la școlile alexandrine, și-a răspândit învățătura la Roma între anii 135-160. După mărturia lui Tertulian, Valentin a fost chiar un candidat pentru succesiunea la scaunul Sf. Petru de la Roma, însă tezele sale ezoterice i-au spulberat cariera bisericească și a fost excomunicat. Părinții Bisericii i-au condamnat fără ezitare învățătura, precum și pe cei care deveneau propagatorii valentinismului. Descoperirea manuscriselor de la Nag-Hamadi, în 1945, a permis cunoașterea unui text fundamental din opera de bază a lui VALENTIN, *Evangelia adevărului*. Sistemul său doctrinal nu înlătură persoana lui Isus și a apostolilor, însă dogma sa este construită pe un sistem complex de interpretare a învățăturii Mântuitorului în ruptură totală cu învățătura Bisericii dinaintea conciliului de la Niceea, cfr. J.E. MENARD, *L'Évangile de la vérité*, traducere, text stabilit după o versiune greacă a originalului copt și comentarii, Leiden, E.J. Brill, 1962.

³ Cfr. E. BRÉHIER, *La philosophie de Plotin. Intellect et discursivité*, Paris, Presses Universitaires de France, 2003; I. ORTIZ DE URBINA, *Nicée et Constantinople*, p. 30-31.

ambiguitate, tocmai din pricina faptului că terminologia teologică era în stadiul de formare, deseori făcând apel chiar la termeni filosofici care, introduși în discursul teologic, provocau ezitări teologice de anvergură. De exemplu, Origen a fost chemat la Bostra pentru a combate învățătura episcopului Beril, care vedea în Isus Cristos doar un om născut din Fecioara Maria, nu și Dumnezeu egal cu Tatăl. Același Origen are uneori afirmații teologice referitor la doctrina cristologică care ar putea da de înțeles că face o ierarhie între demnitatea Tatălui și cea a Fiului¹. De asemenea, Teognost, erudit maestru alexandrin, afirmă clar nașterea Cuvântului din substanța Tatălui, însă în același timp utilizează expresii teologice dubioase care dau de înțeles că Fiul ar fi fost „creat”, deci supus Tatălui și inferior lui².

În primele secole ale creștinismului s-au făcut mai multe tentative de formulări dogmatice trinitare și cristologice, riscul fiind permanent de a prezenta o învățătură care ar putea fi considerată cronată de un eventual conciliu. Astfel avem cazul episcopului Dionisie de Alexandria, denunțat omonimului său, episcopul Romei, că ar fi refuzat utilizarea termenului tehnic *homoousios*, care descria consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl³. După intervenția episcopului Romei, Dionisie de Alexandria a recunoscut că expresiile sale teologice lăsau loc la diferite interpretări. De aceea a trebuit să rectifice conținutul teologic al afirmațiilor sale, subliniind că Fiul există din veșnicie cu Tatăl, nu este creat sau făcut de Tatăl, ci domnește din vecie cu Tatăl. Chiar dacă nu folosește termenul *homoousios*⁴, care va primi o

¹ Vezi ORIGEN, *Peri Archon, Traité des principes*, traduction par M. HARL, G. DORIVAL, A. LE BOULLUEC, Paris, Études Augustiniennes, 1976, 2007.

² Vezi Foșe, *Biblioteca CXIX, Pavologia gracca* 103, col. 399.

³ Vezi ATANASIE al Alexandriei, *De Sententia Dionysii*, în: *A Select Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, Ph. SCAFF & H. WACE (dir.), vol. V, *St. Athanasius. Selecto Works and Letters*, Michigan, B. Eerdmans Publishing Company, 1979, p. 173-187.

⁴ Dificultatea utilizării acestui termen înainte de conciliul de la Niceea era dublă: pe de o parte, termenul nu era biblic, prin consecință nu se putea folosi în scopul susținerii unei dogme fundamentale a creștinismului, dogma egalității în substanță a Fiului cu Tatăl, iar pe de altă parte, termenul suferise deja o condamnare în interpretarea pe care o dădea Sabellius. Acesta susținea doctrina modalistă, adică Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt *omoousioi* (consubstanțiali) deoarece este vorba despre o unică persoană și substanță divină, Dumnezeu, care se manifestă în diferite moduri sau joacă mai multe roluri: Tatăl în momentul creației, Fiul pentru săvârșirea mântuirii omenirii, Duh Sfânt pentru sfințirea Bisericii, doctrină condamnată de Papa Calixt în 217. Vezi T.F. TORRANCE, *The Christian Doctrine of God*, Edinburgh, T&T Clark, 1996, p. 150-170 și E.R. CRAVEN, „The Nicene Doctrine of the *Homoousion*”, în: *Bibliotheca Sacra* 41:164, New York, 1884.

recunoaștere dogmatică la Niceea, episcopul alexandrin afirmă doctrina Sfintei Treimi fără echivoc, insistând asupra unității Persoanelor divine.

Toate aceste tendințe și acest trecut, nu prea glorios, al termenului *homoousios* se întâlnesc față în față la Niceea, de unde participanții nu vor pleca până ce nu se va stabili un acord comun. Astfel, după ce au discutat „cazul lui Arie” și s-a demonstrat „culpabilitatea” lui teologică, Părinții conciliari au întreprins demersuri pentru adoptarea unui *Simbol al credinței* care să fie unanim acceptat de creștinii orientali și occidentali¹. Conform mărturiei lui Eusebiu de Cezareea, într-o scrisoare adresată credincioșilor săi, el a fost cel care ar fi propus textul *Crezului* profesat în Biserica din Palestina, care s-a discutat în conciliu și care a fost adoptat aproape în unanimitate după ce s-au adus adăugirile de rigoare pentru a combate explicit arianismul de la rădăcină: „Ceea ce s-a petrecut la Niceea referitor la credința Bisericii este firesc să aflați și voi, preaiubiților, nu prin diferite voci deformatoare, deoarece zvonul obișnuiește să ajungă mai repede la urechile voastre decât informația exactă. De aceea, pentru ca adevărul să nu ajungă la voi deformat, am crezut necesar să vă trimit mai întâi textul relativ la credință propus de mine, iar apoi al doilea text, care a fost publicat cu adăugiri față de cuvintele *Crezului* nostru”². Mai departe, episcopul de Cezareea afirmă că, la lectura *Crezului* Bisericii sale, împăratul Constantin și-a dat acordul, cerând doar adăugarea unor elemente suplimentare, Fiul este *homoousios*, consubstanțial Tatălui, și Fiul este din substanța Tatălui. În realitate, însă, textul adoptat este cu mult diferit de cel al lui Eusebiu, iar el se vede constrâns să adere la acesta, chiar dacă nu spune nimic despre condamnarea lui Arie și a învățăturii lui, față de care simțea o oarecare afinitate doctrinară.

Doar cinci participanți, discipoli de la început ai lui Arie, Maris de Calcedon, Teonas de Marmarica, Teognis de Niceea, Eusebiu de Nicomedia și Secundus de Ptolemais, nu au semnat textul *Simbolului credinței* de la Niceea, fapt ce le-a atras excomunicarea și exilul. *Crezul* în sine nu se mulțumea doar să afirme principalele puncte doctrinare trinitare, ci includea și

¹ Pentru mai multe detalii referitoare la formarea și dezbaterile care au avut loc pentru a se ajunge la un acord comun referitor la *Crez*, vezi J. BEHR, *Formation of Christian Theology*, vol. 2: *The Nicene Faith*, p. 61-162.

² Scrisoarea ne este transmisă de SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 8, 35-36, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 104.

cinci anateme¹. Prin anateme se reamintește credincioșilor că toți cei care urmează învățăturile condamnate la conciliu vor suporta aceleași consecințe ca și promotorii lor. În prima anatemă sunt vizați toți cei care neagă veșnicia Fiului; a doua și a treia anatemă condamnă ideea că Fiul nu ar fi existat înainte de a fi născut din Tatăl și că el ar fi ajuns la existență *ex-nihilo*, ca oricare altă creatură, idee ce neagă astfel nașterea lui din veșnicie; a patra anatemă respinge învățătura conform căreia Fiul și-ar avea originea dintr-un ipostas sau substanță² diferită de a Tatălui.

În perioada dintre conciliile de la Niceea și de la Constantinopol, teologia cristologică va suferi tocmai din cauza impreciziei celor doi termeni, substanță și ipostas, considerați ca fiind sinonimi; în sfârșit, a cincea anatemă îi vizează pe cei care susțin că Fiul este supus schimbării morale, adică ar fi putut păcătui ca oricare altă creatură. Cum era de așteptat, termenul cheie al *Cercului* semnat la Niceea, *homoousios*, *consubstanțial*, a primit interpretări diferite în discursurile și predicile episcopilor reînțorși în episcopiile lor³. A fost necesară vocea episcopului Alexandriei, exilat de cinci ori și de fiecare dată readus cu mare fast pe scaunul episcopal, pentru ca *Simbolul credinței* să

¹ „Anatemă” vine din termenul grec ἀνάθημα / *anathema*, care poate însemna *suspendat*. În literatura patristică termenul desemnează o sentință de excludere a unei învățături sau persoane considerate eretice în urma dezbaterilor conciliare. Anatemizarea învățăturii unei persoane atrăgea excluderea ei din comuniunea Bisericii, înlăturarea din funcțiile bisericești ocupate și exilul, cfr. A. LE BOULLEUC, *La notion d'hérésie dans la littérature grecque*, vol. I, *IIe et IIIe siècle, de Justin à Irénée*, Paris, Institut des Études Augustiniennes, 1985.

² Conciliul din Niceea nu reușește să facă diferențierea între *ousia*, *substanță*, și *hypostasis*, *ipostas*. În filosofie, „substanță” desemnează realitatea permanentă care servește ca substrat atributelor schimbătoare. Substanța este ceea ce există în sine, deasupra accidentelor, fără schimbare. „Ipostasul” este un termen utilizat de neoplatonicieni cu referire la principiul divin, conceput ca o divinitate în care se află diverse ipostasuri: Unul, Intelectul, Sufletul lumii. Învățătura creștină a adoptat termenul „ipostas” pentru a desemna persoanele divine, distincte între ele și totodată consubstanțiale. Părinții capadocieni vor argumenta că în Dumnezeu este o singură substanță și trei ipostasuri diferite, distincte, inconfundabile, *treis hypostaseis en mia ousia*, cfr. Sf. GRIGORIE de Nazianz, *Cuvântări teologice*, București, Editura Herald, 2008.

³ Semnalăm trei mari curente teologice postconciliare: anomeenii, cei care susțineau o neasemănare totală între Fiul și Tatăl, aceștia sunt arienii rigoriști; homeenii, cei care admiteau că Fiul este doar asemănător Tatălui, sunt propovăduitorii unui arianism moderat; homoousienii sau niceenii, cei care au adoptat în mod riguros consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl afirmând astfel egalitatea Fiului în toate cu substanța Tatălui. Vezi R.P.C. HANSON, *The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy 318-381*, p. 181-306.

rămână intact în formularea și mărturisirea lui până astăzi¹. Mulțumit de un asemenea rezultat dogmatic, împăratul Constantin intervine din nou în conciliu, pronunțând, conform mărturiei lui Gelasie de Cyzic², următorul discurs:

Al doilea discurs al împăratului Constantin la conciliul de la Niceea

Introducere. Dreptatea roditoare a lui Dumnezeu cel Atotputernic a imaginat mai multe căi vizibile pentru a face bine firii umane, printre care, mai ales, cea mai remarcabilă și mai evidentă, faptul că a pregătit pentru noi toți în interiorul sfintei legi a Bisericii *katholike*, mai mare decât toate minunile, edificiul de neclintit al credinței.

Metafora Bisericii catolice. Înălțimile acestuia (edificiului Bisericii) au atins lumina stelelor, însă vedem că fundamentul, încă de la începutul lucrării, a fost profund și ferm înrădăcinat în pământ, din porunca lui Dumnezeu, pentru ca tot universul să vadă. Din aceste înălțimi, care domină absolut totul, până la ieșirea din edificiu, drumul pare uniform și fără piedici, luminat de strălucirea luminii. Înălțimile îi sunt ornamentate cu un sigiliu în formă de stea și de 12 coloane mai strălucitoare decât zăpada, înrădăcinate de neclintit în credință, sunt susținute pe veci de puterea divinității Mântuitorului nostru. Meșterul unei lucrări atât de importante, nouă, care primim din inimă credința exactă, ne-a pus în suflete măiestria legii sale veșnice. De porțile acestui edificiu, cel care dorește, dacă nu este împins de nimic altceva decât de o dorință curată și credincioasă, se apropie doar cu sentimentul unei gândiri curate. La același edificiu, un destin mântuitor a adus un ornament admirabil și strălucitor, vreau să spun că în interior, credința oamenilor, care a fost onorată prin coroane de flori în incinta edificiului divin, culege roadele imortalității și arată, punând în lumină, roadele curate ale vieții umane. [...] Această Casă a Domnului nu este protejată decât de doi străjeri: frica de Dumnezeu, care în spiritul unora este ca un scut, și lauda divinității, răsplata inteligenței, care este mereu prezentă la cei care au o gândire dreaptă. Când

¹ Chiar și episcopul Alexandriei, de teama prigoanei, a ezitat să utilizeze termenul *homoousios* în scrierile sale; îl întâlnim doar o singură dată, în opera fundamentală *Contra arianos*. După ce perioada persecuțiilor împotriva lui a trecut, îl utilizează și-i îndeamnă pe toți să accepte *Simbolul* așa cum a fost el votat, fără modificări, cfr. *De Decretis*, în: *Patrologia graeca* 25, col. 415-476.

² G.C. HANSEN, *Anonyme Kirchengeschichte (Gelasius Cyzicensus, CPG 6034)*, GCS, Neue Folge 9, Berlin-New York, De Gruyter, 2002, p. 34, 20-41, 19.

amândouă sunt înaintea galeriilor, locului sfânt, ușile deschise primesc dreptatea, iar aceasta, sălășluind în interior, rămâne intactă. Nu-i este permis nedreptății să se apropie de uși, ci este izgonită, ținută la mare distanță de acest loc.

Credința lui Constantin: Realități atât de clare, frați preacinstiți și vrednici de laudă, m-au condus la strălucirea luminii veșnice și nemuritoare, astfel încât, dacă aș fi rămas departe de ea, credința sufletului ar fi fost marcată poate de îndoială și aș fi devenit străin adevărului. Dar ce voi afirma în primul rând? Să fie oare imaginea fericirii care se ascunde în străfundul pieptului meu, sau binefacerile divine pe care mi le-a îngăduit Dumnezeu Atotputernic? [...] Este suficient să enumăr aceste binefaceri, deoarece însuși Dumnezeu nostru și Tatăl tuturor lucrurilor, pe drept cuvânt, a luat în stăpânire mediocritatea mea. Credeți, fraților preaiubiți, ceea ce vă spun și primiți-o cu o credință neîmpărțită, chiar dacă gândirea mea, înzestrată cu nenumărate binefaceri divine, pare a fi fericită, și din această cauză pare a exprima laude pe măsură, totuși – credința adevărului o arată clar – nici glasul, nici limba nu-mi sunt suficiente să exprim ceea ce gândirea îmi poruncește, iar aceasta nu fără motiv. Deoarece mărinimia binefacerilor este fără măsură, gândirea, care se înalță într-o oarecare măsură în înălțimi, pune stăpânire pe părțile cele mai înalte ale trupului nostru, însă glasul limbii, complet închis într-un loc îngust, fiind aproape un lucru disprețuit, rămâne complet în tăcere. Cine dintre noi poate fi atât de irațional pentru a îndrăzni să spună, în mod pretențios, că este ușor să adresezi în mod perfect laude mărețe și demne de el lui Dumnezeu care poate toate și este Creatorul tuturor lucrurilor frumoase? Dacă cineva consideră doar maiestatea celui care a poruncit ca toate să fie create, va înțelege că nu se poate găsi nimic care să poată fi vrednic de Dumnezeu. Ce-ar fi trebuit, deci să spună devoțiunea mediocrității mele în afară de ceea ce face cunoscut cuvântul divin al adevărului? Mărinimia sa, pe care cea mai mare adorație se întreabă cu înțelepciune dacă va putea să o cinstească așa cum se cuvine, nici o eroare nu o poate micșora. Simpla abundență a discursului meu să-mi fie suficientă, mie, însoțitorul vostru în slujire, pentru a lăuda aceste realități demne de a fi vestite, cele pe care divinul nostru Mântuitor, străjerul tuturor lucrurilor, în primele timpuri ale venirii sale, a arătat printr-un minunat act al divinității sale, când, în folosul nostru, s-a

învrednicit să ia o locuință din Fecioara Maria într-un trup curat și dând tuturor oamenilor o învățătură de milostivire.

Binefacerile lui Cristos. Cu ce voi începe deci? Cu învățătura și maiestatea sa? Cu învățăturile sale divine pe care le-a dat el însuși, singurul învățător, fără ca nimeni să-l fi instruit mai întâi? Cum, datorită providenței sale, mulțimi atât de numeroase, că ne este imposibil să le numărăm, și-au refăcut forțele folosind doar un pic de hrană, un mic număr de pâini și doar doi pești? Datorită providenței sale l-a înviat pe Lazăr după moartea sa și l-a readus la strălucirea luminii. Cum aş putea exprima divinitatea lui, datorită căreia, văzând o femeie care suferea de scurgeri de sânge și considerând-o vrednică de o convorbire cu el, a însănătoșit-o și a eliberat-o de orice boală? Cine ar putea vorbi cum se cuvine de faptul imortal prin care un om era atacat de o boală îndelungată, zăcând la pământ cu membrele dislocate și slăbite, a fost restabilit dintr-o dată printr-o intervenție divină, a luat targa, pe care zăcca, pe umeri și, laudând și mulțumind, a plecat alergând în țara și în teritoriul său? Sau cum, cu atotputernicia sa divină, mergând pe marea învolburată, a lăsat amprenta sa divină pe apele profunde și a înaintat în mijlocul furtunii ca și cum mergea pe pământ uscat? Ce să mai spun despre răbdarea lui blândă, prin care, învingător în toate, a îmblânzit aroganța popoarelor și, eliminând-o din mijlocul lor, au supus legii sălbăticia lor îmblânzită? Și ce-aș mai putea spune despre manifestările minunate ale dumnezeirii lui datorită cărora suntem în viață, datorită cărora suntem fericiți, noi, cei care nu doar așteptăm și sperăm fericirea care va veni, ci participăm deja într-un anumit fel?

Manifestarea bunăvoinței divine și necunoașterea ei de către oameni. Ce-aș mai îndrăzni să spun prin modestul meu discurs, în afară de elementele de bază ale credinței la care trebuie să se atașeze sufletul meu consacrat: că așa este Dumnezeu Atotputernic care locuiește în cer și acționează în folosul firii umane, însă în mod special și mai înainte de toate, în folosul dreptății, cea mai măreață și superioară oricărei laude, atunci când Sfințenia eminentă a Duhului său divin s-a învoit, în mod adecvat, să ia un trup, să locuiască în el și astfel să aducă mântuirea trupurilor oamenilor. Deci, deoarece nebunia fără măsură a dușmanilor, ca și cum ar fi fost orbită de umbra morții, nu ezită să facă o interpretare a economiei divine, atât de sfântă, mântuitoare și atotputernică, voi încerca să expun în puține cuvinte, în măsura în care credința și devoțiunea sufletului meu îmi permite să vorbesc. Căci opiniile eronate ale

păgânilor conduc la o asemenea nerușinare încât nu le este teamă să spună, cu o gură necredincioasă, că Dumnezeu, care poate toate, nu a făcut și nici nu a voit să facă tot ceea ce este descris în Legea divină. O, discurs al unei atât de mari ineptii, care cheamă asupra sa pedeapsa care depășește orice măsură, fiindcă dorește în mod nechibzuit și nepăsător să facă deșartă slava bunăvoinței divine, care nu poate fi înțeleasă de nici un om! Într-adevăr, ce poate fi mai demn de Dumnezeu decât curăția? Cine a ieșit dintr-un comerț sfințit de izvorul dreptății, s-a răspândit asupra lumii și a arătat oamenilor puterile celor mai sfinte virtuți? Deoarece i-a considerat ca fiind dușmani, aceștia au suferit mai întâi soarta asirienilor, care i-au precedat prin exemplul lor rău și au convins și alte popoare să gândească la fel. Printre acestea, după cum le-am verificat cu ochii noștri, vedem în acțiune milostivirea divină a Mântuitorului nostru, deoarece, în fiecare zi și întotdeauna, același a poruncit ca un mare număr dintre ei, împinși de boldul unci nebunii necugetate, să aibă acces la milostivirea remedului mântuitor. Însă chiar și așa, pentru ceilalți, măreția unei asemenea binefaceri nu poate fi profitabilă deoarece oamenii ignoră că puterea divină poate înălța întreg poporul și să-l confirme astfel când este înălțat, însă apoi să-l înjosească și să-l nimicească. Însă aceasta ar fi putut fi și mai rău pentru oameni dacă Dumnezeu cel Atotputernic, printr-un semn tacit al divinității sale, nu-și propusese să facă totul, deoarece nebunia oamenilor nu ar fi încetat să crească, iar aroganța lor, neavând limită, ar fi distrus toate sufletele; chiar și celelalte ființe foarte numeroase în constituirea lumii, îndeplinind propria lor menire, nu ar fi putut apărea, ci ar fi dispărut repede cu toții ignorând divinul. Nedreptatea invidiei și răutății ar fi rămas la mulți și nu am fi putut găsi pe nimeni străin acestei răutăți fiindcă religiile s-au răspândit atât de mult în sufletele oamenilor încât strălucirea luminii noastre era întunecată nevrednic de mârșăvia invidiei și sufletele erau mereu lipsite de lumină.

Erurile păgânilor. Nici unul dintre aceste cuvinte nu-mi poate înlătura credința din suflet, deoarece o putere perfectă se atașează lui fără ca vreun rău să-i facă obstacol, este Cuvântul viu al adevărului, unicul atotputernic, straja tuturor lucrurilor, cel care veghează la mântuirea noastră. Astfel, într-un anumit fel, se pare că el ne face părtași la trupul său glorios pe care l-a asumat pentru a păstra adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu, eliberatorul nostru, și a ne oferi strălucirea luminii. De ce, deci chiar și astăzi popoarele de

pretutindeni care nu văd lumina cerească și-L disprețuiesc pe cel Sfânt prin excelență, fac cercetări despre ceea ce este terestru, care nu are nici un fundament de adevăr, nici strălucirea luminii curate, nici puterea divinității cerești? O, crimă detestabilă! Chiar și astăzi, fără a abandona nimic din necredința lor și fără a-și orienta privirea spre ceva convenabil, ei nu văd că sunt gata să cadă într-o eroare mizerabilă și că nu încetează să păteze strălucirea lumii prin faptele lor murdare. Ei au consacrat piatra, lemnul, bronzul, argintul și aurul și alte metale pământești pentru a se închina înaintea lor așteptând de la acestea speranța vieții, construindu-le temple bogat ornamentate și bucurându-se pentru faptul că adorația lor este mai cu folos când edificiile construite reprezintă un obiect de admirație privirilor lor și sunt mărețe. Pe când ei realizează toate acestea, vedem bine, chiar dacă ei nici nu-și dau seama, nici nu văd din cauza orgoliului lor, că sunt prinși în flagrant delict deoarece se preamăresc ei înșiși de frumusețea lucrărilor lor.

Creația, căderea omului și consecințele sale. Cine și cât de mare este Dumnezeu, Stăpânul a toate, nu măsurăm încă, el care este autorul și judecătorul tuturor, el pe care unii îl uită din cauza orgoliului, fiind convinși că sunt sub călăuză virtuții. Ori, printr-o acțiune modelatoare, trupul nostru a luat forma pe care trebuia să o aibă. Dumnezeu a atașat toate mădulele noastre cu nervii foarte rezistenți, pentru ca, în orice faptă unde depunem energie, să păstrăm fără osteneală forța asamblării noastre. Când aceasta a fost săvârșit prin modelajul mântuitor, pentru ca trupul să se poată mișca și a beneficia de forța sa, Dumnezeu a insuflat în noi duhul său și a înzestrat ochii noștri cu vederea, a dat înțelepciune capului nostru, a închis în interiorul acestui spațiu caracterul rațional al gândirii noastre. Astfel, dacă cineva este dotat cu înțelepciune să examineze motivul de a fi a acestui modelaj, să omită restul, care nu poate fi perceput nici prin cuvânt, nici prin număr, și va putea, printr-o gândire rapidă să vadă și să înțeleagă puterea imortală și mântuitoare a lui Dumnezeu. Nu-l va putea încătușa pe Dumnezeu în mrejele unei oarecare erori, deoarece îi este posibil să vadă clar că toate ființele există datorită puterii lui Dumnezeu, așa cum el însuși dorește ca toți oamenii să existe. Însă posibilitatea de a vedea organizarea lumii fără nici o regulă, care a condus la ignoranța lui Dumnezeu de către oameni, după ce o primă greșeală a rațiunii a fost provocată printr-o înșelătorie a dușmanului în sufletele mizerabile ale oamenilor ignoranți, este în măsura noastră să

acceptăm dovezile evidente, plecând de la Legea divină. Căci din moment ce divinul și sfântul ordin nu a fost respectate cu grija cuvenită de către cei doi care au fost creați la începuturi, a luat naștere mai apoi floarea care poartă această denumire. Ea a devenit permanentă și nu a încetat să crească de când cei doi, despre care am spus, au fost alungați printr-un semn al lui Dumnezeu. Din acel moment, materia însăși a făcut front comun cu perversitatea omului astfel încât ea a condamnat Orientul și fundamentul Occidentului. Această victorie însăși a puterii potrivnice a învăluit și a întunecat gândurile oamenilor.

Rolul împăratului: Totuși, în aceste circumstanțe, nemărginita milostivire a lui Dumnezeu Atotputernicul este sfântă și veșnică, deoarece în fiecare zi, întotdeauna, Dumnezeu liberează de această greutate, datorită mie, slujitorului său, mulțimi nenumărate de popoare subjugate și le conduce spre strălucirea perfectă a luminii veșnice. De aceea, frați preaiubiți, sunt convins, datorită unci providențe cu totul speciale și datorită minunatelor binefaceri ale Dumnezeului nostru veșnic, să fiu în viitor și mai remarcabil printr-o credință curată în el. Acest sfânt conciliu al Preafericirilor Voastre să mă primească, deci și să nu îngăduiți ca Biserica feciorelnică și ușile Mamei noastre Venerabile să-mi fie închise. Chiar dacă, în mod deosebit acum, gândul sufletului meu, care caută curăția perfectă a credinței *catolice*, nu crede că este demn să primească așa ceva, el îndeamnă totuși și reamintește: el a așezat înainte propria mea cinste ca un soclu al tuturor virtuților celor mai frumoase, a început să atingă porțile imortalității și să bată la ușa sa pentru ca și voi să-mi acordați de acum înainte bunăvoința fraternității voastre, având în vedere unanimitatea și unitatea Bisericii *catolice*. Acest lucru este agreabil lui Dumnezeu, acest lucru este pe placul Bisericii *catolice*, este folositor afacerilor Statului, pentru ca toți împreună să aducem o recunoștință demnă pentru pacea prețioasă care ne-a fost acordată de Dumnezeu prin cel care ne-a făcut să beneficiem (împărat).

Îndemn final: Ar fi într-adevăr grav, foarte grav, acum când dușmanii noștri au fost nimiciți și când nimeni nu mai îndrăznește să ni se opună, să ne ridicăm unii împotriva altora, să dăm ocazii de bucurie celor răuvoitori și să le creăm ocazii să râdă, mai ales când vorbim despre lucruri divine sub inspirația învățăturii scrise de Duhul Sfânt. Cărțile Evanghelice și apostolice, precum și oracolele profeților din vechime ne învață clar ceea ce trebuie gândit despre

divin. Renunțând, deci la orice discuție răuvoitoare să găsim împreună soluția problemelor suscitade în cuvintele inspirate de Dumnezeu.

În acest discurs, împăratul pleacă de la alegoria credinței, un edificiu păzit de doi străjeri, frica de Dumnezeu și lauda adusă Domnului, și construit pe temelia de nezdruccinat a apostolilor Mântuitorului. Acest edificiu rămâne locuința veșnică a celor care, urmând exemplul apostolilor, cred cu tărie în întruparea Cuvântului lui Dumnezeu din sânul feciorelnic al Mariei sub acțiunea Duhului Sfânt spre mântuirea neamului omenesc. Constantin laudă astfel iscusința conciliarilor care au reușit, prin *Simbolul credinței* de la Niceea, să pună capăt ereziei lui Arie și a partizanilor lui. De asemenea, învățăturile păgâne sunt ilogice și demne de a nu fi luate în considerație atunci când cineva accede la credința creștină. Dovezile grăitoare extrase din sfintele Evanghelii, referitor la dumnezeirea Mântuitorului, îi permit împăratului să fie satisfăcut pe deplin de decizia Părinților de la Niceea și să laude iscusința lor teologică și dogmatică. De aceea îi îndeamnă ca pe viitor să țină seama de aceste decizii, să le aplice în episcopiole lor și să facă totul pentru ca armonia și pacea să domnească în interiorul Bisericii lui Cristos.

II. 2. Deciziile disciplinare și canoanele conciliului

II. 2. 1. Data Paștelui.

A doua problemă urgentă de discutat pe ordinea de zi a conciliului și care nu întrunea unanimitatea între Biserici era data Paștelui. Atât învățătura preotului Arie, cât și datele diferite la care se sărbătorea învierea Domnului puneau în pericol unitatea Imperiului, dobândită cu atâta greutate de Constantin. De aceea, în discursul inaugural, împăratul a insistat cu tărie asupra stabilirii unei date comune pentru prăznuirea Paștelui. Deja într-un sinod reunit la Arles, în anul 314, s-a decis că toți creștinii trebuie să petreacă Paștele în aceeași zi. Cu toate acestea, Părinții de la Niceea s-au văzut confrunțați cu trei tradiții diferite pentru prăznuirea învierii Domnului: la Roma Paștele se sărbătorea, independent de calculele iudeilor, după un calendar astronomic specific romanilor; la Alexandria, renumită pentru știința astronomiei, data Paștelui era calculată în funcție de echinocțiul de primăvară,

după calendarul iulian¹, în vigoare la acea epocă; la Antiohia se mai ținea cont de sărbătoarea Paștelui iudeu pentru calcularea Paștelui creștin, chiar dacă se eliminase forma quartodecimană, care stârnise discuții aprinse între episcopii Romei și Biserica din Asia Mică².

În fața acestei dificultăți, conciliul a decis ca toate Bisericile să celebreze Paștele în prima duminică după a 14-a zi, după luna plină. Astfel, episcopul Alexandriei primește însărcinarea de a crea în jurul său o echipă de astronomi experți care să determine în fiecare an data sărbătorii Paștelui creștin în funcție de această recomandare. Conform calculelor, Paștele nu putea cădea înainte de 21 martie și nici mai târziu de 25 aprilie. Episcopul Alexandriei, odată ce computul pascal era făcut și era stabilită data, trebuia să trimită o scrisoare Bisericii Romei³, care la rândul ei o făcea cunoscută tuturor Bisericilor; scrisoarea era citită public în sărbătoarea Epifaniei. Părinții conciliari primesc sarcina de a explica Bisericilor pe care le reprezintă decizia luată la Niceea⁴. În ciuda acestei decizii conciliare, nici asupra acestui punct nu s-au aliniat toate Bisericile⁵. De exemplu, în anul imediat următor conciliului,

¹ Calendarul iulian este rezultatul reformei calendarului roman datorată lui Iulius Caesar, în anul 46 î.C. Anul iulian era format din 12 luni, începea la 1 ianuarie, dată la care erau aleși consuli Romei, și număra 365 de zile, iar o dată la patru ani se adăuga o zi. Vezi J. BOURGOING, *Le calendrier maître du temps*, Paris, Gallimard, 2000, p. 90-110.

² Quartodecimanii sunt cei care continuă sărbătorirea Paștelui la aceeași dată cu iudeii, cfr. *Lev* 23, 5: *În ziua a 14-a a lunii întâi veți sărbători Paștele Domnului*. Astfel, episcopii Meletius de Sardes și Policarp al Smirnei intră în conflict cu Biserica Romei, care le cere, sub amenințarea excomunicării, să reunuțe la această tradiție iudaică, cfr. S.-S. ALISTAIR, *The Lamb's High Feast: Melito, „Peri Pascha”, and the Quartodeciman Paschal Liturgy at Sardis*, Boston, Brill, 1998.

³ Această scrisoare se numea *Epistola paschalis* și dădea informații referitoare la începerea Postului Mare de 40 de zile, la data de deschidere a Săptămânii Sfinte, a triduumului pascal, fixa data Paștelui, a înălțării lui Isus la cer și a Rusaliilor, A. CAMPLANI, *Atanasio di Alessandria. Lettere festali*, Milano, Paoline, 2003.

⁴ Vezi *Scrisoarea lui Constantin adresată Bisericilor*, „Referitor la ziua preasfântă a Paștelui, conciliul a decis în unanimitate că este bine ca toți creștinii de pretutindeni să o celebreze în aceeași zi. Ce-ar putea fi mai frumos și mai bun decât să vezi că această sărbătoare, prin care am primit nădejdea nemuririi, să fie prăznuită de toți fără dezbinare, conform unui calcul unic și cu norme clare? În primul rând părea nefiresc ca această sfântă sărbătoare să fie celebrată conform tradiției iudaice”, SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească, Sources chrétiennes* 477, p. 126-132; *Scrisoarea enciclică a conciliului din Niceea adresată egiptenilor*, „Vă aducem încă o veste bună referitor la preasfânta sărbătoare a Paștelui: datorită rugăciunilor voastre a fost rezolvată și această problemă. Astfel, toți frații care în Orient se aliniau tradiției iudaice, de acum înainte sărbătoresc împreună cu romanii, cu voi înșivă și cu toți cei care încă de la începuturi prăznuim Paștele ca voi”, în: SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, p. 112-118.

⁵ Vezi O. CASEL, *La fête de Pâques dans l'Église des Pères*, Paris, Cerf, 1963.

adică 326, și în anii 330, 333, 340, 341, 343, latinii au celebrat Paștele în altă zi decât alexandrinii¹. Pentru a pune capăt unei asemenea situații, la sinodul reunit la Sardica, în anul 343, conform mărturiei scrisorilor pascale ale lui Atanasie al Alexandriei², s-au reluat discuțiile referitoare la prăznuirea Paștelui la o dată comună, fapt ce i-a determinat pe alexandrinii și pe romani să facă anumite concesii reciproce și să calculeze împreună data sărbătorii pentru următorii 50 de ani. Nici această decizie însă nu a fost respectată, din cauza învățaturii ariene care ieșea mereu la suprafață, în ciuda nenumăratelor condamnări suferite de promotorii ei.

Astăzi Bisericele Orientale și cele Occidentale nu au ajuns încă la un acord pentru sărbătorirea Paștelui în aceeași zi, din cauza diferenței între calendarul gregorian, acceptat de Bisericele occidentale încă din secolul al XVI-lea, și calendarul iulian, care stă la baza calculului pascal în Bisericele orientale.

II. 2. Schisma lui Meletius.

Nu au fost trecute cu vederea nici dificultățile ecleziologice introduse de schisma episcopului Meletius. În timpul mării persecuții dintre 304-306, Meletius, episcop de Lycopolis, revendica autonomia bisericească a provinciilor din Egiptul Mijlociu și din Egiptul de Sus față de Alexandria. Deoarece Meletius conferea sacramentul preoției și săvârșea consacrări episcopale fără acordul episcopului Alexandriei, a intrat în conflict de jurisdicție cu Petru de Alexandria, creând o schismă în interiorul Bisericii Egiptului. De asemenea Meletius îi reproșa episcopului alexandrin laxismul în privința readmiterii în comuniunea Bisericii a celor care apostaziaseră de la credință în timpul persecuției³.

Deoarece comportamentul episcopului schismatic era blând și el a colaborat la dezbaterile conciliare, Părinții au decis menținerea lui în ministeriul episcopal până la moarte, însă urma să nu mai aibă succesori sau să mai săvârșească vreun act ministerial: „După ce harul lui Dumnezeu ne-a

¹ Vezi L. DÎNCĂ, *Atanasie de Alexandria. Scrisori pascale*, Iași, Sapientia, 2013, p. 56-57.

² Vezi L. DÎNCĂ, *Atanasie de Alexandria. Scrisori pascale*, p. 111-313.

³ Pentru mai multe detalii referitoare la schisma lui Meletius, vezi A. MARTIN, *Athanase d'Alexandrie et l'Église d'Égypte au IVe siècle*, Roma, École Française de Rome, 1996, p. 216-298.

ajutat să ne izbăvim de învățătura înșelătoare a lui Arie, de acest blestem și de indivizii care au îndrăznit să provoace o asemenea discordie și dezbinare în poporul care mai înainte trăia în pace, mai rămânea de rezolvat problema lui Meletius și a celor care au fost hirotoniți de el. Și despre această problemă, frați preaiubiți, vă expunem ceea ce s-a decis la conciliu. S-a decis, deci, pe de o parte, că Meletius va rămâne în orașul natal – conciliul a dat dovadă de o mare indulgență, deoarece, la drept vorbind, n-ar fi meritat deloc iertarea – însă nu va avea dreptul nici să propună (un cleric), nici să-l hirotonească, nici să se arate în public, prin sate sau orașe, cu această intenție; pe de altă parte, va păstra doar titlul onorific al demnității sale, iar cei care au fost hirotoniți de el, odată ce vor fi acceptați în sânul Bisericii catolice printr-o impunere mai mistică a mâinilor, vor primi o slujire în Biserică în următoarele condiții: își vor păstra demnitatea și funcțiile liturgice, însă întotdeauna vor fi pe plan secund, după cei care s-au dovedit, în fiecare provincie și eparhie, că au fost propuși pentru hirotonire de către venerabilul Alexandru, colegul nostru în slujire. [...] Iar cei care, datorită harului lui Dumnezeu și rugăciunilor voastre, nu au participat la nici o schismă, ci au rămas uniți cu Biserica catolică și apostolică, pot propune și alege numele celor care vor fi considerați vrednici de prezbiterat și de a împlini totul conform legilor și canoanelor bisericești. [...] Toate acestea se aplică celorlalți, însă referitor la persoana lui Meletius, ni s-a părut lucru înțelept să nu-l tratăm ca pe toți ceilalți din cauza dezordinii pe care a cauzat-o încă de la început și a caracterului lui aprins și răutăcios, pentru ca nici o putere și nici o autoritate să nu-i fie încredințate unui om care poate provoca din nou aceleași dezordini”¹.

Din aceste măsuri disciplinare constatăm o dorință pacificatoare a participanților la conciliu. Din păcate, nici aceste măsuri nu vor avea rezultatul sperat, deoarece după moartea lui Alexandru de Alexandria, în anul 328, partizanii lui Meletius vor face front comun cu arienii pentru a împiedica alegerea lui Atanasie ca succesor al venerabilului Alexandru². Mare parte a episcopatului său, Atanasie va trebui să reziste acuzațiilor de tot felul ce i-au fost aduse pentru a-l înlătura de pe scaunul episcopal, însă o dată cu moartea lui Meletius lucrurile s-au calmat.

¹ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 9.

² S.T. CARROLL, *The Melitian schism: coptic christianity and the Egyptian church*, teză de doctorat, Miami University, 1989, diss., p. 86-132.

II. 2. 3. *Canoanele de la Niceea.*

Canoanele elaborate și votate la Niceea sunt de o bogăție doctrinară, disciplinară și legislativă incomparabilă. Istoricul bisericesc Socrate din Constantinopol descrie, sub formă anecdotică, modul în care participanții au abordat principalele probleme canonice cu care se confrunta Biserica secolului al IV-lea: „Li se părea lucru bun episcopilor să introducă în Biserică un nou canon conform căruia cei consacrați – adică episcopii, preoții, diaconii și sub-diaconii – nu ar trebui să se mai culce cu soțiile lor luate prin căsătorie pe când erau încă laici. Pe când se discuta despre acest subiect, Paphnutius, în picioare, în mijlocul adunării episcopilor, a început a striga cu tărie să nu se impună un jug apăsător bărbaților consacrați – spunând că este onorabilă căsătoria lor și patul lor neîntinat (cfr. *Evr* 13, 4) – de teamă să nu se aducă un prejudiciu Bisericii printr-un exces de rigoare. Nu toți erau în stare să suporte asceza impasibilității și poate că nici castitatea soțiilor lor nu era ocrotită – el numea castitate relațiile cu soția legitimă. Era suficient ca cel care era angajat în cler să nu se mai căsătorească, potrivit unei vechi tradiții bisericești, însă cu siguranță nu trebuie ca un cleric să se separe de cea pe care a luat-o în căsătorie înainte de hirotonire, pe când era laic”¹. Tendinței de a instaura un celibat obligatoriu pentru slujitorii Bisericii i s-a opus, deci, un bătrân episcop, Paphnutius, un ascet recunoscut pentru trăirea unei vieți virtuoză, un distins mărturisitor al credinței chiar și în timpul ultimelor persecuții, care zdruncinaseră Biserica din temelii.

O lege bisericească prevedea deja rămânerea în celibat a slujitorilor hirotoniți în această stare, însă menținea validitatea căsătoriei celor care intraseră în preoție fiind deja căsătoriți². Un asemenea episod este în măsură să ne redea pulsul discuțiilor care i-au condus pe Părinții conciliari să ia decizii juste, în continuitate cu tradiția și totuși aducând și elemente noi, spre binele sufletesc al credincioșilor și al păstorilor.

¹ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 144.

² Primele însemnări bisericești referitoare la celibatul slujitorilor cultului sunt semnalate la sinodul ținut la Ancyra, în anul 314, canonul 10, și la cel din Neocezarea, în anul 324, canonul 1. De asemenea, o colecție armeană de canoane bisericești, datând probabil din anul 365, exprimă explicit interzicerea căsătoriei slujitorilor Bisericii, interdicție reafirmată în *Constituțiile Apostolice*, în: *Canoanele Apostolice* și în canonul 14 al conciliului din Calcedon. Vezi R. GRAYSON, *Les origines du célibat ecclésiastique: du premier au septième siècle*, Gembloux, Duculot, 1970.

Canoanele conciliului de la Niceea, reținute autentice, sunt în număr de 20¹. Ele sunt de o însemnătate majoră pentru Biserica din antichitate, care încerca să pună în serviciul unității diversitatea modurilor de expresie a credinței moștenite de la apostoli. Unele canoane se referă la structura de guvernământ a Bisericii, canoanele 4 – 7. Acestea stabilesc atribuțiile episcopului mitropolitan și structurile unei eparhii, modul de consacrare a noilor episcopi, regularitatea sinoadelor provinciale; se recunoaște autoritatea episcopului Alexandriei asupra întregului Egipt, asupra Libiei și ținutului din Pentapole, o autoritate care va rămâne neschimbată până la sinodul din Efes, în anul 449; este recunoscut primatul episcopului Romei în virtutea ministeriului și martiriului Sfântului Petru; Ierusalimul este recunoscut ca oraș sfânt, cu privilegiu onorific. Studiarea acestor canoane ne permite să întrezărim deja imaginea unei ordini de prioritate, o ierarhie a Bisericilor orientale, care au în fruntea lor Biserica Alexandrină, urmată de cea din Antiohia și de cea din Ierusalim.

Un alt număr de canoane stabilește directive disciplinare pentru a preîntâmpina diferite probleme specifice unei Biserici în expansiune după pacea constantiniană. Canoanele 15 și 16 interzic mobilitatea clerului dintr-o eparhie în alta fără consimțământul celor doi episcopi. Canonul 1 interzice accesul la slujiri bisericești persoanelor care s-au automutilat; canonul 3 interzice locuirea preoților celibatari laolaltă cu femei, cu excepția membrilor familiei; canonul 2 interzice trecerea rapidă de la botez la funcții ecleziastice; canonul 9 stabilește că trebuie să se facă un examen amănunțit asupra parcursului candidaților la slujirile bisericești; canonul 10 interzice primirea așa-zisilor *lapsi* în rândul clerului; canonul 17 interzice clerului cămătăria; canonul 18 interzice unui diacon să dea împărțășania unui preot sau să se împărțășească înaintea episcopului; canonul 19 specifică rolul diaconeselor, care sunt considerate laice. Patru canoane, 11-14, fac referire la disciplina penitențială: canonul 11 specifică modul de comportare față de *lapsi*, canonul

¹ TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 8, 18, precizează că după ce l-au condamnat pe Arie și învățătura lui blasfematorie, „episcopii au ținut o nouă întrunire pentru a redacta 20 de canoane referitoare la disciplina bisericească”, în: *Sources chrétiennes* 501, p. 218. SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 13, 11, menționează canoanele conciliare fără a da însă numărul lor exact: „[...] episcopii întruniți în conciliu, după ce au redactat diverse texte pe care prin tradiție le numim canoane, s-au întors fiecare în orașul lui”, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 152.

12 prescrie trei ani de penitență soldaților care vor să intre în Biserică prin botez, canonul 13 spune că nu trebuie refuzată muribunzilor împărtașania, iar canonul 14 indică penitența acelor *lapsi* care în timpul persecuțiilor erau doar catecumeni.

Nici problema readmiterii schismaticilor în sânul Bisericii la cererea lor explicită nu a fost trecută cu vederea de Părinții conciliari. Canonul 8 prevede tratamentul care trebuie aplicat schismaticilor novațieni – adepți unei tendințe creștine disciplinare rigoriste care nu accepta readmiterea în Biserică a apostaziilor din timpul persecuției. Canonul 19 tratează problema partizanilor lui Paul de Samosata. Deoarece era vorba despre erori doctrinale, cei care au primit botezul în interiorul mișcării inițiate de eretic vor fi rebotezați, iar clericii, după ce au fost rebotezați, pot fi hirotoniți în Biserica catolică. În sfârșit, canonul 20 interzice îngenunchierea în timpul duminicilor și în timpul celor cincizeci de zile dintre Paște și Rusalii, motivul invocat fiind expresia bucuriei care trebuie manifestată în acele zile, în care se face, în mod deosebit, memorialul învierii Domnului.

II. 2. 4. Închiderea lucrărilor conciliare.

După trei luni de lucrări și dezbateri, Părinții conciliari se pot întoarce acasă încurajați de cuvintele pline de simpatie și bunătate pe care li le adresase împăratul însuși la închiderea lucrărilor conciliare, care coincideau cu aniversarea a 20 de ani de domnie a lui Constantin: „Și acum, când conciliul era pe punctul de a lua sfârșit, împăratul i-a convocat pe toți episcopii în jurul lui, iar când aceștia au venit, el le-a adresat un discurs de adio în care le recomanda să fie sânguincioși în menținerea păcii, să evite orice discuții ce ar pricinui învrăjbire între ei și să nu fie geloși atunci când unul dintre ei se remarcă prin înțelepciune și elocvență, ci să-i arate mare prețuire aceluia dintre ei care este înzestrat cu aceste daruri. De asemenea, împăratul le-a mai reamintit că trebuie să arate compasiune pentru cei nedesăvârșiți, deoarece perfecțiunea e foarte rară, că trebuie să-și ierte reciproc greșelile mici și să facă totul în sprijinul și pentru promovarea păcii între ei. [...] Astfel ei sunt îndemnați să accepte slăbiciunile celor pe care îi păstoresc, să le ofere, ca un medic iscusit, ceea ce este spre binele lor, pentru ca doctrina mântuirii să fie respectată pretutindeni. Împăratul, după ce i-a povățuit astfel, i-a îndemnat să se roage lui Dumnezeu pentru el și le-a permis să se reîntoarcă acasă, ceea ce

au și făcut cu mare bucurie”¹. Recunoscător Părinților conciliari pentru pacea reinstaurată, Constantin a aprobat decretul, cărora le-a dat forță de lege.

După încheierea lucrărilor, împăratul a trimis o scrisoare enciclică tuturor Bisericilor pentru a le aduce la cunoștință deciziile conciliare și a-i incita pe păstori și credincioși să pună în aplicare tot ceea ce a fost decretat, atât din punct de vedere dogmatic, *Simbolul credinței* de la Niceea, cât și din punct de vedere disciplinar, deciziile și canoanele:

Scrisoarea împăratului Constantin, Augustus, adresată Bisericilor²:

„Prosperitatea de care ne bucurăm, ajutându-mă să recunosc efectiv măreția bunătății lui Dumnezeu pentru noi, am considerat necesar să fac tot posibilul pentru ca fiii preafericitei Biserici catolice să fie uniți prin legăturile aceleiași credințe, printr-o caritate sinceră și printr-o credință comună în Dumnezeu. Însă, deoarece nu exista un mijloc atât de convenabil pentru a se asigura de posesia unui bine atât de prețios decât să examinăm cele referitoare la religie de către toți episcopii sau de o bună parte dintre ei, am adunat în același loc un număr cât mai mare și am participat la întrunirile lor ca fiind unul dintre ei. Efectiv, încă de la început am arătat deosebit interes, precum toți episcopii, referitor la învățătura despre Isus Cristos. Toate punctele contestate au fost examinate cu precizie până când învățătura vrednică de Dumnezeu, care tinde spre unificarea duhului și care nu lasă nici cel mai mic subiect în suspens, a fost clar recunoscută de toți.

Discuția legată de celebrarea sărbătorii Paștelui fiind pusă în discuție, cu toții am gândit că este normal ca ea să fie celebrată în aceeași zi în toate Bisericile. Ce puteam face mai mult pentru a fi conform bunului simț și onestității decât să respectăm cu toții în același fel această Sărbătoare prin care am primit toți speranța nemuririi? Am considerat că ar fi fost nedemn de sfințenia Bisericii să o sărbătorim după tradiția iudeilor, care au mâinile pătate și duhul orbit de crimele lor. Putem renunța la obiceiurile lor și să transmitem secolelor viitoare o tradiție mai rațională respectată încă din prima zi a pătimirilor Mântuitorului și până astăzi. Să nu avem deci nimic în comun cu evreii, care este un popor dușman. Am învățat de la Domnul o altă cale și a trasat un alt drum pentru

¹ EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 21, în: *Patrologia graeca* 20, col. 1680-1681.

² EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 17-20.

sfânta noastră religie. Să aderăm deci cu toții la acestea, preaiubiți frați, și să nu ne mai supunem tradițiilor acestui popor. Nu există nimic mai ridicol decât vanitatea de care dau dovadă cei care nu vor celebra această sărbătoare cum se cuvine, fără a învăța metoda în școlile lor. Ce pot ști oameni care, de când s-au dovedit a fi cupabili de moartea Domnului, nu mai sunt ghidați de lumina rațiunii, ci se lasă conduși de furia pasiunilor lor? Sunt atât de îndepărtați de adevăr încât li se întâmplă uneori să celebreze sărbătoarea Paștelui de două ori în același an. Care ar putea fi interesul nostru să le imităm exemplul rătăcirii lor? Fiindcă niciodată nu vom sărbători Paștele de două ori în același an. Însă, ca și cum motivele enumerate nu ar fi suficiente, prudența nu ne-ar lăsa să dorim întinarea conștiinței noastre curate prin observarea obiceiurilor orânduite de un popor atât de răutăcios cum este cel al evreilor. În plus, trebuie să știți că nu ne este permis în nici un caz să avem tradiții și practici diferite referitor la un punct de disciplină atât de important ca acesta. Mântuitorul nu ne-a lăsat decât o singură zi a mântuirii, ziua pătimirii lui. A dorit să nu existe decât o singură Biserică catolică a cărei mădulare, chiar dacă au fost răspândite pe întreg pământul, sunt însuflețite de același Duh și cârmuite de aceeași voință divină. Fericirile Voastre să judece cu înțelepciune ce lucru urăcios și contrar bunei orânduiri ar fi ca în aceeași zi unii să postească, iar alții să facă mare banchet. Dorința Providenței divine este ca această diversitate să dispară și să fie introdusă uniformitatea, iar eu îmi dau seama că și voi înșivă doriți același lucru.

Acest abuz trebuie să fie corectat pentru ca noi să nu mai avem nimic în comun cu „paricizii”¹, care l-au omorât pe Învățătorul nostru, și să fim în acord cu Bisericile de la Miazăzi, de la Miazănoapte, din Apus și chiar cu unele din Răsărit. Fiind cu judecată, ele au crezut de cuviință că trebuie să fie promovat acest acord și am promis că voi vă veți supune. Acceptați deci tradiția care se practică la Roma, în Italia, în Africa, în Egipt, în Spania, în Galia, în Anglia, în Acaia, în eparhiile din Asia și din Pont și din Cilicia. Țineți

¹ Împăratul Constantin, în această scrisoare, are cuvinte dure la adresa evreilor: ei sunt vinovați de moartea lui Cristos, au refuzat împlinirea profețiilor în Isus din Nazaret, iar acum sunt desemnați prin termenul paricizi, adică cei care l-au omorât pe Domnul, de aceea trebuie făcut totul pentru a nu imita tradițiile lor. Asemenea afirmații au influențat o bună parte din scrierile patristice, în particular opera lui Ioan Gură-de-Aur și Grigorie de Nazianz, autori de o impresionantă bogăție teologică, însă care trebuie situați în contextul religios al secolului al IV-lea pentru a nu cădea în grave erori în vremurile noastre.

cont nu doar de numărul mult mai mare al acestor Biserici decât ceilalți; de asemenea, gândiți-vă că tradiția lor se înrădăcinează pe temei solid și că nu trebuie să avem nimic în comun cu evreii. Vă pot spune, pentru a utiliza propriile mele cuvinte, că toți episcopii au fost de acord să se celebreze sărbătoarea Paștelui în aceeași zi. Nu trebuie să mai existe practici diferite pentru această sărbătoare și cel mai sigur lucru este acela de a urma tradiția care este cea mai îndepărtată de evrei, de eroare și de crimă. Dați ascultare acestei porunci cu bucurie. Ceea ce este poruncit de sfinții episcopi în concilii nu este poruncit decât de însăși voința lui Dumnezeu. După ce-i veți înștiința pe toți preaiubiții episcopi referitor la cele ce v-am scris vă veți strădui împreună să celebrați sfânta sărbătoare a Paștelui în aceeași zi, astfel încât, atunci când voi veni la voi, după cum îmi doresc aceasta de atâta vreme, să o pot celebra cu voi și să mă bucur deoarece răutatea diavolului a fost bătută de Puterea lui Dumnezeu și pacca și adevărul domnesc pretutindeni printre credincioși. Îl rog pe Dumnezeu, preaiubiții mei frați, să vă păstreze în harul său”¹.

La rândul lor, episcopii participanți la conciliu au redactat o scrisoare pe care au trimis-o egiptenilor, unde le prezintă sinteza dezbaterilor conciliare și deciziile bisericești pe linie disciplinară de respectat în toate Bisericile:

Scrisoarea conciliului către egipteni (SOCRATE, *Istoria bisericească* I, 9):

„Episcopii întruniți la Niceea, formând marele și sfântul conciliu, marei și sfintei Bisericii din Alexandria, prin harul lui Dumnezeu, și fraților preaiubiți din Egipt, Libia și Pentapoleos, salut în Domnul. Deoarece harul lui Dumnezeu și împăratul preaiubit de Dumnezeu, Constantin, ne-a convocat împreună, provenind din diferite provincii și orașe, pentru a constiui adunarea sfântului conciliu de la Niceea, ni s-a părut necesar ca sfântul conciliu să vi se adreseze vouă printr-o scrisoare pentru ca să știți și voi ceea ce a fost dezbătut și examinat, precum și ceea ce s-a decis și ce a fost sancționat. În primul rând a fost examinată învățătura eronată a lui Arie și a adeptilor lui, în prezența împăratului preaiubit de Dumnezeu, Constantin. În unanimitate am decis să anatematizăm învățătura lui hulitoare și expresiile blasfematorii pe care le

¹ Eusebiu de Cezareea concludă în finalul transcrierii acestui text că scrisoarea a fost trimisă în toate provinciile bisericești pentru ca toți să constate credința în Dumnezeu a împăratului și zelul său creștin.

utiliza pentru a-l insulta pe Fiul lui Dumnezeu, spunând: el există *ex-nihilo*, și nu exista înainte să fi fost născut, și a existat un timp în care nu era; de asemenea, el spunea că, uzând de libertate, Fiul lui Dumnezeu era în stare să facă binele și să facă răul; în sfârșit, spunea că: el este o creatură și o făptură. Toate acestea, sfântul conciliu le-a anatematizat, fără ca această învățătură hulitoare și jignitoare și aceste expresii blasfematorii să aștepte nici cel mai mic răgaz.

Ce s-a întâmplat cu acest om? Poate ați auzit deja sau dacă nu veți auzi acum, astfel încât veți ști că nu ne-am permis să tolerăm un om care, din cauza greșelii sale, a primit ceea ce merita. Însă ecoul învățăturii lui hulitoare a fost atât de mare încât a provocat pierderea lui Teonas de Marmarica și a lui Secundus de Ptolemais, fiindcă și ei au fost supuși aceleiași pedepse¹. Iar după ce, harul lui Dumnezeu a eliberat Egiptul de această învățătură netrebnică, de această hulă și de persoanele care îndrăzneau să stârnească vrajbă și dezbinare în poporul care înainte trăia în pace, mai rămânea problema legată de prezumpția lui Meletius și a celor pe care el ia hirotonit. Vă vom expune, preaiubiților, și deciziile conciliului referitor la această problemă. S-a decis, pe de o parte, că Meletius – în acest caz conciliul a dat dovadă de multă indulgență, căci, la drept vorbind, el nu merita iertarea – va rămâne în orașul său și nu va avea dreptul nici să propună (un candidat la preoție), nici să-l hirotonească, nici să umble prin sate sau orașe în acest scop. În schimb, el va păstra doar numele demnității sale, iar cei pe care i-a hirotonit el, după ce vor primi confirmarea printr-o impunere a mâinilor mai tainică², vor fi primiți în comuniunea (Bisericii) în următoarele condiții: vor păstra demnitatea și vor exersa ministeriul lor liturgic, însă întotdeauna, vor fi pe planul al doilea, după cei care s-a dovedit, în fiecare provincie și Biserică, că au fost propuși spre hirotonire de către venerabilul Alexandru, colegul nostru în slujire. Nu vor

¹ FILOSTORGIUS, istoric bisericesc adept al învățăturii ariene, *Istoria bisericească* I, 9, ne spune că cei doi, în frunte cu Arie, au fost condamnați la exil în Illyricum, de unde însă continuă bătaia pentru a-l convinge pe Constantin de ortodoxia și nevinovăția lor.

² Termenul grecesc „mystikotera”, utilizat de episcopii conciliari aici, este dificil de tradus în limbile moderne. Unii editori au propus, de pildă, traducerea „mai secretă” (*Sources chrétiennes* 477, p. 116, n. 1). Sigur este faptul că nu putem vorbi despre o a doua hirotonire, ci despre o impunere a mâinilor din partea episcopului locului, recunoscut pentru ortodoxia sa, pentru a-l primi în comuniunea clerului său, cfr. H. HAUBEN, „La réordination du clergé mélitien imposée par le concile de Nicée”, în: *Ancient Society* 18, 1987, p. 203-207; A. MARTIN, *Athanase d’Alexandrie et l’Eglise d’Egypte*, p. 257, n. 129.

avea nici o autoritate să propună persoane pe placul lor, nici să sugereze nume, nici să facă ceva fără acordul episcopului Bisericii catolice aflate sub autoritatea lui Alexandru. Dimpotrivă, cei care, datorită harului lui Dumnezeu și rugăciunilor voastre, nu au luat parte la nici o schismă, ci au rămas fără meteahnă în Biserica catolică și apostolică sunt în măsură și să propună și să aleagă candidați considerați vrednici pentru preoție și să facă totul conform regulilor și legilor bisericești. Dacă se întâmplă ca cineva, dintre cei care sunt în Biserică, să moară, atunci cei care au fost primiți în comuniunea Bisericii pot avea acces la demnitatea celui decedat doar dacă se dovedește că sunt vrednici și dacă poporul îi alege, iar episcopul de Alexandria își dă asentimentul și confirmă această alegere. Toate acestea au fost decise privitor la ceilalți, însă privitor la persoana lui Meletius, nu ni s-a părut înțelept să luăm aceleași măsuri, tocmai din cauza dezordinii pe care a produs-o încă de la început, datorită caracterului său înflăcărat și înverșunat, pentru ca nici o putere și nici o autoritate să fie dată uni om care poate provoca noi dezordini. Acestea sunt măsurile speciale privitor la Egipt și la sfânta Biserică de Alexandria. În cazul în care o altă decizie canonică sau doctrinară a fost luată în prezența Fericitului Alexandru, venerabilul și colegul nostru în episcopat, el însuși vă va informa despre toate în detaliu, deoarece el este responsabil de cele întâmplate și tot el a participat la luarea acestor decizii. Vă anunțăm însă și o veste bună privitor la acordul stabilit despre sfânta sărbătoare a Paștelui: datorită rugăciunilor voastre, a fost rezolvată și această neînțelegere. Astfel, toți frații din Orient, care odinioară păstrau tradiția iudaică, de acum înainte se vor alătura Romei, tradiției voastre și a noastre, care încă de la începuturi prăznuim Paștele cu voi.

Bucurându-vă, deci, de aceste succese, de pacea și de armonia dintre noi, precum și de nimicirea oricărei erezii, să-l primiți cu și mai mare cinste și cu o dragoste mai mare pe colegul nostru în slujire, episcopul vostru Alexandru, care ne-a îmbucurat prin prezența lui și care, în ciuda vârstei înaintate, a făcut față oboselii pentru ca pacea să revină între voi. Rugați-vă, de asemenea, și pentru noi toți, pentru ca deciziile ce ni s-au părut drepte să rămână neîncălcate datorită lui Dumnezeu cel Atotputernic și Domnului nostru Isus Cristos în Duhul Sfânt. Lui să-i fie slavă în vecii vecilor, amin”.

Această scrisoare stabilește clar punctele și deciziile esențiale pentru care a fost întrunit conciliul: examinarea învățăturii lui Arie și condamnarea ei

ca fiind hulitoare la adresa Mântuitorului; examinarea vocabularului și expresiilor netrebnice utilizate de Arie și de partizanii lui pentru înjosirea Domnului Isus Cristos; soarta pe care o merită asemenea persoane care-și permit să-l hulească pe Fiul lui Dumnezeu; examinarea cazului lui Meletius și a schismei provocate de el în Biserica din Alexandria, precum și condițiile în care clerul meletian poate fi reintegrat în comuniunea Bisericii; acordul privitor la „sărbătoarea sărbătorilor” pentru creștini, Paștele Domnului, Biserica Romei având tradiția pe care toate Bisericile trebuie să o respecte; în sfârșit, scrisoarea conciliară dă mână liberă episcopului Alexandru să ia cele mai bune decizii, atât disciplinare, cât și doctrinare în Biserica de Alexandria, spre binele credincioșilor și promovarea păcii și armoniei.

III. TEXTELE DE LA NICEEA ȘI EXPLICAREA LOR

III. 1. SIMBOLUL CREDINȚEI

Crezul de la Niceea, textul original:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν

Πατέρα παντοκράτορα,

πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν ποιητὴν.

Καὶ εἰς ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν,

τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ,

γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ,

τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς,

θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός,

θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ,

γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα,

ὁμοούσιον τῷ πατρὶ

δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο,

τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς,

τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους

καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν

κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα,

ἔνανθρωπήσαντα, παθόντα,
 καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ,
 καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς,
 καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς.
 Καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.
 Τοὺς δὲ λέγοντας,
 “ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν”,
 καὶ “πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν”,
 καὶ ὅτι ἐξ ἐτέρας ὑποστάσεως
 ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι,
 ἢ κτιστόν, ἢ τρεπτόν ἢ ἀλλοιωτόν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ,
 ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία.

Simbolul credinței, textul tradus:

Credem într-Unul Dumnezeu,
Tatăl, Atotputernicul,
Făcătorul tuturor văzutelor și nevăzutelor.
Și într-Unul Domn Isus Cristos,
Fiul lui Dumnezeu, născut din Tatăl, unul născut,
adică din esența Tatălui,
Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină,
Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat,
*născut nu făcut, **deoființă** cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut,*
cele din cer și cele de pe pământ,
care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire
s-a coborât și S-a întrupat, S-a făcut om, a pățimit,
a murit și a înviat a treia zi,
s-a înălțat la ceruri și va veni să judece viii și morții.
Și în Duhul Sfânt.
Iar pe aceia care zic: „era [un timp] când nu exista”,
și „înainte de a se naște nu era”,
și afirmă că [Fiul lui Dumnezeu] este din alt ipostas sau esență,
sau [că e] creat, sau supus schimbării sau transformării,
Biserica catolică și apostolică îi anatemizează.

Acesta este textul *Simbolului credinței* de la Niceea, redactat în grecește și semnat de conciliari, reconstituit de Denzinger¹. El are o structură trinitară asimetrică evidentă. Conține o dezvoltare impunătoare a articolului referitor la Mântuitorul, Dumnezeu adevărat și om adevărat, impusă de combaterea învățăturii cristologice și trinitare propagate de Arie și de adepții lui. Sunt afirmate principalele puncte ale credinței: Fiul este născut din Tatăl, deci este consubstanțial Tatălui, adică din aceeași esență cu el; Fiul există dintotdeauna cu Tatăl, deci Fiul nu este o creatură *ex-nihilo*, dimpotrivă, toate câte există au fost create prin el. Putem regreta îndeosebi concizia referitoare la credința în Duhul Sfânt. Însă, după cum vom vedea, la Niceea discuțiile se concentraseră asupra lui Cristos, Cuvântul divin întrupat.

Bibliografia este abundentă² referitor la contextul în care a luat naștere acest *Crez*, la dezbaterile conciliare ce au condus Părinții conciliari să insereze două expresii noi extra-biblice, „născut din esența Tatălui” și „deoființă cu Tatăl”, la comentariile de-a lungul vremii suscitade de recepția și impunerea lui ca normă definitivă a credinței creștine în funcție de care va fi judecată orice învățătură în Biserică pentru a fi declarată ortodoxă sau heterodoxă. Obiectivul acestei lucrări nu este acela de a intra în toate discuțiile și comentariile ale căror obiect a fost *Simbolul niceean*, ci de a prezenta câteva piste de reflecție referitor la fiecare articol mărturisit și implicația lor în viața de credință a creștinilor.

¹ H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum*, Bologna, Edizioni Dehoniane Bologna, 2003, p. 64. Printre primii martori ai *Simbolului* avem două texte ale episcopului Alexandriei, ATANASIE: *De Decretis*, 37 și *Epistola ad Jovianum*, 3 (Vezi G.L. DOSSETTI, *Il simbolo di Nicea e di Costantinopoli. Edizione critica*, Testi e Ricerche di Scienze Religiose, 2, Roma, Herder, 1967, p. 222-241); SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 8; TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 12; VASILE de Cezareea, *Epistola* 125; CHIRIL de Alexandria, *Epistula ad Nestorium*.

² Prezentăm doar câteva titluri mai sugestive: Consiliul ecumenic al Bisericilor și Comisia pentru credință și constituție, *Confesser la foi commune: explication œcuménique de la foi apostolique telle qu'elle a été confessée dans le Symbole de Nicée-Constantinople (381)*, Paris, Cerf, 1993; G.L. DOSSETTI, *Il Simbolo di Nicea e di Costantinopoli*; E. TIMIADIS, *The Nicene Creed: our common Faith*, Philadelphia, Fortress Press, 1983; J.F. BETHUNE-BAKER, *The meaning of homoousios in the Constantinopolitan Creed*, Nendeln/Liechtenstein, Kraus Reprint, 1967; D. BENGĂ, *Cred, mărturisesc și aștept viața veșnică. O istorie teologică a Simbolului Niceo-Constantinopolitan*, București, Basilica, 2013; L. DINCA, *Atanasie de Alexandria. De decretis nicaenae – Despre decretul conciliului de la Niceea*, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2015.

III. 1. 1. Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl, Atotputernicul...

Credința creștină, monoteistă, este o revelație biblică: *Ascultă, Israele! Domnul Dumnezeu nostru este singurul Domn* (Dt 6, 4). Creștinii nu sunt originali din acest punct de vedere. Dumnezeu este Tatăl: *Eu voi locui în mijlocul copiilor lui Israel și voi fi Dumnezeuul lor. Ei vor cunoaște că Eu sunt Domnul Dumnezeuul lor care i-am scos din țara Egiptului ca să locuiesc în mijlocul lor. Eu sunt Domnul Dumnezeuul lor* (Ex 29, 45-46). *Eu voi fi Dumnezeuul tuturor semințiilor lui Israel, și ei vor fi poporul Meu. [...] Eu sunt Tatăl lui Israel* (Jer 31, 1, 8). Dumnezeu este Tatăl creator, cel care aduce totul la existență din nimic, *ex-nihilo*. Poporul evreu reușește să afirme statornic unicitatea lui Dumnezeu trăind în mijlocul unor popoare care aveau ridicate în marile orașe panteoane dedicate unei mulțimi de divinități.

Revelația biblică ne spune că Abram, devenit Abraham după experiența unicității Dumnezeului Legământului, este părintele tuturor credincioșilor: iudeii, creștinii și musulmanii se reclamă din la credința lui Abraham. Midrașul Rabba¹ povestește că tatăl lui Abraham, Terah, era constructor de statuete ce reprezentau divinități păgâne, pe care le vindea, câștigându-și astfel pâinea pentru familia sa. Într-o zi, pe când trebuia să meargă undeva, i-a lăsat lui Abraham grija să vândă în locul său statuete ale idolilor fabricate de el. În acel moment Abraham a trăit revelația Dumnezeului unic, istorisită în cartea Genezei 12, 1-3: *Domnul îi zise lui Abram: „Ieși din țara ta, din rudenia ta și din casa tatălui tău și vino în țara pe care ți-o voi arăta. Voi face din tine un neam mare și te voi binecuvânta; îți voi face un nume mare și vei fi binecuvântare. Voi binecuvânta pe cei ce te vor binecuvânta și voi blestema pe cei ce te vor blestema; și vor fi binecuvântate în tine toate familiile pământului*. După acest eveniment, povestește acel midraș, o femeie, ținând în mâini un platou cu făină, s-a apropiat de Abraham și i-a zis: – Cumpără făină și oferă-le zeilor de pe masa ta. Atunci el s-a ridicat, a luat un baston și a zdrobit toți idolii, cruțându-l doar pe cel mai mare, căruia i-a pus bastonul în mână. La întoarcere tatăl i-a zis lui Abraham: – Cine a făcut așa nenorocire? – Cum aș putea să-ți ascund așa

¹ Midraș, în ebraică מדרש, care poate însemna „cercetare” sau „studiu”, este o metodă omiletică rabinică. Acest procedeu permitea rabinilor explicarea unor texte mai dificil de înțeles ale căror învățăminte aveau o aplicare în viața de zi cu zi. Vezi H.L. STRACK, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Edinburgh, T & T Clark, 1991.

ceva tată, spuse Abraham. O femeie cu un platou de făină în mâini s-a apropiat și mi-a zis: – Cumpără și oferă-le jertfă idolilor de pe masa ta. Zis și făcut. Însă un idol a strigat puternic: – Eu voi mânca primul. Un altul a strigat la rândul-i: – Ba eu voi mânca primul! Atunci, cel mai mare dintre ei, pentru a-i calma, a luat bastonul ce-l vezi în mâinile sale, și a lovit în stânga și îndreapta până ce i-a făcut zob pe toți. – Ce-mi tot îndrugi acolo Abraham, strigă enervat tatăl său, idolii nu înțeleg nimic, nici nu mănâncă! Tată, i-a spus atunci Abraham, urechile tale pot fi ele oare surde la ceea ce spune însăși gura ta! Terah l-a prins pe Abraham și l-a dat pe mâinile lui Nemrod.

Nemrod îi zice lui Abraham: – Adoră focul. – Aș adora mai degrabă apa, fiindcă ea stinge focul! – Ei bine, atunci adoră apa! – Aș adora mai bine norii, fiindcă ei aduc apa! – Ei bine, atunci adoră norii! – Aș adora mai degrabă vântul (rouah), fiindcă el împrășteie norii! – Ei bine, atunci adoră vântul! – Aș adora mai bine omul, fiindcă poartă în el suflul (rouah)! – Tu faci jocuri de cuvinte cu mine! Eu mă închin înaintea focului, te voi arunca apoi în foc și acest Dumnezeu înaintea căruia tu te închini să vină și să te elibereze din foc. Haran, fratele lui Abraham, era indecis: dacă Abraham iese victorios, își spunea el, „voi fi de partea lui Abraham”. Dacă Nemrod iese învingător, îi voi spune „voi fi de partea lui Nemrod”. După ce Abraham a fost aruncat în focul încins din care a scăpat teafăr, l-au întrebat pe Haran: – De partea cui ești tu? – Sunt de partea lui Abraham! L-au prins atunci și l-au aruncat în cuptorul cu foc. A ars pe loc sub ochii tatălui său. Este ceea ce spune textul: „Haran a murit sub ochii tatălui său Terah” (*Gen* 11, 28).¹ Monoteismul biblic și creștin nu-și are izvorul în reflecții filosofice, ci într-o realitate concretă și vie numită Legământ. Dumnezeu unic este cel care face legământ cu poporul lui Israel pe muntele Sinai pentru ca acest popor să devină un martor privilegiat înaintea neamurilor păgâne.

Noi, creștinii, ne întemeiem credința în Dumnezeu pe Noul Legământ stabilit între Dumnezeu și om în persoana lui Isus Cristos. Prin botez suntem încorporați în misterul Noului Legământ, devenind făpturi noi și fii adoptivi ai lui Dumnezeu, care i se pot adresa, în Duhul Sfânt, numindu-l *Abba*, Tată. Părinții de la Niceea au dorit să reafirme, în primul articol al

¹ Vezi *Quand Dieu parle aux hommes*, vol. 2: *Et Abraham partit...* (*Gn. 12-50*), Paris, Cerf, 1979.

Simbolului, legătura indisolubilă dintre revelația lui Dumnezeu în tradiția iudaică și propovăduirea lui Isus Cristos. Mărturisirea aceleiași credințe ne angajează într-o direcție unică: cel în care credem și pe care-l mărturisim este Unic, este viu și ne dă viață. Dumnezeu este unic în calitatea sa de a fi veșnic viu. Unicitatea lui constă într-o iubire arzătoare pentru om, creat după chipul și asemănarea lui. Evangheliile sunt o mărturie vie a relației intime existente între Tatăl și Fiul: *Acesta este Fiul meu preaiubit, în el mi-am pus toată mângâierea, pe el să-l ascultați* (Mt 17, 5). Dumnezeu este Tatăl lui Isus într-un mod unic, îl cunoaște și trăiește o intimitate deosebită cu el, îl cunoaște într-un mod unic și este în comuniune perfectă de iubire cu el. Totuși, acest Dumnezeu Tată este *Tatăl meu și Tatăl vostru* (In 20, 17). De aceea, când apostolii îi cer să-i învețe să se roage, Isus nu poate decât să le încredințeze rugăciunea domnească: *Tatăl nostru* [...]. Cei care au recunoscut în Isus Cristos misterul paternității lui Dumnezeu, care l-au afirmat ca fundament al credinței lor – *Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl, Atotputernicul, făcătorul văzutelor și nevăzutelor* – pot atinge culmile revelației adresând rugăciunea lor lui Dumnezeu, împrumutând cuvintele Mântuitorului. Vor face acest lucru în primul rând datorită poruncii lui Isus, *Când vă rugați spuneți: Tatăl nostru, care ești în ceruri* [...] (Mt 6, 9-15), iar în al doilea rând convingși că Duhul Sfânt locuiește în ei: *Voi sunteți templul Duhului Sfânt* (1 Cor 3, 16) și fără Duhul Sfânt în noi nu ne putem adresa lui Dumnezeu numindu-l Tată (cfr. Rom 8, 15).

Tatăl creator este Tatăl Fiului, care dorește din veșnicie să recapituleze totul în Fiul, prin lucrarea Duhului Sfânt. De la începuturi, actul creator conține toată bogăția Noului Legământ realizat definitiv în Isus Cristos. Proclamarea lui Dumnezeu Tată creator, încă de la începutul *Simbolului credinței*, este pentru noi un semnal evident, în intenția Părinților conciliari, pe de o parte, de re poziționare în unitatea credinței întregii Biserici, iar pe de altă parte, de orientare spre rădăcinile existenței noastre, precum și ale destinului pentru care am fost creați¹. Noi îl cunoaștem și-l mărturisim pe Dumnezeu ca Tată doar datorită lui Cristos în calitatea sa de Fiul. A-l cunoaște pe Tatăl înseamnă a-l cunoaște pe Fiul, deoarece Fiul este din Tatăl. Aceasta

¹ Vezi IOAN PAUL AL II-LEA, *Catéchèses sur le Credo*, vol. 1: *Je crois en Dieu, le Père* și vol. 2: *Le créateur du ciel et de la terre*, Paris, Cerf, 1987.

este credința mărturisită la Niceea; ea este și o respingere a concepțiilor docetiste¹ și adopțianiste² despre Dumnezeu. Amândouă aceste concepții, considerate eretice încă din Biserica primară, neagă paternitatea veșnică a lui Dumnezeu, prin urmare esența însăși a credinței.

III. 1. 2. Și într-unul Domn, Isus Cristos...

Credeți în Dumnezeu, credeți de asemenea și în mine (In 14, 1). Părinții conciliari au consacrat al doilea articol al *Simbolului* pentru a defini credința creștină în Isus³ Cristos⁴. Părinții Bisericii nu au căutat să dea speculații teologice despre a doua persoană a Sfintei Treimi independent de viața, moartea și învierea lui Isus din Nazaret, mărturisit deja în scrierile Noului Testament ca *Domnul meu și Dumnezeul meu* (In 20, 28). A mărturisi credința în afara oricărei referiri la persoana concretă a lui Isus din Nazaret și în afara destinului său uman riscă să transforme credința creștină într-un joc de idei și concepte.

Isus Cristos nu este un profet sau un trimis al lui Dumnezeu printre alții, ci el este Cristosul, Mielul lui Dumnezeu, Servitorul, Fiul Omului, Fiul lui Dumnezeu. Pentru creștini, Isus Cristos este Unicul Domn, Unicul Fiu,

¹ Docetismul, din grecescul δοκεῖν, *dokeō*, este o învățătură născută în primele secole ale Bisericii, care susținea că trupul fizic al lui Cristos este o iluzie. Deci Isus doar părea să aibă un trup fizic, în realitate însă era incorporeal, un spirit, prin urmare nu putea muri. *Ioan 1, 14: Cuvântul s-a făcut trup și a locuit între noi*, este interpretat doar în mod alegoric. Printre scrierile antichității îmbibate de idei docetiste se numără: *Apocalipsa Sf. Petru, Evanghelia lui Filip, Evanghelia lui Iuda* etc.

² Adopțianismul este o învățătură, considerată eretică de Biserica din antichitate, conform căreia Isus Cristos ar fi fost adoptat de Dumnezeu ca Fiu al său datorită modului său de viață virtuosă. În consecință, Dumnezeu nu este Tată din veșnicie, ci a devenit Tată după ce l-a adoptat pe Isus ca fiu.

³ Numele Isus vine din limba ebraică, יֵשׁוּעַ, redat în grecește Ἰησοῦς și în latină *Jesus*, și înseamnă „Dumnezeu mântuiește”. Numele a fost revelat de îngerul Gabriel Fecioarei Maria (Lc 1, 31) și exprimă misiunea și identitatea Fiului. În el, nu doar prin el, Dumnezeu mântuiește. Isus este Dumnezeu care mântuiește lumea. Mântuirea lui Dumnezeu devine realitate în istoria lumii în persoana lui Isus din Nazaret. Vezi P. STUHLMACHER, *Jesus of Nazareth, Christ of Faith*, Peabody, Hendrickson Publishers, 1993.

⁴ Cristos, în ebraică, מָשִׁיחַ (*Māšiah*), tradus în grecește Χριστός (*Christós*), înseamnă „cel care este uns” în vederea unei misiuni speciale, consacrat prin ungerea cu ulei sfințit. În tradiția ebraică cei care primeau asemenea ungeri erau regii și marii preoți. Iudaismul nutrea speranța venirii lui Mesia/Cristos care va fi în același timp și Marele Preot, după rânduiala lui Melchisedec, pentru a restaura poporul lui Israel și a instaura Împărăția lui Dumnezeu, conform promisiunilor făcute prin profeți. Discipolii lui Cristos au recunoscut în Isus pe Mesia, unicul Cristos, Fiul Dumnezeului viu (cfr. Mt 16, 16). Vezi P. STUHLMACHER, *Jesus of Nazareth, Christ of Faith*.

Unicul Mântuitor, iar în acest al doilea articol al *Simbolului*, Părinții de la Niceea au dorit să sublinieze acest aspect fundamental al credinței noastre. Originalitatea creștinilor nu constă în faptul de a crede într-un singur Dumnezeu, iudeii și musulmanii cred și ei într-un singur Dumnezeu. Originalitatea creștinilor, identitatea lor însăși, este aceea de a crede că unicitatea lui Dumnezeu se traduce prin unica domnie a lui Isus Cristos, deoarece domnia lui Cristos este însăși domnia lui Dumnezeu. *Domnul* nu este doar un titlu de politețe, ci este numele specific al lui Dumnezeu¹. Mărturisind că Isus Cristos este Domn, credința creștină nu înlocuiește domnia Tatălui, dimpotrivă, el este Domn pentru slava lui Dumnezeu Tatăl, nicidecum în locul lui, cum credeau arienii.

Prin înviere, Isus Cristos își instaurează pentru totdeauna domnia asupra puterii răului și morții: *Dumnezeu l-a făcut Domn și Cristos pe acest Isus pe care voi l-ați răstignit* (Fap 2, 36), proclamă Petru la Rusalii. Victoria lui Isus Cristos asupra răului și morții atestă că Dumnezeu este singurul Dumnezeu. Mărturisirea credinței în Isus Cristos, unicul Domn, implică un stil de viață, deoarece a spune că Isus Cristos este Domnul înseamnă a afirma cu tărie forța eliberatoare primită prin învierea lui Cristos, a afirma că nici o altă putere dominatoare nu mai poate pune stăpânire peste noi. Această domnie a lui Cristos inaugurează Împărăția lui Dumnezeu promisă pentru sfârșitul veacurilor. Nu mai avem nimic și pe nimeni de așteptat: *tu ești cel care trebuie să vină, sau să așteptăm pe altul?* (Mt 11, 3) Isus Cristos este ultimul cuvânt al lui Dumnezeu spus omenirii.

În Isus Cristos Dumnezeu ne-a spus totul despre sine. În *Evangelia după Marcu* 15, 39, centurionul roman nu se poate abține, văzând cele întâmplate la răstignirea lui Isus, și din inima lui izbucnește această mărturisire

¹ Numele pe care evreii îl dau lui Dumnezeu este יהוה, tetragrama, cele patru litere sfinte, YHWH, nume pe care evreii nici nu îndrăznesc să-l pronunțe, fiindcă numele lui Dumnezeu este negrăit. De aceea, când ajung la tetragramă ei citesc Adonai, tradus în grecește prin *Kyrios*, de unde, în limbile moderne, prin „Domnul”. A mărturisi că Isus Cristos este Domnul înseamnă a-l pune pe aceeași treaptă cu Dumnezeu, a-i recunoaște numele care este mai presus de orice nume, pe care însuși Dumnezeu l-a dat Unicului său Fiu (Fil 2, 9). Primele comunități creștine au utilizat foarte des formula „Isus Cristos este Domnul”, aceasta devenind astfel una din profesiunile de credință cele mai cunoscute în creștinismul antic, cfr. Ch. PERROT, *Jésus, Christ et Seigneur des premiers chrétiens: une christologie exégétique*, Paris, Desclée, 1997.

de credință: *Cu adevărat acest om era Fiul lui Dumnezeu*¹. Nimeni nu va și niciodată ce sens aveau aceste cuvinte în gândul centurionului, totuși pentru evanghelist este evident că păgânii au acces, datorită misterului crucii, la mărturisirea de credință cea mai pură a creștinilor. După înviere, comunitatea creștină recunoaște în Cristos pe Domnul, pe adevăratul Fiu al lui Dumnezeu. Isus Cristos nu *devine* Fiu al lui Dumnezeu, așa cum pretindeau adopționiștii, ci prin activitatea sa a arătat, încă de la începuturi, cine este el. Înaintea pătimirilor sale, într-o ultimă rugăciune, Isus se încredințează total voinței Tatălui care lucrează în el la mântuirea neamului omenesc.

III. 1. 3. Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină...

La început era Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu (In 1, 1). Cel care prin viața, moartea și învierea sa apare atât de intim legat cu Dumnezeu încât poate fi numit într-adevăr Fiul lui Dumnezeu nu poate avea un început, deoarece el însuși este începutul a toate: *Toate au fost făcute prin el și fără el nu s-a făcut nimic din ce a fost făcut* (In 1, 3). Părinții conciliari au afirmat nașterea Fiului din substanța Tatălui. Dincolo de cuvintele care încearcă să exprime realitatea de fond a credinței creștine, expresiile niceene recunosc dumnezeirea însăși a lui Isus Cristos. Deja în anul 110, când proconsulul roman Pliniu cel Tânăr făcea un raport împăratului Traian referitor la activitatea creștinilor din Bitinia, își dă seama care este fundamentul credinței lor: ei se întrunesc, spune el, într-o zi fixată, înainte de răsăritul soarelui, și cântă imnuri lui Cristos ca unui Dumnezeu” (*Scrisoarea* 96).

¹ În Vechiul Testament întâlnim numele „fiu al lui Dumnezeu” dat îngerilor, *Iob* 1, 6; 2, 1; 38, 7 sau unor puteri misterioase superioare, *Gen* 6, 2. De asemenea, regii primesc această denumire în momentul întronizării, *Is* 9, 5; *Ps* 2, 7; 89, 27; 110, 3. Urmașul lui David va primi și el acest titlu, 2 *Sam* 7, 14. Însă și poporul lui Israel primește titlul de fiu al lui Dumnezeu, fie la singular, *Ex* 4, 22; *Os* 11, 1, fie la plural, *Os* 2, 1; *Is* 1, 2; *Ier* 3, 19. După cum putem constata, în Vechiul Testament acest nume indică mai degrabă atașamentul, grija, educația date de Dumnezeu ca un tată și nu o filiațiune propriu-zisă. În Noul Testament, însă semnificația se va schimba. „Fiul lui Dumnezeu” exprimă relația absolut unică existentă între Dumnezeu și Fiul său, Isus Cristos. Dumnezeu însuși revelează acest titlu dat Fiului, *Mc* 1, 11; 9, 7, demonii divulgă acest nume când sunt alungați din persoanele posedate, *Mc* 3, 11; 5, 7. Isus acceptă acest titlu doar în timpul procesului, *Lc* 22, 70. Creștinii, prin botez, devin ei înșiși fii ai lui Dumnezeu prin participare la unica filiație naturală a lui Cristos, mort și înviat, cfr. P. LETOURNEAU, *Jésus, Fils de l'homme et Fils de Dieu: Jn. 2, 23-3, 36 et la double christologie johannique*, Paris, Cerf, 1993.

Dacă Biserica din antichitate s-a reunit în conciliu, la Niceea, pentru a afirma solemn divinitatea lui Isus Cristos și unitatea lui indisolubilă dintotdeauna cu Tatăl, aceasta nu era o învățătură nouă supusă votului Părinților conciliari. Ceea ce Biserica a crezut dintotdeauna, acum, din cauza ereziilor care atacau însăși esența creștinismului, trebuia să apere cu înverșunare. Filosofic vorbind, Arie și partizanii săi argumentau cu mai mare ușurință credința într-un singur Dumnezeu: Tatăl singur este Dumnezeu în adevăratul sens al cuvântului, Fiul și Duhul Sfânt nu pot fi decât niște „super-creaturi”, desigur primele aduse la existență de către Tatăl, însă inferioare și subordonate lui. În susținerea unei asemenea teorii, Arie constituie un dosar biblic pe care-l interpretează conform literei, *Prov* 8, 22; *In* 14, 28¹. De aceea, pe lângă faptul de a-i invita pe arieni la o lectură coerentă a Scripturii, Părinții conciliari se văd constrânși să utilizeze un termen extrabiblic în *Simbolul credinței* de la Niceea: *homoousion*, *deofință* sau consubstanțial Tatălui. Termenul nu a fost adoptat în unanimitate datorită unei semnificații clare ce ar fi avut-o în sistemul filosofic despre natură sau substanță, aceasta va veni mai târziu, odată cu apariția pe scena teologiei secolului al IV-lea a Capadocienilor, Vasile de Cezareea, Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nyssa, iar în Occident Augustin de Hipona.

Ambroziu de Milano spune că *homoousion* a fost adoptat la Niceea, deși în alte sinoade anterioare termenul fusese condamnat, doar datorită faptului că era refuzat cu tărie de arieni. Iar Ilarie de Poitiers spune: „Tatăl și Fiul cunosc fiecare taina acestei nașteri. Dacă cineva încearcă să înțeleagă misterul unei asemenea nașteri cu propria-i inteligență, îl avertizez că și eu însumi sufăr din această cauză. Nu știu, nu mă îngrijorez. [...] Ascultă doar ce se spune despre Tatăl ne-născut și despre Fiul unul-născut: *Tatăl și cu mine suntem Una*; și *cel care mă vede pe mine îl vede și pe Tatăl*, și *Tatăl este în mine și eu în Tatăl*, de asemenea, *am ieșit din Tatăl*, și iarăși, *tot ceea ce are Tatăl a transmis Fiului*, și din nou, *Fiul are în el însuși viața, precum Tatăl o are în el însuși*. Ascultă despre Fiul că este chipul, înțelepciunea, puterea, slava lui Dumnezeu. Înțelege ceea ce proclamă Duhul Sfânt: *Cine va povesti nașterea lui?* Roagă-l pe Domnul care atestă: *Nimeni nu-l cunoaște pe Tatăl*

¹ Vezi o analiză a acestui dosar biblic arian, în: L. DÎNCĂ, *Le Christ et la Trinité chez Athanase d'Alexandrie*, p. 277-307.

decât Fiul și cel căruia Fiul vrea să-i descopere. Și atunci, pătrunde în această taină, un singur Dumnezeu ne-născut, un singur Fiu unul-născut, și înaintează în acest mister al unei nașteri neconcepute. Începe, înaintează, stăruie: sunt sigur că nu vei reuși; cu toate acestea te voi felicita dacă încerci măcar” (De Trinitate, II, 8-10).

III. 1. 4. Pentru noi și pentru a noastră mântuire...

Veșnicia intră în timpul istoriei noastre, pentru noi și pentru a noastră mântuire. Cuvântul veșnic al Tatălui devine istorie, se înscrie în istoria noastră. Încă de la creație Dumnezeu își hotărâse intervenția în istoria omenirii. Profeții au vestit-o, poporul ales a așteptat-o. În *Rugăciunea euharistică IV* din ritul latin, se amintește pedagogia lui Dumnezeu care, de-a lungul istoriei, nu a încetat să reînnoiască și să refacă Legământul cu poporul ales: *Tu ai oferit de multe ori oamenilor Legământul tău și i-ai învățat prin profeți să aștepte mântuirea*. Parabolele lui Isus sunt pline de această dorință a lui Dumnezeu de a-și manifesta prezența în mijlocul poporului, deseori chiar în ciuda refuzului manifestat de popor (*Mc 12, 1-5*).

Tatăl îl iubește atât de mult pe Fiul încât îl trimite ca o dovadă de negrăit a dorinței sale de a intra în legământ cu noi, oamenii: *Și atât de mult ai iubit lumea, Tată sfânt, încât, la plinirea timpului, ne-ai trimis ca Mântuitor pe Fiul tău unul-născut (Rugăciunea euharistică IV, în ritul latin)*. Irineu de Lyon își exprimă convingerea că Fiul lui Dumnezeu s-a făcut om pentru a-l obișnui pe om să-l primească pe Dumnezeu: „Într-adevăr, Cuvântul lui Dumnezeu a locuit în om și s-a făcut fiul omului, pentru a-l obișnui pe om să-l primească pe Dumnezeu și a-l obișnui pe Dumnezeu să locuiască în om, așa cum a binevoit Tatăl. Iată de ce Domnul însuși ne-a dat semnul mântuirii noastre: el este Dumnezeu-cu-noi născut din Fecioara Maria. Într-adevăr, Dumnezeu însuși a mântuit lumea, deoarece lumea nu se putea mântui pe sine însăși; această slăbiciune umană, Paul o proclamă astfel: *Știu că binele nu locuiește în trupul meu*. Prin aceste cuvinte vrea să spună că mântuirea nu vine de la noi, ci de la Dumnezeu; și continuă: *Vai mie, cine mă va elibera de acest trup al morții?* Și atunci ni-l înfățișează pe eliberator: *Harul Domnului nostru Isus*. Isaia spune același lucru: *Întăriți-vă, mâini neputincioase, și voi, genunchi slăbiți! Mângâiați-vă, cei descurajați în cuget! Întăriți-vă, nu vă temeți! El*

Însuși va veni și ne va mântui. Într-adevăr, nu putem fi mântuiți prin noi înșine, ci doar prin grija lui Dumnezeu” (Împotriva ereziilor, III, 20, 3).

Din veșnicie, Dumnezeu dorește să facă din noi copiii săi adoptivi, chiar și atunci când noi ne împotrivim. Cristos nu a venit pe pământ să ne scape din mâna unui Dumnezeu justițiar și răzbunător, care așteaptă reparație sau ispășire pentru păcatele acumulate de oameni. Dumnezeu creator, în Fiul său, este cel care ne primește și ne iartă: „Deșteaptă-te omule: pentru tine Dumnezeu s-a făcut om. Deșteaptă-te, tu care dormi, ridică-te din morți și te va lumina Cristos. [...] Ai fi rămas mort pentru veșnicie dacă el nu s-ar fi născut în timp. Nu ai fi fost niciodată eliberat de trupul păcatului dacă el nu ar fi luat pe umerii săi asemănarea cu păcatul. Ai fi fost victima unei rătăcirii fără sfârșit dacă el nu ți-ar fi arătat milostivire. Nu ai fi dobândit viața dacă el n-ar fi acceptat moartea. Ai fi rămas căzut dacă el nu ți-ar fi venit în ajutor. Ai fi dispărut dacă el n-ar fi venit” (AUGUSTIN de Hipona, *Sermo* 185).

Părinții Bisericii orientale dezvoltă ideea „întromenirii” lui Dumnezeu pentru „îndumnezeirea” omului: „Cuvântul lui Dumnezeu s-a făcut om, cel care este Fiul lui Dumnezeu s-a făcut Fiul omului pentru ca omul să devină fiu al lui Dumnezeu, prin comuniunea cu Cuvântul lui Dumnezeu și primirea înfierii” (IRINEU de Lyon, *Împotriva ereziilor*, III, 19, 1); „Cuvântul lui Dumnezeu s-a făcut om pentru ca noi să devenim Dumnezeu; s-a arătat văzut în trupul său, pentru ca noi să putem avea o idee despre Tatăl invizibil; a îndurat fărădelegile oamenilor, ca noi să avem parte de nemurire” (ATANASIE de Alexandria, *De Incarnatione Verbi*, 54, 3). Prin asemenea afirmații, Părinții Bisericii nu susțin că omul ar înceta de a mai fi om, ci tot omul, chiar și cel mai păcătos, poartă în el, ca o identitate profundă, amprenta creatorului și dorința după Dumnezeu său. Astfel, a fi mântuit înseamnă mult mai mult decât a înceta de a fi păcătos. Mântuirea constă în satisfacerea dorinței profunde care locuiește în sufletul omului, de a deveni fiu adoptiv prin harul dobândit în Isus Cristos.

Speranța omenirii rezidă în faptul că Isus Cristos, prin moartea și învierea sa, a învins, o dată pentru todeauna, moartea noastră, iar înălțat fiind la ceruri, unde șade de-a dreapta Tatălui, va veni iarăși cu mărire să instaureze, pe pământ, Împărăția lui Dumnezeu: „Împărăția lui Dumnezeu care este în noi [...] va ajunge la desăvârșire atunci când se va împlini cuvântul apostolului: *Cristos, după ce-i va supune pe toți dușmanii săi, va încredința toate lui*

Dumnezeu Tatăl pentru ca Dumnezeu să fie totul în toți” (ORIGEN, *De oratione*).

III. 1. 5. Și în Duhul Sfânt

Simbolul credinței de la Niceea se mulțumește să mărturisească, într-o singură afirmație, credința Bisericii în cea de-a treia persoană divină, Duhul Sfânt. Cunoscând puțin mediul teologic și dogmatic al secolului al IV-lea care a dus la convocarea primului conciliu ecumenic, putem justifica concizia referitoare la persoana Duhului Sfânt. Arie și partizanii lui atacau persoana Fiului folosind argumente filosofice¹, dar și empirice². Despre Duhul Sfânt nu existau încă discuții aprinse referitor la poziția lui în Sfânta Treime. Gândirea filosofică era atât de solidă din punct de vedere argumentativ încât majoritatea Părinților Bisericii au dezvoltat o învățătură trinitară cu un anumit caracter, mai mult sau mai puțin pronunțat, ierarhic. Nici Conciliul de la Niceea, nici teologii niceeni convinși, cum ar fi Atanasie de Alexandria³ sau Ilarie de Poitiers⁴, nu au putut afirma explicit: *Duhul Sfânt este Dumnezeu*. Dacă asupra divinității Fiului, Părinții conciliari s-au pronunțat cu fermitate, iar *deofiniția* Fiului cu Tatăl a fost proclamată oficial, nu tot așa au stat lucrurile și cu persoana Duhului Sfânt. Afirmațiile pneumatologice, până la conciliul ecumenic de la Constantinopol I, în 381, sunt mult mai ambigue.

¹ La baza sistemului trinitar arian stă filosofia platonicească ce dezvoltă un concept trinitar divin organizat ierarhic: Binele, Intelectul, Sufletul lumii. Singurul care se putea bucura de veșnicie, autoexistență și autosuficiență era doar Binele. Intelectul și Sufletul lumii sunt derivații din substanța Binelui, prin consecință supuse și dependente de el. Vezi R. WILLIAMS, *Arius: Heresy and Tradition*, London, SCM Press, 2001, p. 181-232.

² În lucrarea de bază a preotului Arie, *Thalia*, autorul utilizează desori exemple din experiența de zi cu zi a oamenilor pentru a argumenta intuițiile sale teologice. De pildă, văzând o femeie însărcinată o întreabă dacă înainte de a fi însărcinată, pentru prima dată, era mamă. Răspunsul ei fiind un „nu” categoric, Arie conchide: tot așa este și cu Dumnezeu, înainte de a-l avea pe Fiul, acesta nu exista, iar din momentul când a decis să-l aducă la existență, Dumnezeu a devenit Tatăl Fiului. Marele risc al unor asemenea exemple empirice era acela de a-l coborî pe Dumnezeu la nivelul oamenilor. Atanasie de Alexandria va contra-argumenta ipotezele lui Arie cu citatul biblic: *Dumnezeu nu este ca un om*, Num 23, 19, cfr. *Împotriva arienilor*, I, 21, în: *Patrologia graeca* 26, col. 56. Vezi Ch. KANNENGIESSER, „The Blasphemies of Arius: Athanasius of Alexandria, *De Synodis* 15”, în: *Arius and Athanasius. Two Alexandrian Theologians*, Hampshire, Variorum, 1991, p. 59-78.

³ ATANASIE de Alexandria, *Epistula ad Serapionem*, în: *Sources chrétiennes* 15, Paris, Cerf, 1947.

⁴ ILARIE de Poitiers, *De Trinitate*, în: *Sources chrétiennes* 443, 448, 462, Paris, Cerf, 1999-2001.

Doar învățătura eronată a lui Macedonius i-a condus pe conciliari să afirme explicit dumnezeirea Duhului Sfânt.

III. 1. 6. Biserica katholike și apostolică îi anatematizează

Trebuie subliniat că *Simbolul credinței* de la Niceea, regulă a credinței creștine, este primul document scris ce trebuie crezut ca și Scripturile, deoarece el exprimă adevărurile revelate de Dumnezeu. Pentru a fi creștin trebuie acceptată Scriptura, Cuvântul lui Dumnezeu, și regula credinței cristalizată în *Simbolul credinței* de la Niceea. Expresiile și formulele conținute în *Simbolul credinței* sunt împrumutate din Cuvântul Domnului, dar și din limbajul filosofic, deoarece acesta oferea avantajul de a defini cu multă precizie adevărul revelat. Pentru redactarea *Simbolului*, Părinții conciliari au insistat asupra celor două izvoare care stau la baza credinței creștine: Biblia și Tradiția. În cazul *Simbolului*, Tradiția luminează și explică Biblia cu autoritate. Tradiția introduce în textul *Simbolului* termeni inteligibili pentru acea epocă, în scopul formulării adevărului conținut în Biblie. Biblia și Tradiția, transmise prin Magisteriul Bisericii, în *Simbolul credinței* de la Niceea, alcătuiesc o sinteză doctrinară recunoscută și proclamată atât de Bisericile din Orient, cât și de cele din Occident, ca regulă indiscutabilă și de neschimbat a credinței creștine la care se va reveni neîncetat în dezbaterile conciliare post-niceene.

Această primă definiție este redactată sub două forme devenite clasice pentru conciliile ecumenice din primul mileniu al creștinismului: pe de o parte formula *Simbolului*, sau mărturisirea de credință care definește articolele dogmatice într-o manieră pozitivă proclamându-le drept adevăruri ce trebuie mereu crezute, deoarece conțin esența revelației divine; pe de altă parte un appendice redactat sub formă de anatema, cu caracter formal negativ. Acesta condamnă explicit ca fiind contrare credinței anumite propoziții care s-au adevărit a fi eretice. La Niceea, pentru prima dată în istoria creștinismului, formula îi anatematizează pe ereticii menționați în numele Bisericii catolice și apostolice, adică al Bisericii care mărturisește credința transmisă de apostoli. Anatele *Simbolului credinței* de la Niceea sunt adresate explicit împotriva arienilor, cei ce negau divinitatea reală a Mântuitorului.

Pentru susținerea poziției lor teologice, arienii au inventat câteva sloganuri ușor de reținut, menite să atace fundamentul credinței creștine: „era

un timp când nu exista”, și „înainte de a se naște nu era”, și „a fost creat *ex-nihilo*”, sau afirmă că „Fiul lui Dumnezeu este din altă ipostasă sau substanță, sau supus schimbării sau transformării”. Primul care reacționează violent împotriva unor asemenea sloganuri, după conciliul de la Niceea, este Atanasie de Alexandria: „Iată care erau glumele detestabile pline de rea credință așternute pe hârtie de Arie: Dumnezeu nu a fost dintotdeauna Tată, ci a existat un moment când Dumnezeu era singur și nu era încă Tată; a devenit Tată ulterior. Fiul nu a existat dintotdeauna, căci, deoarece toate au fost extrase *ex-nihilo* și toate creaturile sunt făcute, tot așa și Cuvântul lui Dumnezeu a fost extras *ex-nihilo* și a existat un moment în care nu era [...], a avut un moment în care a început să existe, cel al creării lui. [...] Prin natură, ca și noi, Cuvântul este supus schimbării. Cuvântul nu este adevărat Dumnezeu, ci este Dumnezeu prin participare, precum noi ceilalți. [...] Substanțele Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt sunt divizate prin natură, străine, separate, fără nici un raport între ele. [...] Cine, deci, auzind asemenea aberații în *Thalia*, nu l-ar urî pe acest Arie care-și permite să se joace cu lucruri atât de grave? Cine nu vede că acest om, părând a-l numi pe Dumnezeu și vorbind despre Dumnezeu, este asemenea șarpelui care dădea sfaturi femeii (cfr. *Gen* 3, 4-5)?” (*Împotriva arienilor*, I, 5-7).

III. 2. CANOANELE DE LA NICEEA

După ce mai sus am amintit numărul canoanelor autentice ale conciliului de la Niceea¹, a sosit momentul acum să propunem o traducere cât mai fidelă pentru a vedea ceea ce ele conțin în esența lor². Importanța

¹ Pentru mai multe detalii referitor la interpretarea acestor canoane și la influența lor postconciliară asupra Bisericii, vezi L. AYRES, *Nicaea and its Legacy: an Approach to Fourth-century Trinitarian Theology*, Oxford, Oxford University Press, 2004.

² Canon, în grecește κανών / *kanōn*, cuvânt împrumutat din ebraicul *qaneh*, înseamnă regulă, măsură, model. Creștinii au adoptat acest termen pentru a desemna *kanōn tēs alētheias*, „canonul adevărilor”, *kanōn tēs ekklesias*, „legile bisericești”, regula de conducere, de guvernământ a Bisericii, *kanōn ta biblia*, „canonul Scripturii”, adică lista cărților biblice considerate autentice de Biserică, inspirate de Duhul Sfânt. Sfântul Paul este primul care utilizează acest termen în Noul Testament pentru a desemna limitele teritoriului de evanghelizat care i-a fost repartizat, *2 Cor* 10, 16: *Așa că vom putea propovădui Evanghelia și în ținuturile care sunt dincolo de al vostru, fără să intrăm în teritoriile, κανόνι, alora, ca să ne lăudăm cu lucrări făcute de-a gata*. De asemenea, în *Scrisoarea către galateni* 6, 16, sfântul Paul desemnează prin acest termen regulile de conduită morală ce revin creștinilor: *Peste toți cei care păstrează aceste reguli, κανόνι, și peste Israelul lui*

subiectului, precum și valoarea istorică a unui text original ne-au convins să plecăm de la textul grecesc al canoanelor conciliului, din ediția lui Mansi¹, pentru o propunere de traducere comentată în scopul unei mai bune înțelegeri a importanței și actualității lor.

Canonul 1: Despre cei care au devenit eunuci din proprie inițiativă sau au devenit astfel din cauza violenței altora: *Dacă cineva a fost supus unei operații chirurgicale din cauza unei boli, sau a fost mutilat de barbari, acesta să rămână în rândul clerului; însă dacă cineva, sănătos fiind, s-a automutilat, este convenabil ca, în cazul în care face parte din cler, să înceteze de a mai face parte, iar în viitor să nu mai fie primit în rândul clerului nimeni dintre aceștia. Însă deoarece este evident că ceea ce s-a spus până acum se referă la cei care săvârșesc acest act din proprie voință și îndrăznesc să se mutilizeze, tot la fel este evident ca cei care au fost mutilați de barbari sau de stăpânii lor, însă au fost considerați vrednici, regula admite asemenea oameni în rândul clerului.*

Această prevedere conciliară este în continuitatea *Canoanelor apostolice* 21-24 și efectiv la ele fac aluzie Părinții conciliari când utilizează expresia ὁ καὶνών². Eusebiu de Cezareea menționează că Origen, pentru a trăi mai profund consacrarea vieții sale în slujirea lui Dumnezeu și a Bisericii, s-a automutilat: „În acele timpuri, pe când Origen desfășura activitatea de catehet la Alexandria a săvârșit o faptă care dă dovadă de o foarte mare lipsă tinerească de experiență, însă și de o mare credință și cumpătare. Cuvintele: *există eunuci care s-au mutilat ei înșiși pentru împărăția cerurilor* (Mt 19, 12), le-a înțeles într-un sens literal și tineresc și fie că el se gândea la îndeplinirea preceptului Mântuitorului, fie că, deși era prea tânăr predica lucrurile divine nu doar

Dumnezeu să fie pace și milostivire. Vezi H. HESS, *The Early Development of Canon Law and the Council of Sardica*, Oxford, Oxford University Press, 2002, p. 35-55.

¹ MANSI, *Sacrorum conciliorum*, vol. II, col. 667-677.

² Este de notat faptul că păgânii erau sensibili la deciziile morale luate în întrunirile creștine. Conform mărturiei lui Eusebiu de Cezareea, Licinius interzisese femeilor creștine să meargă la adunările credincioșilor, iar episcopilor le era interzis să le instruiască fie în public, fie în particular, cfr. *Viața lui Constantin*, I, 53, în: *Patrologia graeca* 20, col. 968. Licinius îi pedepsea prin mutilare pe episcopii care nu se conformau acestor prescripții tiranice. De pildă, Paul de Neocezareea a suferit un asemenea tratament, cfr. TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 1, 6, în: *Patrologia graeca* 82, col. 917. De asemenea, pe 1 septembrie, martirologiul grec face memoria unui diacon, Amnon din Andrinopole, supus martiriului, tot din acest motiv, împreună cu alte 40 de fecioare pe care le călăuza.

bărbaților, ci și femeilor, dorind să înlăture orice pretext pe care l-ar fi utilizat adversarii săi pentru a-l calomnia în chip rușinos, s-a simțit împins să pună în aplicare cuvântul Mântuitorului, având grijă să păstreze în secret o asemenea faptă. Totuși, nu a fost posibil ca fapta lui să rămână neștiută de nimeni [...], iar Demetrius, neavând un alt subiect de acuzație, a utilizat acest pretext făcând apel la fapta lui juvenilă, acuzându-i totodată pe aceia care l-au propus și sfințit într-o preoție”¹.

În prima sa *Apologie*, Iustin povestește că, un secol înaintea lui Origen, un tânăr a cerut medicilor să-l mutileze pentru a scăpa de orice acuzație de impudicitate pe care păgânii o făceau la adresa cultului creștin. Iustin nu-l laudă și nici nu-l condamnă pe acest tânăr. El spune doar că tânărul nu a obținut permisiunea autorităților civile și s-a văzut nevoit să renunțe la un asemenea proiect, rămânând totuși feciorelnic până la sfârșitul zilelor lui². Acestea sunt doar câteva cazuri care i-au condus probabil pe Părinții de la Niceea la redactarea unui asemenea canon.

Conform mărturiei lui Atanasie³, Teodoret⁴ și Socrate⁵, cel vizat în mod explicit printr-o asemenea măsură disciplinară nu putea fi altul decât episcopul arian Leontius. Acesta conviețuia cu o femeie numită Eustolia. Neputându-se separa de ea și dorind să evite orice suspiciune, de teamă ca ea să nu-l părăsească, s-a automutilat, fiind deja preot. Episcopul său, Eustatie de Antiohia, l-a condamnat și exclus din cler pentru fapta sa, însă împăratul

¹ EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, VI, 8, 2-5, în: *Sources chrétiennes* 41, p. 95-96. În acest text Eusebiu face un discurs apologetic pentru Origen. Fapta lui este justificabilă datorită intenției de a elimina orice pretext de batjocură din partea adversarilor. Cu toate că Demetrius, episcopul Alexandriei, era la curent cu fapta lui Origen, l-a păstrat în fruntea școlii catehetice, însă fără a-i conferi preoția. În anul 216 Origen merge în Cezareea Palestinei și la Ierusalim, unde este invitat de episcopii respectivi să predice în bisericile lor. Profund impresionat de sinceritatea și profunzimea vieții lui spirituale, l-au sfințit preot, lucru ce a atras invidia și dușmănia lui Demetrius de Alexandria. Trebuie subliniat că până atunci nu exista o prescripție bisericească prin care se interzicea eunucilor accesul la preoție. Este cunoscut cazul eunucului Meliton, devenit episcop de Sardes. Însă legile civile din timpul împăratului Adrian interziceau, pedepsind cu asprime, castrarea, cfr. H. LECLERCQ, „Castration”, în: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, vol. 2, col. 2369-2372, Paris, Letouzey et Ané, 1910. Mai târziu, Origen însuși va regreta fapta tinereții lui, ORIGEN, *Omiliile asupra evangheliei după Matei*, 15, 3, în: *Patrologia graeca* 13, col. 1257.

² IUSTIN, *Apologia*, I, 39, în: *Patrologia graeca* 6, col. 373. Tânărul era din Alexandria.

³ ATANASIE de Alexandria, *Apologia de fuga sa*, 26, în: *Patrologia graeca* 25, col. 676.

⁴ TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, II, 23, în: *Patrologia graeca* 82, col. 1068.

⁵ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, II, 8, în: *Patrologia graeca* 67, col. 265.

Constanțiu, prin voință proprie, l-a chemat și i-a încredințat scaunul episcopal al Antiohiei. Leontius, după conciliul de la Niceea, a devenit adversarul numărul unu al lui Atanasie. Canonul 1 de la Niceea a fost deseori reamintit de conciliile ulterioare și în scrisorile episcopilor. În cele din urmă a fost inserat definitiv în *Corpus iuris canonici*.

În ciuda insistenței acestui canon conciliar, castrarea voluntară nu a încetat printre creștinii primelor veacuri. Ioan Gură-de-Aur¹, Ieronim², Eucherius³ s-au străduit, prin predicile și scrierile lor, să denunțe excesele în acest domeniu. Augustin descrie astfel unica operație lăcită și purtătoare de rod spiritual: „Cei care îmbrățișează continența voluntară din motiv religios, cei care își neglijează trupul până a disprețui căsătoria, cei care trăiesc mortificarea nu doar în trup, ci până la însăși rădăcina concupiscentei, în sfârșit, cei care, într-un trup muritor, trăiesc o viață îngerească”⁴.

Excluderea eunucilor din cler apare periodic în canoanele bisericesti. Trebuie spus că exista și un oarecare dispreț pentru eunuci, uneori tocmai pentru faptul că ocupau posturi înalte la curtea imperială. Avem un exemplu evident în replica episcopului de Milano, Ambroziu, făcută eunucului de la curtea imperială a lui Valentinian al II-lea: „Chiar dacă Dumnezeu dorește ca tu să duci la îndeplinire amenințarea de a mă ucide, eu mă voi comporta ca un episcop, iar tu ca un eunuc”⁵. Atanasie manifestă cu atât mai mult dispreț față de eunuci cu cât majoritatea celor de la curtea imperială a lui Constanțiu erau arieni. „Erezia ariană, spune el, care neagă filiația divină a lui Cristos, este susținută de eunucii care, neputincioși în a săvârși binele ca și în a da naștere în mod natural, nu pot accepta să audă vorbindu-se despre Fiul lui Dumnezeu”. Grigorie de Nazianz confirmă această afirmație a lui Atanasie atunci când atribuie toate violențele împăratului Constanțiu împotriva credincioșilor niceeni și a episcopului Alexandriei sfaturilor eunucilor săi: „Grigorie (din Capadocia) a ajuns chiar să seducă simplitatea împăratului. Deturnând, pentru o faptă de corupție, tezaurul care era bunul săracilor, el a reușit să cumpere favoarea acelor persoane sus puse care îndrăgesc mai degrabă aurul decât pe Cristos, dar mai

¹ IOAN Gură-de-Aur, *Omiliile la Evanghelia după Matei*, în: *Patrologia graeca* 58, col. 667.

² IERONIM, *Adversus Jovinianum*, I, în: *Patrologia latina* 28, col. 221-295; *Epistola ad Laetam*, în: *Patrologia latina* 28, col. 867.

³ EUCHERIUS, *Ad monachos*, în: *Patrologia latina* 50, col. 841-850.

⁴ AUGUSTIN de Hipona, *De virginitate*, 24, în: *Patrologia latina* 40, col. 409.

⁵ AMBROZIU de Milano, *Epistole*, 20, 28, în: *Patrologia latina* 16, col. 1044.

ales pe acei oameni care nu mai sunt oameni; ființe cu sex suspect, însă de o rea credință evidentă și foarte pronunțată, oameni destinați să se îngrijească de femei și prin mâinile cărora împărații noștri, nu știu de ce, săvârșesc lucruri și onoruri virile”¹.

Canonul 2: *Despre cei care intră în rândul clerului imediat după botez. Deoarece, împinși de necesitate sau din alte motive, s-au comis mai multe lucruri potrivnice regulilor bisericesti (astfel s-a acordat baia spirituală și imediat după botez s-a acordat demnitatea episcopală sau preoțească unor oameni care de-abia trecuseră de la viața păgână la credință și care nu fuseseră instruiți decât foarte puțin timp) este normal ca pe viitor să nu se mai acționeze astfel. Într-adevăr, este necesar un timp de încercare pentru cateumeni, iar după botez un timp și mai îndelungat de încercare. Cuvântul apostolului este clar atunci când spune: „episcopul să nu fie neofit ca nu cumva din orgoliu să cadă pradă judecății sau să intre în capcana diavolului” (1 Tim 3, 6-7). Dacă, după primirea demnității, un cleric este vinovat de o greșală gravă, constatată de doi sau trei martori, trebuie să înceteze numaidecât de a mai fi numărat în rândul clerului. Cel care acționează împotriva acestei ordonanțe, deoarece manifestă neascultare față de acest sfânt conciliu, riscă el însuși să-și piardă apartenența la cler.*

Părinții conciliari constată unele anomalii în diferite Biserici. Uneori, odată cu baia botezului, sau la un timp relativ scurt, se conferea și sacramentul preoției, sau mai mult, consacrarea episcopală. Trecerea de la viața păgână la ocuparea unei înalte poziții în ierarhia bisericească putea provoca mai multe inconveniente. De acum înainte, această practică trebuie să dispară din toate Bisericile, deoarece este necesar un timp îndelungat pentru formarea cateumenilor, iar după botez o perioadă îndelungată și trecerea prin diferite încercări pentru a fi considerat apt în vederea primirii ordinelor sfinte: diaconat, preoție și episcopat. Apostolul Paul însuși vine în ajutorul Părinților conciliari când acesta recomandă: *candidatul la episcopat să nu fie de curând botezat ca să nu se mândrească și să cadă în osânda diavolului (1 Tim 3, 6).*

Acest canon interzice, deci, ascensiunea în ierarhia bisericii a unor personaje care, recent botezate, ar obține foarte repede onoarea preoției sau a

¹ GRIGORIE de Nazianz, *Discurs*, 21, 21, în: *Patrologia graeca* 35, col. 1105.

episcopatului. Atât înainte, cât și după conciliul din Niceea această practică a existat atât în Biserica Orientală, cât și în cea Occidentală: în Occident avem exemplul lui Ambroziu, episcop de Milano între 374 și 397, iar în Orient figura lui Foție, episcopul Constantinopolului, din 858 până în 867 și din 877 până în 886. Aceeași interdicție o găsim și în *Canonul apostolic* 80, semn că practica era deja bine cunoscută și destul de frecventă în creștinismul antic. Chiar dacă cele două cazuri prezentate mai sus sunt excepții, Niceea nu prevede asemenea excepții. Totuși, alegerea lui Ambroziu și a lui Foție pe înalta treaptă a ierarhiei bisericești imediat după botez e în acord cu al 80-lea canon din *Constituțiile apostolice*, care prevedea asemenea excepții: „Nu se cuvine ca cel care nu a fost încă încercat în credință să fie învățătorul celorlalți, excepție făcând doar acela care a primit un har divin deosebit”¹. Prescripția de la Niceea a fost atât de rău aplicată încât a trebuit să fie de mai multe ori reînnoită: mai întâi la Sardica, prin canonul 10 și 13 se interzicea consacrarea episcopală a laicilor, chiar dacă aceștia erau ceruți de credincioși; iar apoi la Laodiceea, canonul 3 reînnoiește interdicția de la Sardica. Este posibil ca această practică să fi fost introdusă în Biserici de mișcările eretice².

Mai trebuie subliniat și faptul că exista o rivalitate deschisă între clerul căsătorit și cel celibatar, tendința fiind de a promova pentru gradul ierarhic episcopal persoane celibatate, chiar dacă erau botezate de dată recentă. Canonul 2 de la Niceea, reînnoit la Sardica și Laodiceea, combate toate aceste abuzuri, iar dintr-o scrisoare a lui Ambroziu aflăm că el era la curent cu o asemenea interdicție atunci când a fost proclamat episcop, fiind doar catecumen³. Nectarie, senator, pe când era doar catecumen, are aceeași soartă ca Ambroziu. Împăratul Teodosie îl cheamă pentru a deveni episcopul Constantinopolului,

¹ Părinții de la Niceea erau convinși că trecerea prin baia botezului angajează responsabilitatea celui care conferea sacramentul. Neofitul trebuia să primească o formație catehetică solidă. Durata, chiar dacă nu era determinată canonic, putea fi între doi și trei ani, cfr. conciliului din Elvira, canonului 42 și *Constituțiilor apostolice*, VIII, 32. Totuși, în unele locuri perioada putea fi scurtată sensibil, cfr. SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, III, 23, în: *Patrologia graeca* 67, col. 745. Înaintea botezului, candidatul trăia un timp bine determinat de formare la viața creștină, catecumenatul, cfr. EUSEBIU de Cezarcea, *Viața lui Constantin*, IV, 61, în: *Patrologia graeca* 20, col. 1212; AUGUSTIN de Hipona, *De catechizandis rudibus*, 14, în: *Patrologia latina* 32, col. 668. Într-o primă fază, candidații purtau numele de *audiens*, „cel care ascultă”, iar locul lor era încă printre păgâni.

² Cfr. TERTULIAN, *De prescriptionibus*, 61, în: *Patrologia latina* 2, col. 68.

³ AMBROZIU de Milano, *Epistula* LXIII, 65, în: *Patrologia latina* 16, col. 1258.

consacrare recunoscută de al II-lea conciliu ecumenic, ținut în 381 la Constantinopol. Conciliul din Orléans, în anul 549, interzice ascensiunea la episcopat a laicilor care nu au trăit cel puțin un an la școala unui renumit om de credință, savant în teologie și recunoscut pentru soliditatea învățaturii. Specialiștii s-au întrebat ce-ar putea însemna exact ψυχικόν τι ἀμάρτημα. Unii au tradus expresia prin *animale peccatum*, socotind că aici conciliul ar fi vrut să condamne păcatele dorințelor trupești dezordonate. Ipoteza noastră este aceea că Părinții doresc să condamne prin această expresie toate păcatele capitale grave care ar aduce scandal în sânul comunităților creștine, mai ales atunci când ar fi săvârșite de slujitorii altarelor.

Canonul 3: *Despre femeile care locuiesc în aceeași casă cu ierarhii. Marele conciliu interzice cu desăvârșire ca un episcop, sau un preot, sau un diacon, sau în general un oarecare alt membru al clerului să aibă o „soră” de serviciu cu el, cu excepția că acea „soră” ar fi mama, sau o soră de sânge, sau o mătușă, sau oricare altă persoană care ar scuti lumea de orice suspiciune.*

Întâlnim în primele secole ale creștinismului, la membri ai clerului sau chiar la unii laici, cazuri de contracte de „căsătorii spirituale” între persoane necăsătorite¹. Aceste persoane locuiau împreună, aveau între ele doar raporturi spirituale și se încurajau reciproc în trăirea idealului evanghelic printr-o viață virtuoasă². Mai târziu, însă, aceste „căsătorii” au ocazionat scandaluri publice în Biserică. De aceea, la Niceea s-a considerat necesară luarea de măsuri pentru a evita asemenea scandaluri printre creștini. Uneori, asemenea „căsătorii spirituale” mascau statutul de drept al creștinilor care ezitau să facă pasul spre căsătorie. Canonul de la Niceea se pronunță oficial asupra acestor cazuri, iar contextul ne arată că Părinții conciliari nu vizează doar cazurile care produc scandal public printre creștini, ci orice conviețuire a unui femei sub același

¹ Asemenea persoane făceau profesii de castitate, totuși deseori sfârșeau printr-o conviețuire în concubinaj. Practica era răspândită în tot creștinimul antic: în Siria, Persia, Africa, Spania, Galia. Hermas semnalează această practică prezentă la Roma, iar sfântul Paul la Corint. Deja din sec. al III-lea, din cauza abuzurilor la care se ajunsese, Biserica a început să condamne acest mod de conviețuire deja instituționalizat la Antiohia. Abuzuri scandaloase l-au avut drept protagonist pe Paul de Samosata, care a dat un exemplu public. La sinodul de la Antiohia, la sinoadele din Elvira, canonul 27, și cel din Ancyra, canonul 19, s-au luat măsuri împotriva abuzurilor de acest gen.

² Cfr. IOAN Gură-de-Aur, *Tratat despre feciorie*, în: *Patrologia graeca* 47, col. 495.

acoperiș cu un cleric: nici o femeie, cu excepția mamei, unei surori de sânge, unei mătuși. Aceste femei apropiate prin rudenie nu puteau contracta asemenea „căsătorii spirituale” cu un membru al familiei. De aceea, conciliul îi invită pe slujitorii Bisericii să evite orice suspiciune din partea credincioșilor, pentru ca mărturia vieții lor să fie veridică. Printr-o asemenea dispoziție conciliară întrezărim preferința Bisericii, încă de la începuturi, pentru celibatul slujitorilor ei¹.

Canonul 4: Despre câți episcopi sunt necesari pentru alegerea unui nou episcop. *Se cuvine în cel mai înalt grad ca noul episcop să fie ales de toți episcopii provinciei bisericești; însă în cazul în care distanța sau urgența ar îngreuna mult aceasta, este necesar ca cel puțin trei episcopi să se întâlnească în același loc pentru a face alegerea și pentru a consacra noul episcop, iar aceștia trebuie să fie împuterniciți din partea celor absenți printr-un document scris. Confirmarea celor făcute îi revine în fiecare provincie episcopului mitropolitan².*

Divizarea Bisericii în provincii ecleziastice a ținut deseori cont, în antichitatea creștină, de divizarea teritorială a Imperiului. Apostolii predicau Evanghelia mai întâi în marile orașe ale unei provincii imperiale, apoi se deplasau în alta. Credincioșii dintr-o provincie a statului formau o comunitate care era dotată cu un *presbyteros*³ și cu o guvernare administrativă și spirituală proprii. Astfel iau naștere Biserica din Antiohia, Biserica din Efes, Biserica din Corint, Biserica din Roma etc. Adresându-se acestor creștini, sfântul Paul scrie: *Bisericii lui Dumnezeu din Corint și tuturor sfinților din Ahaia* (2 Cor 1, 1), sau *preaiubiți ai lui Dumnezeu din Roma* (Rom 1, 7), sau *Bisericilor din Galația* (Gal 1, 2), sau *sfinților care sunt la Efes și credincioși în Cristos Isus* (Ef 1, 1) etc. Deseori apostolul neamurilor desemnează comunitățile creștine utilizând administrația teritorială a Imperiului și numește chiar orașul cel mai important al unei provincii politice ca fiind centrul comunității creștine din acea zonă. Cazul

¹ C. COCHINI, *The Apostolic Origins of Priestly Celibacy*, London, Ignatius Press, 2002.

² În antichitatea creștină, episcopul mitropolitan era *primus inter pares* al unei provincii bisericești cuprinzând mai multe eparhii, pe când episcopul eparhial era păstorul unei eparhii aflate într-o provincie bisericească, sub jurisdicția directă a episcopului mitropolitan.

³ Termenul vine din grecescul *πρεσβύτερος* și desemnează o persoană în vârstă, dotată cu înțelepciunea vieții, capabilă să cărmuiască o comunitate, devenind astfel călăuză ei spirituală. Apostolul Paul a constituit, prin locurile pe unde trecea, *presbyteroi*, adică oameni înțelepți cărora le conferea ministerul bisericesc prin impunerea mâinilor și invocarea Duhului Sfânt.

Primei scrisori a lui Petru este și mai evident: *Petru, apostol al lui Isus Cristos, către cei chemați din diaspora și care trăiesc în Pont, Galația, Capadocia, Asia și Bitinia* (1 Pt 1, 1). Această împărțire teritorială corespunde exact diviziunii în provincii a Imperiului roman. Asemenea atestări ne permit să conchidem că, de la începuturi, întâlnim tendința de a suprapune împărțirea teritoriilor bisericești peste circumscripțiile civile¹. Rezultatul pozitiv al acestui proces a fost crearea de legături spirituale între episcopii aceleiași provincii cu episcopul mitropolitan. Acestuia din urmă i se recunoștea o oarecare întâietate onorifică doar în baza importanței civile a metropolei. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că metropola era primul oraș al provinciilor care primea Vestea cea Bună și îmbrățișa creștinismul, după care predicarea Evangheliei se propaga și în celelalte orașe².

Conciliul de la Niceea, în canonul 4, cere ca episcopul să fie ales de către episcopii celorlalte eparhii, iar mitropolitului să-i revină coordonarea lucrurilor în provincie. Astfel, Niceea acceptă împărțirea teritorială civilă ca bază pentru divizarea provinciilor bisericești. Tot canonul 4 prescrie regula după care se vor face alegerile episcopale. În perioada apostolică, apostolii înșiși alegeau șefii comunităților. După moartea lor, alegerea aparținea discipolilor apostolilor. De aceea îi vedem pe Timotei și pe Tit făcând numiri de episcopi, însă comunitatea trebuia să se pronunțe asupra alegerii candidaților. Lucrurile se

¹ Sfântul Paul, în *Rom* 15, 25, 26, vorbește despre Bisericiile din Macedonia și din Ahaia separat. Provinciile ale căror metropole erau Tesalonic și Corint erau distincte teritorial una de alta. *Apocalipsa* lui Ioan se adresează celor șapte Biserici care fac parte din provincia Asiei, a cărei metropolă era Efes, oraș numit în capul listei celorlalte Biserici. *Prima scrisoare către Tesaloniceni* este adresată Bisericii metropolitane, iar aceasta trebuie să o facă mai departe cunoscută în toată provincia. În *Prima scrisoare către Corinteni* a lui Clement de Roma observăm aceeași recomandare. Evanghelistizarea începea în marile metropole al Imperiului, care deveneau mai târziu punctele focalizatoare ale creștinismului dintr-o anumită provincie imperială, vezi Ch.H. DODD, *La prédication apostolique et ses développements*, Paris, Editions universitaires, 1975.

² Deoarece se considera firesc ca acele comunități fondate de Biserica mitropolitană să recurgă la ea pentru rezolvarea anumitor dificultăți, s-a creat tradiția de a recurge la Biserica-mamă ca la o sursă pentru preîntâmpinarea problemelor doctrinare și disciplinare, cfr. TERTULIAN, *De prescriptione haereticorum*, 36, în: *Patrologia latina* 1, col. 59. Trebuie amintită și celebra scrisoare a Papei Inocențiu I către Decențius de Gubbio prin care revendică, pentru Biserica Romei, dreptul de a impune practicile sale tuturor Bisericilor fondate de ea, *Epistola* 25, în: *Patrologia latina* 20, col. 551. De asemenea, LEON cel Mare îl avertizează pe Teodor de Fréjus că ar fi trebuit să-l consulte pe episcopul său mitropolitan în problemele disciplinare și doctrinare întâmpinate în eparhia lui, *Epistola* 108, în: *Patrologia latina* 54, col. 1011.

complică după dispariția discipolilor apostolilor. Dintr-o scrisoare a lui Ciprian de Cartagina aflăm că: „Aproape în toate provinciile lucrurile se petrec astfel: episcopii provinciei celei mai apropiate se întrunesc în orașul al cărui scaun episcopal este vacant. Episcopul este ales în prezența poporului, *plebe praesente*, trebuie ca poporul să asiste la alegere, fiindcă *singulorum vitam plenissime novit*. Demnitatea episcopală este atunci conferită *universae fraternitas, suffragio și episcoporum iudicio*” (*Epistola* 68). Această mărturie conține un element fundamental în alegerea noului episcop: participarea poporului și a clerului. Poporul avea drept de vot, însă decizia finală aparținea episcopilor provinciei.

Canonul 4 de la Niceea nu face nici o aluzie la aspectul participativ al credincioșilor la alegerile episcopale¹. Conciliarii stabilesc, prin reguli precise, rolul episcopilor care prezidau alegerile episcopale. Astfel, ei decid că un singur episcop al unei provincii bisericești nu este suficient pentru a numi un alt episcop, numărul cerut fiind de cel puțin trei. Aceștia aleg noul episcop având permisiunea scrisă a celorlalți episcopi absenți, iar în ultimă instanță mitropolitul este cel care validează și face cunoscut poporului credincios alegerea făcută. Conciliul recunoaște deci împărțirea teritorială a provinciilor bisericești în metropole și conferă o întâietate onorifică și jurisdicțională episcopului mitropolitan în consacrarea noilor episcopi. Probabil, la baza redactării acestui canon se află persoana lui Meletius². Acesta, fără a cere participarea altor episcopi ai provinciei din Egipt și fără înștiințarea mitropolitului Alexandriei, consacraseră mai mulți episcopi, creând astfel o schismă în interiorul Bisericii Egiptului. Conciliul dorea să împiedice, pe viitor, asemenea abuzuri. Deja primul canon apostolic și al 20-lea canon al sinodului de la Arles, din anul 314, fixau rolul episcopului mitropolitan pentru alegerile episcopale.

¹ Totuși, conform mărturiei lui SOCRATE din Constantinopol, nu putem spune că Părinții conciliarii ignorau sau neagau drepturile electivale ale credincioșilor, *Istoria bisericească*, I, 9, în: *Patrologia graeca* 67, col. 77. De asemenea, Petru al II-lea de Alexandria vorbește despre adversarul său pe tronul episcopal, Lucius, în acești termeni: „nu a fost numit de un sinod ortodox al episcopilor, prin votul clerului competent și prin sufragiul credincioșilor, în conformitate cu regulile Bisericii”, TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, IV, 22, în: *Patrologia graeca* 82, col. 1168.

² Obligația de a întruni cel puțin trei episcopi pune capăt consacrărilor episcopale clandestine efectuate de episcopii schismatici. Numărul trei era minimum cerut, ce nu putea fi redus, iar consacrarea episcopală conferită de doi sau chiar de un singur episcop nu era declarată invalidă.

După Niceea, canonul 4 a fost reînnoit la sinodul de la Laodiceea, canonul 12, de la Antiohia, canonul 19, la al IV-lea sinod de la Toledo, canonul 19, la al doilea conciliu ecumenic de la Niceea, canonul 3. A fost respectat atât în Bisericile latine, cât și în Bisericile orientale, găsimu-și astfel locul în toate colecțiile legilor bisericești, în particular în *Corpus iuris canonici*¹. Totuși, acest canon a fost interpretat diferit: grecii învățaseră din experiență să evite participarea prinților la alegerile episcopale, de aceea au vrut să arate că prin canonul 4 de la Niceea Biserica dorea să înlăture participarea poporului la alegerea de noi episcopi, acest drept fiind rezervat exclusiv episcopilor din provinciile bisericești². Biserica latină interpretează diferit acest canon. Îndepărtarea poporului, dar și al celorlalți episcopi din provincie, de la alegerile episcopale s-a făcut doar după sec. al XI-lea, alegerea noului episcop fiind decisă doar de clerul bisericii catedrale. Latinii rețineau deci din canonul 4 de la Niceea că pentru consacrarea episcopală era necesară prezența a trei episcopi, iar dreptul de a-l confirma pe noul episcop revenea mitropolitului. Progresiv, dreptul de a-l confirma pe noul episcop va trece de la mitropolit la Papa, în special după concordatul de la Aschaffembourg.

Canonul 5: Despre necesitatea ca cei excomunicați să nu fie primiți în alte Biserici și despre necesitatea de a se întruni sinoade de două ori pe an. *Referitor la cei excomunicați, clerici sau laici, sentința pronunțată de episcopii fiecărei provincii trebuie să aibă putere de lege, conform regulii care prescrie ca aceia care au fost excomunicați de unii să nu fie admiși de ceilalți. Totuși, trebuie să se asigure că episcopul nu a pronunțat sentința de excomunicare din micime de suflet sau din spirit de contradicție, sau din cauza unui sentiment de ură. Pentru ca o asemenea examinare să poată avea loc, s-a hotărât a fi necesar ca în fiecare provincie să se țină de două ori pe an un sinod pentru ca toți episcopii provinciei fiind întruniți, să se poată face astfel de anchete; și așa, cei care, după părăirea tuturor, ar fi [aflați] nesupuși episcopului lor, vor fi considerați de toți ca fiind excomunicați până atunci când adunarea episcopilor va decide împlânzirea*

¹ Vezi *Codul de drept canonic* al Bisericii latine, canoanele 1012, 1013, 1014.

² Al VII-lea conciliu ecumenic, ținut la Niceea în 787, interpretează acest canon în sensul că un episcop nu poate fi ales decât de alți episcopi și amenință cu excomunicarea candidatului care ar fi acceptat un scaun episcopal oferit de autoritatea civilă, cfr. Canonul 3, MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. XIII, col. 419.

sentinței lor. Aceste sinoade trebuie să se țină astfel: unul înaintea postului mare pentru ca, eliminând orice micime de suflet, să se poată oferi lui Dumnezeu o ofrandă curată, iar celălalt în toamnă.

Acest canon tratează despre două subiecte diferite: prescripții referitoare la statutul creștinilor excomunicați și la regulamentul bianual al întrunirilor sinoadelor provinciale. Clericii sau laicii excomunicați de episcopii lor sunt desemnați prin termenul *ἀκοινωνῆται*. Interdicția unui episcop de a schimba decizia unui alt episcop decurge din principiul unui episcopat unificat și unic¹. Avem un exemplu în acest sens în refuzul pe care Papa Corneliu l-a opus ereticului Felicissimus, care solicita să fie admis în comuniunea Bisericii de la Roma după ce fusese excomunicat de episcopatul african: „Am citit, preaiubite frate, scrisorile pe care mi le-ai trimis prin fratele nostru Satorius. Sunt pline de afecțiune frățească, de spirit de disciplină bisericească și de vigoare episcopală. Îmi aduci la cunoștință că Felicissimus, dușman al lui Cristos, excomunicat nu de puțin timp, ci de mai demult din cauza crimelor sale numeroase și grave și condamnat de o sentință decretată nu doar de mine, ci și de un mare număr de colegi în episcopat, a fost respins de tine și la Roma. Ajuns cu o ceată de învrăjbitori și de disperați s-a lovit de tăria cu care trebuie să reacționeze episcopii și l-ai îndepărtat din Biserică, de unde fusese alungat de mult timp, împreună cu partizanii săi, de Dumnezeu Atotputernicul și de judecata riguroasă a lui Cristos, Domnul și Judecătorul nostru. Într-adevăr, nu trebuie ca acest hoț al banilor ce i-au fost încredințați, acest seducător al fecioarelor, acest răufăcător al familiilor să continue să o disprețuiască, prin prezența sa infamă, prin contactul său impur și rușinos, pe mireasa lui Cristos, care este curată, sfântă și fără pată” (CIPRIAN de Cartagina, *Epistola* 59, 1).

Sinodul din Elvira, canonul 53, interzicea episcopilor, sub amenințarea de a fi înlăturați de pe scaunul episcopal, să accepte în Biserică lor un cleric sau un laic excomunicat într-o altă Biserică. De asemenea, sinodul de la Arles, canonul 16, reamintea că interdicția de a accepta în comuniunea Bisericii un excomunicat se extindea la toate eparhiile, fără excepție: singura Biserică având dreptul să înlătore excomunicarea fiind cea care pronunțase verdictul. Această decizie a rămas valabilă și după conciliul de la Niceea, după cum stau dovadă trei mărturii: 1) *Scrisoarea* lui Vasile de Cezareea prin care subscie la sentința

¹ Cfr. CIPRIAN de Cartagina, *De unitate Ecclesiae*, 5, în: *Patrologia latina* 4, col. 516.

de excomunicare lansată de Atanasie de Alexandria împotriva unui guvernator al Libiei, subliniind că acest om va fi considerat de Biserica din Cezareea *apotropaïos*, „un om de evitat”¹; 2) Interdicția făcută de Ioan Gură-de-Aur de a-i primi în comuniune pe „frații înalți”², din cauza excomunicării lor de către episcopul Alexandriei, Teofil; 3) *Scrisoarea circulară* a lui Sinesius de Ptolemais către toți episcopii pentru a le aduce la cunoștință excomunicarea pronunțată împotriva lui Andronicus, guvernator în Pentapole; în aceeași scrisoare declară că oricine, din dispreț pentru Biserica din Ptolemais, considerând-o de mică importanță, va primi în comuniunea lor pe cei pe care ea îi excomunică, va suferi aceeași sentință³. Și înaintea conciliului de la Niceea, dreptul bisericesc interzicea admiterea unui excomunicat în Biserică de un alt episcop. Canonul 13 apostolic amenință chiar cu excomunicarea episcopul care ar îndrăzni să procedeze la un asemenea act. De asemenea, canonul 38 apostolic prevedea întruniri sinodale bianuale în provinciile ecleziastice pentru a examina afacerile curente ale eparhiilor. Canonul subliniază, în sfârșit, că episcopului care a operat excomunicarea îi revine dreptul de a reintroduce persoana excomunicată în comuniunea Bisericii.

Canonul 6: Despre primatul care revine anumitor scaune episcopale și despre interdicția ca un episcop să fie numit fără consimțământul mitropolitului. *În Egipt, în Libia și în Pentapolis să se păstreze tradiția antică conform căreia*

¹ VASILE de Cezareea, *Epistola*, 61, în: *Patrologia graeca* 32, col. 416.

² „Frații înalți” este poreclă dată unui grup de patru monahi ce trăiau în pustiul Nitriei. Această poreclă bizară se datorează înălțimii și slăbirii lor care scotea în evidență caracterul unei vieți austere și ascetice. Se spunea că sentimentele și comportamentul lor erau într-atât în acord încât gândeau, doreau, respirau unanim, ca și cum n-ar fi fost decât o singură realitate, de aceea au căpătat denumirea colectivă „frații înalți”. Patriarhii Alexandriei îi considerau ca modele de viață monahală și manifestau o mare stimă pentru ei. Unul dintre ei, Amonius, l-a însoțit pe Atanasie la Roma, în 341, unde a lăsat o imagine a monahului exemplar, care visa la simplitatea pustiului în mijlocul mărețiilor Romei. Teofil, unul din succesorii lui Atanasie pe scaunul Alexandriei, nutriend aceeași stimă pentru „frații înalți” a dorit să-l facă episcop pe Amonius. Acesta însă s-a retras din fața unei asemenea responsabilități bisericești automutilându-se prin tăierea unei urechi. Astfel a putut invoca, în favoarea sa, canonul 1 de la Niceea referitor la interdicția accederii la funcții ierarhice a persoanelor automutilate voluntar. Al doilea „frate”, Euthymius, atras la episcopat cu forța, profită de absența Patriarhului Teofil și se refugiază din nou în pustiul. Al treilea, Eusebiu, a manifestat același refuz categoric. Doar cel de-al patrulea, Dioscor, a acceptat sarcina episcopală, însă se afla mai mult în pustiul decât în orașul său episcopal, Hermopolis cea Mică. Teofil îi excomunică pentru încăpățănarea lor.

³ SINESIUS, *Epistola*, 58, în: *Patrologia latina* 66, col. 1400.

episcopul Alexandriei are jurisdicție asupra tuturor acestor teritorii, fiindcă această datină e și pentru episcopul Romei. De asemenea și la Antiohia, precum și în alte provincii, Biserica trebuie să-și mențină privilegiile. Este absolut limpede că dacă cineva devine episcop fără acordul mitropolitului, marele conciliu stabilește ca acesta să nu fie [recunoscut] episcop. Pe de altă parte, dacă alegerea este făcută de toți și cu discernământ și într-un mod care respectă regulile bisericești, dacă doi sau trei se opun, din spirit de contradicție, votul majorității are câștig de cauză.

Canoanele 4 și 5 au determinat modul de funcționare al sinoadelor provinciale și metropolitane ordinare. Canonul 6 se ocupă de recunoașterea unei orânduiri ierarhice printre Patriarhatele antichității. Conciliul nu are intenția de a inova în acest domeniu, ci reia doar elemente tradiționale conform cărora episcopul Alexandriei nu avea jurisdicție doar asupra unei provincii civile, precum mitropolii, despre care vorbește canonul 4, ci jurisdicția sa se întindea asupra întregului Egipt, Libia, Tebaida și Pentapole¹. Primele cuvinte ale canonul 6 sunt clare: episcopului Alexandriei i se păstrează dreptul jurisdicțional asupra Egiptului, adică asupra celor patru teritorii sus menționate, fiecare teritoriu, la rândul său, având un episcop sub autoritatea imediată a mitropolitul Alexandriei.

În anul 325 nu exista încă un titlu particular pentru a desemna mitropolitul major, care mai târziu se va numi Patriarh. Legitimitatea acestei supremații își avea garanția și fundamentul în tradiția Bisericii romane. Astfel, Biserica Romei confirma jurisdicția Bisericilor din Alexandria și Antiohia. Garantând primatulul particular, Roma își afirma, într-o oarecare măsură, primatul universal. Eparhiile Alexandriei, Antiohiei, Ierusalimului și, mai târziu, Constantinopolului se bucură de o jurisdicție aparte și onorifică, diferită de eparhia Romei, deoarece acestea i se recunoscuse, în trecut, primatul „în

¹ Pentapolis era numele dat, în antichitate, mai multor teritorii unde se aflau cinci orașe mari. Astfel sunt: Pentapolis în Libia: Cirene, Berenice, Arsinoe, Apollonia și Ptolemais; Pentapolis în Palestina: Sodoma, Gomora, Adama, Seboim și Segor; Pentapolis în Filistia: Gaza, Ascalon, Azot, Gath și Accaron. De asemenea, existau cel puțin trei „Pentapolis” în Italia: Ravenna, Forlì, Forlìmpoli, Classe și Cezarea; Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia și Ancona; Urbino, Cagli, Jesi, Gubbio și Fossombrone. Conciliul se referă aici la Pentapolis în Libia, partea de Nord-Est a Cyrenaicii.

serviciul iubirii”¹. Canonul 6 de la Niceea îi recunoaște deci episcopului Alexandriei nu drepturi ordinare specifice mitropoliților, ci drepturi de mitropolit major, adică de Patriarh. Care este natura acestor drepturi? Patriarhul Alexandriei consacră nu doar pe episcopii mitropolitani aflați sub jurisdicția sa, dar și pe episcopii sufragani mitropoliților. Regula ordinară prevedea că sufragani erau consacrați de mitropoliții lor. Episcopul Alexandriei nu putea consacră ca episcopi decât pe candidații aleși de mitropolitul provinciei. Scrisoarea prin care Sinesius cerea lui Teofil, Patriarhul Alexandriei, să-l consacre pe noul episcop de Olbia, în regiunea Pentapolis, constituie o mărturie. După ce a făcut cererea, Sinesius adaugă: „Eu mi-am dat consimțământul pentru acest om” (SINESIUS, *Scrisoarea* 76). Același drepturi sunt recunoscute și episcopului Antiohiei, adică drepturile atașate unei Biserici patriarhale. Al 2-lea canon al conciliului de la Constantinopol, din anul 381, arată că limitele Bisericii Antiohiei corespundeau limitelor teritoriului civil din Orient. Acest teritoriu cuprindea mai multe provincii: Palestina, Fornice, Siria, Cilicia, Cipru, Arabia, Isauria, Eufrat, Liban. Astfel, Palestina îl recunoștea ca mitropolit pe episcopul Cezareei, însă acest mitropolit se afla sub jurisdicția episcopului Antiohiei, mitropolit major sau, după terminologia din viitor, Patriarh. Ieronim spune că Biserica Antiohiei deținea acest drept din canonul 6 al conciliului de la Niceea „în care s-a stabilit că Antiohia va fi metropola generală a tuturor provinciilor din Palestina”². Papa Inocențiu I scria episcopului Alexandru al Antiohiei: „Conciliul de la Niceea nu a stabilit Biserica din Antiohia peste o provincie, ci peste un teritoriu. De aceea, în virtutea puterii plenare, episcopul Antiohiei consacră mitropoliții, iar episcopilor nu le este permis să consacre noi episcopi fără știrea și fără consimțământul lui”³. Asemenea mărturii explică natura drepturilor episcopului mitropolitan major al

¹ IGNAȚIU de Antiohia, *Epistola ad Romanos*, 1: „Ignațiu, numit și Teofor, Bisericii care a primit măreția Tatălui Preaînalt și a lui Isus Cristos, Unicul său Fiu, Bisericii preaiubite și luminate prin voința celui care a voit tot ceea ce există, conform credinței și iubirii pentru Isus Cristos, Dumnezeuul nostru; Bisericii care prezidează în regiunea Romei, vrednică de Dumnezeu, demnă de onoare, demnă de a fi numită fericită, demnă de laudă, demnă de succes, demnă de curăție, care prezidează în iubire, care poartă legea lui Cristos, care poartă numele Tatălui; eu o salut în numele lui Cristos, Fiul Tatălui”.

² IERONIM, *Epistula ad Pammachium*, cfr. F. MAASSEN, *Der Primat des Bischofs von Rom und die alten Patriarchalkirchen*, Bonn, Henry & Cohen, 1853, p. 41.

³ INOCENȚIU I, *Epistula*, 24, în: *Patrologia latina* 20, col. 457.

Antiohiei: consacra mitropoliții și confirma consacrarea celorlalți episcopi, care putea fi făcută de mitropoliții ordinari.

În sfârșit, conciliul recunoaște drepturile episcopului Romei asemănătoare celor din Antiohia și Alexandria. Nu putem pretinde că aici conciliul ar face aluzie la primatul universal al episcopului Romei, ci doar la autoritatea lui patriarhală. În acest sens există o analogie între cei trei Patriarhi. După ce a recunoscut și confirmat autoritatea bisericească a celor trei Patriarhii, canonul 6 adaugă: „în celelalte provincii, Bisericile trebuie să își mențină privilegiile”. Ce trebuie să înțelegem prin „Bisericile celorlalte provincii”? Bazându-ne pe mărturia canonul 2 al conciliului de la Constantinopol din 381, putem crede că este vorba despre cele trei eparhii din Pont, din Asia proconsulară și din Tracia. Metropolele acestor eparhii erau Efesul pentru Asia proconsulară, Cezareea Capadociei pentru Pont, și Heracleea, iar mai apoi Constantinopol, pentru Tracia. Pentru a argumenta această poziție putem cita mărturia lui Teodoret de Cyr: „Părinții de la Constantinopol au urmat exemplul Părinților de la Niceea separând teritoriile unele de celelalte” (*Epistula ad Flavianum*). Din aceste cuvinte putem înțelege că la Niceea Părinții au recunoscut ca provincii bisericești distincte și guvernate de un mitropolit major teritoriile civile ale Pontului, Asiei și Traciei, cum au făcut de altfel cu teritoriile Romei, Antiohiei și Alexandriei.

Probabil ultima frază a canonul 6 este îndreptată împotriva lui Meletius, care, după cum am spus, nu ținea cont de drepturile episcopului Alexandriei și a procedat la consacrări episcopale fără acordul nimănui. De aceea Niceea a crezut că poate rezolva această problemă în viitor, specificând clar drepturile episcopului Alexandriei, Antiohiei și Romei. Astfel, acest canon, unul dintre cele care vor trezi cele mai aprinse discuții din istoria conciliilor ecumenice, din care tradiția Bisericii occidentale a tras argumente în favoarea primatului pontifical, în urma unei analize și aducând clarificări, apare acum mult mai clar și coerent. Conciliul de la Niceea nu avea nevoie să definească, printr-o recunoaștere oficială și universală, primatul episcopului Romei, el exista, într-o oarecare măsură, imprimat în concepția colegialității episcopale din secolul al IV-lea. De aceea, Părinții vor să afirme că mitropoliții Alexandriei și Antiohiei se bucură de aceleași drepturi cu mitropolitul Romei, care avea jurisdicție

asupra mai multor provincii bisericești¹. Acesta din urmă era recunoscut ca unic mitropolit al Bisericii din Occident, care era împărțită, la începutul secolului al IV-lea, în mai multe provincii². Totuși, episcopul Romei nu își exersa în mod egal, pe întreg teritoriul Occidentului, atribuțiile patriarhale. În afara Italiei centrale și meridionale, episcopii celorlalte provincii bisericești erau consacrați fără a avea nevoie de consimțământul lui. În special, episcopul Romei își exersa dreptul patriarhal prin convocarea unor sinoade generale sau particulare ale Bisericii occidentale, *synodoi occidentales*, unde se discutau problemele doctrinare sau erau judecați mitropoliții occidentali³.

Canonul 7: Despre episcopul Ierusalimului. *Deoarece există deja un obicei și o tradiție veche conform căreia episcopul Ierusalimului se bucură de o anume onoare, [conciliul stabilește] ca el să păstreze drepturile care decurg din această onoare, fără a cauza prejudicii autorității care revine mitropoliei.*

Conciliul de la Niceea confirmă o veche tradiție prin care se conferea scaunului episcopal al Ierusalimului o „anume onoare”. În ce putea consista această onoare? Specialiștii nu reușesc să dea o explicație clară⁴. Dacă orașul nu ar fi fost distrus de Titus în august anul 70 d.C., ar fi putut obține cu siguranță aceleași drepturi și onoruri stabilite în canonul 6 pentru Bisericele din Roma, Alexandria și Antiohia. Din păcate, însă orașul a fost complet distrus⁵. Imediat

¹ Pentru detalii, I. ORTIZ DE URBINA, *Nicée et Constantinople*, p. 101-103.

² Acestea erau: prefectura Italiei cu trei mari teritorii, Italia, Iliria și Africa; prefectura Galiei cu teritoriile Spaniei, celor „șapte provincii” și Bretaniei; prefectura Iliriei cu teritoriile Macedoniei și Daciei. Trebuie să distingem prefectura Iliriei de provincia care poartă același nume și care făcea parte din prefectura Italiei. Vezi J.-P. CLEBERT, *Provence antique*, Paris, R. Laffont, 1988.

³ Literatura referitoare la acest important canon de la Niceea este abundentă. Amintim doar două studii principale: H. CHADWICK, „Faith and Order at the Council of Nicea: a Note on the Background of the sixth Canon”, în: *The Harvard Theological Review* 53, 1960, p. 171-195 și Q. CATAUDELLA, „Intorno al VI canone di Nicea”, în: *Atti dell'Accademia delle Scienze di Torino. Classe di scienze morali, storiche e filologiche* 103, 1969, p. 397-421.

⁴ Vezi I. DICK, *Les Melkites: Grecs-orthodoxes et Grecs-catholiques des patriarcats d'Antioche, d'Alexandrie et de Jérusalem*, Paris, Brepols, 1994.

⁵ Templul și cele mai importante edificii nu au fost doar demolate, ci efectiv distruse până în temelii. Titus a ținut să păstreze doar trei turnuri: turnul lui Hippicus, turnul lui Fasacl și turnul Mariamnei, pentru a arăta posterității ce mari obstacole a trebuit să înfrunte pentru obținerea victoriei asupra Ierusalimului. Din anul 70 până în 122, când împăratul Adrian a întreprins lucrări de reconstrucție a orașului, dându-i numele de Aelia Capitolina, Ierusalimul nu era decât un câmp de ruine. Flavius Iosephus, în *Războiul iudeilor sau istoria distrugerii Ierusalimului*, ne oferă elemente de primă mână pentru a putea măsura drama prin care a trecut Ierusalimul în

după distrugerea orașului, câțiva coloni iudei și creștini au revenit, s-au stabilit între ruine și aceștia din urmă au construit o bisericuță pe locul unde obișnuiau să se întrunească primii creștini, după înălțarea Domnului, pentru celebrarea Euharistiei¹.

Ajuns la putere, împăratul Hadrian reconstruiește Ierusalimul, în care înalță un templu mareț dedicat lui Jupiter Capitolinul, iar orașului îi dă numele de Aelia Capitolina. Noul oraș găzduia o comunitate creștină destul de numeroasă și bine organizată în jurul episcopului Marcus. Totuși, până la conciliul de la Niceea, Ierusalimul, sufragan scaunului mitropolitan al Cezareei Palestinei, nu mai apare pe scena istoriei creștinismului ca un oraș cu o oarecare însemnătate. Însă se putea spera că locurile sfințite prin viața, patima, moartea și învierea Mântuitorului vor contribui la redobândirea importanței orașului și a episcopului său. Acest lucru s-a și întâmplat, iar mitropolitul Cezareei s-a văzut confruntat rapid cu un episcop al Ierusalimului egal sau chiar având mai mare însemnătate decât el.

La sfârșitul secolului al II-lea, episcopul de Ierusalim era co-prezident cu mitropolitul Cezareei, după cum stă mărturie această relatare a lui Eusebiu: „Avem până astăzi scrisoarea celor care s-au întrunit în Palestina (pentru a discuta despre data Paștelui) prezidați de Teofil, episcopul creștinilor din Cezareea, și de Narcis, episcopul creștinilor din Ierusalim” (*Istoria bisericească*, V, 23). De asemenea, scrisoarea sinodală a episcopilor reuniți la Antiohia, în anul 268, pentru a discuta despre învățătura lui Paul de Samosata, este semnată mai întâi de Helenus, episcop de Tars, urmat de Hipoenus, episcop de Ierusalim, iar Theotecnos, episcopul de Cezareea, nu vine decât al patrulea pe lista semnatarilor (EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, VII, 30). Asemenea situații nu puteau duce decât la dificultăți între cei doi episcopi. Canonul 7 de la Niceea dorește să facă mai multă lumină asigurându-i episcopului de Ierusalim primul loc onorific după mitropolitul Cezareei. Mai mult decât atât, Maxim de Ierusalim, puțin timp după conciliu, fără a ține cont de poziția sa ierarhică inferioară față de episcopul de Cezareea, organizează un

ultimul sfert al primului veac din era creștină; A. KLONER și B. ZISSU, *The Necropolis of Jerusalem in the Second Temple period*, Leuven, Peeters, 2007.

¹ Cfr. EPIFAN de Salamina, *De mensuris et ponderibus*, 14, în: *Patrologia graeca* 43, col. 260. De asemenea, EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, II, 23, în: *Sources chrétiennes* 31, p. 89-90, povestind trecerea lui Hegesip prin Ierusalim după distrugerea lui, ne dă indicii despre o reîntoarcere destul de rapidă a unui grup de creștini în Cetatea Sfântă.

sinod în Palestina, care se pronunță în favoarea lui Atanasie de Alexandria, și consacră noi episcopi. Istoricul Socrate spune că Maxim a fost muștrat pentru comportamentul său¹.

Totuși, o asemenea atitudine demonstrează că episcopul Ierusalimului căuta independența față de Cezareea. La al II-lea conciliu ecumenic, Chiril de Ierusalim și-a pus semnătura înaintea lui Thalassius de Cezareea. Cezareea nu voia să-și piardă înțâietatea asupra Ierusalimului. De exemplu, în anul 395, Ioan de Cezareea l-a numit pe Porfir, preot din Ierusalim, episcop de Gaza, iar în anul 415, sinodul de la Diospolis a fost prezidat de mitropolitul de Cezareea, Eulogius, chiar dacă era prezent și episcopul Ierusalimului, Ioan. Aceste evenimente istorice ne arată că, în ciuda dorinței de a face lumină referitor la statutul episcopului de Ierusalim, problema nu era rezolvată definitiv, deoarece uneori îl vedem pe episcopul de Cezareea având prioritate, alteori pe cel al Ierusalimului. Situația a durat până la cel de-al III-lea conciliu ecumenic, cel de la Efes, ținut în anul 431, când Iuvenal de Ierusalim și-a pus semnătura pe documentele conciliului imediat după Chiril de Alexandria. Acesta din urmă însă, în timpul conciliului a manifestat un spirit ostil față de Iuvenal când acela, folosindu-se de documente false, dorea să-și facă recunoscută autoritatea pe întreg teritoriul Palestinei. În acest caz, Chiril face apel la autoritatea Romei, care potolește zelul episcopului Ierusalimului. Atunci Iuvenal încearcă, după lungi discuții cu Maxim, episcopul Antiohiei, să creeze un Patriarhat al Ierusalimului. Pentru a încheia discuțiile, episcopul Antiohiei acordă cele trei provincii din Palestina Patriarhatului Ierusalimului, iar Fenicia și Arabia urmau să rămână atașate scaunului Antiohiei. Conciliul ecumenic de la Calcedon, din anul 451, a ratificat, se pare în unanimitate, această împărțire ecleziastică.

Canonul 8: Despre cei care se numesc puri. *Referitor la cei care-și dau numele de „puri”, atunci când vor să intre în comuniune cu Biserica catolică și apostolică, acest mare și sfânt conciliu a reținut necesar ca, odată ce au primit impunerea mâinilor, să rămână în rândul clerului; însă înainte de toate ei trebuie să se angajeze în scris, că se vor supune regulilor disciplinare și învățăturii Bisericii catolice și apostolice, adică vor intra în comuniune cu cei care au*

¹ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 23-24, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 208-210.

contractat a doua căsătorie și cu cei care au cedat presiunilor din timpul persecuțiilor, pentru care s-a stabilit un anumit timp de penitență și cărora li s-a fixat un moment propice pentru a fi readmiși în Biserica catolică și apostolică, mărturisind în toate învățătura ei. De aceea, prin sate și prin orașe unde nu există alți preoți și episcopi în afară de ei, vor rămâne în rândul clerului, păstrându-și rangul ierarhic; însă dacă sunt integrați într-o Biserică în care se află deja un episcop și o preoțime catolică este evident ca episcopul acelei Biserici să păstreze demnitatea episcopală, iar cel care a fost numit și stabilit episcop de către cei numiți „puri”, va menține ministerul de preot, exceptând cazul în care episcopul catolic îi permite să păstreze titlul onorific. Iar dacă acesta nu vrea, să i se dea un post de co-episcop sau de preot, astfel încât să poată face parte efectiv din rândul clerului, pentru a evita ca un oraș să aibă doi episcopi.

Cei „puri” sau *katharoi* despre care este vorba în acest canon nu sunt alții decât novațienii¹, care din spirit de rigorism voiau să excludă pentru totdeauna din Biserică pe cei care cedaseră presiunilor persecuției. Principiul fundamental care îi anima pe novațieni în disprețul lor asupra Bisericii, care îi accepta în comuniunea ei, uneori cu prea mare ușurință, pe așa-numiții *lapsi*, se referea la un alt principiu fundamental stabilit cu două generații mai devreme: excluderea pentru totdeauna din sânul Bisericii a tuturor acelor care au săvârșit un păcat mortal după botez². Biserica însăși, dominată de un spirit moral rigorist în materie penitențială, acorda o singură dată iertarea păcatelor grave săvârșite după botez³: cine cădea a doua oară în păcat era exclus definitiv din

¹ Novațienii, sectă născută la jumătatea secolului al III-lea, poartă numele lui Novatian, cunoscut în istoria Bisericii ca fiind al doilea antipapă. Excomunicat de Corneliu, adevăratul Papă ales, Novatian adună în jurul său un anumit număr de discipoli și predică o morală creștină rigoristă, mergând până la diminuarea prerogativelor Bisericii în materie penitențială. Novațienii considerau că Biserica decăzuse în laxism asupra unor puncte doctrinare și morale fundamentale. Vezi J.L. PAPANDREA, *The Trinitarian theology of Novatian of Rome: a study in third-century orthodoxy*, Lewiston, New York, Edwin Mellen Press, 2008, p. 5-42.

² Versetul biblic utilizat în sensul lui cel mai restrictiv împotriva acestora fiind: *de cel care se va lepăda de mine în fața oamenilor și eu mă voi lepăda în fața Tatălui* (Lc 12, 9).

³ Vezi L. PERNVEDEN, *The concept of the Church in the Shepherd of Hermas*, Lund, Gleerup, 1966. Între disciplina penitențială de care dă mărturie *Păstorul* lui Hermas și disciplina la care face aluzie canonul 8 se află două dispoziții contradictorii la prima vedere: iertarea acordată acestor *lapsi* de Papa Corneliu, în anul 251, și refuzul reconcilierii promulgat de sinodul de la Elvira, în anul 300. Însă trebuie știut că disciplina lui Corneliu se referea la Biserica Romei, iar cea promulgată la Elvira viza Biserica Spaniei.

Biserică. Însă montaniștii¹ și novațienii depășeau limitele acestui rigorism impunând un stil de viață creștină rezervat doar unei elite mistice. Novațienii condamnau a doua căsătorie². Totuși, dacă novațienii erau schismatici, nu erau și eretici, dovadă fiind ajustările pe care Niceea le caută pentru a menține clerul novațian, cu unele amendamente, în funcțiile specifice. Părinții niceeni i-a tratat așa cum îi trataseră și pe meletieni. Conciliul decide doar să li se impună mâinile în semn de binecuvântare și acceptare în comuniunea Bisericii, hirotonirea lor fiind recunoscută validă. De asemenea, canonul 8 subliniază că șefii novațienilor trebuie să semneze un act de totală supunere față de învățăturile Bisericii catolice referitoare atât la disciplina matrimonială, cât și la admiterea în comuniune a așa-numiților *lapsi*. Pentru a-i asigura pe novațieni referitor la buna credință a acestor *lapsi*, conciliul spune că înainte de a fi reintegrați în Biserică aceia vor trebui să parcurgă un drum lung de penitență.

După ce a stabilit necesitatea de a se supune regulilor disciplinare bisericești, conciliul cere clerului puritan să accepte învățătura Bisericii. Trei variante se prezintă: fie într-o localitate nu se afla decât preotul novațian, în acest caz el își păstrează ministerul; fie într-un oraș se află un episcop și un preot catolic împreună cu alți clerici novațiani, în acest caz episcopul catolic își păstrează sarcina, iar clericul novațian se supune lui putând, eventual, păstra onoarea titlului episcopal, fără a avea însă nici o jurisdicție; fie într-un oraș episcopul catolic nu vrea cu desăvârșire să-l lase pe episcopul novațian să se bucure de onoarea legată de titlul său, în acest caz el trebuie să-i dea măcar titlul de co-episcop, pentru a evita existența a doi episcopi în același oraș³. Aceste

¹ Montanismul este o sectă născută în Biserică spre sfârșitul sec. al II-lea. Montan, fost preot al zeiței Cibelee, se convertește la creștinism. Traversând o criză de „delir mistic” s-a autoproclamat Paracletul vestit de Cristos în *In* 14, 15 și spunea că Dumnezeu Tatăl vorbea prin gura lui. A fost atât de convingător încât foarte mulți adepți, printre care și unul dintre cei mai străluciți teologi latini, Tertulian din Cartagina, l-au urmat în delirul său. P. de LABRIOLLE, *Les sources de l'histoire du montanisme*, New York, AMS Press, 1980.

² Într-adevăr, Biserica recunoștea, deși nu încuraja, cea de-a doua căsătorie, încheiată după moartea unuia dintre parteneri. Montaniștii însă condamnau cu desăvârșire asemenea căsătorii argumentându-și poziția rigidă cu *1 Cor* 7, 41: „După părerea mea, o văduvă ar fi mai fericită dacă ar rămâne așa”.

³ Ideea Bisericii din antichitate despre episcopat era exclusivă: nu admitea o multiplicitate de episcopi în aceeași episcopie. Papa Corneliu amintește acest principiu atunci când vorbește despre ignoranța episcopilor care îl consacraseră pe Novatian: „Astfel deci, acest răzbnunător al Evangheliei (Novatian) ignora oare că nu poate exista mai mult de un singur episcop în Biserica catolică?”, EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, VI, 43, în: *Sources chrétiennes* 41, p. 156.

măsuri conciliare referitoare la „puritani” nu au fost în măsură să stingă complet schisma, care va dispărea abia spre jumătatea secolului al V-lea. Printre episcopii novațiani prezenți la conciliu îl putem menționa pe Acesius de Constantinopol, remarcat printr-o viață ascetică rigidă.

Canonul 9: Despre cei care au fost promovați preoți fără o anchetă preliminară. *Dacă unii au fost înălțați la demnitatea preoției fără o anchetă preliminară, sau dacă pe parcursul anchetei și-au destăinuit greșelile și cu toate acestea oamenii, fără a ține cont de legile bisericești, le-au impus mâinile, canonul nu acceptă asemenea persoane în rândul clerului; într-adevăr, Biserica catolică cere candidaților să fie neprihăniți.*

Acest canon are afinități cu al doilea canon. El presupune două cazuri distincte: primul se referă la cei care au fost ridicați la demnitatea preoțească fără o anchetă suficientă, așa cum era prescrisă de Biserică¹. Această tradiție este atestată de Tertulian: „Cei care prezidează adunările noastre sunt oamenii cei mai înțelepți și plini de virtute: ei nu obțin această onoare cumpărând-o cu bani, ci datorită mărturiei virtuților lor, fiindcă nici un lucru al lui Dumnezeu nu se obține cu bani”². Câțiva ani mai târziu, Ciprian ne arată cum procedează pentru hirotonirea noilor preoți: îi consultă pe credincioșii comunității și îl alege pe cel care se adevărește a fi vrednic și înzestrat cu virtute³. Canonul apostolic 61 interzicea hirotonirea oricărei persoane bănuite că ar duce o viață imorală, iar canonul 9 de la Niceea nu face decât să reamintească unele prescripții bisericești

CIPRIAN de Cartagina amintește același lucru: „Nu există decât un singur episcop într-o Biserică”, *Epistola*, 59, 7 și 61, 5, iar EPIFAN de Salamina *Adversus haereses*, 66, 6, în: *Patrologia graeca* 42, col. 37, confirmă aceeași disciplină când afirmă că în Egipt unele orașe aveau doi episcopi, însă unul dintre ei era meletjan, adică schismatic. De asemenea, în anul 357, când Constanțiu propunea Bisericii Romei să divizeze episcopatul în două, între Liberiu și Felix, credincioșii au strigat într-un singur glas: „Un singur Dumnezeu, un singur Cristos, un singur episcop”, TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, II, 14, în: *Patrologia graeca* 87, col. 1041. J. GAUDEMET, *Formation du droit canonique et gouvernement de l'Eglise de l'Antiquité à l'âge classique*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2008: autorul reunește mai multe articole în care tratează despre viața și organizarea societății bisericești, atât a păstorilor, cât și a credincioșilor.

¹ Cfr. sfaturilor sfântului Paul către discipolul său, Timotei: „Nu te grăbi să-ți impui mâinile peste cineva și nu te face părtaș la păcatele altora” (1 Tim 5, 22); „Dacă cineva râvneste episcopatul, dorește un lucru bun. Episcopul trebuie să fie fără reproș, bărbatul unei singure soții, sobru, înțelept, cuviincios, ospitalier, capabil să-i învețe pe alții” (1 Tim 3, 2).

² TERTULIAN din Cartagina, *Apologeticum*, 39, în: *Patrologia latina* 1, col. 532.

³ Cfr. CIPRIAN de Cartagina, *Epistola*, 33, 1, în: *Patrologia latina* 3, col. 326.

și să reînnoiască disciplina bisericească pentru o mai bună mărturie a credinței și credibilitatea miniștrilor.

Păcatele care interziceau accesul la preoție erau: blasfemia, bigamia repetată, erezia, idolatria, magia. Este evident că atunci când un om se află vinovat de aceste păcate nu are acces la preoție și cu atât mai mult la episcopat. Conciliul a considerat necesar să redacteze un asemenea canon pentru a evita excesele și abuzurile care ar fi putut aduce candidați cu o viață morală nedemnă pe înaltele trepte ale ierarhiei Bisericii. În secolul al V-lea, într-o scrisoare, Papa Inocențiu I subliniază că botezul a șters toate păcatele anterioare, deci toate piedicile, rezultatele păcatelor, care stăteau în calea hirotonirii preoțești¹.

Canonul 10: Despre *lapsi* care au fost promovați în rândul clerului. *Dintre cei care au cedat [presiunilor violente ale persecuțiilor, așa-numiții lapsi], aceia care au fost hirotoniți, fie fiindcă cei care i-au hirotonit n-au cunoscut [slăbiciunea lor], fie că au trecut-o cu vederea, pentru acest motiv nu vor putea fi scutiți de canoanele bisericești; după ce s-a recunoscut fapta lor, vor fi îndepărtați din rândul clerului.*

Cu acest canon începe un „cod penitențial” format din cinci canoane. Referitor la hirotonirea așa-numiților *lapsi*, conciliul nu inventează nimic nou, ci se poziționează în continuitatea a ceea ce afirmase deja Ciprian în *Scrisoarea* 67, 6: „chiar dacă au fost admiși la penitență, așa-numiții *lapsi* trebuie să fie îndepărtați de înrolarea lor în cler și de accesul la preoție”. Această prescripție era atât de bine știută chiar și de eretici încât arienii nu au îndrăznit să-l hirotonească pe sofistul Asterius², care sacrificase idolilor în timpul unei persecuții. Canonul 10 de la Niceea prevede două cazuri: 1) hirotonirea făcută în necunoștință de cauză; 2) hirotonirea făcută fără a ține cont de regulile bisericești. În cel de-al doilea caz, episcopul care a făcut hirotonirea nu primește nici o pedeapsă. Această indulgență se poate explica prin absența unei legislații anterioare care nu permitea aplicarea anumitor sancțiuni episcopilor stăpâniți de scrupule. Motivul pentru care așa-numiții *lapsi* sunt respinși cu desăvârșire de la

¹ J. COLSON, *Ministre de Jésus-Christ ou le Sacerdoce de l'Évangile: étude sur la condition sacerdotale des ministres chrétiens dans l'Église primitive*, Paris, Beauchesne, 1966.

² Asterius este un teolog creștin de tendință ariană rigoristă. Fost discipol al lui Lucian din Antiohia, el a avut slăbiciunea, sub presiunea persecuției, de a sacrifica idolilor, cfr. ATANASIE de Alexandria, *De Synodis*, 18, în: *Patrologia graeca* 26, col. 713.

preoție, chiar dacă au împlinit penitența impusă, este faptul că Biserica nu dorea în serviciul ei decât oameni cu reputație intactă.

Canonul 11: Despre cei care s-au lepădat de credință și sunt printre laici. *Referitor la cei care au căzut, fără a fi împinși de vreo necesitate sau [amenințați prin] confiscarea bunurilor sau de un oricare alt pericol de acest gen, cum s-a constatat în timpul tiraniei lui Licinius, conciliul a stabilit că, în ciuda nevredniciei lor, vor fi tratați cu bunăvoință și înțelegere. Iar [printre credincioși], cei care dau dovadă de o adevărată căință, vor petrece trei ani printre auditores și șapte ani printre prostrati, însă în următorii doi ani vor participa la rugăciunile comunității fără a lua parte și la masa euharistică.*

Persecuția lui Licinius¹ se terminase cu doar câțiva ani înaintea întrunirii conciliului de la Niceea. Cruzimea ce o manifesta față de creștini a contribuit la căderea multora în apostazie. Pentru acest motiv, Părinții de la Niceea au considerat necesar să facă lumină asupra situației acestor persoane. Așa-numiții *lapsi* erau de mai multe categorii: unii căzuseră la prima amenințare și, fie aduseseră sacrificii idolilor și împăratului, fie participaseră la mesele la care se servea carnea oferită idolilor: aceștia se numeau *sacrificati*, alții cedaseră presiunilor, după mai multe încercări de rezistență, căzând la mica înțelegere: în schimbul săvârșirii unui gest superficial în favoarea cultului idolatric, cum ar fi tămărirea altarelor de jertfă, obțineau acel document de supunere la decretul imperial și scăpau de martiriu, aceștia se numeau *thurificati*, în sfârșit, unii, după îndelungi amenințări, suferințe și persecuții de tot felul au cedat presiunilor, și au căzut la mica înțelegere, aceștia se numeau *libellatici*². Conciliul a dorit să țină cont de circumstanțele atenuante, dar și de circumstanțele agravante în scopul de a proporționa pedeapsa impusă în funcție de gravitatea greșelii. Canonul 11 nu subliniază cum trebuie tratați cei mai puțin culpabili, însă decide că cei mai culpabili se pot integra pe deplin în comunitatea creștină doar după ce au petrecut timp de trei ani printre *auditores*, adică cei inițiați în credința creștină,

¹ Gaius Valerius Licinius, fost împărat roman între 308-324, împreună cu împăratul Constantin a semnat *Edictul din Milano* prin care acorda toleranță creștinilor. Deoarece nu a menținut angajamentele, Constantin îl învinge în bătălia de la Adrianopol și îl execută.

² M. BEVENOT, *Ciprian de Cartagina, De lapsis and De Ecclesiae Catholicae unitate*, Oxford, Clarendon Press, 1971.

șapte ani printre *prostrati*, adică cei avansați în credință, și doi ani participând la rugăciunile comunității fără a participa însă și la împărțășanie.

Canonul 12: Despre cei care au renunțat mai întâi la serviciul militar, iar apoi au reintrat. *Cei care, sub inspirația harului, și-au urmat primul impuls și au depus armele, dar care pe urmă, „ca niște câini, s-au reîntors la propriul lor vărsat” (cfr. Prov 26, 11), în așa fel încât unii chiar au dat bani și cadouri pentru a fi reîntrași în serviciul militar, aceștia vor rămâne timp de trei ani printre auditores apoi zece ani printre prostrati. Însă referitor la toți aceștia este necesar ca mai întâi să se examineze cu atenție dispozițiile interioare și tipul lor de convertire; printre ei, cei care, cu teamă și lacrimi, supunere și fapte bune, își arată concret, nu doar în aparență, convertirea, după ce au petrecut timpul stabilit printre auditores, vor participa la rugăciuni, iar episcopul va avea atunci înputernicirea să le rezerve un tratament mai indulgent. Însă cei care au arătat indiferență față de penitență și au crezut că era suficientă, pentru formalitatea admiterii în Biserică, trebuie să petreacă timpul de penitență prescris în totalitate.*

În ultima lui răbufnire împotriva creștinilor, Licinius, campionul cauzei păgânismului, a provocat victoria lui Constantin și, prin consecință, victoria definitivă a creștinismului. Astfel, la Niceea era considerat *lapsi* tot cel care-l susținuse pe Licinius și tentativa lui de restaurare a cultului păgân. De asemenea, militarii care mai întâi renunțaseră la haina militară pentru a deveni creștini, dar care apoi se reîntorseseră la meseria lor din trecut, intrau în aceeași categorie. Licinius impunea soldaților săi o apostazie formală și îi forța uneori să participe la sacrificiile oferite idolilor păgâni. Cei care nu se supuneau erau înlăturați din serviciul militar¹.

¹ Într-adevăr, Licinius întreprinsese un program de epurare a armatei, cfr. Sulpicius Severus, *Historia sacra*, II, 47, în: *Patrologia latina* 20, col. 33. Dorința lui Licinius era aceea de a continua inițiativa predecesorului și vechiului său prieten Galerius, invitându-i pe toți creștinii de la curtea imperială să apostazieze. În cazul nesupunerii, îi îndepărta din serviciul imperial. L.-S. Le Nain de Tillemont, *Mémoires pour servir à l'histoire des six premiers siècles*, vol. V, Paris, Ch. Robustel, 1698, nota 1: „Despre persecuția lui Licinius”, afirmă că un creștin, pe nume Adrian, a îndrăznit să reproșeze împăratului că printr-un asemenea gest nu face decât să ruineze armata romană, însă a fost decapitat. Vezi P. Maraval, *Les persécutions des chrétiens durant les quatre premiers siècles*, Paris, Desclée, 1992.

Conciliul nu interzicea, în general, serviciul militar, ci dorea doar să atragă atenția asupra anumitor piedici care pot conduce la apostazie. Astfel, Părinții conciliari aplică trei ani de penitență printre *auditores*, și zece ani printre *prostrati* tuturor acelor care au susținut campania anticreștină a lui Licinius. Episcopilor le este permis să-i treacă pe penitenții mai sânguincioși de la *auditores* la *prostrati* și chiar să le îngăduie să asiste la celebrările liturgice. Iar cei care nu arătau un interes prea mare pentru penitență trebuiau să suporte toate etapele impuse. După un examen atent, puteau fi readmiși și ei în sânul Bisericii cu drepturi depline.

Canonul 13: *Despre cei care cer să intre în Biserică în ceasul morții. Referitor la muribunzi va fi respectat și acum canonul bisericesc tradițional conform căruia muribundul nu trebuie privat de ultimul și indispensabilul viatic. Însă dacă, după ce s-a aflat într-un stadiu disperat și a fost admis în comuniunea [Bisericii și la împărtășanie], e socotit din nou printre cei vii, să rămână cu cei care participă doar la rugăciune [până ce trece tot timpul stabilit de conciliul ecumenic]. De regulă generală, episcopul, după ce a efectuat o anchetă, poate împărtăși orice persoană aflată pe patul de moarte, dacă ea cere acest lucru.*

Intenția acestui canon este aceea de a reglementa o problemă cu atât mai interesantă cu cât ea viza, în mod indirect, cazul lui Novatian, ai cărui discipoli se aflau la conciliu. Este vorba despre soarta rezervată de Biserică celor care sunt în primejdie de moarte înainte de a fi avut timpul necesar satisfacerii întregii penitențe impuse de canoanele bisericești. Părinții conciliari decid să mențină tradiția, deja existentă, conform căreia muribundul putea primi ajutorul spiritual necesar trecerii sale în lumea dreptilor¹.

Deja canonul 6 al conciliului de la Ancyra decidea ca muribunzilor *lapsi*, care nu au împlinit penitența înainte de trecerea finală, să li se acorde atât sacramentul reconcilierii, cât și Sfânta Împărtășanie. Însă, dacă bolnavul își recăpăta sănătatea, trebuia să-și reia locul printre penitenți până la îndeplinirea pedepsei impuse. Canonul 13 de la Niceea se termină printr-o afirmație generală. Dacă la început canonul se referă în mod particular doar la așa-numiții *lapsi*, spre final stabilește soarta tuturor celor excomunicați. Episcopului îi

¹ P. ADNES, *L'onction des malades: histoire et théologie*, Paris, FAC Éditions, 1994.

revine sarcina, după ce s-a informat personal cu atenție, să acorde împărtășania tuturor muribunzilor, indiferent de culpabilitatea faptelor lor.

Canonul 14: *Despre catecumenii lapsi. Referitor la catecumenii lapsi, sfântul și marele conciliu a stabilit că timp de trei ani vor rămâne simpli auditores, iar apoi vor putea participa la rugăciune împreună cu ceilalți catecumeni.*

Acest canon este ultimul din seria codului penitențial de la Niceea. Catecumenii care erau deja înaintați în formarea lor creștină, dacă au cedat presiunilor din timpul persecuției, vor cădea în categoria *auditores* timp de trei ani. După acest timp se vor putea reintegra în comunitatea catecumenilor pentru a participa din nou la rugăciune. Părinții conciliari dau dovadă și aici de indulgență în disciplina penitențială pentru a sublinia milostivirea lui Dumnezeu în favoarea omului păcătos care dorește din suflet să se convertească și să adere la Isus Cristos.

Canonul 15: *Despre clerul care se transferă dintr-o eparhie în alta. S-a stabilit, din cauza agitațiilor și tumultului ce se petrece [în unele eparhii], să fie abolit cu desăvârșire obiceiul, stabilit în unele țări și care este contrar canoanelor bisericești: încât nici episcopul, nici preotul, nici diaconul nu se pot transfera dintr-un oraș în altul. Iar dacă cineva, de acum înainte, contrar deciziei luate de sfântul și marele conciliu, ar îndrăzni să facă ceva asemănător sau ar pune la cale, încercarea lui va fi cu totul zădărnicită și [va trebui] să se reîntoarcă în Biserica pentru care a fost consacrat episcop, sfințit preot sau diacon.*

Canoanele 15 și 16 tratează despre două aspecte ale aceluiași abuz la care se referea deja canonul 14 din *Constituțiile apostolice*. „Este interzis unui episcop să-și părăsească eparhia și să ia o alta, chiar dacă mulți sunt cei care l-ar împinge, excepție făcând doar existența unui motiv bine întemeiat, cum ar fi, de pildă, a lăsa locul unui succesor care ar face mai mult bine decât el și ar lucra cu mai mult zel în slujba credinței; chiar și în acest caz nu ar trebui să decidă singur, ci să se supună judecății celorlalți episcopi”.

Episcopul este legat, printr-o legătură nupțială mistică, de Biserica pe care o primește spre păstorire, prin urmare această legătură este indisolubilă, deoarece prefigurarea ei se află în unirea lui Cristos cu Biserica, (*Ef*5, 32). Prin această decizie, Părinții conciliari îl vizează explicit pe un episcop arian, Eusebiu, aflat deja la al doilea scaun episcopal: după ce a ocupat scaunul din

Beirut, s-a autointitulat episcopul Nicomediei, scaun de o însemnătate mai mare decât cel avut înainte datorită reședinței imperiale¹. Biserica din antichitate interzicea transferul clerului dintr-o eparhie în alta. Totuși, nici această disciplină bisericească nu a fost respectată. La Niceea erau mai mulți episcopi care își părăsiseră primul scaun episcopal pentru a lua în posesie un altul mai prestigios, de o importanță ierarhică sau civilă mai însemnată. Pe lângă Eusebiu de Nicomedia, deja amintit mai sus, mai era și Eustatie de Antiohia, care fusese mai întâi episcop de Beroia în Siria.

De acum înainte Biserica, prin vocea conciliului, interzice asemenea schimburi și le declară invalide. Motivul acestei măsuri disciplinare este acela al tulburărilor provocate de asemenea schimbări. La sinodul din Antiohia, în anul 341, canonul 21 reînnoiește canonul 15 de la Niceea. Însă pentru motive practice Biserica a fost nevoită deseori să deroge de la acest canon, cum a fost, de pildă, cazul lui Ioan Gură-de-Aur. Excepțiile s-au înmulțit într-atât încât Grigorie de Nazianz considera această prescripție conciliară abrogată de mult timp.

Canonul 16: Despre cei care nu rămân în eparhiile pentru care au primit ungerea. *Preoții, diaconii sau oamenii aparținând clerului care cu deosebită cutezanță și neavând în fața ochilor frica de Dumnezeu, și necunoscând canonul, se îndepărtează de [propria lor] Biserică, nu trebuie să fie nicidecum primiți în altă Biserică, ci trebuie siliți prin toate mijloacele să se reîntoarcă în propriile lor eparhii, iar dacă se opun cu desăvârșire, vor fi excomunicați. Iar dacă cineva dorește să sustragă pe un altul [de la un episcop] și să-l hirotonească în propria-i Biserică, fără aprobarea episcopului de care respectivul cleric s-a îndepărtat, hirotonia lui este invalidă.*

Canonul 16 de la Niceea este un ecou al canonul 21 de la Arles. Ceea ce sinodul de la Arles desemnează prin termenul *local*, conciliul de la Niceea

¹ Acest fapt a produs indignarea mai multor eclesiastici, printre care și a Patriarhului Alexandriei, Alexandru, care scrie într-o enciclică: „Eusebiu, care se află în prezent la Nicomedia, gândind că destinul Bisericilor depindea de bunul său plac, după ce a plecat din Beirut, a trecut fără jenă, fără a fi supus unei sancțiuni, pe scaunul Nicomediei”, SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 6, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 64. La sinodul de la Arles, în anul 314, canonul 21 reglementase doar situația preoților și episcopilor, subliniind că slujitorii cultului trebuie să evite mutarea dintr-o eparhie în alta. Canonul 15 de la Niceea extinde legislația și asupra episcopilor.

desemnează prin παροικία. În limbaj bisericesc acest termen traduce ideea unei locuiri în teritorii străine. Am putea spune că acest canon îl vizează direct pe Origen, care a fost hirotonit în Palestina de episcopii Cezareei și Ierusalimului fără consensul prealabil al episcopului său direct, Demetrius de Alexandria. În trecut, acest caz a produs mare zgomot în Bisericile orientale. Origen însă, nu este un caz izolat. La cel de-al III-lea sinod ținut la Cartagina, episcopul Epigonius se plângea că episcopul Iulian sfințise diacon un lector al Bisericii sale fără a ține cont de o prescripție bisericească formulată în antichitate. Atunci sinodul a decis ca diaconul să fie retrimis în eparhia de care aparținea¹.

Conținutul canonul 16 este format din două dispoziții disciplinare: 1) toți slujitorii bisericești care nu vor să se reîntoarcă în sânul Bisericii lor sunt amenințați cu excomunicarea; 2) nici un episcop nu are dreptul să sfințească drept preoți pentru eparhia sa candidați care aparțin altor eparhii. Am putea fi tentați să credem, la prima vedere, că o asemenea măsură disciplinară viza direct schisma meletiană. Meletius însă, nu consacră în serviciul Bisericii sale candidați provenind din alte eparhii, ci se mulțumea doar să hirotonească clerici pentru alte eparhii.

Canonul 17: *Despre clericii care dau cu împrumut cerând camătă. Deoarece mulți clerici, mânați de zgârcenie și de pofta de câștig, uitând cuvântul dumnezeiesc care spune: „Nu a dat banii săi cu dobândă” (Ps 14, 5), dau cu împrumut bani, cerând drept camătă însuțit, acest mare și sfânt conciliu a stabilit că în cazul în care cineva, după promulgarea acestei dispoziții va fi aflat cerând camătă pentru un împrumut sau pentru orice alt serviciu, sau își atribuie jumătate din împrumut, sau inventează orice alt mijloc pentru a avea un câștig rușinos, va fi exclus din rândul clerului și îndepărtat din funcțiile bisericești.*

Părinții conciliari sunt convinși că Vechiul Testament interzice luarea de dobânzi la împrumutul cu bani. Tertulian, dorind să arate gnosticului Marcion armonia existentă între cele două Testamente, scotea în evidență învățătura lor despre împrumutul cu dobândă. De pildă, în cartea lui *Ezechiel* 18, 8 este considerat drept cel care împrumută fără dobândă și nu ia camătă. Aceste cuvinte sunt aduse la perfecțiune în Noul Testament. Dacă în Vechiul Testament era declarat fericit omul care împrumută fără camătă, în Noul

¹ Vezi MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. III, col. 888.

Testament Isus declară fericit tot omul care pierde chiar și banii pe care îi dăduse cu împrumut¹. Clement de Alexandria se exprimă în același sens: legea interzice practicarea dobânzii nu doar în defavoarea fratelui de sânge, dar și a fratelui în credință sau a celui care face parte din același popor. Iar religia creștină ne învață că trebuie să-l ajutăm cu generozitate și cu suflet caritabil pe fratele aflat în nevoie².

În Imperiul Roman dobânda cea mai blândă legal admisă era de 12% pe an, adică 1% pe lună. Însă decadența morală și criza economică contribuiau uneori la ridicarea dobânzii până la 24% și chiar 48%. Deoarece aceste dobânzi se plăteau de obicei la începutul lunii, Horatius vorbește despre *tristes Kalendas*, iar Ovidiu despre *celeres*. În primele comunități creștine nu exista cămătăria, deoarece domneau iubirea fraternă și grija caritabilă față de nevoiași. Din nefericire însă, unii creștini au intrat în rivalitate cu păgânii în practicarea cămătăriei³. Această practică era cu atât mai mult interzisă clerului, cu cât ei erau obligați să vină în ajutorul săracilor din comunitățile lor. Mai mult decât oricine ei trebuiau să arate, prin fapte, caritatea fraternă.

Canonul 44 apostolic spunea: „Episcopul, preotul sau diaconul care dă cu împrumut bani, pretinzând camătă trebuie să înceteze acest negoț sub amenințarea cu înlăturarea din funcția bisericească”. Canonul 17 de la Niceea interzice, la rândul său, această practică. Părinții conciliari constată și regretă că printre slujitorii Bisericii se află asemenea persoane. De acum înainte, nici un cleric nu mai poate pretinde camătă pe împrumutul făcut sub orice formă ar fi el. În caz contrar, conciliul este foarte explicit: o asemenea persoană este exclusă din cler.

Canonul 18: Interdicția ca diaconii să dea împărțășania preoților și de a sta printre ei. *A ajuns la cunoștința acestui sfânt și mare conciliu că în unele locuri*

¹ TERTULIAN din Cartagina, *Adversus Marcionem*, IV, 17, în: *Patrologia latina* 2, col. 428.

² CLEMENT de Alexandria, *Stromata*, II, 18, în: *Patrologia graeca* 8, col. 1024.

³ Probabil această practică s-a răspândit în Biserica antichității odată cu primii împărați creștini. Constantin cel Mare este nevoit să limiteze la 50% tariful împrumutului care până atunci nu cunoștea nici o reglementare. Teodosie cel Mare pedepsea cu asprime pe cei care ridicau cămătăria la mai mult de 24%. Honorius și Arcadius interziceau senatorilor să dea cu împrumut cu mai mult de 6% camătă. Iustinian a reușit să reglementeze legislația cămătăriei fără a consimți la suprimarea ei totală. El a redus la 6% camăta pentru împrumuturile obișnuite și chiar la 4% în cazul în care cel care împrumuta făcea parte din senat. Camăta de 8% era stabilită pentru comerț și de 12% pentru produsele alimentare.

și în unele orașe diaconii dau împărtășania preoților¹, chiar dacă nici regula și nici bunul sens nu permit celor care nu au facultatea să consacre Euharistia să dea Trupul lui Cristos celor care au facultatea de a o consacra. A mai ajuns la cunoștința noastră că unii diaconi se împărtășesc înaintea episcopilor. Se vor elimina deci toate aceste practici, iar diaconii să rămână în propriile lor limite, ținând prezent în minte că ei sunt în slujba episcopului și inferiori preoților: deci primesc împărtășania din partea episcopului sau a preotului conform ierarhiei, apoi preoții din mâinile episcopului sau al preotului celebrant principal. Însă, nicidecum, nu este permis diaconilor să stea printre preoți: când acest lucru se întâmplă, într-adevăr, este contrar regulii și ierarhiei. Dacă cineva nu vrea să se supună nici după promulgarea acestor dispoziții, să fie suspendat din serviciul diaconal.

Iustin Martirul ne spune că în Biserica din antichitate diaconii distribuiau fiecărui participant din pâinea consacrată și din potirul binecuvântat². Mai târziu distribuirea pâinii era îndeplinită de episcop sau de preotul celebrant principal, iar diaconul împărțea din potirul binecuvântat³. Conciliul de la Niceea intervine însă pentru a pune capăt unor practici exagerate din partea diaconilor, care mergeau, se pare, până la oferirea sacrificiului euharistic. Împotriva acestor diaconi exista canonul 15 al sinodului de la Arles. Probabil, în timpul persecuțiilor lui Dioclețian, din cauza lipsei episcopilor și a preoților, unii diaconi și-ar fi permis celebrarea sacrificiului euharistic. Însă acest fel de a proceda era contrar tradiției și practicii Bisericii primitive. În *Constituțiile apostolice*, VIII, 28 se specifică interdicția adresată diaconilor de a binecuvânta și de a celebra euharistia. Nu puteau decât să îndeplinească atribuțiile specifice numelui ce-l purtau, δίακονος. Însă uneori diaconii depășeau limitele impuse de canoanele bisericești, fiind necesară intervenția atât a Părinților sinodali de la Arles, cât și a conciliului de la Niceea pentru a pune capăt unor asemenea abuzuri.

¹ Efectiv, Biserica în secolul al IV-lea se confrunta cu o serie de diaconi permanenți plini de orgoliu și încrezuți deoarece erau în slujba episcopului și neglijau rangul preoțesc situat, din punct de vedere ierarhic, deasupra diaconatului. Prin acest canon, conciliul dorește să restabilească adevăratul rol ce revine fiecărui cler în funcție de sfințirea primită.

² IUSTIN Filosoful, *Apologia*, I, 65, 67, în: *Patrologia graeca* 6, col. 428.

³ Această prescripție se găsește în *Constituțiile apostolice*, VIII, 10.

În secolele al III-lea și al IV-lea diaconii căpătaseră renumele, nu prea laudabil, de a fi înfumurați. Diaconii de la Roma au fost primii vizați de canonul 18 al sinodului de la Arles și de canonul 18 al conciliului de la Niceea, la propunerea delegaților papali. În Biserica primelor veacuri exista un singur celebrant ordinar al sacrificiului euharistic, episcop sau preot, iar ceilalți preoți concelebrau, erau *consacrificantes*, rol redescoperit în Biserica latină după conciliul Vatican al II-lea. Preoții concelebranți primeau împărtășania din mâinile celebrantului principal, însă, probabil, în unele comunități diaconii își arogau dreptul de a distribui împărtășania preoților, precum și laicilor. Acest abuz este vizat de canonul 18 de la Niceea.

Al doilea abuz vizat este cel referitor la împărtășirea diaconilor înaintea episcopilor. Ne putem întreba, cum s-a putut ajunge la un asemenea abuz? Când episcopul era celebrantul principal, acest lucru era imposibil. Însă uneori episcopul cerea unui preot să prezideze, el mulțumindu-se doar să concelebreze cu ceilalți preoți. Alteori un episcop putea fi în vizită și să participe la euharistia celebrată de gazda sa. În aceste cazuri, episcopul primea împărtășania imediat după celebrantul principal, înaintea preoților. Iar dacă un diacon participa la celebrarea euharistică, episcopii concelebranți primeau împărtășania după diacon, deoarece se împărtășea mai întâi el apoi dădea împărtășania și celorlalți. Părinții conciliari doresc să dezrădăcineze un asemenea abuz.

În sfârșit, al treilea abuz săvârșit de diaconi în timpul celebrărilor liturgice era acela de a lua loc printre preoți¹. Conciliul condamnă acest abuz, iar canonul 18 se termină prin amenințarea: *Dacă cineva nu vrea să se supună, după promulgarea acestor dispoziții, să fie exclus din diaconie*. Din păcate, nici aceste prescripții disciplinare nu s-au bucurat de prea multă autoritate printre diaconi. După conciliu mai întâlnim fie episcopi, fie preoți care se plâng de îngâmfarea unor diaconi. Sfântul Ieronim este scandalizat când vede la Roma un diacon care s-a așezat printre preoți și, după sacrificiul euharistic, a dat binecuvântarea preoților. Totuși, conciliul, datorită acestui canon, a putut afirma trei mari adevăruri dogmatice: 1) Părinții conciliari au recunoscut în Euharistie trupul lui Cristos; 2) conciliul a recunoscut în celebrarea euharistică

¹ Conform mărturiei lui ATANASIE de Alexandria, *Apologia de fuga sa*, 24, în: *Patrologia graeca* 25, col. 637, în timpul celebrărilor euharistice episcopul avea un scaun mai înălțat în centrul prezbiteriului, preoții îl înconjurau pe episcop așezați pe niște bănci, iar diaconii stăteau în picioare.

jertfa lui Cristos; 3) în sfârșit, doar preoții și episcopii au puterea de a consacra pâinea și vinul.

Canonul 19: Despre discipolii lui Paul din Samosata care cer să revină în Biserică. *Referitor la paulinieni, dacă doresc să se reîntoarcă în Biserica catolică, s-a stabilit necesitatea de a fi rebotezați. Dacă, în trecut, unii dintre ei au făcut parte din rândul clerului lor, acum vor fi rebotezați, iar apoi dacă au fost aflați vrednici și neprihăniți, să fie hirotoniți de către episcopul Bisericii catolice; însă dacă ancheta arată că au fost aflați nevrednici, trebuie să fie excluși din rândul clerului; aceeași regulă se va aplica și în cazul diaconeselor și, în general, tuturor celor care fac parte din cler. Despre diaconesele pauliniene reamintim că, deoarece nu au primit impunerea mâinilor, vor fi numărate în rândul laicilor.*

Din pricina învățurii sale trinitare eronate, Paul de Samosata, devenit episcop de Antiohia, fusese excomunicat în anul 260 de către un sinod reunit în orașul său episcopal. Sinodul de la Arles a redactat canonul 8 împotriva ereticului și discipolilor săi: „Dacă cineva vine în Biserică dintr-o erezie, să fie întrebat despre *Simbolul credinței* și dacă se constată că este botezat în numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt, atunci să i se impună doar mâinile pentru a-l primi pe Duhul Sfânt. Iar dacă în urma întrebărilor se dovedește că nu cunoaște Sfânta Treime, să fie botezat”¹.

Conform mărturiei sfântului Atanasie, paulinienii numeau persoanele divine Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, însă interpretau într-un sens eronat formula baptismală² și denaturau sensul cuvintelor „Fiul” și „Duhul Sfânt”. De aceea Părinții conciliari și Atanasie însuși au considerat botezul lor ca fiind invalid. Papa Inocențiu I spunea despre ei că „nu botează în numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt”³, vrând să sublinieze astfel că ereticii dau un sens greșit acestor nume divine. Dacă Niceea a declarat invalid botezul ereticilor era logic să gândească același lucru și despre sacramentul preoției. De aceea, conciliul decide botezarea clericilor în Biserica catolică, iar dacă au dat dovadă de supunere, de bună conduită și dacă îndeplinesc toate condițiile canonice prevăzute pentru primirea ordinilor sacre, pot fi acceptați chiar și în rândurile clerului după botez; în caz contrar, vor rămâne printre laici.

¹ H. DENZINGER, *Enchiridion symbolorum*, p. 62.

² ATANASIE de Alexandria, *Contra atianos*, II, 43, în: *Patrologia graeca* 26, col. 237.

³ INOCENȚIU I, *Epistola*, 17, 10, în: *Patrologia latina* 20, col. 553.

O altă problemă spinoasă tratată de conciliu este cea a diaconeselor. Diaconesele pauliniene pot, dacă dau dovada unei vieți morale ireproșabile, să-și păstreze funcțiile. Fiind admise în Biserică, pot primi sarcina diaconală¹, știut fiind faptul că nu pot fi numărate printre clerici, deoarece statutul lor este cel laical. Nu putem nega faptul că atât în *Constituțiile apostolice*, 8, 19, cât și la conciliul de la Calcedon, canonul 15, se vorbește despre sfințirea diaconeselor prin impunerea mâinilor. Canonul 19 de la Niceea, dimpotrivă, numără diaconesele printre laice.

Dacă în anul 325 exista o impunere a mâinilor pentru sfințirea diaconeselor, aceasta era diferită în esență de hirotonirea clericală propriu-zisă. Putem vorbi mai degrabă de primirea unei binecuvântări decât a hirotonirii. Desemnând deci sfințirea clericală prin termenul $\chiειροθεσία$ în sensul strict, putem spune că diaconesele nu au primit nici o $\chiειροθεσία$, ci doar $\chiειροθονία$. Părinții conciliari au considerat termenul $\chiειροθονία$ sinonimul termenului „binecuvântare”.

Canonul 20: Interdicția de a îngenunchea duminica și în timpul de până la Cincizecime. *Deoarece unii îngenunchează duminica și în zilele de până la cincizecime, pentru a observa o completă uniformitate în toate eparhiile, acest sfânt conciliu a stabilit ca rugăciunile înălțate către Dumnezeu să fie făcute în picioare.*

Tertulian² afirmă că pentru primii creștini era contrar disciplinei bisericești de a îngenunchea duminica. Onoarea de a sta în picioare duminica în timpul rugăciunii se datorează Paștilor lui Cristos care a ridicat omenirea decăzută și a reșezat-o în picioare înaintea lui Dumnezeu³. De aceea între Paști

¹ Din motive practice, pentru administrarea botezului femeilor, botez ce se practica prin imersie, Biserica primelor secole a instituit diaconatul feminin, fără impunerea mâinilor care conferea sarcina ministerială diaconală, prima treaptă a ierarhiei bisericești. Din documentele antice aflate la dispoziția noastră nu putem deduce că ar fi existat un ministeriu diaconal feminin instituit egal diaconatului masculin. Vezi J. HOURCADE, *Les diaconesses dans l'Eglise d'hier... et de demain?*, Saint-Maurice, Éditions Saint-Augustin, 2001.

² TERTULIAN din Cartagina, *De corona*, în: *Patrologia latina* 2, col. 99.

³ Conform autorului operii *Quaestiones ad orthodoxos*, atribuite fals lui Iustin Martirul, creștinii trebuie să stea în genunchi timp de șase zile pentru a-și aminti căderea lor în păcat, iar a șaptea zi să stea în picioare, în amintirea învierii Domnului nostru Isus Cristos. Același autor spune că originea acestei tradiții trebuie căutată în timpurile apostolice. P.C. BORI, *Chiesa primitiva*:

și Rusalii, timp de 50 de zile, creștinii trăiau intens bucuria pascală, iar rugăciunea o făceau în picioare cu fruntea înălțată spre Dumnezeu, eliberatorul și dăătorul de viață al tuturor. De asemenea, toate duminicile de peste an reamintesc mereu credincioșilor marele har al mântuirii adus omenirii prin învierea Domnului. Rugăciunea în genunchi era semnul convertirii, al atracției omului spre pământ, al păcătoșeniei și morții. Dar odată cu învierea Mântuitorului omul este atras spre ceruri, spre viața veșnică, spre Dumnezeu, autorul vieții. Însă nu toate Bisericele adoptaseră această teologie a învierii. Chiar și în *Faptele Apostolilor* 20, 36 și 21, 5 îl vedem pe Paul rugându-se în genunchi în timpul dintre Paști și Rusalii. Părinții conciliari au dorit să uniformizeze această practică a rugăciunii. Ambroziu de Milano și Vasile de Cezareea au arătat că această practică s-a răspândit cu rapiditate.

CONCLUZII

Pentru a concluda acest studiu despre primul conciliu ecumenic din istoria Bisericii ne propunem să degajăm câteva elemente ce arată semnificația conciliului de la Niceea și importanța lui pentru posteritatea creștină până astăzi. *Simbolul credinței* mărturisit de fiecare catecumen în noaptea vigilei pascale în cadrul celebrării botezului este îmbogățit cu patru adăugiri referitoare la identitatea divino-umană a lui Isus Cristos, Mântuitorul. Împotriva învățăturii lui Arie și a partizanilor săi, conciliul a declarat dogma Cuvântului lui Dumnezeu care s-a făcut om în sânul Fecioarei Maria pentru ca prin întruparea lui să îndumnezeiască firea umană, redându-i astfel demnitatea originară din momentul creației. De asemenea, s-au luat decizii explicite și clare referitor la data prăznuirii „sărbătorii sărbătorilor”, Paștele creștinilor, Bisericii din Alexandria revenindu-i misiunea de a înștiința an de an data intrării în postul pregătitor sărbătorii Paștelui, data triduumului pascal, data Paștelui și data Cincizecimii, Rusaliilor, care încheie ciclul liturgic pascal. Episcopul de Alexandria este însărcinat să înștiințeze în primul rând episcopul Bisericii Romei, care la rândul său, printr-o scrisoare enciclică, citită în toate Bisericele în

sărbătoarea Epifaniei Domnului, înștiințează întreaga creștinătate referitor la data Paștelui.

Schisma melejiană a aflat rezolvarea ei în cadrul discuțiilor conciliare disciplinare: episcopul Meletius rămâne episcop onorific, fără dreptul de a mai exersa ministerul său, iar cei consacrați episcopi de el sau sfințiți preoți și diaconi vor trebui să manifeste, printr-un gest de pocăință, revenirea la Biserica-mamă, iar după o impunere a mâinilor mai „harismatică”, sunt integrați în rândul clerului. În sfârșit, cele douăzeci de canoane disciplinare tratează despre bunul mers și funcționarea Bisericii după ce aceasta, bazându-se pe experiențe din trecut, a fost confruntată cu mai multe probleme ce nu întruneau unanimitate în soluționarea lor: ierarhia onorifică a episcopilor, cazul așa-zișilor *lapsi*, intrarea în ierarhia bisericească și modul de alegere a noilor episcopi, rolul ce revine fiecărui nivel ierarhic în slujire și în liturgie.

Acestea au fost marile dosare dezbătute la masa discuțiilor conciliare. Însă care este adevărata semnificație a tot ceea ce s-a înfăptuit la Niceea? Din punct de vedere dogmatic, însemnătatea dezbaterilor de la Niceea este fără precedent în istoria Bisericii. Pentru stabilirea dogmei Sfintei Treimi putem sublinia o dublă mișcare care și-a atins scopul la Niceea. Învățătura cristologică și trinitară a cunoscut o evoluție explicită, iar în același timp însăși noțiunea de dogmă a evoluat. În câteva fraze vom descoperi această dublă mișcare din trei puncte de vedere: obiectiv, subiectiv și evaluativ. Din punct de vedere obiectiv, Evanghelia conține tot adevărul revelat despre Cristos, Cuvântul veșnic al Tatălui, Dumnezeu adevărat, care la împlinirea timpurilor s-a făcut om pentru noi și pentru a noastră mântuire. Acest adevăr conținut în Evanghelie face apel la toate capacitățile cognitive ale omului: sensibilitate, imaginație, afecțiune, atinge inima, deschide ochii, atrage și impulsionează voința cititorului¹. Totuși, afirmațiile dogmatice conținute în *Simbolul credinței* de la Niceea conțin adevărul, însă elimină simțurile, sentimentele și voința pentru a face apel doar la intelect. Scripturile se adresează tuturor credincioșilor, iar afirmațiile conciliare dogmatizează adevărurile fundamentale ale credinței.

De asemenea, afirmațiile Scripturare conțin numeroase adevăruri subliniate în decretalele conciliare sub forma unui adevăr fundamental ce

¹ B. LONERGAN, *The Way to Nicaea: The Dialectical Development of Trinitarian Theology*, Londra, Darton, Longman&Todd, 1976 și J.N.D. KELLY, *Early Christian Creeds*, Londra, Longmans, 1972.

înglobează multitudinea adevărilor biblice. Din punct de vedere subiectiv putem sublinia răspunsul credincioșilor la adevăurile revelate în Scriptură și dogmatizate la conciliu, făcând apel la sentiment, emoție, imaginație, voință și intelect. Totuși, conștiința diferențiată subordonează sau verifică toate celelalte nivele ale conștiinței concentrate în intelect. Evanghelia face apel astfel la toate nivelele de funcționare ale omului; dogma focalizează atenția asupra adevărului înțeles după un efort al intelectului. Pentru a aprecia semnificația unei dogme este necesar un efort intelectual asemănător efortului intelectual celor care au schițat dogma.

În sfârșit, din punct de vedere evaluativ, unii ar putea crede că Evanghelia este explicită în materie trinitară și cristologică, pe când afirmațiile dogmatice sunt obscure. Însă odată ce ne lansăm în vasta literatură despre Biblie constatăm că, de fapt, Evanghelia nu este atât de clară și explicită, precum și cel ce, printr-un exercițiu al intelectului, descoperă că dogmele nu sunt atât de obscure. Alții pot gândi că Evanghelia, făcând apel la toate trăirile ființei umane, are un caracter mai religios decât dogma, care împrumută mai mult un mod de gândire filosofică. Totuși, dogma este o realitate de credință ce invită intelectul și toată ființa umană să creadă că afirmațiile conținute în Scriptură sunt adevărate, fiind cuvinte ale lui Dumnezeu.

Iudeo-creștinii nu au reușit să facă acest pas, ei mulțumindu-se să aplice imaginile din Vechiul Testament pentru a le vedea ilustrate în Noul Testament. Gnosticii vedeau adevărul ca pe o mulțime de lucruri ieșite din ascuns și revelate lor. Adopționiștii negau obiectivitatea Fiului lui Dumnezeu făcut om; sabelienii afirmau că Fiul este aceeași persoană ca și Tatăl; arienii afirmau că Fiul este o creatură făcută de Dumnezeu la fel cum le-a făcut și pe celelalte creaturi. Aceste ipoteze au condus Biserica să caute în Sfânta Scriptură și să vadă dacă asemenea învățături corespund adevărului afirmat de ea. Tertulian și mulți alții nu găseau conceptele necesare pentru a spune *deofințimea* Fiului cu Tatăl.

Origen și întreaga tradiție creștină până la Niceea imaginau un Fiu subordonat Tatălui, imaginea Tatălui, un Dumnezeu secund. Doar conciliul de la Niceea, în mărturisirile *Simbolului de credință*, depășește toate afirmațiile cu care se obișnuise tradiția creștină pentru a afirma explicit *deofințimea* Fiului cu Tatăl, consubstanțialitatea celor două persoane divine: Fiul are tot ceea ce are Tatăl, în afară de faptul de a fi Tată, Fiul fiind mereu Fiu, fără a ajunge să fie vreodată Tată. Fiul este din aceeași esență cu Tatăl, se bucură de toate

prerogativele divine, însă nu este aceeași persoană ca și Tatăl. Ceea ce conciliul subliniază prin aceste afirmații nu este altceva decât ceea ce Sfânta Scriptură conține în adevăr despre Cuvântul lui Dumnezeu; conciliul reduce o mulțime de afirmații adevărate la una singură, care este fundamentul tuturor celorlalte și care face apel la intelectul creștinilor pentru ca aceștia să dea adeziunea lor de credință.

În mod explicit, conciliul de la Niceea a produs mișcarea de la un fel de claritate despre Fiul lui Dumnezeu conținută în Scriptură și care făcea apel la toate simțurile ființei umane la un alt fel de claritate conținută în afirmațiile dogmatice, care face apel la intelectul creștinilor. Astfel, Părinții conciliari deschid calea istoriei dogmelor. Liturgia latină amintește succint această primă dogmă creștină în prefața liturgiei din sărbătoarea Sfintei Treimi: *Ceea ce credem despre slava ta, precum ne-ai dezvăluit, credem atât despre Fiul tău, cât și despre Duhul Sfânt fără nici o deosebire*. Părinții niceeni sunt fideli adevărilor revelației biblice, chiar dacă din punct de vedere rațional este dificilă reconcilierea monoteismului cu subsistența a trei persoane divine egale. Arienii își imaginau un Fiu creat, mijlocitor între Dumnezeu și univers într-un sens cosmologic; subordonat Tatălui, Fiul comandă universul, persoana și societatea umană.

Întruparea Fiului joacă rolul modest al proclamării milostivirii lui Dumnezeu și reamintește omului starea lui firească de imortalitate. Pentru Părinții niceeni, însă Fiul este Mântuitor, unicul mijlocitor între Dumnezeu cel drept și veșnic și omul păcătos, supus morții, însă chemat la îndumnezeire în economia mântuirii. Cristos este mijlocitorul divin, care prin viața, moartea și învierea sa ne-a împăcat cu Tatăl și ne-a dobândit harul îndumnezeirii. Pentru niceeni și tradiția post-niceană, Legea biblică și tradiția creștină au un punct comun: revelația lui Isus Cristos. Niceenii au ținut cu tenacitate la istoricitatea lui Isus Cristos, care prin sacrificiul său a adus mântuire lumii și a stabilit legea conform căreia între creștini există o fraternitate spirituală. Dimpotrivă, cristologia ariană susținea că Isus este primul dintre cei mântuiți prin care Dumnezeu dorește mântuirea celorlalți oameni, deci este un Mântuitor mântuit el mai întâi, datorită unor privilegii particulare.

Aceste puncte de vedere au avut un impact crucial în secolul al IV-lea în domeniul religios pentru a vorbi despre autoritatea împăratului și intervenția lui în respectarea credinței ortodoxe și a canoanelor, despre Euharistie, despre rolul episcopului în comunitățile creștine și în societatea civilă, despre domnia și

regalitatea lui Cristos. Eusebiu de Cezareea demonstrează că atât Constantin, cât și Cristos, ca instrumente ale Logosului, nu fac decât, pe de o parte, să vestească venirea Împărăției lui Dumnezeu, iar pe de altă parte, să stabilească religia monoteistă. Pentru Eusebiu, Constantin era un fel de mântuitor secund: Cristos, fiind Mântuitorul universal, a deschis porțile Împărăției Tatălui său, iar împăratul, curățind pământul de meteahna erorii păgâne, dorea să mântuiască întreaga omenire prezentă pe vasul al cărui pilot, stabilit de Dumnezeu, era el.

De asemenea, pentru stabilirea armoniei și ordinii, împăratul joacă același rol pe pământ ca și Logosul în ceruri. Cristos și împăratul, în opinia lui Eusebiu, sunt coordonați de Dumnezeu pentru ca unul să-l conducă pe om la cunoașterea și adorația lui Dumnezeu, iar celălalt la stabilirea păcii și armoniei între oameni. Niceenii expun o poziție diferită despre puterea imperială, incomparabilă cu puterea divină a lui Cristos, unicul Mântuitor al lumii. Eustatie de Antiohia îi considera pe arieni atei, deoarece negau deplina divinitate a Fiului și erau lingușitori datorită excesului devoțional către împărat. De asemenea, Atanasie de Alexandria atrage atenția la sinodul de la Sardica, în 359, că cei ce neagă veșnicia Fiului afirmă veșnicia împăratului. Cei fideli conciliului de la Niceea, la Sardica au insistat asupra faptului că Isus este Fiul lui Dumnezeu prin natură, pe când creștinii, deci și împăratul, devin îndumnezeiți doar prin harul divin oferit omenirii în Isus Cristos.

Euharistia era considerată de ambele părți prezente la Niceea ca fiind centrul și culmea liturgiei creștine, niceenii însă au insistat cu tărie, subliniind importanța comunității euharistice în care membrii Trupului se susțin reciproc și sunt uniți, pe când arienii priveau Euharistia ca fiind nesângерândă, un sacrificiu rațional, substituit pentru sacrificiile păgâne. De aceea niceenii refuzau să considere Euharistia ariană ca fiind validă, iar pâinea consacrată de arieni o aruncau la câini. Pentru arieni era mult mai importantă unirea între credincioși în Imperiu decât unirea în Trupul lui Cristos.

Episcopii niceeni înțelegeau să păstreze sarcinile episcopale specifice Bisericii lor și considerau de o importanță maximă linia transmiterii ministeriului prin succesiune apostolică. Arieni, împăratul fiind instrumentul lui Dumnezeu, acceptau cu foarte mare ușurință ideea ca responsabili de comunități să fie numiți de împărat sau transferați de puterea imperială de pe un scaun pe altul. Lucifer de Calgari îi numește pe episcopii arieni cu dispreț, folosind termenul pseudo-episcop, deoarece acolo unde doi sau trei dintre ei

erau prezenți, Cristos, adevărat Dumnezeu, nu era printre ei; de asemenea ei nu puteau fi canale ale Duhului Sfânt a cărui divinitate o negau. Ambroziu de Milano a dezvoltat ideea episcopului ca fiind preotul orânduitor de Cristos prin succesiune apostolică și profetul dotat cu autoritatea ce vine de la însuși Cristos cel veșnic. În calitatea de profet, episcopul are datoria de a demonstra chiar și pe împărat, după cum a făcut-o Ambroziu împăraților Teodosie I și Valentinian al II-lea.

Pentru niceeni, Fiul, *deofinț* cu Tatăl, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, este Regele regilor și Protectorul Bisericii. Pentru ei Biserica este ca o reflecție a Împărăției cerului. Episcopii sunt cei care au misiunea în Biserică de a trasa adevărurile de credință necesare mântuirii omului și tot el are datoria de a-i demonstra pe cei care dăruie aceste adevăruri conținute în Biblie și în tradiția apostolică. Arienii neagă dumnezeirea lui Cristos și consubstanțialitatea lui cu Tatăl, unicul Dumnezeu adevărat, și subliniază faptul că precum Cristos este capul omului, tot la fel Dumnezeu este capul lui Cristos și astfel Dumnezeu-întronatul, împăratul, este superior episcopilor instituți de Cristos. Pentru arienii, imperiul creștin era imaginea terestră a Împărăției cerurilor. La începutul secolului al IV-lea, Eusebiu l-a salutat pe Constantin ca fiind instrumentul Dumnezeului Suprem, ridicat deasupra oamenilor, partea corespunzătoare a Logosului cosmic. Spre finalul secolului al IV-lea, Ambroziu a îndrăznit să-l mustre, cu succes, pe împăratul Teodosie I și să-i replice că episcopul este un reprezentant al lui Cristos.

G. H. Williams, analizând aspectul cristologic degajat în urma dezbaterilor conciliare de la Niceea și studiind relațiile între Biserică și Stat în secolul al IV-lea, ajunge la următoare concluzie: „Sensul diferențelor între Cristos-Fondatorul Bisericii și Dumnezeu-Ordinatorul Imperiului, redescoperite în timpul controversei ariene sub împăratul Constanțiu, a devenit o caracteristică specifică permanentă a creștinismului apusean, chiar și după restabilirea ortodoxiei niceene sub domnia împăratului Teodosie I, ca o rezonanță a cuvintelor rostite cu îndrăzneală de Ambroziu: *Împăratul este în Biserică, nu deasupra ei*¹”, pe când în Biserica răsăriteană s-a instalat marea epocă a cezaropapismului, puterea imperială se amestecă în afacerile interne Bisericii.

¹ G.H. WILLIAMS, „Christology and Church-State Relations in the Fourth Century”, în: *Church History* 20-III, 1951, p. 3-33.

CONCILIUL AL II-LEA ECUMENIC

CONSTANTINOPOL I, ÎN 381

PROVOCAT DE ÎNVĂȚĂȚURA PNEUMATOLOGICĂ
A LUI MACEDONIUS DE CONSTANTINOPOL

&

DE SUCCESIUNEA EPISCOPULUI
MELETIUS DE ANTIOHIA

CONCILIUL AL II-LEA ECUMENIC, CONSTANTINOPOL I, 381

Data	Anul 381 ¹
Acceptat de	Catolici, ortodocși, protestanți
Convocat de	Împăratul Teodosie I ²
Prezidenți ³	Timotei de Alexandria, Meletius de Antiohia, Grigorie din Nazianz, Nectarie de Constantinopol
Participanți ⁴	150 de episcopi din Orient
Subiectele discutate ⁵	Arianismul, apolinarismul, macedonianismul, succesiunea lui Meletius de Antiohia
Documente și canoane	<i>Crezul Niceno-Constantinopolitan</i> ⁶ , șapte canoane dintre care trei nu sunt acceptate de toți specialiștii

¹ Între cele două concilii, Niceea și Constantinopol, reținute ca ecumenice de majoritatea Bisericilor, s-au mai desfășurat multe alte sinoade locale sau provinciale cu scopul reglementării problemelor doctrinare și/sau disciplinare cu care se confruntau Bisericile. Din motive pe care le vom explica în acest studiu, doar conciliul de la Constantinopol, din anul 381, a fost reținut ca fiind ecumenic.

² Teodosie, numit și Teodosie cel Mare, îi succede lui Valens, în anul 378, pe tronul Imperiului Roman de Răsărit, pe când Grațian era împărat în Imperiul Roman de Apus. Se arată un apropiat al credinței niceene și consideră necesară convocarea unui nou conciliu pentru a pune capăt ereziilor cristologice și pneumatologice care persistau în ciuda anatemei promulgate la Niceea.

³ Chiar dacă durata conciliului a fost destul de scurtă și participarea episcopului limitată, mai mulți prezidenți s-au succedat pentru asigurarea bunei desfășurări a dezbaterilor și deciziilor dogmatice și disciplinare cu care era însărcinată adunarea.

⁴ Numărul participanților la acest conciliu este foarte redus, iar cei întruniți sunt doar orientali. Vom vedea pe parcursul acestui studiu consecințele produse de numărul restrâns de participanți.

⁵ Arianismul nu a dispărut de pe scena teologică a Bisericii din antichitate odată cu anatemele promulgate și intrate în vigoare imediat după terminarea lucrărilor conciliare de la Niceea. Discipolii rămași fideli lui Arie au continuat propaganda, răspândindu-și cu rapiditate învățătura în tot Orientul și chiar în unele zone ale Imperiului occidental. În plus, și-au făcut apariția noi erezii, care riscuau să producă din nou dezbinări în sânul Imperiului și noi schisme în Biserică.

⁶ Prin vocea Părinților de la Niceea s-a exprimat însuși Duhul Sfânt, de aceea acest *Crez* nu este abolit. În schimb, deoarece discuțiile pe marginea divinității Duhului Sfânt sunt tot mai aprinse în Biserică, Părinții de la Constantinopol îmbogățesc *Simbolul credinței* de la Niceea, iar acesta va rămâne în istorie sub denumirea *Crezul* sau *Simbolul credinței Niceno-Constantinopolitan*.

INTRODUCERE

Odată cu moartea împăratului Constanțiu al II-lea, în anul 361, arianismul slăbește mult din intensitate în Imperiul apusean. În Răsărit, însă domnia împăratului Valens restaurează un regim de intoleranță: îi favorizează pe adepții arianismului și îi persecută pe niceeni, dar și pe intelectualii păgâni, cărora le reproșează puteri și practici magice. Orașul Constantinopol cunoaște o dezvoltare înfloritoare pe plan social, economic și cultural. Pe plan religios, însă arienii ocupau scaunul episcopal al Constantinopolului de mai bine de 40 de ani¹, iar niceenii nu mai aveau nici măcar o singură biserică pentru celebrările liturgice.

În anul 370 niceenii au dorit să aleagă un episcop, pe Evagrie, însă Valens l-a alungat. Astfel, odată cu diminuarea numărului credincioșilor, ortodoxia niceeană dispare treptat din Constantinopol. Valens moare în anul 378. Grațian, succesorul lui Valens în Orient, promulgă edicte de toleranță pentru niceeni, care se pot organiza în jurul unui om al Bisericii, Grigorie de Nazianz, numit mai întâi administrator eparhial, iar un an mai târziu, în 379, episcop al Constantinopolului. Grigorie pune la dispoziția niceenilor una din casele familiei sale, căreia îi dă numele de *Anastasis*, adică „înviere”, fiindcă tocmai despre învierea la credința ortodoxă a Bisericii Constantinopolului este vorba. Cu timpul, micuța casă s-a transformat în celebra biserică *Anastasis*, în care noul episcop propovăduiește, cu elocvență și artă retorică, învățătura Părinților de la Niceea împotriva învățăturii partizanilor arieni. Nu a trecut mult timp și Grigorie și-a atras foarte mulți dușmani, din partea cărora a suferit nenumărate acuzații nedrepte și care au urmărit asasinarea lui în repetate rânduri.

În oraș exista un așa numit „mărturisitor”, Maxim, care pretindea că ar fi fost victimă a persecuțiilor, iar acum trăia cu renume de ascet și filosof cinic. Grigorie îl primește în casă, redactează chiar și un panegiric la adresa lui, însă cu timpul nu va avea decât de suferit de pe urma gestului său caritabil. Episcopul și-a dat seama că era în fața unui impostor, ipocrit și mincinos, care nu urmărea decât să devină episcop al Constantinopolului. Este consacrat

¹ Vezi D. ESSAD, *Constantinople: de Byzance à Stamboul*, Paris, Renouard, Laurens, 1909; A. SPATHARIS, *Le Patriarcat oecumenique: institution panorthodoxe séculaire*, Athènes, Centre des Grecs de Constantinople, 1958.

episcop în ascuns, fapt pentru care poporul îl alungă din oraș. Însă și de această dată Grigorie manifestă compasiune și dorește chiar să-i cedeze ministeriul episcopal. Doar strigătul mulțimii l-a convins să nu o facă: „Nu vei dispărea doar tu din Constantinopol, ci odată cu tine, însăși credința în Sfânta Treime va dispărea”¹.

Împăratul Grațian încredințează, în 379, stăpânirea părții orientale a Imperiului lui Teodosie,² un militar de carieră, cunoscut pentru convingerile lui religioase pe linia credinței de la Niceea. Imediat el își manifestă dorința de a lucra pentru unitatea religioasă, de aceea îi îndeamnă pe toți creștinii să îmbrățișeze ortodoxia niceeană. În 380 vine la Constantinopol. Arienii sunt obligați să redea niceenilor bisericile și bunurile ecleziastice. Demofil, episcopul arian al Constantinopolului, refuză să îmbrățișeze ortodoxia și fuge din oraș. Astfel, Grigorie este aclamat de popor pentru a urca pe scaunul episcopal rămas vacant, iar Teodosie acceptă această numire³. Pentru a-și pune în aplicare până la capăt politica niceeană, împăratul cere convocarea unui conciliu ecumenic, al II-lea reținut de istoria Bisericii, la Constantinopol, în 381.

¹ U. CHEVALIER, *Répertoire des sources historiques du Moyen Âge: bio-bibliographie*, seconde édition, vol. I, Paris, Picard, 1905, col. 1865-1867.

² Împăratul Teodosie este unul din puținii împărați care au fost botezați imediat ce au urcat pe tron. Așa se explică numărul mare de legi date în favoarea Bisericii. El cere ca toți cei ce se află sub stăpânirea lui să accepte credința în Sfânta Treime, credința Bisericii romane primită de la sfântul Petru și mărturisită de pontiful Damasie și de episcopul Alexandriei, Petru, oameni de credință apostolică. Vezi P. MARAVAL, *Théodose le Grand, le pouvoir de la foi*.

³ În primii ani ai domniei sale, Teodosie a dat mai multe legi prin care viza eliminarea partizanilor unor învățături eretice în Imperiul de Răsărit: eunomienii, arienii, apolinariștii, macedonienii, cărora le confiscă bisericile și le dă niceenilor, interzice întrunirile lor religioase, le suprimă episcopii și preoții, iar toate bunurile lor trec în patrimoniul niceenilor, cfr. *Codul teodosian* I, XVI.

I. CONTEXTUL ISTORIC ȘI POLITIC

I. 1. Perioada interconciliară, Niceea – Constantinopol (325-381)

Înainte de a aborda însă lucrările celui de-al doilea conciliu ecumenic, este necesar să facem o scurtă trecere în revistă a evenimentelor produse între 325-381. Arianismul a continuat, în ciuda anatemelor niceene, politica de propagare a învățăturii suscitată de preotul Arie. Biserica se vede confruntată, pe de o parte, cu un efort considerabil din partea unor niceeni convinși, ca Atanasie de Alexandria, în Orient, Ilarie de Poitiers, în Occident, de introducere a deciziilor conciliare de la Niceea, pe de altă parte, arienii fac un efort considerabil, ajutați deseori de puterea imperială, pentru răspândirea învățăturii lor în toate părțile Imperiului.

Arie și arianismul fuseseră condamnați explicit la Niceea, iar partizanii învățăturii exilați. Totuși, până la moartea împăratului Constantin, în anul 337, ereticii obțin indulgența imperială, își recuperează în mare parte din patrimoniul bisericesc și creează o Biserică paralelă Bisericii rămase fidelă conciliului de la Niceea. Printre personajele de marcă ale învățăturii ariene îl amintim pe Eusebiu de Nicomedia, ce exersează o influență remarcabilă pe lângă împărat pentru a obține reabilitarea lui Arie, Teognis de Niceea și Maris de Calcedon. Toți aceștia se revendicau din grupul așa-numit „colucianist”, adică discipoli ai lui Lucian din Antiohia¹. Termenul cheie promovat la Niceea, *homoousios*, prin care se afirma că Fiul este consubstanțial Tatălui, nu a avut mare succes, nu doar în rândurile mișcărilor ariene, ci și printre episcopii care semnaseră *Simbolul credinței* de la Niceea.

¹ Lucian din Antiohia este una dintre personalitățile cele mai remarcabile ale creștinismului din antichitate. El este fondatorul școlii de teologie antiohiană, unde s-au format marea majoritate a episcopilor din Orientul creștin, el însuși făcând vot de umilință și de neacceptare a demnității episcopale. Trăsătura caracteristică a școlii înființate de el este studiul și comentariul biblic. Din nefericire pentru el, însă insistența asupra sensului literal al textelor sfinte, ca reacție a alegorizării exagerate practicate la Alexandria începând cu Origen, a făcut să fie acuzat de a da o importanță exagerată umanității Mântuitorului în detrimentul divinității lui reale. Fiind excomunicat, își recunoaște greșeala, cere să facă mărturisire de credință ortodoxă, este readmis în Biserică, iar în anul 312 își varsă sângele pentru credința în Cristos. Discipolii lui poartă numele de colucianiști, nume revendicat și de Arie în scrisoarea pe care o trimite lui Eusebiu de Nicomedia. Vezi G. BARDY, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*, Paris, Beauchesne, 1936.

Nu trebuie să uităm că dorința lui Constantin în convocarea conciliului de la Niceea era aceea de a restabili liniștea și pacea Imperiului unificat după victoria împotriva lui Licinius, compromise de conflictele interne Bisericii. De aceea împăratul nu putea încuraja prea mult zelul niceean al lui Atanasie de Alexandria sau Eustatie de Antiohia. Inițiativele lor de înrădăcinare, cu orice preț, a deciziilor luate la Niceea mergeau împotriva dorinței de pace religioasă, garanție a păcii și unității Imperiului. Arienii au profitat de această situație și l-au convins pe Constantin să întrunească un sinod de reabilitare a lui Arie și să-i condamne, în același timp, pe cei care tulbură liniștea și pacea.

În anul 327, partizanii arieni reușesc să întrunească un sinod în orașul imperial, Nicomedia, cu scopul de a restabili pacea între anti-niceeni și pro-niceeni: „Acum, când pretutindenii părea că domnește pacea, doar printre egipteni mai existau divergențe din cauza controversii ariene. Împăratul a dorit să-i trateze pe fiecare cu respect ca pe niște părinți, ba mai mult, ca pe niște preoți ai lui Dumnezeu; de aceea i-a convocat din nou înaintea sa și a încercat să fie moderator răbdător între ei, le-a oferit daruri și le-a comunicat tuturor intențiile sale prin scris. A confirmat și promulgat decretul conciliului (de la Niceea) și i-a îndemnat să se străduiască să ajungă cât mai repede la un acord, să nu se îndepărteze și să nu destrame Biserica, ci să aibă prezentă în spirit teama judecării lui Dumnezeu” (EUSEBIU de Cezareea, *Viața lui Constantin*, III, 23). La această întrunire s-au discutat modalitățile de readmitere a partizanilor lui Meletius în sânul Bisericii, care mai produceau încă necazuri în Egipt. Problema readmiterii lui Arie în Biserică nu era încă matură.

Totuși, Arie i-a trimis lui Constantin o profesiune de credință abilă din punct de vedere teologic, pe care împăratul a considerat-o ortodoxă și în baza căreia a cerut readmiterea lui în Biserică printr-o solemnitate care ar fi trebuit să aibă loc în catedrala din Constantinopol, în anul 335. Doar moartea ereticului, semn al pedepsei divine, a împiedicat o asemenea ceremonie, după cum mărturisește Atanasie de Alexandria în lucrarea sa *Istoria arienilor*: „Și s-a întâmplat ceva extraordinar și minunat. Căci episcopul (Alexandru de Constantinopol) se ruga înspăimântând pe eusebieni, iar Arie mult hulind, avea încredere în Eusebiu; apoi a intrat într-o toaletă publică din necesitatea stomacului și deodată, după cum este scris, căzând înainte a plesnit de la

mijloc și prăbușindu-se, îndată a murit, fiind pe loc lipsit de amândouă: și de împărtășire (cu Biserica) și de viață”.¹

Nici moartea lui Arie, în 336, și nici moartea lui Constantin, un an mai târziu, nu au împiedicat răspândirea arianismului în partea răsăriteană a Imperiului. Atanasie este condamnat la exil în urma sinodului întrunit la Tyr, în anul 335. Din cauza opoziției manifestate față de arieni și de reabilitarea lor, episcopul Alexandriei este acuzat de corupție, trădare și chiar omucid. Mai rămânea de înlăturat un alt niceean rigorist, Marcel de Ancyra. Arieni reușesc întrunirea unui sinod la Constantinopol în anul 336, unde Marcel este condamnat la exil sub acuzația că ar reinstaura în Biserică învățătura monarchianistă condamnată în anul 268 în persoana lui Paul de Samosata². Primul deceniu după conciliul de la Niceea s-a încheiat cu un bilanț pozitiv pentru arieni. Principalele scaune episcopale erau deținute de partizanii învățăturii lui Arie, iar niceenii reduși la tăcere și uneori exilați.

Moartea lui Constantin a deschis noi perspective pentru lupta împotriva niceenilor. Constanțiu, succesorul lui Constantin pentru Imperiul oriental, își manifestă deschis simpatia pentru arieni, pe când Constantin, împărat peste partea apuseană a Imperiului, este favorabil niceenilor. Atanasie și Marcel își redobândesc repede scaunele episcopale, însă pentru o scurtă durată, deoarece în anul 338 sunt constrânși să părăsească din nou Orientul. Papa Iulius I îi primește și le oferă comuniunea Bisericii din Roma. Prin

¹ SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 38, descrie felul terifiant al morții lui Arie ca fiind pedeapsa divină însăși pentru ca hula eretică să nu se mai răspândească în Biserică: „Împăratul, dând crezare minciunilor lui Arie, a ordonat episcopului Alexandru de Constantinopol să organizeze primirea lui în comuniunea Bisericii. Era într-o sâmbătă și el se aștepta să fie primit cu fast, a doua zi, în Biserică, însă pedeapsa divină a intervenit la timp. După ce a ieșit de la curtea imperială, eusebienii îl escortau prin oraș și el se dădea în spectacol. Când se afla aproape de forumul lui Constantin, unde se înalță coloana de profir, o neliniște pune stăpânire pe Arie și dintr-o dată i-a venit voia să-și satisfacă necesitățile fiziologice. S-a interesat dacă există o toaletă prin apropiere și indicându-i-se una în spatele forumului lui Constantin, a intrat în ea. Dintr-o dată a fost cuprins de rău de stomac, a căzut în neștire și măruntaiele din el au ieșit în același timp cu excrementele; ceea ce medicii numesc apeuthysma – *rectum* – a căzut și el, un izvor de sânge a pâșnit, iar intestinalele, amestecându-se cu splina și ficatul, au căzut în toaletă, și a murit pe loc. Până astăzi acest loc este arătat cu degetul la Constantinopol [...] toți trecătorii își ridică privirile spre acea direcție, făcând astfel memoria aceste morți rușinoase”.

² Cfr. SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, I, 36, în: *Sources chrétiennes* 477, p. 248-250. Vezi G. BARDY, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche*, p. 322; U.M. LANG, „The Christological Controversy at the Synod of Antioch in 268/9”, în: *Journal of Theological Studies* 51, 2000, p. 54-80.

această decizie, Roma își manifestă deschis poziția doctrinară pe linia conciliului de la Niceea. O asemenea decizie nu putea decât să-i indigneze pe orientalii conduși de Eusebiu al Nicomediei. Acesta reușește să întrunească un sinod la Antiohia, în anul 341, care va deschide o lungă serie de sinoade de acest gen cu scopul de a reformula credința de la Niceea, „inadecvată” necesităților dogmatice ale vremii. Mărturisirile de credință se multiplică; termenul nicean *homoousion* este înlăturat cu grijă din aceste formule și înlocuit prin tot felul de termeni și expresii menite să afirme divinitatea inferioară a Fiului față de Tatăl. Arienii nu sunt de acord între ei asupra termenilor utilizați, acesta constituind punctul slab al luptei lor antiniceene. Formulele sunt deosebit de lungi, explicative, reiau expresii origeniste care afirmă deplina divinitate a Fiului, însă cu un accent subordinaționist. Lipsește concizia și consistența formulei de la Niceea. Este afirmată învățătura celor trei ipostasuri în Sfânta Treime, însă lipsește modul de exprimare a unității între ele și raportul lor reciproc.

Un al sinod întrunit la Sardica, în anul 342, a dorit să realizeze armonia dogmatică între Orient și Occident. Rezultatul a fost unul cu totul contrar: orientalii și occidentalii s-au excomunicat reciproc, răsăritenii reafirmau formula credinței redactate la Antiohia în 341: „Noi îi excomunicăm pe acești oameni și îi alungăm din Biserica catolică – *katolikes ecclesias*, fiindcă au afirmat că Isus Cristos este Dumnezeu cu siguranță, însă nu este adevărat Dumnezeu, este Fiu, însă în același timp este născut și făcut. [...] Noi nu spunem că Tatăl este Fiu, nici invers, că Fiul este Tată. [...] Mărturisim că una este divinitatea Tatălui și a Fiului. Nimeni nu neagă faptul că Tatăl este mai mare decât Fiul, însă nu în virtutea unui ipostas sau a unei diferențe între ei, ci deoarece numele însuși al Tatălui este mai mare decât cel al Fiului”, iar apusenii, în frunte cu Osius al Cordobei, susțineau legitimitatea formulei niceene: „Noi, dimpotrivă, credem și mărturisim că Logosul Sfânt divin a spus: *Tatăl și cu mine una suntem*, datorită unității ipostatice care este unică pentru Tatăl și pentru Fiul. Credem că Fiul domnește dintotdeauna cu Tatăl, fără început și fără sfârșit, iar împărăția sa nu are sfârșit, nu va înceta niciodată. [...] Credem și mărturisim că Duhul Sfânt este Mângâietorul pe care Domnul ni l-a făgăduit el însuși și pe care ni l-a trimis” (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, II, 8).

Occidentalii optează pentru mărturisirea unei singure substanțe, *una substantia*, contrar a trei ipostasuri, *treis hypostaseis*, din cauza confuziei în termeni. Această opțiune înseamnă o înșiruire de confruntări teologice care au marcat întrunirile sinodale inter-conciliare ce puneau față în față niceeni și arieni. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, o dată cu extinderea puterii lui Constanțiu al II-lea în Occident, arianismul atinge apogeul dezvoltării sale. Sinoadele ținute la Arles, în 353, la Milano, în 355, la Béziers, în 356, i-au silit pe simpatizanții niceeni să cedeze și să semneze decretul de condamnare a campionului credinței niceene, Atanasie al Alexandriei. Papa Liberiu și Osius de Cordoba au rezistat presiunilor și au fost trimiși în exil. Arieni rigoriști, conduși de Aetius și Eunomie, care proclamau o învățătură total dialectică și raționalistă, declarând că Fiul este *anomoios*, complet diferit de Tatăl, se distanțează tot mai mult de grupul arienilor moderați, care promovau termenul *homoios*, adică afirmau că Fiul este asemănător Tatălui.

Sinodul întrunit la Sirmium, în 357, dominat de arienii rigoriști, proclamă o formulă de credință rămasă în istoria Bisericii sub numele de *Blasphemia Sirmienis*, în care este condamnată explicit dogma de la Niceea și afirmată doctrina inferiorității Fiului în raport cu Tatăl: „Deoarece au apărut unele neînțelegeri referitoare la credință, fiecare punct a fost discutat și tratat cu deosebită grijă la Sirmium în prezența Preafericiților noștri frați într-un episcopat, Valens, Ursacius și Germinius¹. Este evident că există doar un singur Dumnezeu, Tatăl Atotputernic, conform a ceea ce este crezut pretutindeni; și unicul său Fiu, Isus Cristos, Mântuitorul nostru, născut din Tatăl înaintea veacurilor. Însă noi nu putem și nu trebuie să spunem că există doi Dumnezei, deoarece Domnul însuși a spus, *Mă voi duce la Tatăl meu și la Tatăl vostru, la Dumnezeul meu și la Dumnezeul vostru* (In 20, 17). Deci nu există decât un singur Dumnezeu deasupra tuturor, așa cum ne-au învățat apostolii, *Este el oare doar Dumnezeul iudeilor? Nu este el oare și al păgânilor? Da, este și Dumnezeul păgânilor: spunând că există un singur Dumnezeu, putem justifica tăierea împrejur prin credință și netăierea împrejur*

¹ Sunt cei trei episcopi recalcitranți care au refuzat să semneze documentele conciliului de la Niceea, fapt care a atras după sine condamnarea și exilarea lor împreună cu promotorul ereziei, Arie. Împăratul Constanțiu al II-lea, favorabil arianismului, i-a chemat din exil și le-a reîncredințat scaunele episcopale.

datorită credinței. Cu alte cuvinte, apostolii afirmă unicitatea lui Dumnezeu și nu sunt întru nimic diferiți de noi.

Însă unele persoane au produs discordii prin discursuri referitoare la substanță, termenul în grecește fiind *ousia*, înțelegându-l în sensul de *homoousion* (consubstanțial, din aceeași substanță), sau *homoiousion* (asemănător în substanță). Acești termeni nu trebuie să fie menționați nicăieri. Nu trebuie să li se acorde vreo importanță, din simplul motiv că nu se află în Sfintele Scripturi. De altfel, cine poate înțelege nașterea Fiului, după cum este scris: *Nașterea sa cine o poate spune?* (Is 53, 8). De aceea este de înțeles că doar Tatăl cunoaște cum s-a născut Fiul și Fiul care s-a născut din Tatăl. Fără îndoială că Tatăl este mai mare. Nimeni nu pune la îndoială că Tatăl este mai mare decât Fiul în mărime, demnitate, strălucire, maiestate, după cum într-adevăr Fiul însuși dă mărturie, *Cel care m-a trimis este mai mare decât mine* (In 14, 28). De asemenea, nimeni nu ignoră faptul că învățătura catolică afirmă două persoane, Tatăl și Fiul; iar Tatăl este mai mare și Fiul este subordonat Tatălui, și toate celelalte lucruri Tatăl le-a subordonat lui; Tatăl nu are început și este invizibil, imortal și impasibil, pe când Fiul are un început fiind născut din Tatăl, Dumnezeu din Dumnezeu, Lumină din Lumină, iar nașterea Fiului, precum a fost menționat mai sus, nimeni nu o cunoaște decât Tatăl său. Credem că Fiul lui Dumnezeu însuși, Domnul și Dumnezeul nostru, precum citim, s-a făcut om, a luat un trup, a devenit omenesc în sânul Fecioarei Maria, precum a vestit îngerul. Tot așa ne învață și Scripturile, în mod special însuși învățătorul păgânilor, *S-a făcut om din Maria Fecioară și a suferit.* Toată credința noastră este supusă acestui adevăr, și anume că Sfânta Treime trebuie păstrată mereu, după cum citim în Evanghelie, *Mergeți și botezați toate popoarele în numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Sfânt* (Mt 28, 19). Numărul Sfintei Treimi este complet și perfect. Mângâietorul, Duhul Sfânt, există prin Fiul: Fiul l-a trimis și el a venit precum a făgăduit pentru a-i instrui și sfinți pe apostoli și pe credincioșii (ILARIE de Poitiers, *De Synodis*, 11)”. Este de înțeles că o asemenea formulă de credință nu putea produce decât scandal între niceeni și arieni.

În anul 362 niceenii, în frunte cu Atanasie de Alexandria, au manifestat bunăvoință încercând să se ajungă la o înțelegere doctrinală pe cale pașnică: „Am decis să nu cerem nimic în plus față de mărturisirea de credință de la Niceea celor cărora unii le reproșau că vorbesc despre trei ipostasuri,

fiindcă expresia nu era biblică, prin consecință suspectă. Totuși, i-am interogat, deoarece existau ostilități (între arienii moderați și arienii rigoriști) pentru a vedea dacă limbajul lor este mai apropiat arienilor sau niceenilor. [...] În final, prin harul lui Dumnezeu și după multe explicații, am constatat că suntem de acord pentru a spune că *Simbolul* de la Niceea este mai bun și mai precis decât confuzia expresiilor ariene și că de acum înainte vom păstra și mărturisi această credință” (ATANASIE de Alexandria, *Tomus Antiochenos*, 5-6). Arienii moderați se angajează pe același drum dogmatic și împreună cu niceenii decid să rămână fideli *Simbolului* celor 318 Părinți niceeni. Chiar dacă termenul *homoousion* este evitat, în locul lui preferându-se expresia *homoios kat' ousian* – asemănător în substanță, ceea ce este important înainte de toate este menținerea spiritului niceenilor care au dorit să afirme, bazându-se pe mărturia biblică, dumnezeirea Fiului fără deosebire de cea a Tatălui. Niceea reprezintă plinătatea expresiei credinței creștine.

După sinodul de la Alexandria, datorită Părinților capadocieni, Vasile de Cezareea, Grigorie de Nyssa și Grigorie de Nazianz, doctrina trinitară va cunoaște un pas înainte în cristalizarea ei. Ei reușesc să împace *homoousion* nicean și tradiția origenistă a celor trei ipostasuri tocmai datorită distingerii terminologice dintre *ousia* și *hypostasis*: *ousia* desemnează substanța, care este comună persoanelor divine; *hypostasis* desemnează ceea ce este particular fiecărei persoane divine. În gândirea Capadocienilor, fidelitatea față de Niceea nu se exprimă doar prin servilitate față de formula niceană, ci și ținând cont de noile probleme dogmatice, cum ar fi discuțiile referitoare la divinitatea Duhului Sfânt. Formula făurită de Capadocieni, *mia ousia, treis hypostaseis* – o substanță și trei ipostasuri, este în continuitate cu Niceea și deschide reflecțiile conciliului de la Constantinopol I.

După moartea lui Iulian Apostatul, în anul 363, în Occident urcă pe tron Valentinian I, iar în Orient, Valens. Primul manifestă tendințe filoniceene, pe când al doilea decide să continue politica religioasă a lui Constanțiu al II-lea, îmbrățișând poziția învățăturii arienilor rigoriști. Pentru a instaura învățătura ariană, Valens nu ezită să folosească forța armată, îi exilează pe niceenii, dar și pe arienii moderați care încercau soluții doctrinare împăciuitoare. Puterea imperială răsăriteană impune prin forță formulele doctrinare redactate de arieni la sinoadele din Rimini, Seleucia, Sirmium, Constantinopol. În Capadocia, însă Vasile, fratele său, Grigorie de Nyssa, și

prietenul lor Grigorie de Nazianz se impun prin teologia lor trinitară care țin cont de doctrina stabilită la Niceea și de dezbaterile ulterioare între arieni și niceeni. Astfel arianismul scade în intensitate și forță în favoarea niceenilor, care se vor impune la conciliul de la Constantinopol, iar arienii vor dispărea de pe scena teologică.

Totuși, chiar și printre niceeni apar divergențe referitoare la două probleme suscitade de controversa ariană: divinitatea Duhului Sfânt, negată de Macedonius al Constantinopolului, și adevărata umanitate a Cuvântului lui Dumnezeu în misterul întrupării prin asumarea unui suflet uman, negată de Apolinarie de Laodiceea. Scrisorile dintre Atanasie de Alexandria și Serapion de Thmuis, între anii 360-362, ne dau tonul dezbaterilor referitoare la divinitatea Duhului Sfânt. Atanasie a explorat în profunzime presupunerile conform cărora Duhul Sfânt ar fi o creatură a Fiului. El a demonstrat că și Duhul Sfânt este *homoousion*, consubstanțial Tatălui și Fiului, deoarece este Dumnezeu adevărat, dătător de viață și sfințitor. Punctul de vedere adus de episcopul Alexandriei în aceste scrisori este nou și convingător. De altfel scrisorile, prin încărcătura lor teologică și prin abundența argumentației biblice, au jucat un rol determinant în redactarea articolului despre Duhul Sfânt din *Crezul Niceno-Constantinopolitan*¹. Pe lângă aceste probleme doctrinare, conciliul de la Constantinopol va mai aborda și unele decizii disciplinare.

La Antiohia persista confuzia între niceenii rigoriști, avându-l în frunte pe Paulin, și arienii moderați, în frunte cu Meletius. Acest conflict se agravează când este vorba să fie numit un episcop pe scaunul Antiohiei. Candidatul preferat al lui Atanasie era Paulin, pe când Vasile de Cezareea² îl susținea pe Meletius, păstorul legitim al Bisericii din Antiohia. Un al element care agrava schisma din Antiohia era și apariția învățăturii lui Apolinarie, prieten și aliat lui Atanasie în lupta antiariană. El nega prezența, în Cristos, a unui suflet rațional, susținând că Logosul, deoarece îndeplinea în el funcția de călăuză, ținea locul sufletului în Cristos întrupat. Apolinariștii aveau și ei candidatul lor pentru scaunul episcopal al Antiohiei în persoana lui Vital.

¹ Vezi ATANASIE de Alexandria, *Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, introducere, traducere și note de D. Stăniloae, București, Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010.

² Vezi K.B. KALLINIKOS, „Le schisme d'Antioche et les efforts d'unification de Basile le Grand”, în: *Kleronomia Thessaloniki* 13 (1), 1981, p. 107-155.

Învățătura a fost condamnată, atât în Răsărit, prin vocea lui Vasile de Cezareea, cât și în Apus, prin vocea Papei Damasie.

În anul 379, Meletius convoacă un sinod la Antiohia, unde apolinarismul este condamnat. Circa 150 de episcopi s-au întrunit, sub prezidența lui Meletius, printre care se afla și Grigorie de Nyssa. Occidentalii ceruseră orientalilor să clarifice situația episcopatului de Antiohia, prin cedarea scaunul lui Paulin. Sinodul, însă la care erau prezenți doar susținători ai lui Meletius, nu a dat curs cererii occidentale. În schimb, pentru a-și arăta bunăvoința, au condamnat cu desăvârșire atât învățătura ariană, cât și pe cea apolinaristă. Astfel, Meletius spera să dobândească susținerea candidaturii sale pe scaunul Antiohiei, obiectiv pentru care Vasile de Cezareea a luptat până la moarte. Sinodul întrunit de Meletius a fost ca o pregătire a viitorului conciliu de la Constantinopol, a cărei convocare era iminentă, și a jucat un rol analog sinodului antiohean din 324, ca pregătire a primului conciliu ecumenic de la Niceea, din 325.

I. 2. Convocarea conciliului de împăratul Teodosie I

Pentru a pune capăt acestei situații religioase neconfortabile, atât pentru Biserică, cât și pentru Imperiu, și pentru a reveni la *Simbolul* semnat la Niceea, lovind astfel definitiv învățătura ariană și cea pneumatomahă, referitoare la Duhul Sfânt, împăratul Teodosie decide convocarea unui conciliu ecumenic la Constantinopol. Intenția împăratului este aceea de a restabili unitatea Imperiului, având ca bază, nu fractura existentă între Răsărit și Apus, ci ortodoxia de la Niceea.

Conciliul s-a întrunit în luna mai a anului 381. Teodoret de Cyr subliniază că Teodosie nu a invitat la acest conciliu decât episcopi orientali: „Partea orientală a Imperiului era mistuită de «boala» lui Arie. Într-adevăr, Arie, preot în Alexandria Egiptului, a fost primul care a scos la iveală această hulă (negarea divinității lui Cristos). Apoi, Eusebiu, Patrofil și Aetius, palestinieni, Paulin și Grigorie, fenicieni, Teodot de Laodiceea și după el Gheorghe, iar apoi Atanasie și Narcis, din Cilicia, au contribuit la răspândirea blasfemiei. Eusebiu și Teognis din Bitinia, Menofante de Efes, Teodor de Perint, Maris de Calcedon și alții din Tracia, renumiți doar din cauza răutății lor, au udat și răspândit timp îndelungat sămânța zizaniei. Cu acești răi cultivatori a colaborat și simplitatea lui Constanțiu, precum și răutatea lui

Valens. De aceea, Teodosie a convocat un conciliu la Constantinopol, la care a dorit să participe doar episcopii din partea Imperiului Răsăritean. Fiind întruniți în număr de 150, împăratul a dat poruncă să nu i se dezvăluie cine era renumitul Meletius, deoarece dorea să-l recunoască el însuși din amintirea avută în timpul unui vis” (*Istoria bisericească*, V, 7, 1-2). Episcopul Romei, nu a fost convocat și nici măcar nu a fost reprezentat de cineva¹.

Teodosie I, prin convocarea unui asemenea conciliu urmărea să-i readucă în Biserică pe macedonieni. Cine sunt macedonienii, sau așa-numiții pneumatomași sau, cum îi numea Atanasie de Alexandria, tropici? Macedonienii erau discipoli ai episcopului Macedonius de Constantinopol, care acceptaseră învățătura cristologică de la Niceea însă nu puteau accepta divinitatea Duhului Sfânt. Macedonius a urcat pe scaunul episcopal al Constantinopolului după niceenii Alexandru (+ 336) și Paul I, izgonit de arieni în 342. Noul episcop îmbrățișează doctrina niceeană referitoare la Cuvântul lui Dumnezeu întrupat, *homoousion* Tatălui, însă referitor la Duhul Sfânt el afirmă crearea lui de către Fiul, deci supus Fiului și, cu atât mai mult, supus Tatălui. Este drept că la Niceea Părinții conciliari au fost destul de tăcuți în afirmarea credinței în Duhul Sfânt. În timpul primului său mandat episcopal, între 342-346, Macedonius a predicat învățătura sa despre Duhul Sfânt, la care au aderat mai mulți episcopi din tabăra așa-numiților semi-arieni.

Credincioșii însă au rămas atașați episcopului lor legitim, Paul I, pe care Constanțiu îl readuce pe tron în 346, Macedonius fiind constrâns să se retragă. Moartea lui Constanțiu, în 351, aduce pe tronul Imperiului Răsăritean pe Constanțiu, care îl exilează pentru a doua oară pe episcopul Constantinopolului. Macedonius arată afinitate față de învățătura ariană și este rechemat pe scaunul episcopal în 351, pe care-l va ocupa până în 360. Iată cum descrie istoricul antichității creștine, Socrate, episcopatul lui Macedonius:

¹ Unii istorici, precum CAESAR Baronius, *Annales ecclesiastici, ad annum 381*, au ținut să demonstreze că Damasie I ar fi convocat acest conciliu, bazându-se pe o afirmație extrasă din THEODORET de Cyr: „episcopii s-au întrunit la Constantinopol, conform unei scrisori a Papei Damasie adresată împăratului Teodosie cel Mare” (*Istoria bisericească*, V, 9). Totuși, scrisoarea nu provine de la acest conciliu, ci de la sinodul ținut tot la Constantinopol în anul 382. Același Baronius citează o frază din al VI-lea conciliu ecumenic: „Pe când Macedonius răspândea erorile sale referitoare la Duhul Sfânt, Teodosie și Damasie i s-au opus, iar Grigorie și Nectarie (succesorul lui Grigorie), au reunit un conciliu în acest oraș imperial”, J. HARDOUIN, *Conciliorum Collectiō regīa Maxima*, MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. III, col. 1419. Acest pasaj este prea vag pentru a conclud că Damasie ar fi fost cel care a convocat conciliul.

„Acesta semăna discordie în provinciile și orașele învecinate Constantinopolului, instalând oameni susceptibili să-l susțină în proiectele sale împotriva Bisericii. L-a desemnat pe Eleusios, episcop de Cyzic, pe Martonios, episcop de Nicomedia, acesta fiind mai înainte diacon sub jurisdicția lui Macedonius și plin de zel pentru fondarea de noi mănăstiri masculine și feminine. [...] Macedonius, după cum am spus mai sus, după ce a obținut cu forța episcopatul a început să producă nenumărate neazuri celor care nu gândeau ca el [...], pe mulți dintre ei îi prindea și îi maltrata, fiindcă nu voiau să participe la comuniunea cu el. După ce îi tortura, îi obliga cu forța să participe la celebrarea Euharistiei: deschidea gura credincioșilor cu o bucată de lemn și li se introducea împărtașania, iar cei care suportau toate acestea considerau felul de a proceda ca pe un supliciu mai dur decât oricare altul. Femeile și copiii erau prinși și forțați să primească inițierea creștină (botez, mir și euharistic); dacă cineva opunea rezistență era pedepsit cu biciuirea, iar după biciuire cu închisoarea, cu torturile și cu alte procedee teribile (*Istoria bisericească*, II, 38).

La sinodul ținut la Seleucia, în anul 359, Macedonius este acuzat de acte anticreștine. Potrivnicii săi, Acacius și Eudoxius, au făcut drumul la Constantinopol pentru a face cunoscută indignarea lor împăratului, care îl depune pe Macedonius din funcțiile sale. S-a retras în vecinătatea orașului unde și-a sfârșit zilele. Totuși, învățătura lui referitoare la a treia persoană a Sfintei Treimi a fost propagată de discipolii lui, care au fost numiți macedonieni sau pneumatomași, adică potrivnici divinității Duhului Sfânt. Atanasie al Alexandriei îi numește folosind termenul peiorativ „tropici” din cauza utilizării procedeului folosit în exegeza biblică, numit *trope*, adică deturnarea unui cuvânt sau a unei expresii de la adevăratul lor sens, aici pentru a fi orientate spre susținerea învățăturii lor pneumatologice. În cazul de față este vorba despre două texte sfinte: *Amos* 4, 13, „[Dumnezeu este] cel care a făurit vântul, *pneuma*, și descoperă omului gândurile sale”, termenul *pneuma* fiind atribuit de eretici Duhului Sfânt, și *1 Timotei* 5, 21, „Te îndemn stăruitor înaintea lui Dumnezeu, și a lui Isus Cristos și a îngerilor, *angeloi*, aleși”, prin termenul *angeloi* fiind numită aici conform ereticilor a treia persoană divină, după Tatăl și după Fiul. Macedonienii s-au revoltat împotriva arienilor, care negau divinitatea lui Cristos, însă referitor la persoana Duhului Sfânt ei nu puteau admite același statut divin ca și Fiului. Ei rămân sub

influența argumentelor cristologice propuse de arieni, pe care acum le aplicau celei de-a treia persoane divine. Astfel ei transmiteau o învățătură trinitară diadică în locul unei învățături triadice.

Împăratul spera deci, prin convocarea unui conciliu, să-i readucă pe cei aproximativ 36 de episcopi pneumatomași sau macedonieni în Biserica ortodoxă. Astfel el spera să contribuie la reinstalarea păcii și unității în Imperiu și în Biserică, ducând mai departe visul constantinian. Conform mărturiei istoricului bisericesc Teodoret de Cyr, episcopii ortodocși care au răspuns invitației împăratului erau în jur de 150, printre care se numărau și Meletius de Antiohia, ajuns la Constantinopol puțin mai devreme pentru a-l instala pe Grigorie de Nazianz pe scaunul episcopal, Timotei de Alexandria, Chiril de Ierusalim, Gelasie de Cezareea din Palestina, Ascholiuș de Tesalonic, care-l botezase pe împăratul Teodosie cu ceva timp înainte, pe când acesta căzuse grav bolnav, Heladic de Cezareea, Grigorie de Nyssa, Petru de Sebasta, Optimus de Antiohia în Pisidia, Diodor de Tars din Cilicia, Pelagiu de Laodiceea, Eulogiu de Edesa, Acaciu de Bereea din Siria, Isidor de Cyr din Siria și mulți alții¹: „Toți aceștia s-au despărțit de episcopii egipteni și au celebrat sfintele mistere cu Grigorie cel Mare” (*Istoria bisericească*, V, 8).

Meletius de Antiohia este numit să prezideze lucrările conciliului. Puțin după începerea lucrărilor, Meletius moare și este înlocuit cu Grigorie de Nazianz, noul episcop al Constantinopolului. Contestat din toate părțile, Grigorie demisionează atât de pe scaunul episcopal, cât și de la prezidența conciliului, pe care o preia Nectarie, succesorul lui Grigorie. Dezamăgit profund de felul cum se desfășura conciliul, precum și de laxismul de care dădeau dovadă clericii, Grigorie spune în discursul de demisie înaintea Părinților conciliari: „Mă voi putea apropia de această imensă adunătură de traficanți ai lui Cristos (așa îi denuiește el pe episcopii întruniți în conciliu, însă prea atașați puterii imperiale) doar atunci când se va putea amesteca noroiul cu mirosul unui parfum suav imaculat. [...] Ședințele depindeau de cine voiau, depindeau de toți, adică de nimeni, deoarece autoritatea bazată pe

¹ Există o altă listă a episcopilor participanți la al II-lea conciliu ecumenic desfășurat la Constantinopol, ce conține 47 de nume, vezi J. HARDOUIN, *Conciliorum Collectiō regīa Maxima*, vol. 1, col. 814; MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. III, col. 568-572. Petru de Sebasta, frate al lui Vasile de Cezareea, lipsește din această listă. În plus, apar numele lui Meletius al Antiohiei și Nectarie al Constantinopolului, chiar dacă aceștia nu au fost episcopi în același timp, deoarece Nectarie a fost numit episcop puțin timp după moartea lui Meletius.

număr înseamnă anarhie”¹. O asemenea afirmație confirmă mărturia istoricului bisericesc Sozomen, care ne spune că prezidența conciliului ar fi fost asigurată simultan de Timotei de Alexandria, Meletius de Antiohia și Chiril de Ierusalim (SOZOMEN, *Istoria bisericească*, VII, 7). Deoarece nu poate ține piept acuzațiilor venite din toate părțile împotriva lui, Grigorie își termină discursul cu aceste cuvinte aspre la adresa manipulatorilor conciliului: „Nu știam că trebuia să rivalizez cu acești consuli, prefecti și generali. [...] Nu știam că a trebuit să mă folosesc de bunurile săracilor pentru a trăi în lux și în belșug [...] și să aduc pe altar mireasma meselor bogate. Nu știam că urcam și mă arătam mulțimii în șaretă de lux [...] că mă plimbam prin oraș însoțit de mare pompă și forțând lumea fricoasă să se așeze pe două rânduri pe unde trebuia să trec eu, așa cum se obișnuiește la trecerea animalelor sălbatice”².

Împăratul însuși a asistat la deschiderea lucrărilor conciliare, aducând în mod deosebit o mare cinste episcopului Meletius. Pe când era doar generalul lui Grațian, Teodosie avusese o vedenie în care se arăta că era încoronat de Meletius (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, V, 6). De aceea, atunci când episcopii s-au adunat pentru conciliu, el a vrut să vadă dacă-l poate identifica pe Meletius, utilizând descrierea detaliilor vedeniei avute. Recunoscându-l foarte repede, l-a abordat cu respect, l-a sărutat pe ochi, pe piept, pe cap și pe mâini și i-a povestit vedenia avută. Cu același mare respect i-a tratat și pe ceilalți episcopi recomandându-le să abordeze ordinea de zi a lucrărilor conciliare în spirit de împăcare și să favorizeze în toate pacea și caritatea. Conciliul I din Constantinopol a rămas în istorie sub denumirea de „conciliul celor 150 de episcopi”.

Studierea listelor celor care au semnat documentele conciliului ne permite să menținem acest apelativ. În primul rând se află semnătura lui Nectarie, succesorul lui Grigorie de Nazianz pe scaunul episcopal și la prezidența conciliului constantinopolitan. Roma nu are nici un reprezentant la acest conciliu deoarece un sinod era prevăzut în aceeași perioadă la Aquileia, dar acesta se va desfășura doar în toamna anului 381. Totuși, avem o scrisoare a Papei Damasie prin care acesta îi dă instrucțiuni lui Acholius de Tesalonic

¹ J. BERNARDI, *Saint Grégoire de Nazianze*, col. „Initiation aux Pères de l’Église”, Paris, Cerf, 1995, p. 218-219.

² GRIGORIE de Nazianz, *Discours* 42-43, în: *Sources chrétiennes* 384, introducere, traducere în franceză, text critic și note de J. BERNARDI, Paris, Cerf, 1992.

referitor la desemnarea noului episcop al Constantinopolului. De asemenea întâlnim semnăturile egiptenilor Timotei de Alexandria și Dorotei de Oxyrhynchos. La conciliu nu întâlnim reprezentanți din provinciile asiatice. Părinții conciliari provin în majoritate din episcopiile răsăritene și din Pont. Episcopatul din Antiohia era preocuparea majoră a conciliului.

I. 3. Lucrările conciliului

Conciliul a debutat în luna mai a anului 381, în Biserica Sfinții Apostoli. Preocuparea majoră era aceea de a da un episcop Constantinopolului deoarece consacrarea episcopală a lui Maxim Cinicul a fost recunoscută invalidă și contrară regulilor canonice. Hirotonirile făcute de Maxim au fost considerate nule. În schimb Petru de Alexandria, trecut la cele veșnice, care îl consacrase pe Maxim, nu a suferit nici o sentință. Împăratul și unii membri ai conciliului au insistat atunci să-l convingă pe Grigorie de Nazianz să accepte responsabilitatea episcopală a Constantinopolului. Argumentul care l-a convins să accepte o asemenea sarcină era acela că alegerea sa ca episcop al capitalei imperiale va pune capăt schismei meletiene și dezbinării produse de această schismă între Orient și Occident¹.

Grigorie a fost întronizat cu mare fast de Meletius și de ceilalți membri ai conciliului. El fusese deja consacrat episcop de către prietenul său, Vasile de Cezareea, încredințându-i-se episcopia de Sasima. Aici s-a produs o abatere de la canonul niceean care prevedea că un episcop nu poate fi transferat de la un scaun episcopal la altul: „În timpul acela trăia la Constantinopol cel care, ultimul fiind, a înălțat stima Bisericii din Nazianz prin opoziția sa față de învățătura ariană. Hrănind poporul sfânt cu învățăturile sale evanghelice și mergând în căutarea celor care se aflau în afara turmei, îi purta departe de iarba otrăvitoare. Astfel, dintr-o turmă mică, el a reușit să facă o mare turmă. Episcopul Meletius, văzându-l, știind despre ce era vorba în canonul de la Niceea² (se dorea interzicerea transferului pentru

¹ Răsăritenii îl considerau episcop legitim al Antiohiei pe Meletius, pe când Apusenii susțineau candidatura lui Paulin pentru scaunul Antiohiei.

² Canonul 15 de la Niceea împiedica transferul episcopilor de pe un scaun pe altul. Acest canon însă nu s-a bucurat de o mare aplicare în practica bisericească. Deja la Niceea, printre cei care redactaseră și semnaseră acest canon se aflau episcopi care fuseseră transferați de la o episcopie la alta: Eusebiu, episcop de Beirut, devenise episcop de Nicomedia, Eustatie, episcop de Berea în

a elimina cauzele de orgoliu), i-a conferit episcopului Grigorie scaunul episcopal al Constantinopolului și, puțin după aceea, a trecut în viața fără durere, înconjurat de elogii funebre din partea tuturor celor care aveau darul elocvenței” (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, V, 8).

Grigorie de Nyssa, într-o rugăciune funebă il salută pe Meletius ca pe un sfânt. Încă pe când acesta era în viață s-a decis ca la moartea lui sau a lui Paulin¹ să nu fie numit un alt episcop. Cei care nu erau de acord cu această decizie, în ciuda intervențiilor lui Grigorie de Nazianz, doreau să-i dea un succesor lui Meletius în persoana lui Flavian. Această alegere a fost aprobată și de Părinții conciliari, fapt care a contribuit la prelungirea schismei din Antiohia. Grigorie și-a manifestat nemulțumirea abținându-se să participe la sesiunile conciliare, părăsind palatul episcopal și dând de înțeles intenția sa de a demisiona de pe scaunul episcopal al Constantinopolului. Atunci când își anunță public demisia, Părinții conciliari erau împărțiți în două tabere: unii l-au îndemnat să rămână, iar alții, în special episcopii egipteni, au primit cu bucurie o asemenea veste. Înainte însă de a părăsi definitiv atât tabăra discuțiilor conciliare, cât și ministerul episcopal, Grigorie de Nazianz ține să facă un discurs de adio înaintea conciliarilor², sperând să obțină Părinții de partea lui și să poată promova reformele și disciplina bisericească ce intenționează să le pună în discuție:

Grigorie de Nazianz, discurs de adio înaintea „celor 150 de Părinți”³:

Siria, devenise episcop de Antiohia. După conciliul de la Niceea excepțiile nu au făcut decât să se înmulțească, astfel încât în anul 382 Grigorie de Nazianz considera abrogat acest canon.

¹ Existența a doi episcopi pe același scaun, Meletius și Paulin, a creat riscul unei schisme în interiorul Bisericii antiohiene. Intervențiile lui Vasile de Cezarcea, Atanasie de Alexandria și a unor sinoade întrunite în scopul clarificării situației au contribuit la luarea deciziei ca primul dintre cei doi care moare să nu fie înlocuit, cel care rămâne în viață devenind automat titular.

² Specialiștii au opinii diferite referitor la momentul în care Grigorie ar fi ținut un asemenea discurs. J. BERNARDI, introducere la *Discursul* 42, p. 8-17, susține că discursul ar fi fost redactat de episcopul de Constantinopol ceva mai târziu pentru a exprima nemulțumirile și abuzurile la care el însuși a fost martor în calitate de președinte la dezbaterilor conciliare. Totuși, din text reiese că oratorul are înaintea ochilor colegii săi în episcopat și că le cere, chiar dacă o face indirect, îngăduință și susținere.

³ Conciliul de la Niceea, din 325, a rămas în istorie sub apelativul „conciliul celor 318 Părinți”, iar conciliul de la Constantinopol, din 381, este cunoscut sub denumirea „conciliul celor 150 de Părinți”. În manuscrisele operei sfântului Grigorie, acest discurs poartă numărul 42. Textul pe care îl traducem aici este stabilit de J. BERNARDI, *Grégoire de Nazianze. Discours 42-43*, în: *Sources chrétiennes* 387, p. 48-114.

Ce părere aveți despre acest lucru, dragi păstori și colegi, voi a căror picioare sunt frumoase, fiindcă ele sunt ale vestitorilor păcii și lucrurilor bune care s-au întâmplat sub ochii voștri, bune și în ochii mei, deoarece voi sunteți cei care ați dat buzna peste mine, nu pentru a readuce o oiță pierdută, ci pentru a vizita un păstor aflat și el printre străini?¹ Ce gândiți despre această întâlnire care ne mobilizează și care sunt roadele? Sau mai bine zis, care sunt roadele Duhului Sfânt care este în noi, care ne împinge mereu și care ne-a împins și acum, în timp ce dorim să nu posedăm nimic în particular și poate, într-adevăr, nu posedăm nimic?² Oare vă dați seama de toate acestea? Înțelegeți și sunteți, în cazul meu, controlori buni, sau trebuie ca, asemenea celor cărora li se cere socoteală de felul cum au păstrat o poruncă, cum au guvernat o provincie sau cum au administrat finanțele, să vă prezint și eu, în mod public, felul cum am administrat? Nu-mi este teamă să fiu judecat, fiindcă suntem judecători la rândul nostru și fiindcă despre aceeași dragoste este vorba în ambele cazuri. Această regulă este veche, fiindcă însuși Paul propovăduia Evanghelia sa păgânilor, nu în mod ostentativ, fiindcă Duhul Sfânt este departe de orice ostentație, ci pentru a afla fie confirmarea a ceea ce era exact, fie să corecteze ceea ce putea fi defectuos, în cazul în care ar fi putut exista ceva de acest fel în cuvintele și faptele lui, după cum el însuși ne dă de înțeles atunci când scrie despre propria lui persoană: „fiindcă duhurile profeților sunt supuse profeților” (1 Cor 14, 32), datorită bunei orânduiri stabilite de Duhul Sfânt care organizează și planifică totul așa cum trebuie. Deoarece el însuși a trebuit să dea cont în privat și înaintea câtorva persoane, să nu fiți nicidecum surprinși că eu o fac în public și înaintea tuturor. Fac acest lucru deoarece eu am nevoie mai mult decât el să profit de libertatea

¹ Probabil Grigorie de Nazianz face aluzie aici la acuzația al cărui obiect a fost el, aceea de a fi un episcop „intrus” la Constantinopol, scaunul său episcopal fiind cel de Sasima, conferit de prietenul său, Vasile de Cezareea. Folosind acest procedeu retoric, autorul dorește să spună că, de fapt, toți episcopii întruniți la Constantinopol în adunare conciliară sunt veniți din alte părți, deci acuzația de „intrus” nu i se potrivește doar lui.

² Se gândește oare aici Grigorie la condiția monahului, care a lăsat toate de dragul lui Cristos și a plecat în pustiu pentru a trăi doar din unica bogăție, Dumnezeu? Știm că episcopii erau aleși dintre monahi. Însă, unii dintre ei, chiar dacă obișnuiau cu sărăcia trăită în pustiu, odată deveniți episcopi se acomodau repede cu un stil de viață mai opulent, fapt regretat de Grigorie de Nazianz în acest discurs, dar și de Ioan Gură-de-Aur în multe din predicile sale adresate clerului. Sau vorbește despre radicalitatea vieții trăite de el înainte de a fi adus pe scaunul Constantinopolului, pe care acum îl va părăsi pentru a reveni la viața sărăcăcioasă?

criticii voastre în cazul în care voi fi aflat vinovat cu ceva, de teamă ca nu cumva „să alerg sau să fi alergat în zadar” (*Gal* 2, 2). De altfel, nimeni nu se poate apăra decât luând cuvântul înaintea unui public informat.

Despre cel fel de expunere (pledoarie) este vorba? Dacă este mincinoasă, aduceți argumente, iar dacă este adevărată, certificați-o prin mărturia voastră deoarece se referă la voi și vorbesc înaintea voastră. Voi sunteți apărarea mea, martorii mei și coroana mândriei mele, dacă îndrăznesc, la rândul meu, să mă laud precum apostolul. A fost un timp în care această turmă era în strâmtoare și imperfectă, în măsura în care acest lucru era vizibil. De altfel, nu era nici măcar o turmă, ci o ruină de turmă, un rest fără organizare și fără episcop, rău ordonat, lipsit de libertatea pășunii, fără staul pentru a fi îngădit, rățâcit prin munți, prin grotile și peșterile pământului, împrăștiat și răspândit în toate direcțiile, adăpostindu-se sau pascănd după cum reușea fiecare, mulțumit fiind dacă reușea să-și asigure propria mântuire furând-o¹. Era asemenea acestei turme hărățuite de lei, împrăștiate de furtună sau destrămate de întuneric, asupra căreia plâng profeții, făcând o asemănare cu relele lui Israel abandonat în mâinile națiunilor și asupra căruia și eu am strigat plângerile mele, în măsura în care soarta mea merita acest lucru. Este adevărat că și eu am fost alungat, respins și risipit prin munți și văi, după cum se întâmplă în absența păstorului. O furtună năprasnică s-a abătut asupra Bisericii și monștri dintre cei mai înspăimântători s-au aruncat asupra ei. Nici chiar acum, când cerul este senin, nu se liniștesc, ci îndrăznesc să arate o influență mai mare decât timpurile în care trăim le-o permite². Un nor întunecat a acoperit totul, a învăluit totul, chiar mai mult decât cea de-a noua plagă a Egiptului, adică întunericul ce împiedica să se vadă unii cu alții.

¹ Oratorul trece în revistă situația catastrofică în care se afla episcopia Constantinopolului înainte ca el să fie adus ca episcop. Niceenii erau lipsiți de păstor și de apărare politică, se întruneau prin bisericile de la sate, de aceea Grigorie îi compară cu niște oițe rătăcite, în afara țarcului, adică ce-și duce existența cum poate în afara zidurilor Constantinopolului. Venirea lui pe scaunul episcopal a redresat situația, iar în perioada în care el este președinte al întrunirii conciliare reușește să facă din Constantinopol a doua Patriarhie, în grad onorific, după Roma, fapt ce va fi confirmat de „cei 150 de Părinți” conciliari.

² Grigorie de Nazianz face aluzie aici la instalarea ca împărat al Imperiului a lui Teodosie cel Mare, niceean declarat. Totuși, grupuri influente își mai fac simțită prezența și încearcă, prin toate mijloacele la îndemâna lor, să semene eroarea ariană în sânul Bisericii.

Dar pentru a vorbi într-un mod mai direct și pentru a stârni compasiunea, aş spune, ca un om ce şi-a pus încrederea în Dumnezeu, cum se încredinţează unui tată: „Abraham nu ne-a cunoscut, Israel nu ne-a recunoscut, însă tu eşti tatăl nostru” (*Is* 63, 16) şi spre tine ne îndreptăm privirile, „nu te cunoaştem decât pe tine, doar numele tău îl rostim” (*Is* 26, 12). De aceea „voi expune cauza mea, însă voi vorbi despre judecată cu tine” (*Ier* 12, 1), spune Ieremia. „Am devenit ca la început, ca în vremurile când nu erai în fruntea noastră” (*Is* 63, 19), „ai uitat legământul tău cel sfânt şi ne-ai exclus de la mila ta” (*Ps* 24, 6). De aceea am devenit de ocară pentru cel pe care-L iubeşti (cfr. *Ps* 78, 4; *Is* 26, 17), noi, adoratorii Sfintei Treimi, credincioşii care stăruie în credinţa dumnezeirii perfecte, care nu îndrăznim să aducem la nivelul nostru ceea ce ne depăşeşte, nici să vorbim precum atei şi duşmanii lui Dumnezeu ridicându-ne într-atât încât să facă din dumnezeire egala noastră în slujire. Este evident că am fost abandonaţi din cauza păcatelor noastre şi pentru că nu am trăit într-un mod vrednic poruncile tale, urmând mai degrabă propria noastră gândire, care este rea (cfr. *Num* 32, 7). Ce alt motiv ar fi putut exista ca noi să fim pe mâinile celor mai criminali oameni care sunt pe pământ?

Primul, Nabucodonosor ne-a strivit¹, cel care, venit după Cristos, a arătat atâta răutate împotriva lui Cristos şi care l-a urât pe Cristos pentru că era mântuit de Cristos, cel care a abandonat cărţile sfinte pentru a sacrifica idolilor. „M-a sfâşiat, m-a împărţit, negura m-a învăluit” (*Ier* 28, 34), aş spune fără să mă îndepărtz de Scriptură în plângerea mea. „Dacă Domnul nu mi-ar fi venit în ajutor” (*Ps* 93, 17) şi nu l-ar fi adădonat în mâinile criminalilor după ce l-a condus în Persia (astfel sunt judecăţile lui Dumnezeu!) şi dacă acest sânge nu ar fi fost vărsat pentru sângele celor necuraţi (este unicul caz în care dreptatea nu a putut suporta prelungirea răbdării), „sufletul meu ar fi avut repede locuinţa lui în Hades” (*Ps* 93, 17). Al doilea nu a fost mai bun

¹ Este vorba despre Iulian Apostatul, care a domnit între 361-363. Ajuns pe tron, Iulian reînviorează păgânismul şi-i persecută pe creştinii niceeni, de aceea Grigorie de Nazianz îl compară cu necruţătorul împărat babilonian, 634-562 î.C. menţionat în cartea lui Daniel. Iulian este primul împărat care urcă pe tron fiind deja botezat. Atât Constantin, cât şi Constanţiu al II-lea nu au primit botezul decât pe patul de moarte, conform uzanţei vremii. Mai mult, Iulian studiasse teologia şi exersase în trecut ministerul de lector în Biserică.

decât primul¹. A fost chiar mai dificil de suportat, în măsura în care purta numele lui Cristos (era un Cristos fals) și era o povară și o rușine pentru creștini. Forțându-i pe creștini să-i dea ascultare, aceștia cădeau în ateism; suferind, rămâneau lipsiți de meritul martiriului fiindcă nu se vedea în ei victime ale lui Cristos, iar frumosul nume de martir nu era potrivit pentru suferințele lor, adevărul fiind mascat, fiindcă erau pedepsiți ca fiind necredincioși, iar suferințele erau ca cele ale creștinilor. Din păcate, am fost copleșit de atâtea rele, „focul a mistuit pășunile stepei” (II 1, 20)! Rămășițele omidei au fost sfâșiate de salcâm; rămășițele salcâmului au fost mâncate de rugină. Apoi a venit lăcusta și apoi nu mai știu ce și o succesiune de nefericiri. De ce să mai prelungesc această enumerare tragică a tuturor relexor timpului, ceea ce mă împovăra atunci, indiferent care ar fi numele ce ar trebui să i-l dau: pedeapsă, punere la încercare sau curățire prin foc? Ceea ce este adevărat este faptul că am traversat prin foc și prin apă și am ajuns să mă răcoresc datorită bunăvoinței Dumnezeului mântuitor.

Ei bine – este ceea ce doream să spun la început – a fost o vreme când acest domeniu era mic și fără resurse, nevrednic, nu doar de Dumnezeu care a fertilizat și fertilizează lumea întreagă prin frumoasele semințe ale credinței și ale dogmelor ei, însă nevrednică, mi se pare, chiar și de un netrebnic amărât ca mine, luat din masa celor nevoiași. Nu era nici măcar un domeniu și nu merita să fie dotat cu grânare, nici chiar cu batoză și coasă. Nici claie, nici snopi – sau poate doar niște mănunchi mici, făcuți din grâul neajuns încă la coacere, precum mănunchii ce acoperă casele, mănunchi ce nu umpleau nici măcar mâna secerătorului și care nu-i impresionau pe trecători. Cam așa arăta domeniul nostru; cam așa arăta secerișul meu. Totuși, era mare, dotat cu spice rodnice, opulent în ochii observatorului lucrurilor ascunse și vrednic de un cultivator un asemenea domeniu acoperit cu văi de suflete bine cultivate de cuvânt. Într-adevăr, nu era cunoscut publicului și nu era regrupat, ci era obiectul unei culturi progresive, precum pazele în timpul secerișului, precum strugurii în timpul recoltei când nu sunt prea mulți ciorchini. Cred că trebuie să mai adaug și acest lucru, care este binevenit în această împrejurare:

¹ Împăratul Valens, între 365-378, este cel de-al doilea criminal vizat de Grigorie. Sub domnia lui arienii au revenit în putere și au cunoscut apogeul răspândirii învățăturii lor. El însuși a primit botezul din mâinile arienilor, ducând astfel o politică antiniceeană cruntă.

I-am aflat pe Israel ca pe un strugure în pustiu, ca două sau trei bobite coapte pe un ciorchine verde, binecuvântarea lui Dumnezeu păstrată și primele roade consacrate, totuși încă mică, rară și incapabilă să umple gura celui ce mănâncă, asemenea unui punct de reper pe o colină, unui stâlp pe munte sau oricărui alt obiect izolat și vizibil pentru puține persoane odată. Așa arătau sărăcia mea și necazul meu la începuturi.

Însă începând cu ziua în care Dumnezeu care sărăcește și îmbogățește, care face să moară și dă viață, care creează și transformă toate doar prin voința sa, care face noaptea zi, iarna primăvară, furtuna o transformă în liniște, seceta în ploaie – acest lucru deseori pentru a asculta rugăciunea unui singur drept persecutat de multă vreme –, care îi înalță pe cei blânzi și îi umilește până la pământ pe cei păcătoși și-a spus: „Am văzut necazul poporului meu Israel” (*Ex* 3, 7) și „nu vreau ca suferința lui să mai dureze făcând chirpici din argilă” (*Ex* 1, 14; 5, 7) și după ce a vorbit a vizitat poporul său și, vizitându-l, l-a salvat și l-a scos cu mână puternică și cu braț întins prin mâna lui Moise și Aron, aleșii lui, ce se întâmplă și care sunt minunile ce se împlinesc? Ceea ce ne spun cărțile și memoriile. Dacă lăsăm la o parte minunile care au avut loc pe drum și cârtelile poporului, ca să nu o lungim, doar Iosif a ajuns în Egipt și 600.000 de oameni au ieșit din Egipt puțin timp după (cfr. *Ex* 12, 37). Ce poate fi mai minunat decât aceasta? Ce dovadă mai mare și mai strălucită putem avea despre mărinimia lui Dumnezeu decât momentul în care decide să ofere o ieșire benefică din situații de blocaj? Țara Promisă le este dăruită spre moștenire printr-un singur om lovit de ura fraților săi, iar cel vândut mișcă națiuni și se transformă într-un mare popor; cel mai mic abandonat devine o vie cu mlădițe bogate, atât de mare încât străbate cursul apelor, ajunge până la mare și se întinde de la o graniță până la alta, acoperă munții prin înălțimea slavei ei și depășește cedrii (cfr. *Ps* 79, 9-12). Toate acestea aparțin lui Dumnezeu, indiferent care ar fi munții și care ar fi cedrii despre care este vorba.

Iată deci ce era această turmă altă dată și ce a devenit în prezent: atât de puternică și atât de răspândită. Dacă nu este încă întregită¹, cel puțin

¹ Mai rămân totuși în afara comunității creștine niceene din Constantinopol adepții lui Demofil. Devenit episcop al orașului imperial, Grigorie a lucrat pentru întregirea comunității creștine convingând mulți arieri să facă profesiune de credință niceeană. Astfel reușește să adune în jurul lui comunitatea ortodoxă în trei faze: prin regrouparea în jurul noului episcop în bazilica Anastasia,

creșteri succesive fac să se mărească și îndrăznesc să profetizez că va continua să crească. Duhul Sfânt este cel care mă face să spun asta, în cazul în care am un mic dar al profeției și al prevederii viitorului: trecutul îmi permite să am această încredere, dar și rațiunea mă face să cunosc acest lucru, fiind dotat și eu cu rațiune. Este mult mai extraordinar într-adevăr să vezi acest popor ajuns la un asemenea stadiu de măreție decât să-l vezi astăzi ajungând pe culmi. Fiindcă, de când sub îndrumarea celui care dă viață morților, oasele au început să se adune între ele și încheieturile între ele, de când un duh al vieții și regenerării a fost dat elementelor uscate (cfr. *Ez* 37, 7-10), trebuie, sunt convins, ca învierea să aibă loc pe deplin. De aceea, cei care mai rezistă încă să nu se mândrească, să nu creadă că dețin ceva nefiind decât stăpâni peste o umbră, visuri umane la trezirea din somn, suflări de vânt în pânzele vapoarelor de pe mare. „Vaită-te chiparosule, căci a căzut cedrul!” (*Zah* 11, 2). Nefericirile celorlalți să le fie spre învățătură. Să afle că săracul nu va fi uitat până la sfârșit și capul prinților nu va putea continua la nesfârșit să sfâșie, după cum spune Habacuc (cfr. *Hab* 3, 13), această divinitate pe care o divizăm și pe care o separăm în mod criminal între cei ce poruncesc și cei ce ascultă, astfel încât aplicăm dumnezeirii, înjosind-o, ocară cea mai gravă și copleșim creația cu o povară egală în cinste cu cea a dumnezeirii.

Cred că l-am auzit pe cel care-i adună pe cei zdrobiți și-i primește pe cei împovărați spunând aceste cuvinte: Întinde-ți corzile, întinde-te spre dreapta și spre stânga, înfinge țăruii și nu cruța acoperișul. Eu te-am abandonat și tot eu îți voi veni în ajutor. Te-am lovit într-un moment de mânie și tot eu te voi mări în milostivirea mea veșnică. Mai mare este măsura bunătații, ea depășește măsura lecției date. Odinioară se vorbea de răutate, astăzi vorbim despre adorația Sfintei Treimi. Odinioară se vorbea despre vicii, astăzi vorbim despre slava mea, fiindcă eu îi slăvesc pe cei care-mi aduc slavă și îmi arăt gelozia față de cei care mă provoacă (cfr. *Dt* 32, 21; *1 Sam* 2, 30). Vezi, aceasta a fost stabilit prin mâinile mele și aceasta este legea inviolabilă a răsplății. Tu mă înconjurai cu ziduri și cu dale rafinate de mozaic, cu porți înalte și galerii interioare, străluceai și luminai cu razele unui aur pe care-l răspândeai uneori ca apa, alteori îl adunai precum nisipul, fiindcă ignori că

în 379; prin integrarea în comunitate a unui mare număr după botezul împăratului Teodosie din luna ianuarie 380; printr-un nou elan de adeziune după instalarea lui Grigorie pe tronul Constantinopolului în bazilica Sfinților Apostoli, pe 27 noiembrie 380.

este mai bună credința fără acoperiș decât necredința maestuoasă și că în ochii lui Dumnezeu doi sau trei oameni reuniți în numele Domnului sunt mai mulți decât mii de oameni ce neagă dumnezeirea. Îi vei prefera oare pe cananeeni în locul lui Abraham (cfr. *Gen* 12, 6), sodomiiți în locul lui Lot (cfr. *Gen* 19, 1) și madianiți în locul lui Moise (*Ex* 2, 15)? Îi vei prefera oare în locul acestor străini și călători? Iar cei 300 de oameni care în urma lui Gedeon lipăiau apa cu silnicie, cine sunt ei în opinia ta în raport cu miile care și-au plecat genunchiul? (cfr. *Jud* 7, 5) Cine sunt, în opinia ta, slujitorii care au crescut în casa lui Abraham, care erau cu puțin mai neînsemnați decât mulțimea regilor și zecilor de mii de soldați pe care i-a pus pe fugă în ciuda numărului lor mic? Cum interpretezi cuvântul: „Chiar dacă poporul meu Israel ar fi ca nisipul mării, numai un rest va fi salvat” (*Is* 10, 22) și acesta: „Mi-am pus deoparte șapte mii de oameni care nu și-au plecat genunchiul înaintea lui Baal” (3 *Rg* 19, 18)? Nu, nu este așa, lui Dumnezeu nu i-a plăcut numărul mai mare (cfr. *1 Cor* 10, 5).

Tu numeri deja mari batalioane, Dumnezeu numără batalionul care este mântuit; tu numeri boabele de nisip ce nu pot fi măsurate, pe când eu îi număr pe cei care sunt vase alese (cfr. *Fap* 9, 15). Nimic nu este mai minunat în ochii lui Dumnezeu decât o doctrină rafinată și un suflet împlinit prin dogmele adevărului. Efectiv, nu putem prezenta în dar lui Dumnezeu nimic ce ar putea fi vrednic de cel ce a creat toate, de la care vin toate și pentru care există toate (cfr. *1 Cor* 8, 6): nici mâinile sau bogățiile unei persoane nu sunt suficiente, nici chiar dacă cineva ar dori să aducă omagiu tuturor bogățiilor oamenilor sau lucrărilor mâinilor lor adunându-le la un loc nu ar fi îndeajuns. „Nu umplu eu oare cerul și pământul, spune Domnul?” (*Ier* 23, 24), „ce casă îmi veți zidi, ce loc va fi locul meu de odihnă?” (*Is* 66, 1). Însă, deoarece este inevitabil să rămâneți deasupra a ceea ce mi se cuvine, ceea ce vine pe planul secund vă cer: această credință care este o bogăție pe care toată lumea o împărtășește și pe care o respect și eu, în care se poate întâmpla ca omul lipsit de toate să-l depășească chiar și pe cel mai însemnat, având doar măreția sufletului. Căci a se deosebi într-un asemenea domeniu nu este legat de bunăstarea de care ne bucurăm, ci depinde de voința ce o avem. Indiferent ce-ar fi, să știți că voi primi și aceste omagii de la voi: nu veți continua să mergeți prin curțile mele, ci picioarele celor blânzi vor face acest lucru, picioarele celor care m-au recunoscut, pe mine, ca și pe Cuvânt, unicul meu

născut, și pe Duhul Sfânt cu dreptate și sinceritate. Până când veți avea ca moștenire muntele meu cel sfânt? Până când arca legământului se va mai afla în mâinile nelegiuitorilor? Acum profitați încă un pic de ceea ce vă aparține și faceți cum doriți, căci, în felul în care ați plănuvit să mă îndepărtați și eu vă voi îndepărta, spune Domnul cel Atotputernic.

Aceste cuvinte mi se pare că le auzeam rostite și că vedeam împlinirea lor. Mi se părea încă auzindu-l [pe Dumnezeu] strigând acestui popor, devenit numeros după ce a fost atât de mic, unit după ce a fost dispersat, poate chiar de invidiat în timp ce mulți îi plângeau soarta: „Intrați pe porțile mele” (*Is* 62, 10) și răspândiți-vă. Trebuie oare să suferiți pe vecie, voi cei care locuiți în corturi, iar dușmanii voștri să arate bucurie? Îngerilor ocrotitori – cred că protecția fiecărei Biserici este asigurată de unul dintre ei, după cum îmi arată Ioan în *Apocalipsă* (cfr. *Ap* 2, 1) – le spunea: „Trasați o cale pentru poporul meu și înlăturați de pe ea pietrele” (*Is* 62, 10) „pentru ca să nu fie nici un obstacol, nici o piedică, nici o opreliște pentru poporul meu pe calea lui Dumnezeu pentru a avea acces astăzi la templele zidite de mâinile oamenilor și un pic mai târziu la Ierusalimul ceresc și la Sfânta Sfințelor care se află în ceruri și care va fi, eu o știu, sfârșitul suferințelor și eforturilor acestei lumi pentru cei care dirijează bine demersul lor. Sunteți din numărul acestora și voi, sfinți chemați, națiune aleasă, preoție regească, mulțimea celor aleși de Domnul, apă curgătoare în abundență născută dintr-o șuviță de apă, flacăra cerească ieșită dintr-o scânteie, copac ieșit dintr-un grăunte de muștar pentru a deveni locul de refugiu al păsărilor cerului”.

Este tot ceea ce vă pot oferi, dragi păstori, este ceea ce vă pot prezenta, acesta este cadoul ospitalității mele pentru prietenii mei, oaspeții și însoțitorii mei de călătorie. Nu am nimic mai frumos de oferit, nimic mai strălucitor decât cei ce sunt de față, după ce am căutat cu grijă să văd ce este mai bun printre cele ale mele, pentru a vă face cunoscut faptul că, dacă noi suntem străini totuși nu suntem băștinași, ci, chiar dacă suntem cerșetori, îmbogățim mulțimile. Dacă acestea sunt lucruri de o importanță minoră și fără însemnătate, aș dori să mi se spună ceea ce este mai de folos și mai prețios. Acest oraș, care este o perlă a universului, care deține puterea supremă pe mare și pe uscat, care este ca o legătură între granițele Orientului și Occidentului, spre care vin toate personalitățile importante ale lumii și unde totul își află începutul ca într-un port comun al credinței, dacă faptul de a-l

întări sau de a-l consolida prin învățătura ortodoxă este fără importanță și aceasta știut fiind faptul că era bântuit de atâtea limbi și de atâtea origini, ar fi probabil dificil ca, indiferent ce-ar fi fost sau ce s-ar fi petrecut, să nu-i acordăm atenția cuvenită. Iar dacă acest oraș merită laude și cinste – permiteți-mi să i le aduc și eu din motive de mândrie – am adus, în ce mă privește, o contribuție importantă la ceea ce voi vedeți aici.

Ridică-ți ochii împrejur și vezi, tu, care verifici spusele mele, indiferent cine ai fi tu. Privește această coroană împletită de slavă și locul mercenarilor din Efraim și coroana obrăzniciei lor (cfr. *Is* 28, 1). Privește colegiul preoților dotați cu păr alb și inteligență, ordinul diaconilor care nu sunt departe de a fi primit același Duh Sfânt, buna rânduială a lectorilor, înflăcărarea poporului ce este instruit, atât bărbați, cât și femei, care merită aceeași cinste în registrul virtuții. Printre bărbați, atât în rândurile filosofilor, cât și a celor simpli, cu toții dau dovezi de înțelepciune în lucrurile referitoare la Dumnezeu; atât în rândurile celor care comandă, cât și a celor care ascultă, toți fiind ascultători așa cum trebuie în acest domeniu; atât printre soldați, cât și printre nobili, la cărturari, cât și la studenți, cu toții fiind soldați ai lui Dumnezeu, blânzi în alte circumstanțe, însă luptători pentru a-l apăra pe Duhul Sfânt, cu toții aducând omagiu consiliului așezat pe scaune înalte – acest consiliu în care intrăm, nu printr-o scrisoare vulgară, ci prin Duhul dătător de viață – toți, fără excepție, fiind instruiți și slujind adevăratului Cuvânt. Printre femei, atât cele care sunt sub jugul căsătoriei sunt apropiate credinței în Dumnezeu mai mult decât trupului, cât și cele care au renunțat de bună voie la acest jug pentru a se consacra în totalitate lui Dumnezeu. Atât printre cei tineri, cât și printre bătrâni, unii mergând spre îmbătrânire pe calea cea bună, ceilalți folosindu-și forțele de care mai dispun pentru a dobândi nemurirea, reînnoiți de cele mai bune speranțe.

Referitor la această coroană – ceea ce spun aici nu o spun din partea Domnului, dar totuși o spun – am adus, în ce mă privește, contribuția mea la împletirea ei. Printre acești oameni se află și rodul cuvântului meu, unui cuvânt pe care l-am propus nu ca pe un proiectil, ci l-am vestit cu multă dragoste. Nu am folosit un limbaj de prostituată, după cum a spus cineva care

vorbește pentru a mă critica și care administrează ca prostituatele¹, ci cuvinte calculate. Printre acești oameni este și produsul și rodul Duhului Sfânt care este în mine, în felul în care Duhul știe să dea naștere celor care știu să iasă din ei înșiși. Ei vor da mărturie, știu bine, celor care printre voi poartă sentimente nobile sau mai degrabă o veți face voi toți, fiindcă pe voi toți v-am cultivat cum se cultivă pământul. Iar plata mea consistă doar într-o mărturisire de credință: nu caut sau nu am căutat nimic altceva, fiindcă virtutea, pentru a nu rămâne decât această virtute care nu vizează decât binele, nu are de primit o plată.

Îmi permiteți să adaug și un pic de îndrăzneală? Vedeți că limbile adversarilor mei s-au liniștit și că dușmanii divinității se țin tăcuți înaintea noastră. Și aceasta este lucrarea Duhului Sfânt. Și acesta este rodul grijii ce am avut-o pentru acest loc. Fiindcă eu nu învăț pe nimeni înainte să mă fi instruit eu mai întâi și eu nu lovesc prin insulte, cum face majoritatea, care nu combate o învățătură, ci pe cei care o expun, care ascund uneori slăbiciunea rațiunii lor sub invazia injuriilor ca sepiile care, se spune, varsă cerneală înaintea lor pentru a scăpa de cei care le urmăresc sau pentru a vâna, rămânând ascunse privirilor. Dimpotrivă, eu demonstrez că lupt pentru Cristos, luptând precum Cristos, care era pacific și blând, și care a purtat slăbiciunile noastre. Eu nu exersezi pacifismul meu în detrimentul cuvântului adevărului, făcând concesii de tot felul pentru a dobândi o reputație de om indulgent, deoarece nu folosesc răul pentru a părea bine. Pacifismul meu consistă în observarea regulilor în luptă și în a nu depăși limitele și normele pe care Duhul Sfânt le-a stabilit. Iată deci ceea ce eu gândesc despre toate acestea și ceea ce stabilesc să fie regulă pentru toți administratorii de suflete și propovăduitori ai cuvântului este faptul de a nu depăși măsura prin asprimea lor și de a nu provoca dezordine prin timiditatea lor, ci să vestească așa cum

¹ Este o critică dură pe care oratorul o aduce aici. Cine este vizat? Este greu de spus. Ipoteza lui J. BERNARDI, *Sources chrétiennes* 384, n. 3, p. 76, este aceea că ar putea fi vorba despre Maxim Cinicul, care dobândise atenția și încrederea lui Grigorie, însă prin lingșire pe la Alexandria, înaintea împăratului Teodosie și apoi la sinodul de la Aquileia a reușit să se facă recunoscut ca fiind unicul episcop legitim al Constantinopolului. Maxim a reușit chiar să-i convingă de acest lucru pe Damasie al Romei și pe Ambroziu de Milano. În opinia lui Grigorie, adversarul său a folosit un limbaj lingșitor, iar uneori chiar s-a folosit de injurii și amenințări la adresa lui, comparate aici de orator cu proiectile.

trebuie Cuvântul, fără să depășească vreodată măsura nici într-un sens, nici în altul.

Însă poate ar trebui să răspund dorinței voastre și să expun conținutul credinței mele, așa cum îl formulez eu. În ce mă privește, mă voi sfinți datorită perseverenței în chemarea mea; și acest popor va profita, fiindcă un asemenea limbaj îi place mai mult decât orice. În ce vă privește, veți descoperi că nu sunt invidiat fără motiv, deoarece privitor la expunerea adevărului, sunt în rivalitate cu unii și îi depășesc pe alții. Tot la fel precum printre apele subterane sunt unele care rămân definitiv ascunse, altele care clocotesc în locuri speciale și care promet, celor care le aud, că vor izbucni, dându-și în același timp ocazia pentru a o face, altele, în sfârșit, izvorăsc, tot la fel, printre cei care filosofează despre Dumnezeu, sunt – pentru a nu vorbi de cei care sunt complet lipsiți de judecată – cei care păstrează adevărata credință bine înrădăcinată, ascunsă în ei înșiși; sunt și cei care, fugind departe de necredință, nu mărturisesc în mod direct adevărata credință, fie că se folosesc de prudență referitor la felul de a se exprima, fie se ascund, din lașitate, în această atitudine: sunt sănătoși cu duhul, după cum se spune, însă nu transmit această sănătate și poporului, ca și cum li s-ar fi încredințat misiunea de a guverna propria lor persoană și nu a celorlalți; în sfârșit, sunt cei care divulgă comoara fără să protejeze privirilor această adaptare a credinței și fără să se gândească la faptul că mântuirea nu consistă în a se mântui singur și că binele [mântuirii] are binefaceri asupra altora. Printre ei mi-aș dori să fiu numărat și eu, precum și cei care îndrăznesc să mărturisească la lumina zilei credința cu mine¹.

Există, desigur, un rezumat condensat al doctrinei pe care o mărturisim, un fel de inscripție la care toată lumea poate avea acces: este acest popor autentic adorator la Sfintei Treimi astfel încât ne-am separa mai degrabă de această viață decât să ne separăm de cele afirmate despre dumnezeirea trinitară: împărtășim aceeași credință și aceeași doctrină, într-un

¹ Grigorie de Nazianz expune aici cele trei feluri de oameni angajați în Biserică: cei contemplativi, care meditează Cuvântul ziua și noaptea și-L păstrează în adâncul inimii lor, viața lor modelându-se pe Cuvântul meditat; cei care sunt alți pentru a propovădui Cuvântul în mijlocul lumii, însă din comoditate, din lipsă de instrucție sau din teama exagerată de a nu cădea în erezii, nu îndrăznesc să se lanseze prea mult în propovăduirea Evangheliei; în fine, sunt cei care, după ce s-au instruit ei înșiși bine în arta proclamării Cuvântului și și-au însușit elementele de bază ale credinței creștine, vestesc fără rezerve Evanghelia, convingși fiind că mântuirea este colectivă, iar sfinții deja ajunși la mântuire pot mijloci pentru credincioșii care merg pe calea credinței.

cuvânt, oamenii sunt sub influență reciprocă, sub influența noastră și sub cea a Sfintei Treimi. Însă, pentru a expune lucrurile pe scurt, punct cu punct, a fi *fără principiu, principiu* și a fi *cel care este cu principiul* sunt un Dumnezeu unic. Absența principiului nu reprezintă natura celui care este fără principiu, nici faptul de a fi nenăscut, fiindcă nici o natură nu se definește prin ceea ce nu este, ci se definește prin ceea ce este, prin afirmația a ceea ce este, nu prin excluderea a ceea ce nu este. Nici principiul nu este separat de ființa fără principiu prin faptul că este principiu, fiindcă principiul nu este pentru sine natura lui, precum nici absența principiului nu este natura acestuia: sunt lucruri în raport cu natura, însă care nu sunt natura. Iar ființa care este cu ființa fără principiu și cu principiul nu este altceva decât ceea ce ei sunt. Ființa fără principiu se numește Tată, principiul Fiul și ființa care este cu principiul Duh Sfânt. Toți trei au o singură natură: Dumnezeu. Unirea este realizată de Tatăl, de la care vine și spre care converg toate, astfel încât nu există fuziune, ci conjunctură, fără separație introdusă de timp, voință sau putere. Într-adevăr, aceste ultime realități [timpul, voința, puterea] au făcut ca noi să fim mulțime, fiecare element intrând în luptă împotriva lui însuși și împotriva celuilalt, însă la cei care au o natură simplă și a cărei ființă este identică, de asemenea, unitatea este supremă.

Deviațiilor, îndreptate într-o parte sau în alta, care nu fac decât să se complacă în polemică, precum și reacțiilor compensatorii care decurg să spunem adio, fără a sabelianiza împotriva celor Trei prin adăugarea unității, suprimând distincția pentru a o înlocui cu contracție dăunătoare; și fără a arianiza cu cei Trei împotriva unității, distrugând-o printr-o distincție perversă. Căutarea noastră nu încearcă să schimbe un rău cu un altul, ci să nu ne îndepărtăm de bine. Ori toate acestea sunt jocurile celui Rău, care face să ezite comportarea noastră în mod nefericit. În ce mă privește pe mine, care urmez calea centrală și regească – acesta este și semnul unei vieți virtuoaase, în opinia persoanelor competente în materie – cred în Tatăl, în Fiul și în Duhul Sfânt, în natura lor comună și în slava lor comună: în ei are loc perfecțiunea conferită la botez atât prin cuvinte, cât și prin fapte – știi aceasta, tu care ai primit inițierea –, căci este negarea ateismului și mărturisirea dumnezeirii. Iată cum suntem formați noi, cei care recunoaștem unitatea prin esență și caracterul indivizibil al adorației, precum și Treimea prin *ipostasuri* sau prin

persoane, după cum preferă unii¹. Cei care încă se mai ceartă asupra acestor noțiuni să abandoneze o asemenea atitudine necorespunzătoare pentru un creștin, ca și cum credința noastră ar avea ca bază cuvinte, nicidecum realități. Ce vreți să spuneți voi care numiți cele trei ipostasuri? Spuneți acest lucru gândindu-vă la trei esențe? Știu că veți striga cu glas tare împotriva celor care afirmă așa ceva, fiindcă voi mărturișiți că cei Trei nu au decât o unică și aceeași esență. Iar voi care vorbiți despre persoane, ce înțelegeți prin aceasta? Vă imaginați unitatea ca un compus format din trei fețe sau, pentru a spune pe șleau, din forme umane? Nicidecum așa ceva, îmi veți striga în cor, dorind ca cei care împărtășesc asemenea convingeri să nu vadă niciodată fața lui Dumnezeu, indiferent care ar fi această față. Ce înseamnă deci pentru voi ipostasuri sau pentru voi ceilalți persoane, pentru a continua întrebarea mea? Faptul de a fi trei ființe distincte, nu prin natura lor, ci prin proprietățile lor. Foarte bine. Cum am putea fi mai bine în acord și cum am putea să spunem mai bine același lucru ca într-o situație asemănătoare, în ciuda diferenței silabelor? Vedeți ce arbitru sunt eu pentru voi, eu care tâlcuiesc de la literă la spirit Noul ca și Vechiul Testament.

Dar să revin acolo unde m-am oprit. Dacă tot inventăm termeni, trebuie folosite cuvintele și conceptele de *ființă nenăscută*, *ființă născută* și *ființă care purcede*. Astfel vom ajunge să nu ne mai fie teamă că vom concepe într-un fel material ființele imateriale, după cum o fac cei care insultă divinitatea. Putem spune despre o creatură că este de la Dumnezeu, fiindcă și acest lucru este important pentru noi, însă în nici un caz că este Dumnezeu. Dacă ar trebui să admit că Dumnezeu este o creatură, o voi face doar când aş deveni Dumnezeu în sensul strict la cuvântului. Cam așa stau lucrurile. Dacă este vorba despre Dumnezeu, nu este o creatură, fiindcă creatura este cu noi, care nu suntem dumnezei. Dacă vorbim despre o creatură, nu este Dumnezeu deoarece are un început în timp, iar ceea ce a avut un început, a existat un timp în care nu era. Dacă pentru o ființă, stadiul de neființă are

¹ Efectiv, în *Discursul teologic* 21, 35, 18, Grigorie de Nazianz specifică limbajul teologic trinitar: în Orient se folosește termenul *ipostas*, pentru a spune identitatea fiecărei ființe divine, și termenul *esență*, pentru a spune natura comună celor trei ființe divine; pe când în Occident se folosesc termenii *persoană* și *esență*. „Italianii înțeleg și ei lucrurile ca și noi, chiar dacă limbajul lor dispune de mijloace de expresie prea limitate și un vocabular prea sărac pentru a le permite să distingă între *ipostas* și *esență*. De aceea limba lor înlocuiește *ipostasurile* cu *persoane* pentru a evita să afirme trei esențe”.

anterioritate, această ființă nu are ființă în sensul strict al cuvântului, atunci cum ar putea fi Dumnezeu? În concluzie, din cei Trei nici unul nu este creatură, nici unul; iar ceea ce ar putea fi mai grav, nici unul din cei Trei nu există datorită mie, caz în care acela nu ar fi doar o creatură, ba chiar inferior nouă. Căci dacă eu exist pentru slava lui Dumnezeu și dacă această ființă există datorită mie, precum cleștele fierarului pentru cuptorul încins și beschia pentru confecționarea ușii, am superioritate asupra lui, fiindcă cu cât Dumnezeu este mai presus de creaturi, cu atât mai mult ființa care deține existența datorită mie îmi este mai inferior, mie care exist datorită lui Dumnezeu.

Prin urmare, moabiților și amoniților – răutăcioși în arta dialecticii – să nu li se permită intrarea în Biserică, fiindcă încercând să explice nașterea lui Dumnezeu și negrăita lui purcedere, se ridică îndrăzneți împotriva divinității ca și cum ar trebui ca ceea ce depășește înțelegerea, ori să fie înțeles doar de ei, ori să rămână inaccesibil, fiindcă nu poate fi înțeles de ei. În ce mă privește, dând credibilitate Scripturilor și înlăturând pentru cei orbi obstacolele pe care le conține, rămân neclintit pe calea mântuirii, gata de orice decât să arăt aroganță împotriva lui Dumnezeu. Cât despre dovezile Scripturii, lăsăm aceasta în grija altora; ele au fost deja obiectul unei expuneri în repetate rânduri din partea unor oameni și chiar din partea mea într-un fel în care nu a existat nici o abatere [de la adevărata credință]. În același timp, ar fi destul de nepotrivit, mi se pare, să adun acum dovezile unei credințe păstrate de multă vreme. Ar însemna să nu urmez ordinea dorită, și anume aceea de a învăța înainte de a instrui mai apoi, nu doar când este vorba despre lucruri [ce se referă la] Dumnezeu și de o asemenea importanță, dar și în oricare alt domeniu, chiar și modest și lipsit de orice valoare. A articula dificultățile care au rădăcina lor în Scriptură și a le rezolva nu convine situației în care mă aflu și acest lucru ar necesita un efort mai consistent și mai mare decât îmi permite subiectul despre care vorbesc acum. Deci, pentru a spune lucrurilor pe nume, aceasta este doctrina pe care eu o păstrez. Ceea ce am spus, nu am spus-o pentru a lupta împotriva dușmanilor mei – este o luptă pe care am dus-o deja deseori, chiar dacă am făcut-o mereu cu măsură – ci pentru a vă face să înțelegeți care este marca specifică a învățăturii mele și a vă arăta că sunt alături de voi în această luptă și că mă ridic pentru a ataca sau a susține aceleași învățături ca și voi.

Iată, domnilor, justificarea poziției mele pe care am expus-o înaintea voastră. Dacă sunteți de acord, slavă să fie lui Dumnezeu și vouă care m-ați invitat să v-o expun. Dacă ea a decepționat cumva așteptările voastre, slavă să fie de asemenea, căci nu o puteți contrazice în toate punctele, o știu prea bine, și nu pot decât să vă cred, pe voi care mi-o spuneți. Acest popor a fost cumva obiectul poftelor mele? M-am folosit de el în interese personale, după cum văd că o face majoritatea? Am întristat cumva Biserica? Poate am făcut acest lucru față de alții, cărora cuvântul meu le-a fost ca o stavilă pe când ei credeau că au reușit să mă condamne în lipsă, însă nu cred că v-am întristat pe voi, din câte îmi dau seama. Nu v-am răpit boul, spune marele Samuel în discuția lui cu Israel despre rege (*1 Sam* 12, 3), nu am pretins mulțumiri pentru a vă atrage de partea mea: Domnul îmi este martor printre voi. Nu am luat una sau alta, pentru a spune mai mult fără să enumăr eu însumi lucrurile unul după altul, ci am păstrat preoția mea curată și intactă. Iar dacă mi-a plăcut puterea și tronurile înalte, dacă mi-a plăcut să calc pragurile curților imperiale, orice altă onoare să-mi fie refuzată sau să fiu lipsit dacă o dețin.

Ce vreau deci să spun? Că nu sunt un lucrător al virtuții care lucrează fără plată și că nu am ajuns încă la un înalt statut al virtuții. Dați-mi plata lucrului făcut. Ce fel de plată? Nu cea pe care și-ar putea-o imagina unii dintre cei care sunt gata să-și imagineze orice, ci plata pe care pot să o cer pe bună dreptate. Permiteți-mi să mă odihnesc după lucrul îndelung, respectați-mi părul alb, faceți cinste statutului meu de gazdă, puneți în locul meu pe altcineva care să primească atacurile slujirii voastre: un om cu mâinile nepătate, care să aibă talentul cuvântului, să fie în măsură să vă placă în toate și să ia parte la grijile și problemele Bisericii, fiindcă despre acest lucru este vorba în vremurile în care trăim¹. În ce mă privește, uitați-vă în ce stadiu se află trupul meu împovărat de timp, de boală și oboseală. Ce vreți să mai faceți dintr-un bătrân timid, lipsit de curaj și care-și dă duhul, pentru a spune așa, în fiecare zi, nu doar sub povara trupului său, dar și sub greutatea grijilor, acest

¹ Cuvintele oratorului sunt bine cântărite și foarte bine alese. După ce l-au ascultat, conciliarii l-au aplaudat, însă nu i-au mai permis să stea pe scaunul Constantinopolului. În locul lui a fost numit și aprobat de Părinții conciliari un funcționar public din Antiohia, Nectarie, care preia și președinția conciliului. Va fi episcop al orașului imperial până în 397. După el, împăratul Arcadius îl va propune ca episcop pe Ioan Gură-de-Aur, care, la rândul-i, va fi obligat să demisioneze în 404 și să ia calea exilului, unde va muri în 407.

om care vi se adresează astăzi cu atâta dificultate? Nu refuzați să dați crezare vocii unui maestru, căruia de altfel nu i-ați refuzat niciodată încrederea. Am obosit auzind reproșându-mi-se indulgența mea. Am obosit să mai lupt împotriva a ceea ce se spune și a geloziei, împotriva dușmanilor și împotriva apropiaților mei. Unii mă lovesc în piept, și loviturile lor sunt mai puțin dureroase, fiindcă mă feresc ușor de intimitatea ce mi se arată. Alții îmi râvnesc spatele și-mi fac mai mult rău, fiindcă lovitura neașteptată produce o rană mai gravă. Să presupunem că sunt pilotul unui vas, chiar unul dintre cei mai străluciți. Să presupunem că marea ce mă înconjoară este extinsă și clocotește în jurul vasului, că neînțelegerea este la maxim în echipaj, fiecare având un motiv bine întemeiat pentru a intra în contradicție cu celălalt, oamenii schimbă lovituri între ei și luptă și cu valurile: cât timp aș fi putut rămâne la cârmă pentru a lupta în egală măsură împotriva mării și împotriva oamenilor din vas și în același timp pentru a salva vasul din pericol, trăgându-l afară din această dublă furtună? Dacă toți ar fi luptat alături de mine pe toate fronturile, salvarea ar fi fost deja dificilă, cu atât mai mult cu cât ei se luptă împotriva mea, cum să nu se scufunde vasul?

Ce folos să spun mai multe? Însă cum aș putea suporta acest război sfânt, fiindcă trebuie să vorbim despre un război sfânt cum am vorbi despre un război barbar?¹ Cum am putea reuni între ei acești oameni care ridică unul împotriva altuia scaunele lor episcopale și autoritatea lor pastorală, precum și acest popor format în jurul lor pe care îl divizează în grupuri opuse și care sunt asemenea frânturilor după seisme, părțile care erau învecinate și apropiate una de alta se văd ridicate una împotriva alteia, sau asemenea slujitorilor și domesticilor în cazul bolilor contagioase, când răul se transmite cu mare ușurință de la o persoană la alta? Și nu se termină aici: mai sunt și continentele care au intrat în jocul neînțelegerilor, astfel încât Orientul și Occidentul s-au separat formând părți opuse, în așa fel încât această frântură riscă să afecteze ideile în aceeași măsură ca și punctele cardinale. Până când va exista al tău și al meu, cel din vechime și cel nou, intelectualul și spiritualul,

¹ Conflictul despre care vorbește aici Grigorie poate fi cel iscat între episcopii Orientali, care-l susțineau pe Meletius ca episcop de Antiohia, după ce mai întâi fusese episcop de Sebaste, și cei Occidentali și Alexandria, care îl susțineau pe Paulin, care pretinde scaunul Antiohiei din 362. Nici chiar moartea lui Meletius, în plin conciliu, nu a permis reglarea conflictului stârnit de „schisma din Antiohia”, deoarece Orientalii l-au desemnat pe Flavian ca succesor, nicidecum pe Paulin, candidatul Occidentalilor și al Alexandriei.

nobilul și omul de rând, cel ce dispune de mulțimi și cel ce nu are decât o susținere slabă? Îmi este rușine de bătrânețile mele dacă, după ce am fost mântuit de Cristos, îmi permit să iau un alt nume decât al lui¹.

Nu suport concursurile voastre de cai, circurile voastre și aceste furii simetrice care se transformă în pasiuni partizane. Ne înhămăm cu unii, ne înhămăm împotriva altora, nechezăm împotriva adversarului: ne mai lipsește puțin și lovim aerul așa cum fac acești oameni și vom arunca praf împotriva cerului precum cei care au luat-o razna; iar noi potolim certurile prin persoane interpușe. Devenim arbitri fără experiență între ambiții și judecători inconștienți ai realităților. Astăzi scaunele noastre sunt predestinate și noi avem aceleași opinii, dacă cei care ne guvernează ne aduc în acest stadiu: mâine scaunele se vor opune, de asemenea și opiniile, dacă vântul va sufla în sensul opus. Ura și prietenia dictează vocabularul nostru și ceea ce este mai grav, nu ne este rușine să ținem înaintea aceluiași auditoriu aporourile opuse și nu am păstrat aceleași poziții fiindcă polemica ne pune când de o parte, când de cealaltă. Au loc inversiuni ale cursului despre Euripos sau despre mișcările mareelor. Când adolescenții se joacă și se înveslesc în mijlocul pieței publice, ar fi total nepotrivit și în afara bunului simț să lăsăm propriile noastre ocupații pentru a ne amesteca în jocul lor, fiindcă momentele lor de distracție nu sunt în ton cu vârsta bătrâneții. Tot la fel, dacă am ceva mai multă luciditate decât comunul oamenilor, când alții se agită în toate părțile nu mi-aș dori să fiu unul dintre ei, ci mai degrabă un om liber și retras cum sunt. Mai mult decât atât, mă stăpânește o reacție care poate fi exprimată astfel: în majoritatea cazurilor nu sunt în acord cu majoritatea și nu suport să urmez aceeași cale ca ea. Poate este vorba despre sălbăticie sau ignoranță din partea mea, însă așa sunt eu. Mă întristez atunci când ceva produce bucurie altora și ceea ce lor le este neplăcut îmi face plăcere mie. De aceea nu aș fi nici măcar surprins dacă ar veni cineva să mă lege ca pe cineva care deranjează sau dacă cineva ar considera că mi-am pierdut duhul. Se spune că așa ceva s-a întâmplat cu un filosof din Grecia [Democrit]: înțelepciunea lui a fost considerată ca nebunie fiindcă râdea de orice, privind ca ridicole preocupările majorității oamenilor. Poate tot astfel se

¹ Grigorie de Nazianz se gândește aici la cele două tabere formate în urma schismei din Antiohia: meletienii, susținători ai lui Meletius, și paulinii, susținători ai lui Paul. Același lucru se petrece și cu inițiatorii de erezii care dau numele lor ereziei: arieni, sabelieni, macedonieni, uitând de fapt că numele creștinilor vine de la Cristos, unicul Mântuitor.

crede și despre mine, că aș fi cu vinul în cap, după cum s-a întâmplat mai târziu apostolilor lui Cristos, tocmai fiindcă vorbeau în limbi (cfr. *Fap* 2, 4-5), deoarece nimeni nu-și dăduse seama că era în acțiune puterea Duhului Sfânt, nicidecum o oarecare dereglare mentală.

Examinați și celelalte acuze ce mi se aduc. Cu mult timp în urmă, mi se spune, tu administrai Biserica ținând cont de circumstanțe și – un element foarte important – la inițiativa celui care are puterea, [împăratului Teodosie]. Ce schimbare a însemnat acest lucru pentru mine? Câți oameni nu m-au făcut să sufăr insulte în trecut? Câte nefericiri a trebuit să suport? Nu am suportat oare chiar și insulte, amenințări, interdicții, furturi, confiscări? Câți preoți au fost aruncați în incendii maritime¹? Câte temple au fost pătate de sângele sfinților și transformate în necropole? Câți episcopi venerabili – mai bine spus Patriarhi – nu au fost executați? Interdicția de a apărea în orice loc nu a fost impusă doar oamenilor credincioși? Câte persecuții nu a trebuit să înfrunt? Ca răspuns la asemenea fapte ce-am făcut noi autorilor lor atunci când dreptul la replică s-a schimbat, din fericire, permițându-ne să dăm o replică celor care ne-au insultat? Să trecem peste celelalte: în ce mă privește, pentru a vorbi despre tine, nu am fost eu persecutat? Nu am fost insultat? Nu am fost alungat din biserici, din case, chiar și din locurile de retragere, ceea ce este și mai rău? Nu a trebuit să țin piept unui popor furios, prefectilor care conduceau operațiunile și să suport ca asemenea insulte să vină din partea împăraților și din decretele lor? Ce s-a petrecut apoi? Am devenit mai puternic și cei ce mă persecutau au scăpat. Așa stau lucrurile. Mi-ar fi suficient, pentru a-i pedepsi pe vinovați, să am dreptul să le răspund cu aceeași monedă. Însă acești oameni nu împărtășesc această opinie, fiindcă sunt foarte exigenți și dornici de dreptate în materie de retribuție. De aceea ei cer ce le permite circumstanțele actuale. Care este prefectul care a fost pedepsit? Care grup de oameni a fost adus la rațiune? Ce incendiari au primit pedeapsă? Ce frică am înmagazinat în ce privește viitorul?

S-ar putea să mi se aducă și alte reproșuri – în treacăt, ele au fost bine formulate –: mesele somptuoase, veșmintele mai îngrijite, aparițiile în public, atitudinea disprețuitoare față de persoanele întâlnite? Ignoram, efectiv, că

¹ Oratorul amintește aici fapta împăratului Valens care, în 370, a poruncit imbarcarea a 80 de preoți anti-arieni pe un vas. Apoi a ordonat echipajului să înainteze în larg și să incendieze vasul înainte de a-l părăsi.

eram în concurență cu prefectii, consulii și generalii cei mai renumiți, că nu știam unde să arunc ceea ce dețin¹. [...] Nu știam că stomacul meu trebuie să fie prea mic pentru a se înfrupta din deliciile obținute din bunurile destinate săracilor; că trebuie să mă folosesc de ce-mi este necesar, dar să am și surplus de evacuat pentru a vomita pe altare. Nu știam că trebuie să călătoresc folosindu-mă de cai de lux, să-mi arăt îngâmfarea în trăsuri elegante, să mi se deschidă drumul și să fiu înconjurat de zumzăitul limbii oamenilor, că lumea trebuie să-mi facă loc înaintea mea așa cum se întâmplă la trecerea animalelor sălbatice, aranjându-se de o parte și de alta, sau că sosirea mea trebuie anunțată de departe. Dacă aceste fapte grave au avut loc, acest lucru mi-a scăpat: iertați-mi această crimă. Alegeți un altul, un om care să placă mulțimii: lăsați-mă să mă retrag în singurătate, la țară, astfel doar Dumnezeu va fi cel căruia îi va plăcea viața mea izolată. Este penibil să fii lipsit de discursuri, de întâlniri, de mari adunări, de aplauzele care ne dau aripi, de cei apropiați, de prieteni, de onorurile acestui mare și frumos oraș, de scânteierea luminoasă ce se degajă în jurul lui și care luminează pe cei ce privesc toate acestea fără a adera totuși cu inima². Însă nu este atât de grav precum perspectiva de a fi prins în tumultul orașului și pătat de frământările publicului, de efervescența și schimbările specifice mulțimii. Căci ei nu caută preoți, ci oratori; aceștia nu sunt îngrijitori de suflete, ci percepatori; nu sunt sacrificatori, ci protectori puternici. Voi încerca să le iau un pic apărarea: așa i-am format, eu care m-am făcut totul pentru toți; pentru a-i mântui pe toți sau pentru a-i pierde? Nu știu.

¹ Știm că în acele vremuri, unii episcopi erau aleși din rândurile notabililor. De aceea, mulți dintre ei păstrau același stil de viață mondană, ca cel al înalților funcționari: mese somptuoase, haine de lux, dobândirea de averi etc. Episcopul de Constantinopol este cu atât mai expus acestui stil de viață deoarece este în relație strânsă cu membrii curții imperiale și tot la el trag și episcopii aflați în trecere. Grigorie îi primește pe cei 150 de Părinți. Însă el a păstrat stilul de viață monahal: simplitate, alimentație frugală, haine modeste, drumuri foarte rare la curtea imperială etc. Reproșurile care i se aduc sunt sub formă de bătaie de joc, deoarece prin viața lui simplă ar da o lecție de sărăcie evanghelică. Aceleași reproșuri le va primi, 20 de ani mai târziu, Ioan Gură-de-Aur, pe când era și el episcop de Constantinopol.

² Dacă prima parte a discursului ne face să credem că oratorul vorbește înaintea colegilor săi, cei 150 de Părinți participanți la conciliul de la Constantinopol, spre final suntem conduși să credem că Grigorie a regăsit deja liniștea exilului la țară de unde duce dorul după orașul Constantinopol. Noul episcop, Nectarie, venit din Antiohia, poate fi desemnat ca fiind cel care privește minunățiile orașului imperial, însă inima îi este tot la locurile natale.

Ce spuneți? Sunteți convinși de cele spuse și am reușit să câștig? Sau trebuie să mă folosesc de argumente și mai tari pentru a vă convinge? Într-adevăr, în numele Sfintei Treimi, pe care o ador eu și pe care o adorați și voi, în numele speranței noastre comune, în numele unității poporului de față, acordați-mi, vă rog, această favoare: trimiteți-mă cu toate dorințele mele, pentru ca astfel să fie publicată performanța pe care am realizat-o, anunțați-mi concedierea așa cum o fac regii pentru funcționari și, dacă doriți, adăugați un atestat favorabil pentru ca să mă pot bucura de cinstea ce-mi revine. Dacă nu, faceți cum doriți: nu voi aduce nici o contestație despre acest subiect până în ziua în care Dumnezeu va privi pentru a-mi vedea purtarea. Pe cine veți pune în locul meu? Domnul va dispune de un păstor pentru a ține primul rang, după cum a făcut pentru berbecul sacrificiului (cfr. *Gen* 22, 8). Nu cer decât un singur lucru: să fie unul care știe să stârnească invidia și nu mila, nu unul care să cedeze tuturor voilor, ci unul care știe uneori să se ciocnească pentru a obține binele. Prima atitudine procură pe pământ multe plăceri, însă a doua este mult mai folositoare pentru viața veșnică. În ce vă privește, în orice caz, pregătiți discursurile voastre pentru a saluta plecarea mea: în ce mă privește, vă voi răspunde prin discursul meu de adio.

Doresc să-ți spun adio, Anastasia [bazilica] al cărui nume pentru mine este sinonimul credinței, fiindcă tu ești cea care ai ridicat învățătura mea disprețuită până acum, tu, pământ al victoriei noastre comune, noua Șilo unde am plantat pentru prima dată acest cort plimbat timp de 40 de ani prin pustiu și călător (*Ios* 18, 1). Și ție, mare și însemnat sanctuar ce te privesc [Sfânta Sofia], moștenirea mea recentă, tu, care-i datorezi Cuvântului măreția ta, tu, care erai altă dată Iebus și din care am făcut Ierusalim. Adio și vouă, templelor, a căror frumusețe vă poziționează după acesta [sanctuarul Sfânta Sofia], voi care sunteți semănate prin cartierele orașului ca o rețea și care sunteți de folos credincioșilor; voi care, din cauza slăbiciunii mele copleșitoare, ați fost utile serviciului divin, nu datorită mie, eu renunșasem, ci datorită harului care lucra prin mine¹. Adio, apostolilor, frumoasă colonie de imigranți, maeștrii mei în luptă, chiar dacă nu am celebrat deseori sărbătoarea

¹ Grigorie de Nazianz salută în finalul discursului său bisericile în care a slujit ca episcop al Constantinopolului. Acestea sunt Sfânta Anastasia, Sfinții Apostoli și Sfânta Sofia. Aici regretă că nu a putut celebra și în celelalte biserici el personal, însă mângâierea sa vine din faptul că au putut sluji preoții pe care el, prin harul episcopatului, i-a hirotonit.

voastră, eu care poate port pretutindeni, ca unul dintre voi, precum Paul, în trupul meu, spre avantajul meu, pe Satana (cfr. 2 Cor 12, 7) care astăzi mă îndepărtează de voi. Adio, scaun episcopal, înălțimea invidiată și periculoasă a pontifilor, consiliul preoților distinși prin respect și vârstă; și voi toți, miniștri ai cultului, care stați în jurul mesei lui Dumnezeu, voi, care vă apropiați de Dumnezeu, care se apropie de voi. Adio, cor al nazirenilor, psalmodii armonioase, vigili nocturne, demnitatea fecioarelor, decența femeilor, gruparea văduvelor și orfanilor, priviri ale cerșetorilor îndreptați spre Dumnezeu și spre noi. Adio, locuințe prietene ale străinilor, prietene ale lui Cristos și susținătoare ale slăbiciunilor mele. Adio, îndrăgostiți ai discursurilor mele, voi care alergați și vă precipitați; voi, pene vizibile sau ascunse; și tu, barieră forțată de cei care se îmbulzeau pentru a mă asculta. Adio, regi și palate; adio, vouă tuturor care sunteți în slujba regelui și care faceți parte din casa lui. Îi sunteți fideli? Nu știu, însă sunteți în majoritate infideli lui Dumnezeu. Bateți din palme, înălțați strigăte pițigăiate, îl înălțați până la nori pe oratorul vostru [episcopul arian de Constantinopol, Demofil]. Pentru voi va tăcea această limbă răutăcioasă și vorbăreață [limba lui Grigorie care denunța erezia ariană], însă nu se va închide în tăcere, va continua să lupte prin intermediul mâinii și cernelii; însă, în ce privește timpul prezent, iată că am devenit tăcut.

Adio, cetate măreață dominată de Cristos – voi da această mărturie adevărului, chiar dacă este vorba de un zelos care nu este luminat: separația ne-a făcut să fim mai împăciuitori. Faceți loc adevărului. Indiferent cât de târziu ar fi, schimbați-vă atitudinea. Cinstiți-l pe Dumnezeu mai mult decât sunteți obișnuiți să o faceți. Schimbarea nu este rușinoasă, însă a stăruii în rău conduce la pierzanie. Doresc să vă spun adio, Orient și Occident, voi care sunteți în același timp autorii războiului împotriva mea: martor îmi este cel ce va dăruia pacea celor puțini care vor imita retragerea mea. Cei care au abandonat tronul nu-l vor pierde pe Dumnezeu pentru aceasta, ci vor obține un tron în înălțimi, un tron mult mai înalt și mai sigur decât oricare altul de pe pământ. Mai mult decât orice și mai întâi de toate voi striga: adio, îngeri păzitori ai acestei Biserici, care ați vegheat peste mine în timpul șederii mele aici și în timpul călătoriilor mele, deoarece soarta mea este în mâinile lui Dumnezeu. Bucură-te, o Treime, subiectul grijilor mele, tu ești podoaba mea: să fii mereu onorată de cei care sunt aici și să-i păstrezi, să păstrezi poporul

meu – este poporul meu, chiar dacă voi primi o altă misiune. Mi-aș dori să aflu că ești mereu înălțată și cinstită atât prin limbaj, cât și prin fapte.

Copilașii mei, îmi doresc să vă amintiți de mine! Amintiți-vă de lapidările mele. Harul Domnului nostru Isus Cristos să fie cu voi. Amin!

Nectarie, un om stimat de mulți, pretor la Constantinopol, dar catecumen încă, este ales ca succesor: „L-am consacrat [episcopii prezenți la conciliu] la episcopat pe mult stimatul și drept credinciosul Nectarie¹ pentru așa-numita Biserica Nouă din Constantinopol, pe care noi, prin mila lui Dumnezeu, am scăpat-o din mâna ereticilor precum din gura leului, printr-un consens unanim al conciliului ecumenic în prezența pread dreptului împărat Teodosie și al întregului cler și cu aprobarea întregului oraș” (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, V, 9, 15). Contribuția împăratului la această alegere a fost capitală deoarece existau divergențe între apuseni și răsăriteni. Conciliul trebuia să continue pe același ton început sub prezidența lui Meletius și Grigorie, cu dezbateri referitoare la divinitatea Duhului Sfânt, prin acceptarea consubstanțialității lui cu Tatăl și cu Fiul.

Macedonienii se opuneau acestui termen aplicat celei de-a treia persoane divine. Încercarea de a ajunge la un acord cu macedonienii a devenit foarte repede prioritatea discuțiilor conciliului². Pentru a înțelege și mai bine această prioritate este necesar să amintim pe scurt evenimentele petrecute în deceniul dinaintea conciliului în sânul partidului homeousian. Discuțiile referitoare la persoana divină a Duhului Sfânt produc divergențe interne de opinii. Din mărturiile ajunse până la noi constatăm două tendințe: o parte, pro-niceeană, exprimă tendințe pneumatologice moderate, o altă parte, anti-niceeană, susține tendințe radicale. În 378, la sinodul din Antiohia, membrii grupului homeousian se separă de macedonieni, cei din urmă formând propria lor Biserică.

În timpul conciliului, Teodosie ia apărarea homeousienilor, considerând că negarea divinității Duhului Sfânt este contrară dogmei de la

¹ Regula canonică prevedea unele condiții fundamentale pentru candidații la episcopat: să fie de parte bărbătească, botezați de câțiva ani, mărturisitori ai dreptei credințe. Au existat însă și câteva excepții în istoria Bisericii: Nectarie, Ambroziu, Foție, care au fost numiți episcopi fiind doar catecumeni.

² Vezi SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, V, 8; SOZOMEN, *Istoria bisericească*, VII, 7, 2-5; poemul autobiografic al lui GRIGORIE de Nazianz, *Despre viața mea*, XI, 1703-1796.

Niceea. Prin consecință, Părinții conciliari trebuie să ajungă la un acord pneumatologic până la sfârșitul lucrărilor. Însă toate aceste discuții din culisele conciliului nu garantau un compromis la sfârșitul lucrărilor. Obiectivul central al conciliului era acela de reafirmare a ortodoxiei niceene și de condamnare a învățăturilor ariene și macedoniene. Conform istoricilor ecleziastici Socrate și Sozomen, discuții aprinse au avut loc între cele două părți, niceeni și macedonieni, referitoare la pertinența aplicării termenului *homoousion* nu doar la persoana Fiului, ci și la Duhul Sfânt.

Sub prezidența lui Grigorie de Nazianz, conciliul a elaborat o formulă trinitară care o actualiza pe cea de la Niceea prin lărgirea ei la persoana Duhului Sfânt. Nu doar Fiul este *homoousion* Tatălui, dar și Duhul Sfânt este *homoousion* Tatălui și Fiului, întrucât una este esența divină, așa cum afirmase cu aproape două decenii înainte Atanasie de Alexandria: „Sfânta și Preafericita Treime este indivizibilă și unită în ea însăși. Când e numit Tatăl, cu El este numit și Cuvântul său, precum și Duhul Sfânt, care este în Fiul. De asemenea, dacă este numit Fiul, în Fiul este și Tatăl și Duhul Sfânt nu este în afara Cuvântului. Într-adevăr, unul este harul care (venind) de la Tatăl prin Fiul se desăvârșește în Duhul Sfânt; unică este dumnezeirea și nu există decât un singur Dumnezeu, care este peste toate și prin toate și în toți. [...] Este evident că Duhul Sfânt nu este dintre ființele cele multe, nu este nici înger¹, ci este unic și chiar propriu Cuvântului, care este unic, și propriu lui Dumnezeu, care este unic, și consubstanțial, *homoousion*, lor” (*Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, I, 14 și 27). Grigorie de Nazianz se dovedește a fi intransigent în discuțiile sale cu macedonienii. Dacă Părinții conciliari încercau un compromis pneumatologic cu macedonienii, Grigorie era convins de necesitatea afirmării divinității celei de-a treia persoane divine în mod egal cu Tatăl și cu Fiul. Macedonienii au fost nevoiți să părăsească lucrările conciliare și capitala Imperiului, iar conciliul a trebuit să continue dezbaterile în absența lor, dar și în absența lui Grigorie de Nazianz, care se retrage în pustiu.

Socrate ne spune că macedonienii, părăsind lucrările conciliare, au scris membrilor lor să nu accepte sub nici o formă *Simbolul credinței* de la

¹ Macedonienii sau tropicii utilizau texte biblice pentru a argumenta că Duhul Sfânt este *pneuma*, vântul, creat de Dumnezeu (*Amos* 4, 13), sau unul din îngerii lui Dumnezeu (*1 Tim* 5, 21). Nici Atanasie, nici Părinții conciliari nu pot interpreta aceste două texte în felul macedonienilor, vezi L. DÎNCA, *Le Christ et la Trinité chez Athanase d'Alexandrie*, p. 299-306.

Niceea, cu atât mai puțin declarațiile și formulele de credință de la Constantinopol. Cei 150 de participanți la conciliu rămași la Constantinopol, dimpotrivă, au dat undă verde *Simbolului credinței* de la Niceea îmbogățindu-l cu afirmații pneumatologice. Sinodul ținut un an mai târziu, în 382, în capitala Imperiului, amintește despre o disertație dogmatică, *Tomul de la Constantinopol*, în care, pe lângă afirmarea adevărurilor de credință referitoare la Sfânta Treime, se mai aborda și problema erorii apolinariste. *Simbolul credinței* rezultat în urma conciliului și aprobat de cei 150 de participanți, a devenit în scurt timp „regula de bază” a credinței creștine¹. Catecumenii trebuiau să-l învețe pe de rost în așa fel încât să-l poată proclama public în noaptea Paștelui, când primeau botezul.

I. 4. Semnificația și actualitatea conciliului

La închiderea lucrărilor conciliului, Părinții participanți au redactat o scrisoare post-sinodală, *Synodicon*, ca răspuns la invitația pe care le-au făcut-o răsăritenii de a participa la sinodul de la Roma din 382. Aici sunt afirmate principalele decizii conciliare, dogmatice și disciplinare, de respectat în toate Bisericele. Conținutul scrisorii este încorporat de Teodoret de Cyr în *Istoria bisericească*, V, 9:

Scrisoare post-conciliară,

„Preacinstiților domni, Preafericiților frați și colegi Damasie², Ambroziu³, Britton⁴, Valerian⁵, Ascolius⁶, Anemius⁷, Vasile¹ și altor sfinți episcopi

¹ Τόμος este un document oficial emanat de un conciliu sau de o autoritate bisericească pentru afirmarea unui adevăr de credință pus la îndoială de anumite grupuri sau prin care se anunță Bisericii decizii dogmatice și disciplinare importante.

² Damasie I, al 37-lea episcop al Romei, între 366 și 384.

³ Ambroziu, guvernator al Emiliei și Liguriei, deși doar catecumen, devine episcop al Milanului, între 374 și 397, parcurgând în timp de o săptămână toate treptele bisericești.

⁴ Britton devine, în jurul anului 378, episcop de Treviri. Nu avem alte informații despre el.

⁵ Este vorba, probabil, despre un episcop apropiat sau chiar colaborator al lui Damasie.

⁶ Ascolius sau Acolius este episcop de Tesalonic între 379 și 383. A rămas în istorie ca fiind episcopul care l-a botezat pe Teodosie. Damasie al Romei i-a scris două scrisori.

⁷ Anemius a fost consacrat episcop de Smirna de către Ambroziu, împotriva voinței împărătesei Iustina, vezi PAULIN de Nola, *Viața lui Ambroziu*, 11, 1. Mai știm despre el că a participat la sinodul de la Aquileia în 381 și la cel din Roma, în 382.

întruniți în marele oraș Roma, sfântul conciliu al episcopilor ortodocși reuiniți în marele oraș Constantinopol, salutări în Domnul. Poate este de prisos să demonstrăm sau să povestim Preafericirilor Voastre, ca și cum nu le-ați ști, mulțimea relexor stârnite de puterea arienilor. Pe de o parte, nu credem că Fericiile voastre consideră de mică importanță dorința noastră de a vă informa despre motivul care ar trebui să vă facă să participați cu noi la aceeași durere. Pe de altă parte, furtunile care ne apăsau nu erau atât de mici încât să dispară singure. Timpul persecuțiilor este recent, iar acest lucru menține trează amintirea nu doar a celor care au suferit, ci și al acelor care, din iubire, au împărtășit durerea lor.

Ieri, pentru a spune așa, și alaltăieri cei care au fost eliberați din lanțurile exilului s-au reîntors în Bisericele lor înfruntând mii de pericole și au fost aduse relicvele celor care au murit în exil. Unii, chiar după întoarcere, au acționat împotriva urii dezlănțuite a ereticilor, suportând în propria lor țară tratamente rele, chiar mai dure decât atunci când erau în exil, uneori fiind chiar lapidați ca sfântul Ștefan (*Fap* 7, 58-60). Alții, supuși maltratării, poartă până astăzi în propriul lor trup rănile lui Cristos (*Gal* 6, 17) și semnele bățăilor. Cine ar putea ține evidența banilor pierduți, a pedepselor impuse de puterea politică, a confiscării bunurilor private, a capcanelor, violențelor, arestărilor? Într-adevăr, toate necazurile au fost înmulțite la infinit, poate pentru ca noi să plătim greșeala păcatelor noastre, poate că Dumnezeu, în milostivirea lui, ne puna la încercare prin mulțimea suferințelor noastre.

De toate acestea trebuie să-i fim recunoscători lui Dumnezeu care i-a educat pe servitorii săi chiar și prin astfel de necazuri și ne-a călăuzit la locurile de odihnă după mărinimia și milostivirea lui. Aveam nevoie de o activitate îndelungată, de mult timp și de multă osteneală pentru a restaura Bisericele, a se îngriji puțin de trupul Bisericii, ca după o boală îndelungată, pentru a o aduce iarăși la sănătatea credinței de altă dată. Într-adevăr, chiar dacă ar părea că am fost scutiți complet de îndârjirea persecuțiilor, iar acum recuperăm bisericile ocupate de ceva timp deeretici, totuși întâmpinăm noi lupi îngrozitori (*Fap* 20, 29), care, chiar și după ce au fost alungați din staule, răpesc turmele prin păduri, îndrăznesc să organizeze întruniri blasfematorii,

¹ Nu se știe despre care Vasile este vorba aici și nici care ar fi fost scaunul său episcopal. Putem deduce totuși că se afla în cercul restrâns al colaboratorilor apropiați episcopului Romei, Damasie I.

produc agitații populare și nu ezită astfel să producă daune în Biserici. Deci era necesar ceea ce am spus, adică să ne ocupăm un timp mai îndelungat de restaurarea Bisericilor.

Acum, voi, arătându-ne iubirea voastră fraternă, convocând un sinod, prin voința lui Dumnezeu, la Roma, prin scrisoarea drept-credinciosului împărat, ne-ați invitat și pe noi, precum mădulele ale aceluiasi trup. Deoarece mai întâi noi am suportat singuri necazurile, acum când împărații sunt de partea noastră în credință, am fi dorit ca voi să nu domniți fără noi, ci și noi, conform îndemnului apostolului, să domnim împreună cu voi (*1 Cor 4, 6*) și, dacă ar fi fost posibil, lăsându-ne Bisericile, să cedăm dorinței (de a fi cu voi) mai degrabă decât necesității (de a fi în mijlocul turmelor).

Cine ne va da aripi ca de porumbel, ca să zburam și să ne odihnim lângă voi (*Psal 55, 7*)? Însă acest lucru ar lipsi de păstoriilor lor Bisericile care acum tocmai încep să se reînnoiască și ar fi fost pentru mulți imposibil. Într-adevăr, eram întruniți la Constantinopol, convocați de scrisoarea de anul trecut, trimisă, după sinodul de la Aquileia, de către Preafericirea Voastră drept-credinciosului împărat Teodosie și ne pregătisem doar pentru această călătorie până la Constantinopol. Episcopii rămași în eparhii ne-au acordat permisiunea doar pentru a participa la acest conciliu și nu prevăzusem nici nevoia unei călătorii mai lungi și nici nu auzisem vorbindu-se despre sinodul de la Roma înainte de a ajunge la Constantinopol.

Din toate aceste motive și din cauza timpului scurt fixat care nu ne dă posibilitatea să ne pregătim pentru o absență mai îndelungată din episcopiile noastre, nici să-i informăm pe toți episcopii din provinciile noastre pentru a obține permisiunea, deoarece aceste lucruri și multe altele nu permit multora plecarea, am făcut ceea ce este mai conform folosului tuturor și demonstrării afecțiunii noastre pentru voi. I-am rugat pe Preafericiții și Preacinstiții episcopi și colegi Chiriac, Eusebiu și Priscian de a face călătoria până la voi. Prin intermediul lor ne manifestăm voința de pace și care are drept scop unitatea. Astfel vă arătăm zelul nostru pentru credința cea dreaptă. Într-adevăr noi am suportat din partea ereticilor persecuții, necazuri, amenințări imperiale, cruzimea judecătorilor și am îndurat multe alte încercări pentru apărarea credinței evanghelice proclamate la Niceea în Bitinia de cei 318 Părinți.

Noi, voi și toți cei care sunt în acord cu credința cea dreaptă trebuie să ne gratificăm în ea fiindcă este din vechime și conformă botezului și ne învață să

credem în numele Tatălui, al Fiului și al Duhului Sfânt, adică în numele divinității, puterii și esenței unice a Tatălui, a Fiului și a Duhului Sfânt, în aceeași demnitate, în Împărăția sa veșnică, în trei ipostasuri perfecte, adică în trei persoane desăvârșite, astfel încât nu există loc pentru boala sabeliană care confundă persoanele și elimină particularitățile specifice lor. Blestemul arienilor, eunomienilor și pneumatomașilor care afirmă că esența sau firea sau dumnezeirea este separată și adaugă Treimii necreate, consubstanțiale și veșnice o fire posterioară sau creată sau de substanță diferită, nu are nici o forță. Noi păstrăm neschimbată doctrina întrupării Domnului și nu acceptăm economia trupului fără suflet, fără minte sau imperfectă¹. Însă noi știm că Logosul este Dumnezeu desăvârșit în toate înaintea veacurilor și om desăvârșit născut în zilele de pe urmă pentru mântuirea noastră.

Acestea sunt pe scurt cele privitoare la credința pe care o propovăduim cu sinceritate. Despre această credință puteți afla mai multe dacă veți avea plăcerea să citiți *Tomul* redactat în timpul sinodului de la Antiohia și pe cel promulgat anul trecut la Constantinopol de către conciliul ecumenic, în care ne-am mărturisit credința mai pe larg și am aprobat anatematismele ereziilor inventate recent. Referitor la administrarea Bisericilor particulare este în vigoare, după cum știți, o tradiție mai veche și un canon al Sfinților Părinți de la Niceea: ca pentru fiecare eparhie episcopii provinciei și, dacă este necesar, cei din vecinătate, să procedeze la consacrări după cum se cuvine. Să știți că, respectând aceste uzanțe, sunt administrate și celelalte Biserici ale noastre. De asemenea au fost numiți preoți pentru cele mai renumite Biserici. Astfel am consacrat pe Fericirea Sa și drept-credinciosul Nectarie episcop al Bisericii Noi din Constantinopol pe care noi, din milostivirea lui Dumnezeu, am smuls-o de la blestemul ereticilor ca din gura lupului. Nectarie a fost ales prin consensul unanim al conciliului ecumenic, în prezența drept-credinciosului împărat Teodosie și a întregului cler și cu aprobarea întregului oraș.

Episcopii provinciei și din eparhia orientală, întrunindu-se conform canoanelor, au consacrat Fericirea Sa și drept-credinciosul Flavian episcop al

¹ În această frază este rezumată învățătura lui Apolinarie conform căreia Fiul, în misterul întrupării, nu ar fi asumat sufletul uman, locul lui fiind ținut de Cuvântul Tatălui coborât asupra lui Isus din Nazaret în momentul botezului în râul Iordan. Părinții Bisericii sunt unanimi în condamnarea unei asemenea învățături, conform expresiei Capadocienilor: *ceea ce Mântuitorul nu a asumat nu poate fi mântuit*.

Bisericii străvechi și cu adevărat apostolice din Antiohia Siriei, în care, pentru prima dată creștinii primiseră acest nume venerabil (*Fap* 11, 26). Întreaga Biserică îl cinstea pe acel om și a aprobat această consacrare; de aceea și conciliul a acceptat consacrarea făcută conform canoanelor. Vă mai informăm că episcopul „mamei” tuturor Bisericilor, adică al Ierusalimului, este Fericirea Sa și drept-credinciosul Chiril: a fost consacrat, conform canoanelor, cu mult timp în urmă de către cei din provincia sa și a luptat enorm, în mai multe locuri, împotriva arienilor.

Îndemnăm Fericirile Voastre să-i salutați pe cei care au fost consacrați de noi, în mod legitim și conform canoanelor, prin iubirea duhovnicească și frica de Domnul care cârmuiește orice pasiune umană și face edificarea Bisericilor mai prețioasă decât bunăvoința sau harul acordat individual persoanelor. Deoarece discursul despre credință a fost atât de unanim și iubirea de Cristos a fost confirmată în noi, să încetăm a spune ceea ce apostolii au condamnat: *Eu sunt al lui Paul, dimpotrivă eu sunt al lui Apolo, iar eu al lui Chefă* (1 Cor 1, 12). Arătând că suntem cu toții ai lui Cristos, care nu este divizat în noi (1 Cor 1, 13), ocrotiți de Dumnezeu să păstrăm unitatea trupului Bisericii și astfel ne vom înfățișa la judecata Domnului cu încredere”.

La sfârșitul acestui *Synodicon*, istoricul bisericesc adaugă propriul comentariu: „Părinții conciliari au scris acestea împotriva nebuniei lui Arie¹, Aetius² și, de asemenea, împotriva lui Sabelius³, Fotinus⁴, Marcel⁵, Paul de Samosata⁶ și Macedonius⁷. Au condamnat deschis chiar și noutatea învățăturii lui Apolinarie⁸, care spusese că ar salva discursul despre întruparea Domnului

¹ Arie este inovatorul învățăturii conform căreia Cuvântul este prima creatură *ex-nihilo*.

² Aetius propaga o învățătură ariană rigoristă, afirmând că Fiul este complet străin Tatălui.

³ Sabelius este propagatorul învățăturii conform căreia Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt doar moduri de manifestare, nu persoane diferite.

⁴ Fotinus, episcop de Smirna, propaga o învățătură monarhică rigidă: doar Tatăl este Dumnezeu.

⁵ Marcel, episcop de Ancyra, pentru a se împotrivi arienilor, afirma unitatea firii Fiului cu a Tatălui încât le confunda una cu cealaltă.

⁶ Conform învățăturii lui Paul de Samosata, Isus Cristos nu este Dumnezeu, ci doar un organ prin care a vorbit Tatăl.

⁷ Macedonius admitea divinitatea Fiului însă nu admitea în aceeași măsură și divinitatea Duhului Sfânt.

⁸ Apolinarie predica învățătura conform căreia Cuvântul ținea loc de suflet rațional în persoana lui Isus Cristos.

dacă nu acceptă economia trupului, lipsit de suflet, de inteligență și de perfecțiune”.

Intenția Părinților conciliari, în interpretarea lui Teodoret, este aceea de a pune capăt ereziilor, bolile Bisericii, de a vindeca rănilor provocate de acestea și de a proclama unitatea învățăturii creștine, conform propovăduirii apostolice. Este un singur Dumnezeu, o singură credință, un singur Domn, Isus Cristos. Nimeni nu se poate declara creștin, adică aparținând lui Cristos, și în același timp să se refere la alte învățături, „inventate” de oameni, care nu dau ascultare Duhului Sfânt, care sfințește și cârmuiește Biserica pe drumul spre mântuire.

Jean Daniélou, într-o intervenție, spunea că: „epoca lui Teodosie era într-adevăr momentul cel mai fericit în care unitatea politică încuraja unitatea culturală”. Efectiv, două lumi, fiecare cu propria-i tradiție, propriile valori, propriile specificități sociale și spirituale, Orientul și Occidentul, angajate de mult timp într-o amplă mișcare de apropiere, s-au întâlnit la Constantinopol într-un moment istoric precis și au reușit să ajungă la un consens doctrinal remarcabil. Am putea spune chiar că se ajunsese la o armonie aproape perfectă, pierdută, din păcate, prea repede, și care stârnește și astăzi nostalgia celor care nu încetează să poarte în gând Biserica unică a lui Cristos, mărturisirea credinței apostolice, comuniunea la unica Cină.

În finalul acestei introduceri la conciliul ecumenic al doilea, dorim să subliniem trei aspecte, pe care le vom dezvolta succint. În primul rând, marele merit al primului conciliu întrunit la Constantinopol este acela de a fi reunit două lumi atât de diferite ale culturii și filosofiei antice, Roma și Grecia, într-o unitate de gândire creștină. Această unitate nu este produsul întâmplării sau al unei îmbinări artificiale a concepțiilor celor două lumi, care doar peste câțiva ani, cu cei doi fii ai lui Teodosie și cu împărțirea Imperiului între ei, vor trebui să își continue drumul separat. Roma și Noua Romă, Constantinopolul, au pregătit terenul acestei întâlniri și aveau deja la bază experiența discuțiilor conciliare de la Niceea. De asemenea, între 325 și 381, mai multe sinoade au adus față în față răsăriteni și apuseni pentru rezolvarea problemelor urgente care riscau să distrugă unitatea Imperiului dobândită de Constantin și întărită de Teodosie, dar și unitatea Bisericii, prin apariția pe scena teologică a unor personaje care pretindeau că proclamă adevărata credință creștină, însă se despărțeau de tradiția Bisericii. În plus, unii occidentali sunt exilați în Orient:

Ilarie de Poitiers, Lucifer de Calgari, iar unii orientali, Atanasie de Alexandria, Marcel de Ancyra, sunt trimiși în Occident atunci când puterea politică susține învățătura ariană. Astfel cele două lumi se întâlnesc, schimbă între ele opinii și convingeri religioase, fac referință la izvorul comun al creștinilor, Cristos conținut în revelația biblică.

Al doilea punct demn de menționat este evaluarea actualității unui asemenea conciliu pentru viața Bisericilor de astăzi. Convingerea noastră personală este aceea că unitatea tuturor creștinilor spre care tind Bisericile secolului XXI decurge din recunoașterea lucrării Duhului Sfânt în discuțiile și concluziile la care au ajuns Părinții conciliari de la Constantinopol. Proclamarea dogmatică a divinității celei de-a treia persoane divine a inspirat Biserica lui Cristos pentru a se înscrie în logica Evangheliei, logica iubirii lui Dumnezeu care se revelează omului. Unul în esență și întreit în persoane. *Dumnezeu este iubire* (1 In 4, 7), iar în orice relație de iubire există o trinitate: cel care iubește, pe care creștinii îl numesc Tată; cel care este iubit, pe care creștinii îl numesc Fiul; iubirea ce-i unește pe cei doi, pe care creștinii îl numesc Duh Sfânt. Iubirea este deci relațională, favorizează schimburi reciproce și este indivizibilă, așa cum indivizibilă este unica esență divină.

În sfârșit, dorim să subliniem limita care îl separă pe Dumnezeuul invizibil de omul vizibil, lumea imperfectă în care trăim de perfecțiunea infinită a lui Dumnezeu. Dumnezeu Om, Isus Cristos, constituie principiul care deschide omului perspectivele înălțării spre Dumnezeu. Pentru ca omul să redobândească fericirea pentru care a fost creat la întemeierea lumii, viața intradivină, deoarece omul era incapabil să se ridice spre Dumnezeu după căderea sa în păcat, era necesar ca Dumnezeu să ia un trup uman, trup-suflet-spirit, să-l ofere ca „momeală” păcatului și morții, pentru ca astfel, prin învierea sa, să distrugă, o dată pentru totdeauna, moartea și să reorienteze pe tot omul spre Dumnezeu și spre viața intradivină.

Părinții conciliari din primele secole ale creștinismului aveau o înaltă considerație despre firea umană, creată după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, care nu poate avea altă destinație ultimă decât însuși Creatorul. Augustin de Hipona sintetizează într-o singură frază toată gândirea patristică referitoare la destinul final al omului: „Pentru tine ne-ai creat, Doamne, și neliniștit este sufletul nostru și fără odihnă, până nu se va odihni în tine” (*Confesiuni*, I, 1, 1).

II. DOCUMENTELE CONCILIULUI DE LA CONSTANTINOPOL I

II. 1. Crezul Niceno-Constantinopolitan

Textul original în grecește:

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα
ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων·

καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν Μονογενῆ,

τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα *πρὸ πάντων τῶν αἰώνων*,

Φῶς ἐκ Φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ,

γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί,

δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο·

τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν
κατελθόντα *ἐκ τῶν οὐρανῶν*,

καὶ σαρκωθέντα *ἐκ Πνεύματος Ἁγίου*

καὶ Μαρίας τῆς παρθένου,

καὶ ἐνανθρωπήσαντα,

σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου,

καὶ παθόντα, *καὶ ταφέντα*,

καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ *κατὰ τὰς γραφάς*,

καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς,

καὶ καθεζόμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς,

καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς,

οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος·

καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,

τὸ Κύριον καὶ Ζωοποιόν,

τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον,

τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ συμπροσκυνούμενον

καὶ συνδοξαζόμενον,
τὸ λαλήσαν διὰ τῶν προφητῶν'
εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν
καὶ ἀποστολικὴν ἐκκλησίαν'
ὁμολογοῦμεν ἓν βάπτισμα
εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν'
προσδοκῶμεν ἀνάστασιν νεκρῶν,
καὶ ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. ἀμήν.

Traducerea textului în românește:

Credem într-unul Dumnezeu Tatăl Atotputernicul,
creatorul **cerului și al pământului**¹,
al tuturor văzutelor și nevăzutelor
și într-un singur Domn, Isus Cristos
Fiul Unul-născut al lui Dumnezeu
care din Tatăl s-a născut **înaintea tuturor veacurilor**,
lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat
născut, iar nu creat, deoființă cu Tatăl
prin care toate s-au făcut;
care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire
s-a coborât **din ceruri** și s-a întrupat **de la Duhul Sfânt**
și din Maria Fecioară și s-a făcut om,
s-a răstignit pentru noi
sub Ponțiu Pilat,
și a pățimit, **și a fost îngropat**,
și a înviat a treia zi
conform Scripturilor
și s-a înălțat la ceruri,
și șade de-a dreapta Tatălui
și va veni **din nou cu slavă**
să judece pe cei vii și pe cei morți,
iar împărăția sa nu va avea sfârșit.

¹ Marcăm în caracter îngroșat cuvintele și expresiile adăugate la Constantinopol, în 381.

Și în Duhul Sfânt,

*Domnul și de viață dătătorul,
care purcede de la Tatăl,
care cu Tatăl și cu Fiul este adorat
și preamărit,
care a grăit prin profeți.*

*Și într-una, sfântă, catolică
și apostolică Biserică.*

*Mărturisim un singur botez
pentru iertarea păcatelor.*

*Așteptăm învierea morților
și viața fără de sfârșit ce va veni. Amin.*

Crezul de la Constantinopol, cunoscut și sub numele de „Simbolul celor 150 de Părinți” sau *Crezul Niceno-Constantinopolitan*, este de departe cel mai important document al dezbaterilor conciliare. Este *Crezul* cel mai cunoscut și cel mai important din istoria creștinismului. Liturgia latină l-a integrat în celebrarea euharistică duminicală, iar în liturgia orientală face parte din celebrarea *Divinei Liturgii*. Cu toate acestea, suntem în fața unuia dintre cele mai enigmatice texte din istoria creștinismului, deoarece izvoarele referitoare la conciliu nu fac nici o aluzie la el. Trebuie să așteptăm conciliul din Calcedon, din 451, pentru a avea o mărturie explicită cu privire la *Crezul Niceno-Constantinopolitan*. Pe când comisarii imperiali insistau pe lângă Părinții conciliari să redacteze o nouă formulă a credinței, aceștia au răspuns că nu le este permis și nici nu au nevoie, deoarece conciliul de la Niceea a redactat o formulă care este valabilă, iar la Constantinopol cei 150 de Părinți l-au îmbogățit cu afirmații dogmatice referitoare la Duhul Sfânt. Atunci s-a dat citire *Crezului Niceno-Constantinopolitan*, confirmând astfel, dacă mai era nevoie, credința ortodoxă mărturisită de toate Bisericile și anihilând astfel orice tentativă de reînviere a ereziilor combătute și condamnate.

Dar și înainte de 451 găsim urme evidente ale existenței *Crezului Niceno-Constantinopolitan*, în particular în *Omiliile catehetice*, IX, 14-16 ale lui Teodor de Mopsuestia, datate din 381-392. Intenția lui Teodor este aceea de a da de înțeles catecumenilor că la Constantinopol Părinții nu au redactat o nouă formulă de credință, ci au reluat în întregime *Simbolul* de la Niceea, pe

care l-au îmbogățit cu afirmații referitoare la divinitatea Duhului Sfânt: „În primul rând, episcopii occidentali s-au întrunit între ei în sinod, deoarece nu s-au putut deplasa în Orient din cauza persecuțiilor ariene în această zonă. Când, datorită harului lui Dumnezeu, persecuția ariană a încetat, episcopii orientali au primit cu bucurie doctrina transmisă de sinodul din Occident [...] însă, referitor la adaosul despre persoana Duhului Sfânt, [...] vom vedea că se datorează Preafericiților Părinți întruniți de pretutindeni în orașul Niceea, cu ocazia primului conciliu [...]. Și precum făcuseră Părinții lor referitor la persoana Fiului, combătând astfel erezia ariană, tot așa au făcut și aceștia (Părinții de la Constantinopol) despre Duhul Sfânt, combătând astfel pe cei care-l huleau [...]. Acesta este motivul pentru care Preafericiții noștri Părinți, în *Crezul* lor, au proclamat împreună cu Tatăl și cu Fiul, că Duhul Sfânt este de natură divină, iar adăugarea unor scurte formule confirma învățătura adevărată a Bisericii”. În a X-a omilie, Teodor enumeră aceste expresii scurte referitoare la Duhul Sfânt: „un (Duh Sfânt)”, „care purcede de la Tatăl”, „Duh dătător de viață”, „în Biserica catolică / **καθολικῇ**”, „în iertarea păcatelor”, „în învierea morților și în viața veșnică” (*Omilii catehetice*, X, 6-21). Teodor este un martor care confirmă faptul că Părinții de la Constantinopol au reluat în întregime *Simbolul credinței* de la Niceea pe care l-au îmbogățit cu elemente dogmatice necesare pentru afirmarea divinității Duhului Sfânt.

Totuși, din cauza lipsei cu desăvârșire a documentelor conciliului, mai multe ipoteze au fost lansate referitor la *Crez*. Pe de o parte, Harnack¹ susține că *Simbolul*, așa-numit din Constantinopol, reluat de Epifan de Salamina, în *Ancoratus* / *Omul bine înrădăcinat în credință*, este o ediție nouă și îmbogățită a *Simbolului* Bisericii din Ierusalim, pe care-l cunoaștem datorită omiliilor lui Chiril de Ierusalim. În opinia lui Harnack, conciliul nu a făcut altceva decât să completeze acest *Simbol* cu elemente împrumutate din *Simbolul niceean*. Când vom trece la analiza *Crezului* vom arăta că ipoteza cercetătorului german nu are nici argumente convingătoare și nici susținători printre specialiști². Pe de altă parte, Schwartz¹ acordă încredere Părinților de la

¹ A. von HARNACK, „Konstantinopolitanisches Symbol”, în: *Realenzyklopädie für Protestantische Theologie und Kirche* XI, 1902, p. 12-28.

² Doar G. BARDY, în: *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, A. FLICHE și V. MARTIN (dir.), vol. III, Paris, Bould&Gay, 1934-1939, p. 287, n. 5, îl susține pe Harnack.

Calcedon și atribuie *Crezul Niceno-Constantinopolitan* celui de-al II-lea conciliu ecumenic. În schimb, exprimă opinia că nu este necesar să fi fost promulgat la Constantinopol, ci acolo a fost doar redactat. Cele două opinii exprimă doar o parte din adevăr. De aceea, pentru a da credit mărturiei lui Teodor, lui Epifan și conciliului de la Calcedon, propun ipoteza că Părinții de la Constantinopol au promulgat acest *Simbol al credinței*, dar lipsa documentelor conciliare nu ne permite să precizăm dacă ei înșiși l-ar fi redactat în forma în care îl cunoaștem noi astăzi².

Crezul Niceno-Constantinopolitan este compus din integralitatea *Simbolului* de la Niceea cu excepția a trei expresii: „adică din substanța Tatălui”, „ceea ce este în cer și ceea ce este pe pământ”, „Dumnezeu din Dumnezeu”. Primele două incizii sunt reperabile și în *Crezul* raportat de Epifan. Omiterea expresiei „Dumnezeu din Dumnezeu” poate fi explicată prin faptul că se afirmă deja „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat”. Expresia „ceea ce este în cer și ceea ce este pe pământ” este redactată diferit de Epifan, deoarece mărturisește că Tatăl este „creatorul cerului și al pământului”. De asemenea, putem explica omiterea expresiei „din esența Tatălui” deoarece ea este inclusă în „din aceeași esență cu Tatăl”.

Este știut faptul că în acel timp era în uz la Roma și în Occident un alt *Simbol al credinței*, numit *Simbolul apostolilor*. *Crezul* din Constantinopol pare a fi o combinație între *Simbolul* de la Niceea și *Simbolul apostolilor*, având doar originalitatea dezvoltării învățăturii pneumatologice. De asemenea vom vedea, la analiza fiecărui element în parte, că întâlnim expresii din *Crezul* Bisericii din Ierusalim și din cel al Bisericii din Cezareea. Structura *Crezului* de la Constantinopol integrează următoarele elemente: *Crezul* de la Niceea, elemente din *Simbolul apostolilor*, unele incizii împrumutate probabil din

¹ E. SCHWARTZ, „Das Nicaenum und das Constantinopolitanum auf der Synode von Chalkedon”, în: *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Urchristentums* 25, 1926, p. 38-88.

² I. ORTIZ DE URBINA, *Nicée et Constantinople, 324 et 381, Histoire des conciles oecuméniques*, vol. I, Paris, Fayard, 2006, p. 187, riscă ipoteza redactării acestui *Simbol* de către Epifan de Salamina. Epifan, o personalitate erudită a creștinismului antic, fiind la curent cu dezbaterile teologice referitoare la divinitatea Duhului Sfânt, după cum constatăm la lectura lucrării sale *Ancoratus*, ar fi putut redacta *Simbolul de la Constantinopol*, pe care-l încorporează în finalul lucrării sale, și pe care Părinții conciliari îl preiau și-l promulgă ca normă de credință a Bisericii universale.

Simbolul de la Ierusalim, alte complemente noi și originale referitoare la persoana Duhului Sfânt.

Ținând cont de aceste elemente, putem concluda că formula nu poate fi anterioară anului 360 și nici posterioară anului 431. Deoarece am analizat în detaliu formulele dogmatice promulgate în *Simbolului credinței* de la Niceea, aici vom analiza doar expresiile noi prezente în *Crezul Niceno-Constantinopolitan*, referitoare la credința Bisericii în cea de-a treia persoană a Sfintei Treimi.

II. 1. 1. Și în Duhul Sfânt...

Conciliul de la Niceea afirmase credința în Duhul Sfânt, însă fără a aduce nici o completare, așa cum a făcut-o cu articolul de credință referitor la Fiul. De altfel, nici Părinții interconciliari, Atanasie de Alexandria, Vasile de Cezareea, Grigorie de Nazianz, Epifan de Salamina, Didim cel Orb, chiar dacă au ilustrat cu argumente biblice și au folosit analogii teologice pentru a demonstra egalitatea Duhului Sfânt cu Fiul și cu Tatăl, nu au îndrăznit să depășească limitele pneumatologice stabilite la Niceea¹. Doctrina despre Duhul Sfânt s-a menținut într-un stadiu embrionar până la apariția, pe scena teologică a secolului al IV-lea, a lui Macedonius² și a învățăturii sale pneumatologice, care i-a făcut pe Părinții Bisericii să dezvolte doctrina despre Duhul Sfânt. Astfel discuțiile anti-macedoniene au pregătit terenul dezbaterilor pneumatologice de la Constantinopol. Adăugirile aduse

¹ Atât ATANASIE de Alexandria, *Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, cât și VASILE de Cezareea, *Tratat despre Duhul Sfânt*, au propus o avalanșă de argumente biblice în favoarea divinității celei de-a treia persoane din Sfânta Treime, însă nu au scris niciodată, așa cum au făcut-o pentru Fiul, că Duhul Sfânt = Dumnezeu, sau că Duhul Sfânt este din esența Tatălui. Atanasie afirmă: „Duhul Sfânt nu este dintre ființele cele multe, nu este nici înger, ci este unic și chiar propriul Cuvântului, care este unic, și propriu lui Dumnezeu, care este unic, și este consubstanțial lor”, *Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, I, 27. De asemenea, Vasile scrie în același sens: „Unul este Duhul Sfânt, chiar dacă este numit separat. Prin Fiul, care este unic, este legat de Tatăl, care este unic, și completează Fericita Treime vrednică de orice laudă”, *Tratat despre Duhul Sfânt*, XVIII, 45.

² Macedonius succede în 342 lui Alexandru pe scaunul episcopal din Constantinopol, pe care-l ocupă până în 346 și din 351 până în 360, probabil anul morții sale. El este promotorul și susținătorul unei învățături conform căreia Fiul este din esența Tatălui, după cum mărturisește *Simbolul* de la Niceea, însă Duhul Sfânt este prima creatură a Tatălui și a Fiului, deci este străin esenței divine. Din acest motiv, cei care s-au atașat acestei învățături mai poartă numele de „semi-arieni” sau „pneumatomași”, adică hulitori ai persoanei Duhului Sfânt prin negarea divinității lui.

Simbolului de la Niceea în *Crezul Constantinopolitan* sunt expresia cristalizării condensate a învățăturii pneumatologice preconciliare.

II. 1. 2. Domnul și de viață dătătorul...

Kyrios, în limbaj biblic, nu înseamnă „Domnul” așa cum ne-am adresa unei persoane umane care deține o anumită demnitate. Vechiul Testament atribuie acest termen lui Dumnezeu, traducerea tetragramei YHWH, citită *Adonai* în ebraică, iar Noul Testament îl atribuie deopotrivă lui Dumnezeu și lui Isus Cristos. Tradiția *Septuagintei* acordă titlul *Kyrios* doar divinității¹. *Crezul* de la Niceea menționează că Isus Cristos este „unicul Domn” pentru a arăta divinitatea lui egală cu cea a Tatălui. În același sens și Constantinopolul aplică același termen Duhului Sfânt.

Vasile de Cezareea, în lucrarea *Împotriva lui Eunomie*, III, 2, afirmă că Duhul Sfânt, chiar dacă este numit în a treia poziție în doxologia creștină, nu înseamnă că este a treia persoană în ordin ierarhic în Sfânta Treime: „Deoarece lucrurile sunt împărțite în două categorii, Divinitatea și creatura, Domnia și slujirea, Puterea sfințitoare și ființa sfințită, cea care, prin natură, deține puterea și cea care o primește, în ce categorie îl putem așeza pe Duhul Sfânt? Printre cele sfințite? Însă el este sfințenia! [...] Printre slujitori? Însă altele sunt spiritele care slujesc și care au fost trimise pentru slujire. Nu este îngăduit deci să-l numim „însoțitor în slujire” pe cel care, prin natură, stăpânește, nici să-l considerăm creatură pe cel care este asociat dumnezeieștii și fericitei Sfinte Treimi”.

Dacă admitem că Sfânta Treime este Creatoare, atunci persoanele care o constituie, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, nu pot fi în același timp creatoare și creaturi. Dumnezeu este unic, iar revelația biblică îl numește Domn, deci fiecare persoană divină este denumită cu acest apelativ, deoarece nu poate fi în același timp Domn și slujitor. Scrisorile Sfântului Paul revin deseori în argumentarea Părinților preconciliari pentru a ilustra divinitatea Duhului Sfânt. Doar Dumnezeu este dătător de viață, iar el dă viața oamenilor „prin Cristos în Duhul Sfânt. Dumnezeu dă viață, după cum spune Sfântul Paul: *te trimit înaintea lui Dumnezeu care dă viață*. Cristos și el dă viață, *deoarece oile mele*, spune el, *ascultă vocea mea și eu le dau viața veșnică*. Însă noi primim

¹ Vezi „YAHWEH”, în: *Vocabulaire de théologie biblique*, Paris, Cerf, 1999, p. 1387-1390.

viața și prin Duhul Sfânt, după cum spune Sfântul Paul: *cel care l-a înviat pe Cristos din morți va da viață și trupurilor voastre muritoare datorită Duhului Sfânt care locuiește în voi (Rom 8, 11)*” (VASILE de Cezareea, *Împotriva lui Eunomie*, III, 4).

Duhul Sfânt este darul Tatălui, deci este un dar al vieții. El nu primește viața, ci o dăruiește; din asemenea afirmații conciliul concludă că Duhul Sfânt este dător de viață. În prima *Scrisoare despre divinitatea Duhului Sfânt*, 27, Atanasie afirmă în acest sens: „Cuvintele Scripturii arată evident că Duhul Sfânt se dă spre împărtășire și că el nu se împărtășește din altcineva. [...] Îngerii și restul lucrurilor create se împărtășesc din Duhul Sfânt, de aceea ei se pot separa de cel din care se împărtășesc. Dimpotrivă, Duhul Sfânt este mereu același, fiindcă el nu se numără printre cei care se împărtășesc, ci toți se împărtășesc din el. Prin urmare, dacă el este mereu același, fiindcă nu se numără printre cei care se împărtășesc, iar creaturile se împărtășesc din el, Duhul Sfânt nu poate fi nici un înger, nici o altă creatură, ci aparține Cuvântului”. Duhul Sfânt este autorul vieții spirituale, al sfințeniei, iar creaturile participă, în Duhul Sfânt, la viața intra-trinitară și la sfințenia lui Dumnezeu. Toate aceste argumente îi conduc pe Părinții conciliari să-i atribuie proprietăți divine, deci el este Dumnezeu.

II.1.3. Care purcede de la Tatăl...

Semi-arienii, în cele din urmă, au ajuns la un consens cu niceenii și au acceptat divinitatea Fiului. Însă nu puteau să accepte și divinitatea Duhului Sfânt. Acesta din urmă nu poate fi decât creatura Fiului, prin urmare, „nepotul” Tatălui (ATANASIE de Alexandria, *Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, I, 18-27). Părinții conciliari transcriu cuvintele Mântuitorului din *Ioan* 14, 26 și 15, 26 pentru a sublinia că Duhul Sfânt τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύόμενον, „purcede de la Tatăl”. În modul său de a purcede constă diferența între Fiul și Duhul Sfânt: Fiul τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα, *născut din Tatăl*, iar Duhul Sfânt τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύόμενον, *purcede de la Tatăl*. Persoanele divine împărtășesc toate atributele dumnezeirii, cu excepția faptului că: Tatăl singur este izvorul divinității, Fiul singur este *Monogenes*, Unul-Născut, Duhul Sfânt singur purcede de la Tatăl, purcede însă nu este născut. Chiar dacă nu este născut, faptul de a purcede de la Tatăl implică firea

sa divină egală Tatălui. În *Discursul teologic* V, Grigorie de Nazianz explică în mod deosebit de clar această învățătură pneumatologică.

Adversarii divinității Duhului Sfânt propuneau următorul silogism: pentru a fi Dumnezeu, Duhul Sfânt ar trebui să fie sau „ne-născut”, ceea ce înseamnă *fără început*, sau „născut”. Însă el nu este nici ne-născut, nici născut, deci nu este Dumnezeu. În plus, nu poate fi ne-născut, deoarece am avea doi ne-născuți, Tatăl și Duhul Sfânt, deci două principii, ceea ce este contrar monarhiei divine. De asemenea, nu poate fi născut, deoarece ar fi geamăn cu Fiul, iar dacă ar fi fost născut din Fiul, ar fi devenit nepotul Tatălui.

Dumnezeu este ne-născut;

Duhul Sfânt nu este ne-născut;

Deci, Duhul Sfânt nu este Dumnezeu.

Grigorie respinge acest silogism argumentativ adresându-se lui Macedonius astfel: „Deoarece noi nu acceptăm prima ta distincție care nu admite intermediar între Cel ne-născut și Cel născut, astfel dispar, odată cu distincția ta, frații și nepoții despre care vorbeai. [...] Efectiv, spune-mi, în distincția ta, unde este locul celui care purcede? Apare ca un intermediar, iar cel care-l introduce este un teolog superior ție, Mântuitorul nostru. Sau poate, în virtutea unui al treilea Testament în folosința ta, suprimi cuvintele din Evanghelie: *Duhul Sfânt care purcede de la Tatăl* (In 15, 26)? Deci, dacă purcede de la Tatăl nu este o creatură; și deoarece nu este născut, nu este Fiul; fiind intermediar între Cel ne-născut și Cel născut, Duhul Sfânt este Dumnezeu” (*Discurs teologic*, V, 8). În afara distincției făcute de Macedonius între Cel ne-născut și Cel născut, Grigorie introduce o a treia categorie, Cel care purcede din Tatăl. Prin urmare, Cel care purcede nu poate fi o creatură, ci Dumnezeu ca și Tatăl și Fiul. Diversitatea relațiilor intra-divine este fundamentul diversității dintre numele cu care este identificată fiecare persoană divină. Există deci distincție evidentă, fără confuzie, între ipostasurile divine în interiorul unicei esențe divine. Astfel, Grigorie poate conclud argumentația spunând: „Duhul Sfânt este Dumnezeu? Da, fără îndoială. Prin consecință, este consubstanțial? Da, fiindcă este Dumnezeu”

(*Discurs teologic* V, 11). De unde vine totuși *Filioque*¹? Nu este scopul acestei lucrări să analizeze în profunzime acest aspect, deși el este esențial pentru a cunoaște argumentele tradiției occidentale și reproșurile aduse de tradiția orientală². *Filioque* apare în *Simbolul credinței* din tradiția latină la sfârșitul secolului al VI-lea începutul secolului al VII-lea și are scopul de a susține dumnezeirea Fiului în fața arianismului tot mai violent în apus. Totuși, Bisericile apusene au rezistat introducerii oficiale a acestui termen în Crez. Biserica din Roma nu l-a introdus decât începând cu secolul al XI-lea.

Odată cu ajungerea pe scaunul patriarhal al Constantinopolului a lui Fotie, ortodoxia Bisericii latine este atacată în mod deschis. Conciliul de la Constantinopol nu a specificat că „Duhul Sfânt purcede doar de la Tatăl”. De aceea, unii Părinți de tradiție greacă, au afirmat că „Duhul Sfânt purcede de la Tatăl prin Fiul”, sau „purcede de la Tatăl și de la Fiul”³. La conciliul de la Florența, în 1439, numit și „conciliu de unificare”, s-a subliniat faptul că amândouă formulele exprimă același conținut teologic și au o susținere argumentativă biblică și patristică.

Atanasie de Alexandria, analizat și el la Florența, subliniază o distincție fundamentală de care trebuie ținut cont în afirmarea purcederii

¹ Consiliul Pontifical de Promovare a Unității Creștine a publicat un document, *Tradiția greacă și latină referitoare la purcederea Duhului Sfânt*, care exprimă poziția actuală a teologiei și a magisteriului catolic. Documentul propune abandonarea vechilor prejudecăți adeseori rău-voitoare și politice, prin lămurirea dificultăților care au dus la neînțelegerile istorice dintre cele două Biserici. Documentul explică și ambiguitățile lingvistice care au stat la baza disputelor, arătând că traducerea latinească a grecescului *ἐκπόρευσις* (Ioan 15, 26) prin *processio/procedere* nu redă întocmai grecescul *ἐκπόρευσις*. Diferența dintre *ἐκπόρευσις* și *processio* este aceea că primul atestă calitatea de obârșie eternă (de izvor, *πηγή*) a Sfintei Treimi, în vreme ce *processio* semnifică, în accepția sa teologică, comunicarea substanței divine eterne asupra Duhului Sfânt de la Tatăl și Fiul, unde *οὐσία* divină este aceeași.

² Tradiția orientală, prin teologii ei cei mai de seamă din Evul Mediu, printre care menționăm în mod deosebit pe Grigorie Palama, a combătut din toate puterile introducerea lui *Filioque* în *Crezul Niceno-Constantinopolitan*. Bibliografia este abundentă. Iată câteva titluri: M. TENACE, *Creștinismul bizantin. Istorie, teologie, tradiții monastice*, traducere de A. Cistelecan, Chișinău, Editura Cartier, col. *Cartier Istoric*, 2005; J.-M. GARRIGUES, *Le Saint-Esprit s'écoule de la Trinité*, Paris, Cerf, col. *Cogitatio Fidei*, 2011; A. DULLES, „The Filioque: What Is at Stake?”, în: *Concordia Theological Quarterly* 59, nr. 1-2, 1995; J.-C. LARCHET, *La question du Filioque. À propos de la récente Clarification du Conseil pontifical pour la promotion de l'unité des chrétiens*, în: *Theologia* 70, nr. 4, Athènes, 1999.

³ Acesta a doua formulă a fost mult mai puțin utilizată în Orient decât în Occident. Totuși, Epifan de Salamina, autorul presupus al *Crezului Niceno-Constantinopolitan*, o utilizează de mai multe ori.

Duhului Sfânt. Alexandrinul vede purcederea Duhului Sfânt mai întâi din punct de vedere „teologic”, iar apoi din punct de vedere „economic”. Din punct de vedere teologic, *ad-intra*, Duhul Sfânt purcede de la Tatăl, unicul izvor al dumnezeirii, Ἀρχή, sau Principiu, *Principium*, al divinității: „Duhul Sfânt purcede de la Dumnezeu [...]. Dumnezeu este Cel ce Există prin excelență din care purcede Duhul Sfânt [...], fiindcă Adevărul însuși dă mărturie când spune: *Vă voi trimite pe Mângâietorul, Duhul Adevărului, care de la Tatăl purcede*” (*Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, I, 22 și 33). Din punct de vedere economic, *ad-extra*, în vederea sfințirii Bisericii peregrine pe acest pământ, Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul, sau de la Tatăl prin Fiul: „Fără îndoială, precum înaintea întrupării sale, fiind Cuvântul Tatălui, îl dădea pe Duhul Sfânt sfinților (*Gal* 3, 5) ca fiind binele său propriu, tot așa, odată devenit om, îi sfințește pe toți oamenii prin Duhul Sfânt și le spune apostolilor: *Primiți pe Duhul Sfânt* (*In* 20, 22). În trecut el îl dădea pe Duhul Sfânt lui Moise și celor șaptezeci de înțelepți ai poporului (*Num* 11, 16.25), tot datorită Duhului Sfânt David se ruga Tatălui spunând: *Nu-l lua pe Duhul tău Sfânt de la mine* (*Psal* 50, 13); acum, fiind întrupat, spunea: *Vă voi trimite pe Mângâietorul, Duhul Adevărului* (*In* 15, 26), și l-a trimis ca adevărat Cuvânt al lui Dumnezeu ce este” (*Împotriva arienilor*, I, 48). De fiecare dată când Atanasie comentează pasajul ioanin, își confirmă gândirea despre purcederea Duhului Sfânt *ad-intra* și *ad-extra*. Pe de o parte, el dorește să afirme divinitatea Fiului, argumentând faptul că Fiul primește direct de la Tatăl toate atributele firii divine și nu prin intermediul cuiva, iar pe de altă parte, el afirmă că Duhul Sfânt are toate proprietățile specifice dumnezeirii.

Astfel, nici Fiul, nici Duhul Sfânt nu sunt creaturi, cum susțineau arienii și pneumatomații, ci împărtășesc din veșnicie esența divină: Fiul având proprietatea de a fi veșnic născut, iar Duhul Sfânt aceea de a purcede din veșnicie. De aceea Fiul este Dumnezeu ca și Tatăl, Duhul Sfânt este Dumnezeu ca și Tatăl și Fiul, fără a introduce multiplicitate, nici separație, nici schimbare, nici Creator și creatură în Dumnezeul Unic Trinitar. Putem sintetiza astfel în următorul tabel tendințele dogmatice trinitare de la Arie până la Constantinopol:

T ★	T ★	T ★	T ★	
	F ★	F ★	F ★	
			DS ★	Creator
← DS ★ →				
	?			
				Creatură
F ★				
DS ★		DS ★		
Arie (320)	Niceea (325)	Macedonius (346)	Constantinopol (381)	

II. 1. 4. Împreună cu Tatăl și cu Fiul este adorat și preamărit...

Expresia συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον ar fi trebuit să fie tradusă prin: „împreună-adorat” și „împreună-preamărit”. Adică, Duhul Sfânt este adorat și preamărit în aceeași adorație și preamărire adusă Tatălui și Fiului. Creștinii, adorându-l pe Dumnezeu, îl adoră în egală măsură pe Tatăl, pe Fiul și pe Duhul Sfânt fără a separa sau distinge persoanele una de cealaltă în adorația adusă. Primind aceeași adorație, Duhul Sfânt este din esența divină, deci Dumnezeu.

Vasile de Cezareea, în lucrarea sa *Tratat despre Duhul Sfânt* 18, 44-45, insistă asupra legitimității doxologiei în care Duhul Sfânt este situat la nivel de egalitate în adorație și preamărire cu Tatăl și cu Fiul: „Unul este Dumnezeu Tatăl; unul este Fiul Unul-Născut; unul este Duhul Sfânt. Numim fiecare ipostas divin separat, iar această enumerare separată nu ne duce la ideea politeistă. Fiindcă nu adunăm, mergând de la unul la multiplu; nu spunem unu și doi și trei, nici primul și al doilea și al treilea, deoarece *Eu, Dumnezeu, sunt cel dintâi și cel de pe urmă* (Ap 1, 8.17). Iar despre un al doilea Dumnezeu nu am auzit vorbindu-se încă până acum. Într-adevăr, când adorăm un Dumnezeu din Dumnezeu, mărturisim caracterul specific fiecărui ipostas și rămânem fideli învățăturii creștine tradiționale fără a diviza misterul lui Dumnezeu în mai multe bucăți, deoarece în Dumnezeu Tatăl și în Dumnezeu Unul-Născut, nu contemplăm, pentru a spune așa, decât o singură

formă care se reflectă ca într-o oglindă în divinitatea care nu cunoaște deosebiri”. De asemenea, același Vasile de Cezareea susține, împotriva pneumatomașilor, că adorația se cuvine în egală măsură Tatălui și Fiului și Duhului Sfânt: „Înșelată (samariteanca din *Ioan* 4, 24) de tradiția țării, ea credea că adorația se făcea într-un loc anume, iar Domnul, pentru a-i dezvălui adevărul îi spune că trebuie să adorăm în duh și adevăr, numindu-se, bineînțeles, el însuși Adevărul. În același fel în care afirmăm adorația în Fiul ca într-o imagine a lui Dumnezeu Tatăl, tot astfel vorbim despre adorația în Duhul Sfânt, ca fiind cel care manifestă în el însuși divinitatea Domnului. De aceea, în adorație, Duhul Sfânt este inseparabil de Tatăl și de Fiul” (*Tratat despre Duhul Sfânt*, 26, 64).

Grigorie de Nazianz merge și mai departe în afirmațiile sale subliniind aspectul adorației aduse celei de-a treia persoane a Sfintei Treimi: „Ador pe Dumnezeu Tatăl, pe Dumnezeu Fiul și pe Dumnezeu Duhul Sfânt, trei ipostasuri, o unică divinitate, fără deosebire în slavă, cinste, esență și domnie. [...] Cel care nu crede acestea sau care admite orice altă doctrină, își schimbă des atitudinea și aderă la un partid deplorabil referitor la subiecte atât de mărețe. Să nu aibă parte să vadă „steaua dimineții” (*Iob* 11, 17), după cum spune Scriptura, și să nu ajungă să vadă lumina din înălțimi. Căci dacă Duhul Sfânt nu trebuie să fie adorat, cum m-ar putea el îndumnezei prin botez? Iar dacă trebuie să fie adorat, de ce nu ar fi vrednic de cult? Iar dacă este vrednic de cult, de ce nu ar fi Dumnezeu? Una este legată de cealaltă; cu adevărat este un lanț de aur și de mântuire” (*Discurs teologic*, V, 28). A adora o singură persoană din Sfânta Treime înseamnă implicit a adora cele trei persoane egale în demnitate și în divinitate. Același Grigorie subliniază că există o pedagogie în revelația divină, adică o dezvăluire progresivă a misterului Sfintei Treimi: „Vechiul Testament ni l-a revelat în mod clar pe Tatăl, iar pe Fiul într-un mod mai obscur. Noul Testament ni l-a revelat pe Fiul și a sugerat divinitatea Duhului Sfânt. Acum Duhul Sfânt este printre noi și se manifestă deschis. Căci Fiul nu putea fi propovăduit atâta timp cât divinitatea Tatălui nu era deja revelată; de asemenea nu am fi putut primi însărcinarea și mai grea, dacă am putea spune astfel, să propovăduim divinitatea Duhului Sfânt dacă divinitatea Fiului nu era încă admisă. [...] Era necesar urcușul treptat, pentru a vorbi precum David, spre a înainta și a se înălța dintr-o lumină în alta tot mai

strălucitoare, pentru a ajunge la lumina de nepătruns a Sfintei Treimi” (*Discurs teologic*, V, 26).

Adversarii divinității Duhului Sfânt ofereau argumente din Noul Testament care nu afirmă explicit divinitatea celei de-a treia persoane divine. Revelarea progresivă a Sfintei Treimi de-a lungul Sfințelor Scripturi îi permite lui Grigorie să oprească invențiile lor eretice și să accepte pedagogia divină prin care El dorește să se reveleze omului.

II.1.5. Și a grăit prin profeți

În secolul al III-lea, această formulă avea o conotație anti-gnostică menită să combată eroarea lui Marcion¹. Acesta respingea cărțile Vechiului Testament afirmând că ar fi lucrarea unui Demiurg străin Dumnezeului din Noul Testament. La Constantinopol, o asemenea afirmație vine să reafirme divinitatea Duhului Sfânt, unicul inspirator al celor două Testamente. În acest sens, Atanasie de Alexandria pregătise deja terenul: „Duhul Sfânt este atât de nedespărțit de Fiul, încât tot ceea ce am spus până acum nu ne permite să ne îndoim. Astfel, atunci când Cuvântul era dictat profetului, profetul vorbea în Duhul Sfânt ceea ce primea de la Cuvânt. În Faptele Apostolilor întâlnim aceste cuvinte al lui Petru: *Fraților, trebuia să se împlinească ceea ce Duhul Sfânt a profețit în Scriptură* (Fap 1, 16). În cartea profetului Zaharia, atunci când Cuvântul i s-a adresat, stă scris: *Primiți cuvintele și hotărârile mele pe care vi le transmit, în Duhul Sfânt, prin profeți* (Zah 1, 6); iar puțin mai departe, învinovățind poporul, spunea: *Și-au împietrit inima pentru a nu înțelege legile mele, nici cuvintele pe care Domnul Atotputernic le-a adresat lor în Duhul Sfânt prin intermediul profeților de odinioară* (Zah 7, 12). [...] Duhul Sfânt nu este în afara Cuvântului, ci, fiind în Cuvânt, este în Dumnezeu prin el în așa fel încât harismele să fie acordate în Sfânta Treime. Sfântul Paul scrie corintenilor că în diversitatea harismelor este același Duh și

¹ Marcion a intrat în istoria Bisericii ca fiind primul mare eretic, căruia i-a fost dedicată o bogată literatură apologetică. În teologia liberală, el a fost în parte reabilitat și considerat ca un reformator al Bisericii primare. Marcion a fost primul teolog care a definit diferența între un Dumnezeu al iubirii, așa cum a fost el prezentat de Isus Cristos ca Tată, și Dumnezeul rău și crud din Vechiul Testament, unul care este răspunzător pentru Creație, Lege și Judecată. Marcion respinge întregul Vechi Testament, prezentând un Demiurg identic celui din gnoză, care nu are nimic în comun cu Dumnezeul iubirii din Noul Testament. Marcion a cenzurat, tăiat și curățit textele Evangheliei, pretinzând a fi el Duhul Sfânt.

același Domn și același Dumnezeu care lucrează toate în toți (1 Cor 12, 4-6). Tatăl însuși, prin Cuvânt, în Duhul Sfânt, lucrează și dă totul” (*Scrisori despre divinitatea Duhul Sfânt*, III, 5). Episcopul alexandrin face un scurt inventar de texte biblice pentru a demonstra înrădăcinarea unei asemenea învățături creștine în revelație.

Toate aceste afirmații pneumatologice confirmă divinitatea Duhului Sfânt, egal cu Tatăl și cu Fiul, fără a utiliza expresii dogmatice decisive ca cele de la Niceea referitoare la divinitatea Fiului: „Dumnezeu din Dumnezeu”, sau „deoființă cu Tatăl și cu Fiul”, sau „Duhul Sfânt este Dumnezeu”. Duhului Sfânt i se atribuie titlul de „Domn”, în sensul în care Fiul este numit de asemenea „Domn”. Duhul Sfânt are proprietatea de a da viața pe care el însuși o deține prin natura sa și a vorbit prin profeții care au prevestit evenimentele mântuitoare în Isus Cristos. Subliniind modul propriu de existență al Duhului Sfânt, prin purcedere, Părinții conciliari oferă un alt argument forte în favoarea divinității lui. În sfârșit, Duhul Sfânt primește un cult egal cu Tatăl și cu Fiul, aceeași adorație și preamărire fără deosebire ierarhică. Aceste adevăruri de credință sunt îndreptate în primul rând împotriva arienilor și pneumatomașilor, și în același timp ele găsesc un substrat argumentativ puternic în Sfintele Scripturi. Părinții Bisericii anteriori conciliului de la Constantinopol, în special Atanasie de Alexandria și Vasile de Cezareea, au pregătit terenul acestor afirmații de credință, extrăgând un întreg arsenal biblic în favoarea divinității Duhului Sfânt, negată atât de arieni, cât și de pneumatomași. După conciliu, alți Părinți, în special Grigorie de Nazianz și Ioan Gură-de-Aur, vin cu argumente biblice suplimentare pentru a întări credința pneumatologică afirmată la Constantinopol. Ortodoxia indiscutabilă a formulelor conciliare i-a dezarmat complet pe macedonieni, care au trebuit să se recunoască înfrânți în lupta dogmatică pneumatologică.

II. 2. Canoanele¹ conciliului I de la Constantinopol

În afara Crezului analizat mai sus, Părinții conciliari de la Constantinopol au mai promulgat și câteva canoane¹. În manuscrisele mai

¹ *Crezul Niceno-Constantinopolitan* este documentul dogmatic cel mai important al acestor dezbateri conciliare. Însă Părinții reuniți au promulgat și niște canoane făcute publice sub domnia împăratului Teodosie I, în luna iulie a anului 381.

vechi ale documentelor conciliare întâlnim această introducere: „Canoanele celor 150 de Sfinți Părinți întruniți la Constantinopol în timpul consulatului lui Flavius Eucherius și Flavius Sygarius, persoane ilustre, în ziua a șaptea înaintea idelor lunii iulie”, (adică 9 iulie). Deci conciliul începuse în luna mai a anului 381 și s-a terminat în luna iulie a aceluiași an². Aceste canoane lipsesc din colecțiile canonice cele mai vechi și nu le întâlnim decât în colecțiile de după conciliul de la Calcedon. Primele trei canoane au fost citite la Calcedon regrupate sub titlul *Synodicon synodi secundae* fără a fi numerotate. Probabil că în manuscrisele mai vechi canoanele nu formau decât un sigur text, fără a fi divizate așa cum le cunoaștem astăzi. Doar mai târziu copiiștii și traducătorii ar fi divizat canoanele, numerotându-le.

Ne putem întreba totuși: câte canoane au fost promulgate la Constantinopol, patru sau șapte? Este dificil să răspundem exact la această întrebare, deoarece manuscrisele mai vechi, în grecește, nu ne transmit decât patru. Canoanele cinci, șase și șapte sunt pseudo-constantinopolitane, fiind atribuite mai târziu acestui conciliu. Nici istoricii bisericești nu fac nici o referire la ultimele trei canoane, limitându-se doar la enumerarea primelor patru: „Părinții conciliari au emis un decret prin care episcopului Constantinopolului i se acordă onoarea după cel al Romei, fiindcă acesta era Noua Romă (canonul 3). Au confirmat încă o dată credința de la Niceea (canonul 1) și, după ce au clasat provinciile, au stabilit Patriarhi, astfel încât episcopii aleși în fruntea episcopilor să nu intervină în treburile Bisericilor din afara teritoriului lor (canonul 2), acest lucru se făcea înainte din cauza persecuțiilor” (SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericască*, V, 8). Aproape în aceiași termeni descrie și Sozomen deciziile conciliare rezumându-le astfel: „Episcopii s-au întrunit și au votat validitatea și autoritatea credinței de la Niceea (canonul 1) [...], Bisericile de pretutindeni vor fi guvernate conform canoanelor în vigoare, episcopii vor rămâne în limitele Bisericilor lor și nu se vor deplasa fără motiv în cele din afară, nici nu se vor amesteca, fără invitație, în consacrări care nu-i privesc. Acest lucru s-a

¹ Unele manuscrise vechi în grecește și unii scolastici din Evul Mediu menționează șapte canoane, iar alte traduceri în latină, cea a lui Dionisie cel Mic, Isidor din Sevilla și *Codexul* din Lucca nu cunosc decât patru canoane. În realitate, nu se cunoaște numărul lor exact.

² Vezi SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericască*, V, 8 și L.-S. LE NAIN de TILLEMONT, *Mémoires pour servir à l'histoire des six premiers siècles*, vol. IX, Paris, Ch. Robustel, 1703.

produs în trecut, la nevoie, când Biserica catolică era persecutată. Afacerile interne ale Bisericilor vor fi discutate și executate, pentru binele fiecăreia, de sinodul provincial (canonul 2). După episcopul Romei, cel de Constantinopol are întâietate onorifică, deoarece ocupă scaunul Noii Rome (canonul 3). Într-adevăr, nu doar că orașul purta acest nume și se bucura de existența unui senat, de grupuri populare și de magistrați, dar și afacerile contractuale erau judecate conform legilor romane din Italia, iar drepturile și privilegiile erau pentru toți aceleași în amândouă orașele. Maxim¹ nu a fost și nici nu este episcop, iar cei consacrați de el nu sunt clerici; toate măsurile referitoare la el sau luate de el, Părinții le-au considerat ca fiind fără autoritate (canonul 4) (*Istoria bisericească*, VII, 9).

Ioan Scolasticul, în secolul al VI-lea, a inserat canoanele cinci și șase, care în realitate aparțin sinodului întrunit la Constantinopol în 382. Cât despre originea canonului șapte vom reveni mai târziu în această lucrare.

Introducere la canoanele constantinopolitane. „Episcopii din diferite provincii întruniți prin harului lui Dumnezeu la Constantinopol, în timpul domniei preadreptului împărat creștin Teodosie, au decretat următoarele”:

Canonul 1: Despre deciziile conciliului de la Niceea care rămân inalterabile și despre anatematizarea ereticilor. *Credința celor 318 Părinți întruniți la Niceea, în Bitinia, nu este abrogată, ci rămâne în vigoare și este reafirmată. Toate ereziile sunt anatematizate, în particular eunomienii sau anomeenii, arienii sau eudoxienii și semi-arienii sau pneumatomații, precum și sabelienii² și marcelienii și foijenii³ și apolinariștii⁴.*

La origine, acest canon, a făcut parte probabil din *Tomul* redactat de conciliu. Efectiv, în antichitatea creștină anatemele nu erau incluse în numărul

¹ Maxim, născut la Alexandria, a studiat filosofia cinică, făcându-și din ea o profesie. Era un zelos și un fanatic al dogmei niceene, de aceea episcopii l-au consacrat și numit episcop al Constantinopolului. Însă mai târziu s-a dovedit a fi schismatic, introducând dezbinări în interiorul Bisericii.

² Sabelienii, discipoli ai lui Sabelius, afirmău o învățătură modalistă: Dumnezeu este o singură persoană care joacă însă trei roluri, sau se manifestă în trei moduri distincte în economia mântuirii, Tată la înfăptuirea creației, Fiul pentru realizarea operei mântuirii, Duh Sfânt pentru sfințirea Bisericii.

³ Fotinus și discipolii săi afirmău învățătura conform căreia Fiul este o creatură a Tatălui, iar Duhul Sfânt la rândul său este o creatură a Fiului.

⁴ Apolinarie predica o învățătură conform căreia Fiul lui Dumnezeu, în misterul întrupării, nu a putut asuma un suflet uman, locul acestuia fiind ținut de Cuvântul Tatălui, care-i dirija cuvintele și faptele.

canoanelor cunoscute sub numele de canoane disciplinare. Istoricii bisericești, Socrate și Sozomen nu spun nimic despre condamnarea apolinariștilor. Teodoret de Cyr, dimpotrivă, explică motivul condamnării lui Maxim, deoarece acesta devenise susținător al învățăturii apolinariste. Istoricul nu este prea clar în această privință deoarece canonul patru al conciliului nu menționează apartenența lui Maxim la grupul apolinariștilor. Eudoxienii, despre care se vorbește aici, identificați cu arienii și numiți separat de anomeeni și de semi-arieni, sunt partizanii lui Eudoxie, fost episcop al Constantinopolului sub domnia împăratului arian Valens. Aceștia formau o grupare „de stânga” în sânul arianismului, în sensul că nu acceptau toate principiile rigoriste ale anomeenilor. Ei susțineau continuitatea arianismului primitiv, în spiritul în care el începuse să fie predicat de preotul Arie. Semi-arieni sunt asimilați macedonienilor sau pneumatomașilor. Aceștia aplicau persoanei Duhului Sfânt doctrina pe care arienii o aplicau Fiului. Marcelienii sunt continuatorii zelului episcopului de Ancyra, care vrând să oprească erezia ariană a căzut în cealaltă extremă, negând, într-o oarecare măsură, caracteristicile specifice ale fiecărei persoane trinitare.

Toate încercările diferitelor grupuri și sensibilități teologice inter-conciliare, Niceea și Constantinopol, s-au soldat cu eșec deoarece nu reușeau să semneze un compromis dogmatic în măsură să satisfacă revelația biblică și tradiția Bisericii din primele patru secole. De aceea, Părinții conciliari au simțit nevoia să reafirme validitatea *Simbolului de credință* de la Niceea și să întărească anatemele împotriva ereziilor timpului.

Canonul 2: Despre buna rânduială a fiecărei provincii bisericești; despre primatul care revine importantelor scaune episcopale de Alexandria, Antiohia și Constantinopol; despre faptul că un episcop nu trebuie să intervină în treburile altei episcopii. *Episcopii care au sarcina unei episcopii nu trebuie să se amestece în treburile Bisericilor care sunt în afara limitelor lor, nici să stârnească perturbări în celelalte Biserici; episcopului Alexandriei îi revine, conform canoanelor, să se ocupe doar de administrația teritoriilor Egiptului; iar episcopii Răsăriteni se vor ocupa doar de administrația Răsăritului, privilegiile Bisericii din Antiohia însă trebuind respectate, așa cum este menționat în canonanele de la Niceea; iar episcopii din episcopiile asiatice se vor ocupa doar de problemele Bisericilor din Asia; iar episcopii din Pont se vor preocupa doar de treburile din Pont; iar episcopii din Tracia se vor îngriji*

doar de treburile din Tracia. Episcopilor le este interzis, dacă nu sunt invitați, să-și părăsească episcopiile pentru hirotoniri sau pentru oricare altă treabă bisericească. Din cele menționate până acum referitor la episcopii, este evident că sinodul fiecărei provincii va administra treburile respectivei provincii, așa cum a fost decretat și la Niceea. Însă Bisericile lui Dumnezeu răspândite printre neamurile păgâne trebuie guvernate conform tradiției instaurate din timpul Sfinților Părinți.

Petru, succesorul lui Atanasie pe scaunul episcopal de Alexandria, pare a fi la originea acestui canon, care nu este decât o repetiție a canonul 6 și în parte a canonul 5 de la Niceea. Părinții decid mai întâi stabilirea provinciilor bisericești, după modelul împărțirii teritoriale a Imperiului în episcopii, în interiorul cărora au jurisdicție episcopii. Canonul limitează în mod special inițiativele pline de zel apostolic ale episcopilor mitropolitani, adică ale Patriarhilor¹ sau ale Exarhilor. Aceste limite sunt cu atât mai mult valabile pentru episcopii aflați sub autoritatea Patriarhilor.

Tot acest canon stabilește privilegiile Patriarhiilor din Egipt, cu sediul la Alexandria, din Orient, cu sediul la Antiohia, din Asia Proconsulară, cu sediul la Efes, din Pont, cu sediul la Cezareea Capadociei, și din Tracia, cu sediul la Constantinopol. Istoricul Socrate spune, referitor la această împărțire teritorială: „Conciliul a stabilit Patriarhi, deoarece s-a făcut împărțirea teritorială pe provincii” (*Istoria bisericească*, V, III). Fiecare provincie bisericească se află deci sub jurisdicția unui sinod provincial al cărui șef ierarhic este Patriarhul sau Mitropolitul. Acesta are puteri de guvernare doar în teritoriul care-i este atribuit, o confirmare a intuiției de la Niccea. Excepție de la regulă fac Bisericile fondate pe teritorii străine, adică în afara limitelor Imperiului Roman. Aceste teritorii, puține la număr, pentru a se constitui în provincii ecleziastice sunt anexate episcopiilor mai importante.

Canonul 3: Episcopul Constantinopolului este al doilea după cel al Romei. *Scaunul episcopal al Constantinopolului are întâietate onorifică după episcopul Romei, deoarece Constantinopolul este noua Romă.*

¹ Termenul vine din grecește, *πατριάρχης*, *patriarkhês*, și are semnificația: tată, capul familiei. Prin analogie, termenul preluat din scrierile Vechiului Testament, a fost atribuit episcopilor titulari ai unei provincii bisericești importante: Alexandria, Roma, Ierusalim, Antiohia, Constantinopol.

Unul dintre cele mai discutate canoane promulgate la Constantinopol este canonul 3¹. Dacă s-ar fi ținut cont de aspectul istoric și de rolul jucat în istoria Bisericii din antichitate, ordinea onorifică a Patriarhiilor ar fi trebuit să fie: Roma, datorită ministeriului desfășurat de Sfinții Petru și Paul în cetatea eternă, precum și datorită sângelui vărsat de corifeul apostolilor și de apostolul neamurilor; imediat după Roma ar fi trebuit să se situeze Ierusalimul, orașul sfânt, în care a avut loc jertfa aducătoare de mântuire neamului omenesc; după Ierusalim ar fi trebuit să urmeze Antiohia, locul unde pentru prima oară creștinilor li s-a dat acest nume, cu referire la Cristos; apoi Alexandria, oraș al culturii antice și al întâlnirii neamurilor, care a primit Evanghelia din predica sfântului Marcu și unde exista deja un mare centru de studii biblice și teologice, Didaskaleion; în sfârșit, Constantinopolul ar fi trebuit să ocupe treapta a cincea în această ierarhie, deoarece era ultima Patriarhie fondată, deci nu avea un trecut creștin strălucit. Motivul pentru care ierarhia onorifică a fost cu totul alta a atras dintotdeauna atenția cercetătorilor.

Orașul construit de Constantin este o „nouă Romă”, de aceea el nu trebuie să fie inferior Romei antice decât pe considerente istorice. Încăpățânarea de care dădeau dovadă susținătorii supremației onorifice a Constantinopolului avea consecințe asupra primatului episcopului Romei, nedreptăța drepturile acumulate de Antiohia și Alexandria care se bucurau de a doua și a treia poziție în ierarhia bisericească. Probabil fapta lui Petru de Alexandria de a-l impune pe Maxim Cincul pe scaunul Constantinopolului a fost sever sancționată prin acest canon. Referitor la Antiohia, situația aparține în care se afla în anul 381 i-a scăzut drepturile de a revenidica o poziție superioară scaunului episcopal nou fondat al Constantinopolului. Schisma lui Meletius a contribuit drastic la declinul Antiohiei de pe scara ierarhiei onorifice.

¹ Cercetătorii admit astăzi că procesul de instituționalizare a Bisericii a cunoscut o accelerare deosebită în secolul al IV-lea. Totuși, rămâne inexplicabil și cuprinde o parte de mister faptul că unui scaun episcopal atât de recent în istoria Bisericii antice, ca acela al Constantinopolului, să i se confere o demnitate aproape egală cu cea a Romei și care o depășește pe cea a Ierusalimului, Antiohiei și Alexandriei. Una din explicații ar fi cea a ajungerii pe scaunul capitalei imperiale răsăritene a lui Ioan Gură-de-Aur care ar fi favorizat aplicarea canonul 3 de la Constantinopol. Vezi S. MALTAIS, *La primauté d'honneur du patriarcat de Constantinople au Ve siècle: l'apport de Jean Chrysostome tel que présenté par ses contemporains*, lucrare de masterat, Université Montréal, 2009.

Mulți greci au crezut că un asemenea canon proclama egalitatea onorifică între episcopul Romei și cel al Constantinopolului, prepoziția „după” indicând doar o posteritate istorică. Împăratul Iustinian însă recunoștea superioritatea, pe plan onorific, a Romei asupra Constantinopolului. Probabil un motiv care a dus conciliul la stabilirea acestei ierarhii onorifice a fost blocarea pretențiilor Alexandriei, care reclama supremația asupra Bisericii orientale. Caracterul anti-alexandrin evident al acestui canon este întărit și prin poziția sa anti-romană. Roma, care își fonda propria sa jurisdicție teritorială pe alte criterii decât cele orientale, nu vedea cu ochi buni împărțirea teritorială în provincii bisericești. Alexandria devenise un fel de vicariat pentru Roma în Orient, iar primatul onorific al Constantinopolului nu făcea decât să diminueze extinderea puterii spirituale a Romei în răsărit și să alimenteze conflictele viitoare între cele două principale centre ale creștinătății.

Istoricul Socrate din Constantinopol merge și mai departe în acordarea de privilegii episcopului Constantinopolului: „Conciliul a stabilit Patriarhi și a făcut împărțiri teritoriale. Nectarie a primit în sarcina lui orașul imperial și provincia Traciei” (*Istoria bisericească* V, 8), adică jurisdicția Traciei nu mai aparținea episcopului de Heraclea, ci celui de Constantinopol. Același lucru este afirmat și de Teodoret de Cyr, care spune lui Flavian că Părinții conciliari de la Constantinopol „au separat episcopiile unele de altele” (*Epistola ad Flavianum*). Printre motivele care i-au condus pe Părinții conciliari la stabilirea acestei ierarhii onorifice nu este deloc de neglijat motivul politic. Împărații doreau ca Noua Romă să nu fie prea îndepărtată de reședința imperială. Constantinopolul fiind ridicat la demnitatea de a fi Noua Romă, chiar și pentru scaunul său episcopal, devenea indispensabil ca acesta să fie plasat în ierarhia bisericească imediat după Roma antică. În plus exista tradiția în Orient de a clasa episcopiile în funcție de importanța politică a orașelor, regulă stabilită explicit la sinodul din Antiohia, în 341. Al patrulea conciliu ecumenic, în canonul 17, se va pronunța în același sens, fapt ce va stârni vii proteste din partea Romei.

Canonul 4: Despre consacrarea episcopală ilicită a lui Maxim. *În ceea ce-l privește pe Maxim Cinicul și dezordinea care s-a ivit la Constantinopol din cauza lui, [conciliul decretează că] Maxim nu a fost niciodată și nu este nici acum episcop; nici cei care au fost hirotoniți de el nu fac parte din nici*

o treaptă a clerului; astfel tot ceea ce s-a făcut cu privire la el sau de către el este declarat invalid.

Maxim, filosof cinic, a fost înălțat la demnitatea episcopală de succesorul lui Atanasie pe scaunul Alexandriei, Petru, însă fără acordul episcopilor provinciei bisericești a Egiptului. De aceea, pe drept cuvânt, conciliul se pronunță în favoarea depunerii lui. Nu exista încă diferență între consacrarea invalidă și cea ilicită, adică nepermisă: consacrarea era invalidă din punct de vedere legal și practic ilicită. Mai târziu, dreptul bisericesc va stabili o diferență netă între nulitate legală și nulitate sacramentală. Papa Damasie s-a opus consacrării lui Maxim și și-a manifestat nemulțumirea față de gestul lui Petru de Alexandria. Puțin timp după aceea, mai mulți latini, printre care și Ambroziu de Milano, recunosc validitatea consacrării episcopale a lui Maxim și îi resping pe Grigorie de Nazianz și pe Nectarie, aleși și consacrați de Părinții conciliari. Au propus atunci întrunirea unui sinod între răsăriteni și apuseni care să tranșeze asupra acestui fapt și asupra ierarhiei onorifice acordate orașului și episcopiei Constantinopolului. Desfășurat un an mai târziu, în 382, la Constantinopol, sinodul nu a făcut decât să aprobe, odată în plus, decizia conciliară a anului precedent referitoare la ierarhia onorifică a Patriarhiilor și la alegerea legitimă a lui Nectarie. Teodosie I a trimis o delegație la Roma pentru a-i înștiința pe latini de aceste decizii.

Canonul 5: Τόμος τῶν δυτικῶν, mărturisirea de credință a occidentalilor. *Referitor la mărturisirea de credință a occidentalilor, o recunoaștem ortodoxă, precum și pe cea a antiohienilor care mărturisesc egala dumnezeire a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh.*

După cum am spus deja, acest canon nu figurează pe lista canoanelor redactate la Constantinopol în 381. El pare a fi elaborat la sinodul ținut un an mai târziu, în același oraș, la care au participat aceiași episcopi. Prin τόμος τῶν δυτικῶν se face referire la o mărturisire de credință compusă sub formă de formule dogmatice de către episcopii occidentali. Probabil este vorba despre *Tomul* redactat de Papa Damasie în urma sinodului prezidat de el însuși la Roma, în 369. Acest *Tomus* a fost acceptat și semnat la Antiohia de un sinod prezidat de Meletius, la care au participat 146 de episcopi orientali. La acest sinod s-au făcut demersuri semnificative pentru a pune capăt schismei care diviza Biserica din Antiohia. În 380, împreună cu deciziile sinodului

desfășurat la Roma, Damasie trimite un nou *Tomus* adresat răsăritenilor, în special lui Paulin de Antiohia.

Tomul despre care este vorba în acest canon poate fi cel din 369 sau cel din 380 al Papei Damasie. Părerea care tinde spre unanimitate printre specialiști este aceea a *Tomului* din 369, pentru următoarele motive: 1) acest canon aparține sinodului de la Constantinopol întrunit în 382; 2) de la acest sinod avem o scrisoare sinodală adresată apusenilor (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească*, V, 9); 3) acest canonul 5 având o sursă comună cu scrisoarea sinodală, trebuie să aibă o oarecare legătură cu această scrisoare; 4) episcopii orientali, pentru a-i convinge pe occidentali de ortodoxia lor, fac apel la două două documente, un *Tomus* completat și semnat la sinodul din Antiohia și un alt *Tomus* al conciliului ecumenic din 381; 5) sinodul din Antiohia este întrunirea din 378, iar *Tomul* este documentul trimis din Roma în 369 și acceptat la Antiohia în 378; 6) sinodul din Antiohia a trimis la Roma, ca supliment al *scrisorii sinodale*, un exemplar al *Tomului* îmbogățit cu o notă de recepție și cu semnătura membrilor sinodului; 7) sinodul din Constantinopol, în 382, ar fi putut să spună foarte bine, vorbind despre *Tomul* retrimis la Roma cu adaosurile de rigoare, *Tomul terminat la Antiohia*, chiar dacă, în realitate, acest *Tomus* a fost redactat la Roma; 8) fragmentele păstrate din *Tomul* din 369 insistă asupra egalității în divinitate a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh, egalitate menționată și de canonul nostru; 9) un bemol totuși este de menționat la aceste argumente: fragmentele de care dispunem din *Tomul* din 369 nu fac nici o referire la schisma Bisericii din Antiohia, însă această tăcere poate fi explicată prin faptul că, pe de o parte, din documentul original deținem foarte puține pasaje, iar pe de altă parte, sinodul din Antiohia a lucrat împotriva schismei inițiate de Meletius.

Toate aceste informații ne fac să credem că în scrisoarea adresată de episcopii din Italia occidentalilor, în anul 381, ei spun explicit că au scris, cu ani în urmă, răsăritenilor pentru a condamna schisma din Antiohia și a da glas ortodoxiei lor. Pentru a înțelege și mai bine relevanța acestui canon trebuie să menționăm faptul că scrisoarea din 381 spunea că, într-un document anterior, probabil *Tomul* din 369, răsăritenii afirmău că cele două părți din Antiohia mărturiseau o credință ortodoxă. Ca răspuns la acest document, conciliul de la Constantinopol afirmă: *Recunoaștem ca fiind ortodocși toți*

credincioșii din Antiohia care mărturisesc egalitatea în divinitate a Tatălui, Fiului și Sfântului Duh.

Canonul 6: *Despre acuzațiile împotriva episcopilor și preoților. Deoarece mulți sunt cei care, în dorința de a tulbura liniștea Bisericii, plăsmuiesc, mânați de spiritul urii și al calomniei, acuzații împotriva episcopilor ortodocși însărcinați să cârmuiască Biserica, propunându-și doar să aducă prejudicii onoarei preoțești și să întărească poporul iubitor de pace, sfântul conciliu al episcopilor întruniți la Constantinopol a decis că pe viitor nu se vor mai primi acuzatori fără o cercetare prealabilă; nu se va permite oricui, fără deosebire, să fie reclamant împotriva celor care cârmuiesc Bisericile, fără a interzice totuși tuturor [într-un mod absolut și fără distincție] acest lucru; dacă cineva va aduce împotriva unui episcop o acuzație personală, adică privată, fie că a suferit daune din partea acestuia, fie că a fost tratat pe nedrept în vreun alt chip, nu trebuie, în asemenea cazuri, să se cerceteze persoana sau credința reclamantului, deoarece conștiința episcopului trebuie să fie eliberată de acuzație, iar cel care spune că a suferit daune trebuie să obțină dreptate, indiferent care ar fi credința căreia îi aparține. Însă dacă acuzația împotriva episcopului se referă la lucruri bisericești, atunci trebuie cercetate persoanele acuzatorilor; fiindcă trebuie evitat, înainte de toate, ca ereticii să aducă împotriva episcopilor ortodocși acuzații referitoare la treburile Bisericii; (îi considerăm eretici pe cei care sunt excluși deja de mult timp din Biserică și pe cei care mai apoi au primit anatema din partea noastră; pe lângă aceștia și cei care se prefac că mărturisesc credința ortodoxă, însă, separându-se de episcopii care sunt în comuniune cu noi, formează schisme). De asemenea, membrii Bisericii care au fost deja condamnați pentru anumite motive, sau excluși, sau excomunicați, fie clerici, fie laici, înainte de a purta o plângere împotriva unui episcop trebuie să se spele ei înșiși de propriile lor învinuiri. De asemenea, cei care se află sub acuzație nu pot fi primiți să aducă plângeri împotriva episcopului sau împotriva altor clerici înainte de a-și fi dovedit propria nevinovăție referitor la acuzațiile aduse împotriva lor. Însă, dacă persoane, care nu sunt nici eretice, nici excomunicate, care nu au suferit nici o condamnare și care nu se află sub o anumită acuzație, spun că au o plângere împotriva episcopului referitor la probleme bisericești, sfântul conciliu le poruncește să supună mai întâi aceste plângeri judecării tuturor episcopilor provinciei întruniți și să demonstreze înaintea lor acuzațiile aduse împotriva*

episcopului incriminat; iar dacă episcopii provinciei nu pot găsi o soluție plângerilor la adresa episcopului, atunci reclamații se vor adresa conciliului superior al episcopilor acelor episcopii, care se va întruni pentru a judeca plângerea, însă nu-și vor putea aduce acuzația în fața conciliului înainte să fi promis, în scris, că acceptă pentru ei o pedeapsă egală, dacă s-ar dovedi, în urma examinării plângerii, că acuzațiile împotriva episcopului au fost doar calomnii. Iar dacă cineva, neținând seama de aceste prescripții, ar îndrăzni să obosească urechile împăratului sau să perturbe sălile de judecată ale autorităților civile sau conciliul ecumenic, dând dovadă astfel de dispreț față de episcopii locului, unuia ca acesta nu trebuie să i se îngăduie să fie reclamant, deoarece nu ține seama de canoane și tulbură buna rânduială a Bisericii.

Acest canon este o dovadă vie a tensiunilor în care se afla instituția Bisericii după mai bine de o jumătate de secol de la începerea ostilităților între arieni și ortodocși. Asistăm la acuzații fără măsură, la denunțuri repetate, la condamnări nejustificate, la violențe de tot felul care transformau clerul mai degrabă într-o societate de autoapărare decât în predicatori ai mesajului evanghelic. Ioan Gură-de-Aur era conștient de acest lucru atunci când scria: „Un episcop trebuie să fie mereu pe poziție de apărare împotriva tuturor acelor care-i suspectează purtarea. Este cercetat și fiecare dorește să-i facă rău. Dacă se încumetă să facă ceva, tot ceea ce întreprinde nu-l va feri de limba veninoasă, iar cei din jurul său sunt cei de care trebuie să se ferească cel mai mult” (*De sacerdotio*, III, 14). Mai târziu, fiind episcop de Constantinopol, va afirma din nou că nimeni nu ezită să aducă acuze împotriva unui episcop (*Homiliae in Acta Apostolorum*, III, 2).

Canonul nostru descrie aceeași situație. Este de remarcat în textul acestui canon garanția făcută celor care aduc acuzații personale: nu trebuie să existe nici o anchetă privitoare la credința lor. Termenul utilizat este *θρησκευόν*, care are sensul de „cult”. Intenția pare a fi clară: credința sau cultul acuzatorului nu trebuie să constituie o piedică pentru acuzarea unui ecleziastic atunci când motivul este grav și acuzația bine întemeiată. Sinodul din Hipona, din anul 393, specifica faptul că nimeni nu va putea acuza un episcop dacă mai întâi nu este el însuși în afara oricărei bănuieli. Al 75-lea canon apostolic interzice totuși unui eretic sau necredincios să aducă acuzații împotriva episcopilor.

Canonul șase de la Constantinopol restrânge și el acuzațiile împotriva episcopilor aduse de eretici pe teme de credință. Conciliul specifică cine sunt eretici: cei care au fost excomunicați printr-un document formal de Biserică, cei care chiar dacă pretend că mărturisesc credința ortodoxă, totuși s-au afiliat anumitor grupuri schismatice, care sunt anatematizați de primul canon, clericii excomunicați pentru o greșeală anume sau pentru o acuzație împotriva căreia nu au putut aduce argumente contrare. Despre acest canon, redactat, după cum am văzut, de sinodul din Constantinopol 382, Papa Nicolae I îi scria împăratului grec Mihail că el nu se afla în exemplarele romane, dar era menționat de manuscrisele în grecește.

Canonul 7: Despre cum trebuie primiți cei care revin la adevărata credință. *Cei dintre eretici care trec la ortodoxie și la moștenirea celor ce se mântuiesc trebuie să fie primiți după următoarea rânduială. Arienii și macedonienii, sabațienii și novațienii care se numesc pe sine puri și aristeri, precum și tetraditi și apolinariști trebuie să fie admiși doar după ce au anatematizat în scris toate ereziile care nu sunt în acord cu sfânta, catolica și apostolica Biserică a lui Dumnezeu. Apoi vor fi pecetluiți, adică unși cu sfântul mir în formă de cruce pe frunte, pe nas, pe ochi, pe gură și pe urechi și, pecetluindu-i [cu semnul crucii] se spune: „Pecetea Darului Duhul Sfânt”. Cât privește eunomienii, care nu botează decât printr-o singură cufundare, și montaniștii, care aici se mai numesc și frigieni, și sabelienii care învață doctrina hyiopatoriei [Fiul = Tatăl], dar care înfăptuiesc și multe alte grozăvii, și în sfârșit, toți ceilalți eretici, (este știut că există un mare număr, în special cei care provin din Galația), dacă vor să treacă la ortodoxie, nu-i vom primi decât ca pe păgâni: prima zi îi marcăm cu semnul creștinilor, a doua zi îi facem catecumeni, a treia zi îi exorcizăm suflându-le de trei ori pe față și pe urechi și astfel îi instruim și-i lăsăm să vină la biserică multă vreme pentru a asculta Sfintele Scripturi, după aceea îi botezăm.*

Canonul începe cu enumerarea tuturor acelor care ar dori să iasă din erezie și să revină în sânul Bisericii catolice prin mărturisirea credinței ortodoxe, pentru a face parte din rândul celor ce se mântuiesc, σωζομένων (Fap 2, 47 și 2 Cor 2, 15). Aceștia se impart în două categorii. Pe de o parte

cei care nu au nevoie să fie botezați din nou: arienii, macedonienii, sabațienii¹, novațienii², tetradiții³ și apolinariștii. Pe de altă parte erau cei care trebuiau botezați deoarece botezul lor era invalid, eunomienii, care botezau printr-o singură imersie, aluzie evidentă la faptul că ei botezau în moartea lui Isus Cristos, nu în numele Sfintei Treimi, montaniștii sau frigienii⁴, sabelienii care propovăduiau învățătura identității absolute între Tatăl și Fiul, ὁμοπατριᾶ. Cei din această categorie, cei care doreau să adere la credința Bisericii erau primiți cu aceleași ritualuri ca și păgânii: semnul Sfintei Cruci pe frunte, catecumenat, exorcisme, practică liturgică, formare catehetică și, în sfârșit, botezul creștin. După cum este ușor de constatat, acest canon nu decreteează nimic deosebit, ci descrie doar cum stau lucrurile referitor la ereticii și schismaticii care doreau să intre în Biserica catolică. Există o scrisoare a Bisericii din Constantinopol adresată, spre jumătatea secolului al V-lea, lui Martirius al Antiohiei, în care este descrisă aceeași procedură. O asemenea coincidență i-a făcut pe unii specialiști să lanseze ipoteza că acest canon nu ar proveni nici de la conciliul din Constantinopol, 381, nici de la sinodul din Constantinopol, 382, ci ar fi un fragment al scrisorii amintite mai sus. Sinodul Quinisext, sau Conciliul din Trullo, din 692, după ce a făcut unele modificări, l-a introdus în canoanele sale, canonul 95 din Trullo, fără a descrie sursa provenienței lui.

¹ Sabatienii sunt un grup puțin cunoscut. Își trag numele de la un iudeu, Sabatius, care a făcut front comun cu novațienii, a fost sfințit preot și a fondat propria mișcare religioasă după ce a primit consacrarea episcopală, SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericească*, V, 21-22. Discipolii săi se autointitulau protopaschiți sau păstrători ai tradițiilor pascale primitive. În anul 413, Teodosie al II-lea consideră că este vorba despre un grup disident din grupul novațienilor.

² Novațienii, discipolii lui Novatian, mai sunt supranumiți și „puri”, καθαροὺς. Novatian, preot roman, condamnă laxismul Papei Corneliu referitor la așa-numiții *lapsi* din timpul persecuției lui Decius, întrunește trei episcopi italieni și este consacrat episcop al Romei, devenind astfel antipapă. Un sinod al episcopilor italieni validează totuși consacrarea lui Corneliu, iar Novatian este excomunicat. Atunci el fondează propria-i Biserică și promovează un puritanism exclusiv.

³ Tetradiții sau quartodecimanii sunt adepții sărbătoririi Paștelui la o dată comună cu evreii, adică pe 14 Nisan. Deja din timpul Papei Victor, 187-197, ei au fost condamnați, iar conciliul de la Niccea a decis stabilirea unei zile comune pentru sărbătorirea Paștelui conform calendarului alexandrin.

⁴ Montaniștii, cunoscuți și sub numele de frigieni, constituiau o sectă în Biserica secolului al II-lea, al cărui fondator era un autointitulat profet, Montanus, și două femei profetese, Maximilla și Priscilla.

III. APROBAREA IMPERIALĂ ȘI ECUMENICITATEA CONCILIULUI

La terminarea lucrărilor, Părinții participanți îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru harurile acordate și asistența Duhului Sfânt în timpul dezbaterilor. De asemenea, își exprimă grațitudinea față de împăratul Teodosie I, care nu a crușat nici un efort pentru desfășurarea în cele mai bune condiții a conciliului: „Îndemnați de scrisoarea ta, ne-am întrunit la Constantinopol și, după ce am întărit comuniunea între noi, prin scurte definiții am confirmat credința de la Niceea și i-am anatematizat pe ereticii care s-au ridicat împotriva ei. De asemenea, am promulgat un anumit număr de canoane menite să îmbunătățească ordinea în Biserică și am adăugat la toate acestea scrisoarea noastră. Acum cerem împăratului confirmarea, în scris, a rezultatelor obținute”¹.

La rândul său, Teodosie a publicat următorul document post-conciliar: „Toate bisericile vor fi retrocedate imediat episcopilor care mărturisesc divinitatea egală a Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt și care sunt, în orașul imperial, în comuniune cu Nectarie de Constantinopol, în Egipt cu Timotei de Alexandria, în Orient cu Pelagiu de Laodicea și Diodor de Tars, în Asia proconsulară și în provincia Asiei cu Amfilocus de Iconium și Optimus de Antiohia (în Pisidia), în ținutul din Pont cu Heladie de Cezareea, Otreius de Melitene, Grigorie de Nyssa, în sfârșit, în Mysia și în Scitia cu Terentius, episcopul Scitiei (astăzi Tomis) și cu Martirius, episcopul de Marcianopolis (astăzi Preslaw, în Bulgaria). Toți cei care nu sunt în comuniune cu cei numiți mai sus trebuie să fie considerați eretici publici și, ca atare, alungați din Biserică” (*Decretul postconciliar al lui Teodosie*, din 30 iulie, 381)². Printr-un asemenea decret, împăratul dorea să pună capăt atât

¹ Acest scurt cuvânt de mulțumire al Părinților conciliari însoțește deci decretul conciliar, vezi J. HARDOUTIN, *Conciliorum Collectio Regia Maxima*, vol. 1, col. 807 și MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, vol. II, col. 557.

² Istoricul bisericesc SOZOMEN, *Istoria bisericăscă*, VII, 9, redă același text fără diferențe notabile. SOCRATE din Constantinopol, *Istoria bisericăscă*, V, 8, ne transmite și el acest document însă pe alocuri inexact. Conform lui, nu împăratul ar fi cel care ar fi atribuit prerogative speciale episcopilor numiți, ci conciliul. În gândirea lui, aceste prerogative îi ridicau la demnitatea de Patriarhi. Noi credem însă că prin valorile lor personale și nu datorită rangului scaunului episcopal au devenit ei stâlpi ai ortodoxiei. Spre exemplu, pe de o parte, nimănui nu

neînțelegerilor doctrinare legate de divinitatea persoanelor Sfintei Treimi, cât și disciplinare prin recunoașterea episcopilor validați de Părinții conciliari.

Referitor la autoritatea și ecumenicitatea conciliului de la Constantinopol, acestea au fost puse sub semnul întrebării de latinii care s-au întrunit în sinod la Roma. Ei au criticat îndelung numirea lui Flavian pe scaunul Antiohiei, numire care nu făcea decât să adâncească prăpastia între Biserică și schisma melețiană. Nici numirea lui Nectarie pe scaunul Constantinopolului nu era pe placul latinilor, deoarece ei considerau că Maxim Cincul era încă episcopul valid al Noii Rome. De aceea, orientalii s-au întrunit din nou în sinod în 382, tot la Constantinopol, și au trimis occidentalilor un exemplar din decretul dogmatic promulgat la conciliul din 381, pe care-l numesc ecumenic: „în ce ne privește, noi recunoaștem acest conciliu ca fiind ecumenic”. De asemenea, la acest sinod s-au discutat actele conciliului din 381 și s-au adus justificări documentelor incriminate. Participanții au specificat învățătura despre Sfânta Treime, o unică esență, și trei persoane, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, în Dumnezeu. O asemenea teologie este contrară celei promovate de Sabelius, care confunda persoanele divine și neglija proprietățile specifice fiecăreia, celei proclamate de arieni și pneumatomași, care susțineau ideea unei Treimi compuse din Creator, Tatăl, și creaturi, Fiul și Duhul Sfânt.

Dacă *Simbolul Niceno-Constantinopolitan* s-a bucurat de o primire favorabilă în creștinătatea occidentală, nu tot așa s-au petrecut lucrurile și cu receptarea canoanelor. Spre mijlocul secolului al V-lea, Papa Leon I vorbea despre ele, în mod special despre canonul 3, într-un mod foarte defavorabil¹. La rândul său, Papa Grigorie I scrie în același sens: „Biserica Romei nu cunoaște nici canoanele, nici deciziile Conciliului și nici nu le acceptă; ceea ce am acceptat până acum este referitor la deciziile luate împotriva macedonienilor” (*Epistola*, 7). La începutul secolului al VII-lea, Roma recunoaște *Crezul Niceno-Constantinopolitan*, însă nu recunoaște încă și canoanele. Primirea favorabilă a *Crezului* în Apus îl autorizează pe Papa Grigorie să declare ecumenicitatea conciliului din 381 de la Constantinopol,

i-ar fi trecut prin minte să ridice la demnitatea de Patriarhat micuța localitate Nyssa, al cărui episcop, Grigorie, se află pe lista demnitarilor numiți; pe de altă parte, nu este numit episcopul Antiohiei, Meletius, în ciuda prerogativelor de care se bucura această Biserică.

¹ Vezi LEON I, *Epistola ad Anatolium*, 56, 2, în: BALLERINI, S. *Leonis, Opera*, vol. II, p. 525.

numărându-l printre cele patru concilii ecumenice a căror autoritate decurge direct din cele patru Evanghelii. Predecesorii lui, Vigilius și Pelagiu al II-lea, afirmau și ei ecumenicitatea acestui conciliu datorită recepției *Crezului* și a anumitor decizii conciliare în Apus.

Când a fost recunoscută oficial, de Bisericile orientale și de Biserica occidentală, ecumenicitatea conciliului de la Constantinopol? În Bisericile răsăritene, chiar dacă în 382 conciliul primise apelativul de ecumenic, acest titlu nu a fost ratificat decât mult mai târziu. Astfel, la Efes în 431, Părinții conciliari vorbesc despre întrunirea din 325 și despre *Crezul* de la Niceea cu o deosebită venerație, pe când nici măcar nu pomenesc despre Constantinopol 381. Cel de-al doilea conciliu ținut la Efes, în 449, cunoscut sub numele de „tâlhăria de la Efes”, vorbind despre cele două concilii generale, Niceea și Efes, atribuie celui din urmă apelativul „cel de-al doilea conciliu”, demonstrând astfel că nu acorda același rang conciliului de la Constantinopol. Eusebiu de Dorylaeum, adversar înverșunat al monofiziților, nu recunoaștea decât conciliile de la Niceea și Efes și declara că este fidel credinței celor 318 Părinți de la Niceea și acceptă tot ceea ce s-a efectuat măreț și sfânt la conciliul de la Efes.

Va trebui să așteptăm al IV-lea conciliu ecumenic, întrunit la Calcedon în 451, pentru a constata o recunoaștere oficială a *Crezului Niceno-Constantinopolitan*. Astfel a fost aprobat în mod solemn. Din acest moment, Bisericile răsăritene au privit conciliul de la Constantinopol ca fiind al doilea conciliu ecumenic, iar împăratul Iustinian îl numește în rândul celor patru concilii ecumenice: Niceea, Constantinopol, Efes și Calcedon. În Occident, în special canonul 3 este un obstacol major în recunoașterea documentelor și ecumenicității conciliului de la Constantinopol. La conciliul de la Calcedon, pe când *Simbolul* era proclamat și venerat, delegații papali confirmau în totalitate adevărurile de credință proclamate. Însă când s-a reamintit reînnoirea canonul 3 de la Constantinopol, ei au părăsit sala și au redactat un protest în care specificau faptul că la Roma ordonanțele celor 150 de episcopi nu au fost primite drept canoane sinodale. Papa Leon scria, la închiderea lucrărilor conciliare de la Calcedon, că al treilea canon de la conciliul de la Constantinopol nu a fost adus niciodată la cunoștința Romei, „Scaunul Apostolic” (*Epistola*, 56, 5).

Succesorul lui Leon I, Papa Felix al III-lea, în 485, într-o scrisoare adresată monahilor din Constantinopol și din Bitinia nu amintește decât trei concilii ecumenice: Niceea, Efes și Calcedon. La rândul său, nici Papa Gelasie, 492-496, nu vorbește despre ecumenicitatea conciliului din 381. Doar începând cu secolul al VI-lea, Biserica apuseană va introduce oficial conciliul de la Constantinopol pe lista conciliilor ecumenice datorită prescripțiilor dogmatice, nu însă și prin primirea canoanelor¹. Primul conciliu din Constantinopol a dobândit deci ulterior autoritate și ecumenicitate. Intenția Bisericii nu a fost și nici nu a putut fi aceea de a demonstra din punct de vedere istoric împlinirea condițiilor unui conciliu ecumenic. De aceea, istoricii sunt de acord pentru a sublinia faptul că introducerea conciliului în rândul celor ecumenice are o deosebită importanță juridică.

CONCLUZII

Pentru a conclud monografia acestui conciliu, dorim să subliniem pe scurt câteva elemente pentru a evidenția importanța și actualitatea lui în Biserica de astăzi. Adevărurile de credință promulgate la Constantinopol sunt un zid puternic împotriva ereziilor care au bântuit Biserica primelor patru veacuri ale creștinismului. După ce Părinții conciliari au enunțat succint credința în Sfânta Treime și în Întruparea Cuvântului, pentru noi și pentru a noastră mântuire, în finalul lucrărilor unui sinod ținut tot în orașul imperial un an mai târziu, aceeași participanți trimit o *Scrisoare sinodală* occidentalilor, în care afirmă: „Aceste adevăruri sunt rezumatul credinței creștine pe care o mărturisim fără șovăială. Veți simți și voi mare bucurie citind *Tomul din Antiohia*, redactat de sinodul care s-a întrunit acolo, și cel ce a fost publicat

¹ Chiar dacă al treilea canon a jucat un rol major în stabilirea „ierarhiei onorifice” în interiorul Pentarhiei din antichitatea creștină (Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim), importanța conciliului este pe plan dogmatic. *Crezul Niceno-Constantinopolitan* a condus la moarte doctrina ariană și pneumatomahă, iar teologii, orientali și occidentali, posteriori conciliului, l-au folosit ca pe un izvor nesecat de doctrină și sevă creștină, capabil să pună în derută orice erezie. Unitatea ființei în Dumnezeu se manifestă în pofida Trinității persoanelor, adică provenienței Fiului și Duhului Sfânt din Tatăl și unității în voință și acțiune a celor trei persoane, vezi *Cuvântări teologice* ale lui GRIGORIE de Nazianz, care i-au conferit titlul „Grigorie Teologul”.

anul trecut la conciliul ecumenic de la Constantinopol. Acolo am expus mai pe larg credința noastră și am semnat condamnarea tuturor ereziilor care au apărut recent”. Un pic mai departe, aceeași scrisoare afirmă: „Am consacrat întru episcopat pentru Noua Romă – adică orașul imperial Constantinopol – de curând eliberată, prin harul lui Dumnezeu, din mâinile hulitoare ale ereticilor ca din gura unui leu, pe Preafericitul și Drept-credinciosul Nectarie, în timpul conciliului ecumenic, în comun acord, în prezența Drept-credinciosului împărat Teodosie, al întregului cler și cu asentimentul întregului oraș” (TEODORET de Cyr, *Istoria bisericească* V, 9).

Chiar dacă acest conciliu nu a primit calificativul de „ecumenic” decât *a posteriori*, în gândirea episcopilor, întruniți un an mai târziu în sinod la Constantinopol, conciliul din anul precedent este plin de încărcătură dogmatică și îmbracă o însemnătate deosebită.

Credința exprimată la acest conciliu are o dimensiune eclezială ce depășește secolele pentru a întări unica credință mărturisită de toate Bisericile de astăzi. Dincolo de diferențele disciplinare și liturgice, *Crezul Niceno-Constantinopolitan* este piatra de temelie pe care stă în picioare Biserica lui Cristos până la venirea lui în slavă. Grigorie de Nazianz, protagonistul principal al primei părți a lucrărilor conciliare, în urma eșecului suferit ca Patriarh al Noii Rome și președinte al conciliului, ne dă o idee, nu prea măreață, despre episcopii întruniți în conciliu: „Acești prelați care aveau misiunea de a instrui poporul, de a-i da Duhul Sfânt, de a răspândi de la catedrele lor Cuvântul mântuirii, de a propovădui tuturor și pretutindeni pacea, nu făceau decât să urle în mijlocul bisericilor. Atât de mare era răutatea și ura lor, unii împotriva celorlalți, încât prin strigăte surzitoare erau când acuzatori, când acuzați; se întâmpla ca uneori să fie atât de furioși încât înebuneau, fiecare criticându-l pe cel ce a vorbit înaintea lui, așa de mare era dorința de a guverna și de a comanda singur” (*De vita sua*).

Un alt ecou de la conciliu, ce merge în același sens, îl avem de la Ambroziu de Milano, care explică nemulțumirea lui și a occidentalilor față de modul cum s-au desfășurat lucrările conciliare, precum și procedurile canonice ale consacrării episcopilor Flavian de Antiohia, succesorul lui Meletius, și Nectarie pentru a ocupa scaunul Constantinopolului, după demisia lui Grigorie de Nazianz (*Scrisoarea XIII*). Totuși, chiar dacă aceste decizii disciplinare și modul de comportare al episcopilor în timpul lucrărilor

conciliare poate lăsa de dorit, nu trebuie să uităm esențialul: deciziile dogmatice semnate la Constantinopol și valabile până astăzi în toate Bisericele. Victoria ortodoxiei asupra ereziilor timpului este definitivă, iar Biserica poate respira aerul adevărului în mărturisirea credinței ei trinitare și cristologice. De asemenea, nu putem trece sub tăcere importanța *Tomului lui Damasie* redactat cel mai probabil în urma sindului roman convocat de însuși Papa Damasie, în 377. Recursul la acest document, atât în timpul lucrărilor conciliare din 381, cât și în timpul lucrărilor sinodale din 382, este o dovadă a recunoașterii credinței ortodoxe păstrate, trăite și transmise de *primus inter pares* întregii Biserici, din Apus și din Răsărit.

În *Crezul Niceno-Constantinopolitan* partea despre afirmațiile dogmatice referitoare la Duhul Sfânt rămâne originalitatea acestui conciliu. După ce la Niceea s-a afirmat doar „Cred în Duhul Sfânt”, la Constantinopol s-au adăugat afirmații referitoare la Duhul Sfânt. În schimb, citind cu atenție aceste adăugiri putem fi surprinși că nu găsim afirmații explicite de genul: *Duhul Sfânt este Dumnezeu*, sau *Duhul Sfânt este consubstanțial Tatălui și Fiului*, adică *deoființă* cu Tatăl și cu Fiul. Totuși, aceste lacune al *Crezului*, referitoare la consubstanțialitatea și la divinitatea Duhului Sfânt, nu înseamnă că Părinții conciliari n-au afirmat dumnezeirea egală a Duhului Sfânt cu Tatăl și cu Fiul, ci doar, după cum spune Severus de Antiohia „Părinții au folosit termeni echivalenți [...] ei nu au spus că Duhul Sfânt este Dumnezeu, nici că el este consubstanțial, pentru a nu-i șoca pe cei care aveau auzul îmbolnăvit” (*Liber contra impium grammaticum* III, 11). Cei cu „auzul îmbolnăvit” sunt cei care nu erau obișnuiți să audă formule de credință ortodoxe și se scandalizau ușor când apăreau noi termeni în *Crez*, de aceea trebuiau evitați și găsiți echivalenți.

Atitudinea Părinților, atitudine moștenită de Atanasie de Alexandria, era aceea a împăcării, prin toate mijloacele, a tendințelor teologice, pentru a menține unitatea credinței și a Bisericii, fără a trăda însă Revelația biblică: „Toți cei care doresc să trăiască în pace cu voi [...] chiar și cei ce vin din arianism, primiți-i precum părinții își primesc fiii, deschideți-le brațele ca adevărați învățăcei și doctori ce sunteți. Nu le cereți altceva decât să condamne erezia arienilor și să mărturisească *Simbolul credinței* de la Niceea [...]. Cât despre cei pe care unii îi acuzau că au introdus trei ipostasuri în discursul lor, deoarece expresia nu se află în Scriptură, deci este suspectă, am

gândit bine că trebuie să fie primiți și să nu li se ceară nimic în plus decât mărturisirea credinței de la Niceea [...]. După ce am examinat cu atenție mărturisirea lor de credință și terminologia folosită, i-am examinat și pe aceia care erau acuzați că vorbeau despre un ipostas în sensul sabelian al termenului, negându-l pe Fiul și pe Duhul Sfânt sau afirmând că Fiul nu era consubstanțial, nici Duhul Sfânt subsistent. Însă ei ne-au asigurat că nu au gândit niciodată așa ceva [...] Deci, verificând cu atenție, vă îndemnăm să nu condamnați cu ușurință pe cei care fac asemenea mărturisiri de credință și care, în plus, vă dau explicații referitor la cuvintele folosite, nici să nu-i alungați, ci să-i primiți deoarece ei doresc pacea și unitatea Bisericii” (*Scrisoare către Palladius*). Aceeași atitudine o vor prelua și Capadocienii mai târziu, scopul fiind menținerea unității Bisericii.

Un ultim aspect ce-l putem reține din dezbaterile acestui conciliu se referă tot la conținutul afirmațiilor despre Duhul Sfânt. Acesta nu este rodul unor speculații abstracte sau a unor discuții de dragul polemicii, ci are ca fundament teologia sacramentală a botezului și doxologia creștină, Euharistia fiind expresia supremă. Afirmațiile despre Duhul Sfânt necesită o atenție sporită din partea conciliarilor asupra ecleziologiei de comuniune în care viața carismatică specifică fiecăruia converge spre mărturisirea, adorația și glorificarea Dumnezeuului unic în Treimea persoanelor: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Deci *Crezul*, expresia fundamentală a credinței baptismale, ne retrimite neîncetat la concepția sacramentală a Bisericii, pe care însuși Cristos a dorit-o *Una, Sfânta, Catolică și Apostolică* după cum mărturisesc Părinții conciliari prezenți la dezbaterile de la Constantinopol, în 381.

Bibliografie selectivă

Surse primare

- ALBINUS, *The Handbook of Platonism*, traducere, introducere și comentarii de John DILLON, Oxford, Clarendon Press, 1993.
- ATANASIE de Alexandria, *Cuvânt împotriva elinilor. Tratat despre întruparea Cuvântului. Trei cuvinte împotriva arienilor*, traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Dumitru STĂNILOAE, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010.
- *Scrisori despre divinitatea Duhului Sfânt*, introducere, traducere și note de Dumitru STĂNILOAE, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2010.
 - *Scrisorile pascale*, studiu introductiv, note și traducere de Lucian DÎNCĂ, Iași, Editura Sapientia, 2013.
 - *De decretis nicaenae – Despre decretul conciliului de la Niceea*, introducere, traducere, comentarii și note explicative de Lucian DÎNCĂ, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2015.
 - *De Sententia Dionysii*, în: A Select Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, Ph. SCAFF & H. WACE (dir.), vol. V, *St. Athanasius. Selecto Works and Letters*, Michigan, B. Eerdmans Publishing Company, 1979, p. 173-187.
 - *Epistula ad Serapionem*, Paris, Cerf, col. *Sources chrétiennes* 15, 1947.
- EUSEBIU de Cezareea, *Istoria bisericească*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1987.
- *Théologie politique de l'empire chrétien. Louanges de Constantin (Triakontaétérikos)*, introducere, traducere, note de P. MARAVAL, Paris, Cerf, 2001.
- GELASIE, *Istoria bisericească*, Leipzig, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, col. *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (GCS)* 28, coloana 44, 1918.
- GRIGORIE de Nazianz, *Cuvântări teologice*, București, Editura Herald, 2008.
- *Discours 42-43*, introducere, traducere în franceză, text critic și note de J. BERNARDI, Paris, Cerf, col. *Sources chrétiennes* 384, 1992.
- ILARIE de Poitiers, *De Trinitate*, Paris, Cerf, col. *Sources chrétiennes* 443, 448, 462, 1999-2001.
- LACTANȚIU, *Despre moartea Persecutorilor*, Iași, Polirom, 2011.
- OPTAT din Milev, *De schismate donatistarum. Traité contre les donatistes*, Paris, Cerf, col. *Sources chrétiennes* 413, 1996.
- ORIGEN, *Peri Archon, Traité des principes*, traduction par M. HARL, G. DORIVAL, A. LE BOULLUEC, Paris, Études Augustiniennes, 1976, 2007.

Surse secundare

- *** *Vocabulaire de théologie biblique*, Paris, Cerf, 1999.
- ADENEY Walter, *The Greek and Eastern Churches*, New York, Scribners, 1908.

- ADNES Pierre, *L'onction des malades: histoire et théologie*, Paris, FAC Éditions, 1994.
- ALBERIGO Giuseppe (dir.), *Les Conciles oecuméniques*, vol. I. *L'Histoire*, Paris, Cerf, 1994.
- ALISTAIR Stewart-Sykes, *The Lamb's High Feast: Melito, „Peri Pascha”, and the Quartodeciman Paschal Liturgy at Sardis*, Boston, Brill, 1998.
- AYRES Lewis, *Nicaea and its Legacy: an Approach to Fourth-century Trinitarian Theology*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- BAGNALL Roger S., *Egypt in Late Antiquity*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- BARDENHEWER Otto, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, vol. II, Freiburg, Herder, 1902.
- BARDY Gustave, *Recherches sur saint Lucien d'Antioche et son école*, Paris, Beauchesne, 1936.
- BĂDILÎȚĂ Cristian, *Orthodoxie versus ortodoxie*, București, Curtea Veche, 2009.
- BEHR John, *Formation of Christian Theology*, vol. 2/1: *The Nicene Faith*, Crestwood, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 2004.
- BENGA Daniel, *Cred, mărturisesc și aștept viața veșnică. O istorie teologică a Simbolului Niceo-Constantinopolitan*, București, Bazilica, 2013.
- BERNARDI Jean, *Saint Grégoire de Nazianze*, Paris, Cerf, col. „Initiation aux Pères de l'Église”, 1995.
- BETHUNE-BAKER James F., *The meaning of homoousios in the Constantinopolitan Creed*, Nendeln/Liechtenstein, Kraus Reprint, 1967.
- BEVENOT Maurice, *Ciprian de Cartagina, De lapsis and De Ecclesiae Catholicae unitate*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- BIFFI Inos, *Battesimo, cresima, eucaristia e penitenza. La storia e il rito. Catechesi in breve*, Milano, Jaca Book, 1995.
- BINGHAM D. Jeffrey (dir.), *The Routledge companion to Early Christian Thought*, Londra, New York, Routledge, 2010.
- BORI Pier C., *Chiesa primitiva: l'immagine della comunità delle origini (Atti 2, 42-47, 4, 32-37) nella storia della Chiesa antica*, Brescia, Paideia, 1974.
- BOULARAND Ephrem, *L'hérésie d'Arius et la „foi” de Nicée*, vol. 1, Paris, Letouzey et Ané, 1972.
- *L'hérésie d'Arius et la „foi” de Nicée*, vol. 2, Paris, Letouzey et Ané, 1973.
- BOURGOING Jacqueline de, *Le calendrier maître du temps*, Paris, Gallimard, 2000.
- BRÉHIER Émile, *La philosophie de Plotin. Intellect et discursivité*, 2e ed., Paris, Presses Universitaires de France, 2003.
- CAMPLANI Alberto, *Atanasio di Alessandria. Lettere festali*, Milano, Paoline, 2003.
- CARROLL Scott T., *The Melitian schism: coptic christianity and the Egyptian church*, teză de doctorat, diss., Miami University, 1989.
- CASEL Odon, *La fête de Pâques dans l'Église des Pères*, Paris, Cerf, 1963.
- CHEVALIER Ulysse, *Répertoire des sources historiques du Moyen Âge: bio-bibliographie*, vol. I, Paris, Picard, 1905.
- CLEBERT Jean-Paul, *Provence antique*, Paris, R. Laffont, 1988.
- COCHINI Christian, *The Apostolic Origins of Priestly Celibacy*, London, Ignatius Press, 2002.

- COLSON Jean, *Ministre de Jésus-Christ ou le Sacerdoce de l'Évangile: étude sur la condition sacerdotale des ministres chrétiens dans l'Église primitive*, Paris, Beauchesne, 1966.
- DAGRON Gilbert, *Empereur et prêtre: étude sur le césaropapisme byzantin*, Paris, Gallimard, 1996.
- DECRET François, *Le christianisme en Afrique du Nord ancienne*, Paris, Le Seuil, 1996.
- DENZINGER Heinrich, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum*, Bologna, Edizioni Dchoniane Bologna, 2003.
- DICK Ignace, *Les Melkites: Grecs-orthodoxes et Grecs-catholiques des patriarchats d'Antioche, d'Alexandrie et de Jérusalem*, Paris, Brepols, 1994.
- DÎNCĂ Lucian, *Le Christ et la Trinité chez Athanase d'Alexandrie*, Paris, Cerf, 2012.
- DODD Charles H., *La prédication apostolique et ses développements*, Paris, Editions universitaires, 1975.
- DOSSETTI Giuseppe L., *Il simbolo di Niceea e di Costantinopoli*. Edizione critica, Testi e Ricerche di Scienze Religiose, 2, Roma-Freiburg-Basel-Barcelona-Viena, Herder, 1967.
- DUCHESNE Louis, *Liber pontificalis*, text, introducere și comentarii, vol. I, Paris, E. Thorin, 1884.
- ERNEST James D., *The Bible in Athanasius of Alexandria*, Boston, Brill Academic Publishers, 2004.
- ESSAD Djelal, *Constantinople: de Byzance à Stamboul*, Paris, Renouard, Laurens, 1909.
- FLICHE Augustin și MARTIN Victor (dir.), *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, vol. III, Paris, Bould&Gay, 1934-1939.
- FOX Robin L., *Païens et chrétiens: la religion et la vie religieuse dans l'Empire romain de la mort de Commode au Concile de Nicée*, Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1997.
- FUNK Franz X. von, *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen*, vol. I, Paderborn, F. Schöningh, 1897.
- GARRIGUES Jean-Miguel, *Le Saint-Esprit sceau de la Trinité*, Paris, Cerf, col. *Cogitatio Fidei*, 2011.
- GAUDEMET Jean, *Formation du droit canonique et gouvernement de l'Église de l'Antiquité à l'âge classique*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 2008.
- GAUTHIER Guy, *Constantin, le triomphe de la Croix*, Paris, Editura France-Empire, 1999.
- GELZER Heinrich, *Patrum Nicaenorum nomina latine, graece, coptice, syriace, arabice, armenice, societa opera*, Leipzig, B.G. Teubneri, 1898.
- GEOLTRAIN Pierre (dir.), *Aux origines du christianisme*, Editura Gallimard / Le Monde de la Bible, col. *Folio histoire* 98, 2000.
- GREGG Robert C., GROH Dennis E., *Early Arianism. A View of Salvation*, Philadelphia, Fortress Press, 1981.

- GREGG Robert C. (dir.), *Arianism. Historical and Theological Reassessments*, Cambridge, Philadelphia Patristic Foundation, 1985.
- GRIMAL Pierre, *L'Empire Romain*, Paris, Éditions de Fallois, 1993.
- GRYSON Roger, *Les origines du célibat ecclésiastique: du premier au septième siècle*, Gembloux, Duculot, 1970.
- HANSEN Günter C., *Anonyme Kirchengeschichte (Gelasius Cyzicensis, CPG 6034)*, GCS, Neue Folge 9, Berlin-New York, De Gruyter, 2002.
- HANSON Richard P.C., *The Search for the Christian Doctrine of God. The Arian Controversy 318-381*, Edinburgh, T&T Clark, 1988.
- HARDOUIN Jean, *Conciliorum Collectiologia Maxima: Acta Conciliorum Et Epistolae Decretales Ac Constitutiones Summorum Pontificum*, Paris, Ex Tipographia Regia, 1714-1715.
- HESS Hamilton, *The Early Development of Canon Law and the Council of Sardica*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- HOURCADE Janine, *Les diaconesses dans l'Eglise d'hier... et de demain?*, Saint-Maurice, Éditions Saint-Augustin, 2001.
- IOAN PAUL al II-lea, *Catechèses sur le Credo*, vol. 1: *Je crois en Dieu, le Père și* vol. 2: *Le créateur du ciel et de la terre*, Paris, Cerf, 1987.
- JASPERS Karl, *Plato*, München, Piper, 1976.
- KANNENGIESSER Charles, *Arius and Athanasius. Two Alexandrian Theologians*, Hampshire, Variorum, 1991.
- KARASTATHIS Kostas V., *Marele Constantin, învinuiri și adevăr. Studiu istoric*, Galați, Egumenița, 2013.
- KING Karen L., *What is Gnosticism?*, Cambridge MA, Harvard University Press, 2005.
- KOPECEK Thomas A., *A History of Neo-Arianism*, vol. 2, Cambridge, Philadelphia Patristic Foundation, 1979.
- KELLY John Norman D., *Early Christian Creeds*, Londra, Longmans, 1960.
- *Early Christian Creeds*, Londra, Longmans, 1972.
- KLONER Amos, ZISSU Boaz, *The Necropolis of Jerusalem in the Second Temple period*, Leuven, Peeters, 2007.
- LABRIOLLE Pierre de, *Les sources de l'histoire du montanisme*, New York, AMS Press, 1980.
- LEMIEUX Raymond, RICHARD Réginald (dir.), *Gnoses d'hier et d'aujourd'hui*, Québec, Université Laval, Groupe de recherches en sciences de la religion, 1986.
- LE BOULLUEC Alain, *La notion d'hérésie dans la littérature grecque*, vol. I, *IIe et IIIe siècle, de Justin à Irénée*, Paris, Institut des Études Augustiniennes, 1985.
- LECLERCQ Henry, „Castration”, în: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, vol. 2, col. 2369-2372, Paris, Letouzey et Ané, 1910.
- *L'Afrique chrétienne*, Paris, Librairie V. Lecoffre, 1904.
- LONERGAN Bernard, *The Way to Nicaea: The Dialectical Development of Trinitarian Theology*, Londra, Darton, Longman&Todd, 1976.
- LETOURNEAU Pierre, *Jésus, Fils de l'homme et Fils de Dieu: Jn. 2, 23-3, 36 et la double christologie johannique*, Paris, Cerf, 1993.

- MAASSEN Fridrich, *Der Primat des Bischofs von Rom und die alten Patriarchalkirchen*, Bonn, Henry & Cohen, 1853.
- MAIER Jean-Louis, *Le dossier du donatisme*, Berlin, Akademie-Verlag, 1987.
- MALTAIS Simon, *La primauté d'honneur du patriarcat de Constantinople au Ve siècle: l'apport de Jean Chrysostome tel que présenté par ses contemporains*, lucrare de masterat, Université Montréal, 2009.
- MANSI Giovanni Domenico, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, vol. II- XIII, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1960.
- MARAVAL Pierre, *Théodose le Grand, le pouvoir et la foi*, Paris, Fayard, 2009.
- *Constantin le Grand: empereur romain, empereur chrétien (306-337)*, Paris, Tallandier, 2011.
 - *Le christianisme de Constantin à la conquête arabe*, Paris, P.U.F., 1997.
 - *Les persécutions des chrétiens durant les quatre premiers siècles*, Paris, Desclée, 1992.
- MARTIN Annick, *Athanase d'Alexandrie et l'Église d'Égypte au IVe siècle*, Roma, École Française de Rome, 1996.
- MCGUCKIN John A., *Saint Cyril of Alexandria and the Christological controversy: its History, Theology, and Texts*, Crestwood, New York, St. Vladimir's Seminary, 2004.
- MENARD Jacques Étienne, *L'Évangile de la vérité*, traducere, text stabilit după o versiune greacă a originalului copt și comentarii, Leiden, E.J. Brill, 1962.
- MEUSE Pierre de, *Histoire des heresies*, Paris, Trajectoire, 2010.
- NAUTIN Pierre, „Berylle de Bostra”, în: *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, vol. 1, Paris, Cerf, 1990, p. 370.
- NICULCEA Adrian, *Hristologiile eretice*, București, Arhetip, 2002.
- OPITZ Hans-Georg, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites 318-328*, Berlin, 1934.
- ORBE Antonio, *Hacia la primera teologia de la procesion del Verbo*, Roma, Ed. Pontificia Università Gregoriana, 1958.
- ORTIZ DE URBINA Ignacio, *Nicée et Constantinople*, Paris, Éditions de l'Orante, 1963.
- *Nicée et Constantinople, 324 et 381, Histoire des conciles oecuméniques*, vol. I, Paris, Fayard, 2006.
- PAPANDREA James L., *The Trinitarian theology of Novatian of Rome: a study in third-century orthodoxy*, Lewiston, New York, Edwin Mellen Press, 2008.
- PERROT Charles, *Jésus, Christ et Seigneur des premiers chrétiens: une christologie exégétique*, Paris, Desclée, 1997.
- PERNVEDEN Lage, *The concept of the Church in the Shepherd of Hermas*, Lund, Gleerup, 1966.
- PIETRI Charles, *Histoire du christianisme*, vol. II. *Naissance d'une chrétienté*, Paris, Desclée, 1995.
- SALES Michel, *Le Corps de l'Église, Études sur l'Église une, sainte, catholique et apostolique*, Paris, Fayard, col. „Communio”, 1989.
- SAPHY Daniel, *L'Église est sainte. Sens du péché et repentance*, Paris, Téqui, 2000.
- SCHRÖCKH Johann M., *Christliche Kirchengeschichte*, vol. V, Leipzig, 1768-1803.

- SIMONETTI Manlio, *Studi sull'arianesimo*, Roma, Studium, 1965.
- SPANNEUT Michel, *Recherches sur les écrits d'Eustathe d'Antioche avec une édition nouvelle des écrits dogmatiques et exégétiques*, Lille, Facultés Catholiques, 1948.
- STRACK Herman L., *Introduction to the Talmud and Midrash*, Edinburgh, T & T Clark, 1991.
- STUHLMACHER Peter, *Jesus of Nazareth, Christ of Faith*, Peabody, Hendrickson Publishers, 1993.
- SPATHARIS Avrilos, *Le Patriarcat oecumenique: institution panorthodoxe séculaire*, Athènes, Centre des Grecs de Constantinople, 1958.
- TENACE Michelina, *Creștinismul bizantin. Istorie, teologie, tradiții monastice*, traducere de A. Cistelecan, Chișinău, Editura Cartier, col. *Cartier Istoric*, 2005.
- TILLARD Jean-Marie, *Église d'Églises. L'ecclésiologie de communion*, Paris, Cerf, 1987.
- TILLEMONT Louis-Sébastien Le Nain de, *Mémoires pour servir à l'histoire des six premiers siècles*, vol. V, Paris, Ch. Robustel, 1698.
- *Mémoires pour servir à l'histoire des six premiers siècles*, vol. IX, Paris, Ch. Robustel, 1703.
- TIMIADIS Emilianos, *The Nicene Creed: our common Faith*, Philadelphia, Fortress Press, 1983.
- TORRANCE Thomas F., *The Christian Doctrine of God*, Edinburgh, T&T Clark, 1996.
- TREVETT Christine, *Montanism: Gender, Authority and the New Prophecy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- VEYNE Paul, *Quand notre monde est devenu chrétien (312-394)*, Paris, Albin et Michel, 2007.
- WILLIAMS Rowan, *The Making of Orthodoxy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- *Arius: Heresy & Tradition*, Michigan / Cambridge, William Eerdmans Publishing Company Grand Rapids, 2001.
- *Arius: Heresy and Tradition*, London, SCM Press, 2001.

Articole consultate

- AUBINEAU Michel, „Les 318 serviteurs d'Abraham (Gn 14, 14) et le nombre des Pères du concile de Nicée (325)”, în: *Revue d'histoire ecclésiastique* 31, 1966, p. 5-43.
- CATAUDELLA Quintino, „Intorno al VI canone di Niceea”, în: *Atti dell'Accademia delle Scienze di Torino. Classe di scienze morali, storiche e filologiche* 103, 1969, p. 397-421.
- CHADWICK Henry, „Faith and Order at the Council of Nicaea: a Note on the Background of the sixth Canon”, în: *The Harvard Theological Review* 53, 1960, p. 171-195.
- CLERCQ Victor C. de, „Ossius of Cordova and the Presidency of the Concil of Antioch, 325”, în: *Journal of Theological Studies* 9, 1952, p. 292-304.
- CRAVEN Elijah R., „The Nicene Doctrine of the Homousion”, în: *Bibliotheca Sacra* 41:164, New York, 1884.

- DULLES Avery, „The Filioque: What Is at Stake?“, în: *Concordia Theological Quarterly* 59, nr. 1-2, 1995.
- HARNACK Adolf von, „Konstantinopolitanisches Symbol“, în: *Realenzyklopädie für Protestantische Theologie und Kirche* XI, 1902, p. 12-28.
- HAUBEN Hans, „La réordination du clergé méliien imposée par le concile de Nicée“, în: *Ancient Society* 18, 1987, p. 203-207.
- HONIGMANN Ernest, „La liste originale des Pères de Nicée“, în: *Byzantion* 14, 1939, p. 17-76 și „The Original Lists of the Members of the Council of Nicaea, the Robber-Synod and the Council of Chalcedon“, în: *Byzantion* 16, 1942-1943.
- KANNENGIESSER Charles, „Arius and the Arians“, în: *Theological Studies* 44, 1983, p. 456-475.
- KALLINIKOS K.B., „Le schisme d'Antioche et les efforts d'unification de Basile le Grand“, în: *Kleronomia Thessaloniki* 13 (1), 1981, p. 107-155.
- LANG Uwe Michael, „The Christological Controversy at the Synod of Antioch in 268/9“, în: *Journal of Theological Studies* 51, 2000, p. 54-80.
- LARCHET Jean-Claude, La question du Filioque. À propos de la récente Clarification du Conseil pontifical pour la promotion de l'unité des chrétiens, în: *Theologia* 70, nr. 4, Athènes, 1999.
- NAU François, „La vic de Barsauma le Syrien“, în: *Revue des études juives* 83, 1927, p. 184-202.
- ORTIZ DE URBINA Ignacio, „La politica di Costantino nella controversia ariana“, în: *Studi Bizantini e Neolenici* 5, 1936, p. 284-288.
- PAPOULIDIS Constantin, „La place de l'empereur à Byzance pendant les conciles œcuméniques“, în: *Byzantina* 3, 1971, p. 123-133.
- SANTILLI Ruggero, ORMÖ Jens, PIO ROSSI Angelo, KOMATSU Goro, „A catastrophe remembered: a meteorite impact of the fifth century AD in the Abruzzo, central Italy“, în: *Antiquity* 77(296), 2003, p. 313-320.
- SCHWARTZ Eduard, „Das Nicaenum und das Constantinopolitanum auf der Synode von Chalkedon“, în: *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Urchristentums* 25, 1926, p. 38-88.
- SIMONETTI Manlio, „La crisi ariana nel IV secolo“, Roma, *Studia Ephemeridis „Augustinianum“* 11, 1975, p. vii-598.
- WILLIAMS George H., „Christology and Church-State Relations in the Fourth Century“, în: *Church History* 20-III, 1951, p. 3-33.
- WILLIAMS Rowan, „The Logic of Arianism“, în: *Journal of Theological Studies* 34, 1983, p. 56-81.

CUPRINS

Introducere	5
1. Ce este un conciliu ecumenic?	5
2. Care sunt conciliile ecumenice?	7
3. Convocarea conciliilor ecumenice	11
4. Membrii de drept invitați să participe la conciliu.....	19
5. Prezența conciliilor ecumenice	23
6. Promulgarea și ratificarea decretelor conciliare	31

PRIMUL CONCILIU ECUMENIC, NICEEA 325

INTRODUCERE	41
I. CONTEXTUL ISTORIC.....	44
I. 1. Rolul împăratului Constantin	44
I. 2. Arie și politica imperială față de arianism	51
I. 3. Convocarea conciliului de la Niceea.....	61
II. DESFĂȘURAREA CONCILIULUI	66
II. 1. „Dosarul Arie” și <i>Simbolul credinței</i> de la Niceea	69
II. 2. Deciziile disciplinare și canoanele conciliului.....	81
II. 2. 1. Data Paștelui.	81
II. 2. 2. Schisma lui Meletius.	83
II. 2. 3. Canoanele de la Niceea.	85
II. 2. 4. Închiderea lucrărilor conciliare.	87
III. TEXTELE DE LA NICEEA ȘI EXPLICAREA LOR.....	93
III. 1. SIMBOLUL CREDINȚEI.....	93
III. 1. 1. Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl, Atotputernicul... ..	96
III. 1. 2. Și într-unul Domn, Isus Cristos... ..	99
III. 1. 3. Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină... ..	101
III. 1. 4. Pentru noi și pentru a noastră mântuire... ..	103
III. 1. 5. Și în Duhul Sfânt.....	105
III. 1. 6. Biserica katholike și apostolică îi anatematizează.....	106
III. 2. CANOANELE DE LA NICEEA	107
CONCLUZII.....	141

CONCILIU AL II-LEA ECUMENIC, CONSTANTINOPOL I, 381

INTRODUCERE	149
I. CONTEXTUL ISTORIC ȘI POLITIC	151
I. 1. Perioada interconciliară, Niceea – Constantinopol (325-381)	151
I. 2. Convocarea conciliului de împăratul Teodosie I	159
I. 3. Lucrările conciliului.....	164
I. 4. Semnificația și actualitatea conciliului	189

II. DOCUMENTELE CONCILIULUI DE LA CONSTANTINOPOL I.....	196
II. 1. Crezul Niceno-Constantinopolitan.....	196
II. 1. 1. Și în Duhul Sfânt.....	201
II. 1. 2. Domnul și de viață dătătorul.....	202
II.1.3. Care purcede de la Tatăl.....	203
II. 1. 4. Împreună cu Tatăl și cu Fiul este adorat și preamărit.. ..	207
II.1.5. Și a grăit prin profeți.....	209
III. APROBAREA IMPERIALĂ ȘI ECUMENICITATEA CONCILIULUI	223
CONCLUZII	226
Bibliografie selectivă.....	230

Conciliile de la Niceea, 325, și Constantinopol, 381, definesc dogma Sfintei Treimi. Mai întâi la Niceea, Părinții conciliari au dezbătut asupra dumnezeirii Fiului, realitate negată de predica preotului Arie și a adepților lui, și au afirmat deoființimea Fiului cu Tatăl, prin consecință egalitatea Fiului în veșnicie, mărire și cinstire cu Tatăl. Apoi la Constantinopol, conciliarii se confruntă cu învățătura episcopului Constantinopolului, Macedonius, și adepților lui, care negau dumnezeirea Duhului Sfânt, și dogmatizează doființimea Duhului Sfânt cu Tatăl și cu Fiul. Astfel, misterul Sfintei Treimi, centrul vieții creștine și originalitatea creștinismului, este afirmat explicit în întreaga Biserică. În Dumnezeu există *mia ousia, treis upostaseis*, adică o unică esență divină și trei ipostasuri. Atât după Niceea cât și după Constantinopol discuțiile dogmatice au continuat, contribuindu-se astfel la cristalizarea dogmei Sfintei Treimi. Arienii christomaci, dușmani ai lui Cristos, și macedonienii pneumatomahi, dușmani ai Duhului Sfânt, sunt nevoiți să cedeze înaintea ortodoxiei credinței Bisericii exprimate în *Crezul Niceno-Constantinopolitan*.

Galaxia Gutenberg

9 787731 415918

www.galaxiagutenberg.ro